CICERO
ÖSSZES LEVELEI

IDŐRENDES SOROZATBAN.

FORDÍTOTTA

S MAGYARÁZÓ JEGYZETEKKEL, MUTATÓKKAL ELLÁTVA

KIADTA

FÁBIÁN GÁBOR,

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA RENDES TAGJA.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG PÁRTOLÁSA MELLETT.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN,
EMICH GUSZTÁV M. AKADEMIAI NYOMDÁSZNÁL.
1861.

TOLDY FERENCNEK

NAGYRABECSÜLÉSE ZÁLOGÁÚL.

S. BARÁTI EMLÉKŰL.

A. A. A.

A FORDÍTÓ.

Nagy érdemű barátom!

Nem azért ajánlom e művemet Neked, hogy vele nevedet, melly a két magyar hazában s annak határain túl is messze ismeretes, hirdessem, vagy benne számodra emléket emeljek. Emel azt Neked, ha az idő eljön, maga e haza, mellynek Te, mint egyik legjelesebb fija, öröme és büszkesége vagy; melly évkönyveiben, a nevednek szentelt lapra majd fél század óta gyönyörteljes gonddal jegyezgeti, értte mit tettél, mit tészsz naponként, s melly jól tudja, mind ezekért tőle mit érdemelsz.

Engem ezen lépésemnél — nem szégyellem megvallani — némi önző számítás vezetett. Mert vele végre is nem Te, csak én és Ciceróm nyerhetünk.

A pálya végén, hol már én is állok, szeretünk múltunkra visszatekinteni, és a mi benne legkedvesb,

azt a közös enyészettől megőrízni óhajtanók. Nekem életpályám egyik legfőbb boldogságát, a Te veled való hosszas benső viszony és az a szerencse teszi, hogy ama díszes baráti koszorúban, a melly *Köztted, Kisfaludy Károly, Vörösmarty* s *Bajza* köztt egy boldogabb korban fonódott, s mellynek összetartó csukra Te valál, nekem is kezdetben mindjárt önként helyet engedtetek, és abban mind végig megtartani érdemesnek találtatok; s hogy Te engem e helyemen, azóta is, mióta a füzérből annak legszebb virágai kiasztak, folyvást nemes szeretettel ápolsz. Ennek emlékét akarom ez úton megörökítni.

S mivel örökíthetném azt jobban meg úgy, hogy az ama nagy neveknek szégyenére ne váljék, sőt Neked tetszésedre is szolgáljon, mint azzal, ha

ez emlék helyéűl, *Cicero Leveleiben*, oly kies tért választok, hol Te múlatni szeretsz, mellyet értted egyebek is szívesen meglátogatnak, s hova talán megdicsőűlt barátaink árnyai is megelégűlve tekintnek a magasból alá?

De kinek is ajánlhatnám inkább Cicerót, mint Neked, ki az ó classicusoknak első avatottjai köztt fénylel; ki különösen Ciceró nem csak jól ismered, hanem szeretni is tudod; kinek inkább fordításomat mint Neked, ki ebben mester vagy, s ki a fordítóknak leczkéket is adtál. Lehetne-e nekem illetékesb itészre számolnom, ki dolgozatomat jobban megbírálni úgy képes mint kész is legyen?

És ha még azt mondom, hogy e művem, létrejöttét nagyrészt a Te lelkesítő buzdításodnak kö-

szöni; hogy Te e vállalatomhoz kezdettől végig legszívesb részvétet tanusítottál: valóban azt, mit itt teszek, még a hála s elismerés kötelessége is parancsolja nekem.

Engedd hinnem, hogy ezt tőlem kedvesen veszed. Ha e baráti emlékből a világ megtudja, hogy Te engem Cicerómmal együtt szerettél: munkám élni fog, s én magam is, majd ha órám üt, nyugton el fogom mondhatni: *non omnis moriar.*

BARÁTOD

FÁBIÁN GÁBOR.

ELŐSZÓ.

A könyvben, mellyet itt adok, írói működésemnek, meglehet utolsó, de minden esetre legbecsesb gyümölcsét veszi tőlem a tisztelt közönség. Nem hiú kérkedés adja számba e bizalmas hangot, hanem azon lelkesítő öntudat, melly mindent, ki Cicerótól mutat fel valamit, följogosít arra, hogy magáról illy hangon szólhasson. És én Cicerónak egyik legjelesebb művét — *Összes Leveleit* — mutatom be nemzeti köntösben a magyar hazának.

Ki volt Cicero, nem szükség mondanom; nevét még az iskola porából ki nem kelttek is ösmerik. Azokkal, kik nem ösmernék, vagy a kiknél talán épen a név mindennapisága magáról a személyről is mindennapi fogalmat keltene, legyen elég annyit tudatni, hogy Cicero az emberiség történelmében egy rendkivüli tünemény és olly ritka egyéniség, kit az anya természet annyi jeles tehetséggel áldott meg, a mesterség annyi magas képzettséggel ruházott fel, a mennyit egy halandóban egyszerre együtt

nehezen láttunk még. Nagy szerencse a világra nézve, hogy az ó classica irodalom és tudományosság képviselői közt, épen tőle, a legnagyobbiktól, legtermékenyebbtől, maradt legtöbb írott mű fenn. Mert e művek voltak azok, mellyek elismert fényöket minden idők viszontagságain keresztül állandóan megtartván, a görög és római műveltség ragyogó korszakát fölváltott barbár századok homályában is Vesta örök tüzeként őrizték az égi szikrát, mellyből később a tudomány és művészet újra lángot kaptak. És az európai műveltség újjászületése óta, nincs sem görög, sem római író, kivel tanító s tanuló annyi foglalkozott volna, mennyi Ciceróval. Mert a két nép classicus írói között egynél sem találjuk olly bőven fel azt a magasb irányt, melly Cicero műveit jellemzi és melly nem más, mint az *erkölcsi szép és jó* megismertetése által az emberiségnek megtisztítására s nemesítésére intézett komoly törekvés. Légio azoknak száma, kik, mióta Cicerót a körűlltte fáradozott commentátorok serege köz s magános oktatásnál kelendővé tette, tudományos és erkölcsi képzettségök alapját az ő műveinek köszönik. Sőt ezek e részben elannyira nélkülözhetlenek, hogy valamint azoknál kik tanuló pályájokon Ciceróval meg nem ismerkedtek, az igazi classicai műveltség, bármilly fokú képzettség mellett is, mindig valami hiányt árúl el: úgy ellenben az ifjú, ki az ő műveit már korán megízelítni tudja, ezzel nemes hajlamának s tiszta ízlésének sok jót, szépet igérő előjelét adja.

Bízvást el lehet mondani, hogy a classicai hajdankor fenmaradott összes művei köztt Cicero munkáit illeti az elsőség. Mind az, mi az ő nevét viseli, kitünőleg jeles. Ő a szónoklat- és bölcsészetben, honn Rómában mindeneken fölül, künn Görögországban a legfőbbekkel egy vonalon áll.

Különböző tartalmú irataiból mellyik haladja túl becsben a többit, nehéz elitélni. Hanem annyi bizonyos, hogy valamennyi köztt *Levelei* azok, mellyek, a bennek rejlő sok tanulság mellett, a legvonszóbb, legtartósb, legáltalánosb érdekkel bírnak, s ennél fogva legkedvesebb olvasmányúl szolgálnak. E Levelek mintegy hű emlékiratai a római birodalom egy olly korszakának, mellyben mind az események, mind az azokat intézett egyének colossális nagyságúak voltak s mellyben maga az író fő szerepet vivén, a történteket nem puszta szemtanú gyanánt beszéli el, hanem egy nagyszerű dráma alakjában adja elő. A dráma szövedékében megelevenül előttünk Róma, azon állásában, midőn világuralma tetőpontját érvén, nagyságának súlya alatt roskadozni kezdett. Látjuk a föntartásáért egymással ellenirányban küzdő erőket, innen a hanyatló szabadságét, onnan a feltolakodó uralomvágyét. Látjuk a pártok tusáit s ezek intézőit minden erényeik-, gyöngéikkel együtt. Megnyílnak szemünknek a köz s magán élet mellékteremei, hol a politikai ármányok s házi cselszövények készülnek. Megismerkedünk a titkos rúgókkal s rejtett viszonyokkal,

mellyek a cselekvő erőket mozgatják, s mellyeket látva, személyeknél és tényeknél sok nagy kicsinynyé, sok kicsi nagygyá változik előttünk. Szóval e levelek Cicero korának azon huszonöt évéről, mellyekről szólanak, olly hű képet adnak, hogy annál a római történelem e legérdekesb szakát egy régi s új író sem festi hívebben*). Legérdekesebbnek mondjuk e korszakot, mert sem maga Róma, sem a világ bármelly népnél egyszerre annyi rendkivüli nagy férjfit a jó s rosz ügy mellett, részint a szabadság, részint a zsarnokság érdekében, életre-halálra küzdeni nem látott; soha illy küzdelem olly nagy birodalom sorsa felett nem folyt; és soha szembetünőbben be nem bizonyúlt az, hogy ha egy szabad államban azok, a kiket a népkegy fő polczra emelt, a csillogást és hatalmat egyszer megkedvelik, előttök az emberiség s hazafiság legderekabb hősei is végre meghajolni s az ügyet feladni kénytelenek.

És e rendkivüli jelenetek teljesen-megértéséhez sehol alkalmasabb kulcsot nem találunk, mint e Levelekben. Ezekből az e korszakban s ennek eseményeiben főbb szerepet játszott minden nevezetes egyén jellemzését megírva láthatjuk. Jelesen magát Cicerót, ezt a sokoldalú proteus-alakot, kinek jelle-

*) Quae qui legat, non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicae perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat et facile existimari possit prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam quae nunc usu veniunt cecinit ut vates — *mondja Cor. Nep. e Levelekről. Vita Atti. c. 16.*

méről mind kortársai, mind későbbi időkbeli biographusai olly egymással ellenkező itéleteket hallattak, sehonnét tisztábban ki nem ismerhetjük, mint Leveleiből, főkép az öcscséhez Quintushoz s barátjához Atticushoz irttakból, mellyekben tollát soha nem a politika szabályai vezették mint másutt, hanem mindig a korlátlan bizalom őszinte áradozásai ragadták, és hol még akkor is, mikor politikával vesződik, belőle nem az ildomos államférjfiú, hanem a szerető testvér, a nyílt barát, az igaz ember látszik szólani. És a mit felőle ez úton tanulni lehet, az, valamint Cicerónak magának csak dicsőségére válik, úgy az olvasóra nézve az egészben legélvezetdúsabb tanulmánynak tekinthető.

Már csak e históriai s politikai szempontokból is Cicero Levelei általános tanulsággal, reánk magyarokra nézve pedig ezen fölül még különös érdekkel is bírnak az által, mert a bennek rajzolt politikai küzdelemben a honunkban nem rég szemünk előtt lefolyt nemzeti viharos drámának szakasztott képét leljük fel kicsinyben.

Hanem mind ez Cicero Leveleinek még csak bel becsére — tartalmára vonatkozik. Hogyha a külsőt is — a *formát* és *modort* — rendre fölfejtegetni akarnám: kifogyhatatlan lehetnék. De Cicero remek irályának általában ismeretes volta azt itt szükségessé nem teszi. Önként el lehet képzelni, hogy kit már az iskola padjain, beszédeiben, a szép előadás mestereként bámulni tanultunk, az Leveleiben sem fog

másként, mint szépen szólani. Ismerjük Cicero kimeríthetetlen gazdag *topicáját*, honnét azonegy gondolat, azonegy tárgy más meg más alakba öltöztetéséhez színt, mezet és mintát tetszése szerint válogat; ismerjük kedélye könnyen változó, de mindig eleven hangúlatát, örökké résen álló vidor szeszélyét, abból kipattogzó találós élczeit, mézes fulánkú gúnyait, talpra esett adomáit, folyvást kéznél levő sokrateses iróniáit és finom *atticismusát*, mellyel mind ezt beszéde savához fűszerűl használni úgy tudja, hogy azt minden íny ízletesnek érezze és benne az előadás savát borsát bőven megtalálja. Ha valahol, itt e Levelekben leljük ezeket fel legbővebben; mellyek felől ez oldalról csak azért nem kivánunk többet megemlítni, hogy az olvasónak öröme lehessen magától is felfedezni a könyvben egyet-mást, mit mi elhallgattunk.

És — különös! — Cicero e Levelei, annyi előnyeik daczára, szerzőjök egyéb művei mellett, nálunk legalább, eddigelé háttérbe szorúltak s szűk körben ismeretesek. Tanulóink keze köztt rendesen csak a szónoklatiak, s ezekből is leginkább az *Orátiók* forognak. Olvasó közönségünk míveltebb részénél, az újabb kül- és bel irodalom megízelítése óta, a római classicusok kedvelői szemlátomást fogyván, talán ujjainkon felszámíthatnók azokat, kik Cicero Leveleit eredetiben olvasták, vagy magoknak azt a fáradságot venni nem sajnálták, hogy *jól meg is értsék*. Fordítva belőlök irodalmunk eddig csak

néhány egyes darabokat bír egy névtelen piarista s Kazinczy- és Kistől, kik azt a keveset, mit e részben adtak, csak is kisérletkép adták. Nagy kár, hogy emezek magokat az egészre el nem szánták, s különösen sajnálandó, hogy e vállalatot Kazinczy nem vette magára. Senki arra inkább nem született, mint ő. Kazinczy a levélirásnak olly nagy mestere, kinél én nagyobbat Ciceróban sem ismerek. Mint jöttek volna ki az ő művész gondja alól a Cicero Levelei, mikor tolla alól az övéi olly remekül folynak!

Volt-e nekem hivatásom a derekabbaktól üresen hagyott tért fölfogni: dolgozatom fogja megmutatni; jogom, kedvem, alkalmam bizonyos hogy volt. Ezek után indúlva, azon hitben, hogy irodalmunknak egy rég érzett hézag betöltése által jó szolgálatot teendek, én Cicero Összes Leveleit magyarra fordítám. Melly merész vállalatomnál mi móddal jártam légyen el, arra nézve szükség az olvasó kedveért némellyeket elmondanom.

Fő gondom volt a legjobbnak ismert eredeti szövegből lehető legérthetőbben fordítni. Azért a számtalan kiadások közől magamnak *Schützét* választám, kinél minden nevezetesb commentátor jegyzetei szoros criticai választással használva s a mértéket meg nem ütők önállókkal pótoltatva vannak. És a Levelek sorozása körül is — eltérve azok első ős szerkesztőjének Tírónak *ad Familiares*, *ad Atticum* s *ad Quintum* czímeket viselő ok- és czélszerűtlen

felosztásától — ugyancsak a Schütz egyedűl helyes chronologiai rendét követtem, mint a melly a Tíró által megszakgatott történeti folyamot egy összefüggő következetes egészszé olvasztván ált, ezzel a Levelek s bennek foglalt tények tisztább fölfogását, könnyebb megértését eszközli. Ugyane czélból — miután a könyveket, úgy hozván a chronologiai rend magával, a Cicero Életében Schütz által kijelelt epochális események kiindúlási pontokúl vételével, új felosztás alá vettem — minden kötetnek, a benne foglalt évek rövid történelmi vázlatát bocsátám elébe, sőt az első kötetnél e vázlatot, visszamenve, Cicero születésétől hozom azon évig le, mellyben Levelei kezdődnek. De hogy ez új felosztásnál, a régit megszokott olvasó mindig nyomomban járhasson, és fordításomat az eredetivel tetszése szerint összevethesse: nem csak minden Levél homlokán kitettem, hol kelljen azt a régi *Tíroféle* szerkezetben keresni, hanem az utolsó kötetben az ó és új szerkezetnek egymással szembe állított hű *táblázatát* is adom. De oda tettem még minden Levél fölé az összes Levelek folyó számát is, s minden utasító hivatkozásaim a Levelek körűl, nem a könyvek, hanem rövidség okáért, ezen folyószám szerint történnek.

A *Brutushoz* írott külön levelekkel, mellyeknek hitelessége több felől kétségbe vonatott, sokáig haboztam, mit tegyek. Sem Schütz, sem Wieland ezeket kiadásaikba föl nem vették. És ők tekintélyek, kiken nekem magamat önfejűleg túltennem szabad

nem volna. De mert e Levelek apocryphus volta tisztán kimutatva máig sincs, s igaz eredetök mellett több ok s szinte nem egy philologiai tekintély is harczol*): végre jónak láttam egy füst alatt ezeket is közölni; de soron kivűl, *különállólag;* nehogy, ha nekik a többiek sorában adok helyt, a függő kérdést fölöttük én láttassam eldönteni akarni. Ezt velek tenni nem mertem, de rólok annyit mondani merek, hogy tartalmuk Cicero korával s eseményeivel nagyon összehangzik, bennök semmi történelmi és személyi *anachronismus* nincs, irályuk is a többiekével igen egy lépést tart, s rajta itt-ott legfölebb is annyi különbség látszik csak, mennyit a kedélyváltozás s genius szeszélye (az, melly, mint mondatik, néha a jó Homerust is elszunnyasztja) ollykor-ollykor legjobb írónál is megenged magának. Különben bárki volt apjok, rajtok a Cicero arczvonásaiból sok észrevehető, s tagadhatatlanúl nem csekély érdekkel bírnak.

A szöveg alá helyezett magyarázó jegyzeteknél sem Schützhöz, sem máshoz szorosan magamat nem kötöttem, hanem szabad választással éltem, s szabályommá tévén minden szószaporítást lehetőségig kerülni, *variánsok* fejtegetésébe nagyon ritkán s

*) E Levelek hitelessége sok ideig kérdésbe nem jött. Rólok már *Plutarchus* emlékezik; belőlök *Nonius Marcellus* s *Ammianus Marcellinus* idézeteket tesznek; Cicero Leveleinek legrégibb kéziratában, az úgynevezett *Codex Mediceusban*, megvannak. *Tunstall* volt az, ki ellenök 1744-ben először felszólalt, és új nézetével követőkre talált. De a Levelek akkor mindjárt Cicero híres biographusában *Middletonban* erélyes védőre akadtak; legközelebb pedig az újabb philologusok egyik legjelesebbike, C. Fr. *Hermann*, még nyomosabb védő szót emelt mellettök.

csak ott bocsátkoztam, hol általa vagy választásomat, vagy néha saját önálló véleményemet, igazolni szükségesnek láttam.

Azon *személy- s helynevek* ismertetését, mellyek a szövegben csak egyszer tűnnek föl, mindjárt a magyarázó jegyzetek sorában teszem meg; a mellyek ellenben több ízben előkerűlnek, azokról az ismétlések eltávoztatása végett, a munka utolsó kötetéhez jövő *történelmi s geographiai mutatóban* közlöm a tudandókat, hol a személyekről mindazt, mi rólok a classicus íróknál itt-ott elszórt adatokban föllelhető, együvé foglalva, hol rövidebb, hol hosszabb biographiai vázlatokban adom elő.

Mindezekkel a Levelek tökéletes megértését akartam elősegítni, tudva, hogy e nélkül azok nem csak a tárgyismeretre nézve csonka, élvezetű, de még styláris tekintetben is száraz s meddő olvasmányok maradnának.

E czél lebegett előttem a fordítás követendő modora körűl is. Akartam, hogy az a lehetőségig hű de ne szolgai, szóros de ne feszes, csínos de ne piperézett, mindenek fölött pedig *világos* legyen, s hogy az Ciceróban, mikor magyarúl beszél is, ne a tolmácsot ki a szót szájába adta, hanem magát Cicerót hallassa, mindenütt az ő sajátságait, a magyar öntetben a római typust, adja vissza. Tudtam, hogy ez nagy föladat, s nem egyszer sóhajtám ahoz vissza az erre termett mestert Kazinczyt. Hogy annak úgy, mint ő tudott volna, meg nem felelhettem, mondanom sem

szükség: de hogy erőm s tehetségem szerint megfelelni teljes szívből igyekeztem, azt magam legjobban tudom és érzem; az olvasó pedig elhiheti abból, ha mondom, hogy e vállalatom körül sem időt, sem fáradságot nem kíméltem, s fordításomnak, mellyet makacs szorgalommal háromszor újra dolgoztam, ezzel a *nonum prematur*-t is megadtam. És ha mit Cicero Leveleinek e fordításánál magamnak pirúlás nélkül érdemül felrónom szabad, az ama kifogyhatatlan, majdnem szenvedélyes buzgalom, melylyel azt elejétől végig folytattam, s mellyet arra bővebb mértékben s szívesebben nálamnál alig áldozhatott volna valaki. A ránk nehezült időkben s életem alkonyán nekem vigaszom, megnyugvásom örömöm, szerelmem ez a munka volt.

Kelt Aradon, május 30-kán 1860.

FÁBIÁN GÁBOR.

CICERO ÉS KORA.

CHRONOLOGIAI VÁZLAT

RÓMA ÉPŰLTÉNEK 647-dik ÉVÉTŐL a 695-ig.

647.

Consulok: Q. Servilius Caepio, C. Atilius Serranus.

Marcus Tullius Cicero ez évben — melly mai számlálás szerint Krisztus előtt a 107-ik, — január hó 13-ikán családának egy Arpinum szabad városához közel fekütt ősi birtokán született. Szokás lévén Rómában az elsőszülött fiúkra apjok nevét adni, előnévűl — mi nálunk ma keresztnév — *Marcus* nevet kapott, mellyet nem csak atyja, de még akkor életben volt nagyapja is viselt. A *Tullius* nevet családi, vagy vezetéknévűl használta; *Cicero* pedig a család mellékneve volt, melylyel magokat az arpinumi Tulliusok más római hasonnevű családoktól különböztették meg. A Tullius-család egy volt a legrégiebbek közől [1]), úgy hogy annak eredetét némelly római és görög írók szinte *Tullus Attiusig* a volscusok jeles királyáig viszik föl [2]). Anyja Cicerónak *Helvia* is előkelő római családból származott s szép vagyont vitt

[1]) Cicero: de legibus, lib. II. cap. 1.
[2]) Silius Ital. lib. VIII. vers 406. st.

a Cicero-házhoz [1]). Ennek egy nővérét *C. Aculeo*, akkoriban híres jogtudós vette el s nemzette tőle azt a két Aculeót, kikkel mint unokatestvéreivel Cicero és öcscse Quintus együtt nőttek fel és egyforma nevelésben részesültek [2]). Arpinum városa, mellynek a Cicerók legtehetősb és legtekintélyesb polgárai voltak, bár mint Új-Latiumhoz tartozó szabad község, már 450-ben római polgárjoggal, reá 150 év múlva pedig a *Cornelia tribusba* bekebleztetvén, szavazattal is bírt volt a comitiumokon s így a Ciceróknak a köztársaságban nyitva állott az út minden hivatalra: mégis ők közszolgálatra nem vágytak, hanem ősi birtokukon tisztes félrevonúltságban éltek. Úgy látszik, Cicerónk atyja, a tudományokat kedvelő Marcus volt az, a ki ehez, híres földijének, C. Mariusnak példáján buzdúlva, legelőször kedvet kezdett érzeni és ki, mivel magát gyenge egészsége a hivatalos pályától visszatartóztatta, legalább fijait kivánta akkép nevelni, hogy azok ez úton családának egykor külfényt s tekintélyt szerezni képesek legyenek. Azért velök a vidékről Rómába költözött, hol saját házában vévén állandó lakást, ott őket sógora C. Aculeo tanácsával élve, lehető legnagyobb gonddal szeme előtt nevelte és taníttatta.

Pompeius Magnus is ez évben született, september 30-án.

---

[1]) Plutarchus Helviáról azt írja, hogy mikor fiját Cicerót szülte semmi fájdalmat sem érzett.

[2]) De Oratore, lib. II. cap. 1. Aculeo egyik fijából lett az a tudós C. Visellius Varro, kiről Cic. *Brut. Cap. 76.* és *de provinc. consular.* cap. 17. emlékezik.

648.

Consulok: P. Rutilius Rufus, Cn. Mallius.

Ez az a Rutilius, kit Cicero, *Brutusában* (cap. 30.) bővebben jellemez, hol őt stoicusnak, Panaetius tanítványának, igen tudós embernek, de silány szónoknak mondja. A másik consul Mallius, Cicero szerint, nem csak nemtelen származású, de semmi érdemmel s észtehetséggel nem bíró aljas életmódú ember is volt, de kit a nép mégis consulválasztáskor a vele együtt pályázott fényes családú, igen böles és feddhetetlen Q. Catulusnak elébe tett [1]).

C. Norbanus néptribun, Q. Servilius Caepio, galliai proconsultól, kit a cimberek háborúban megvertek, a parancsnokságot elvetetni indítványozta és ezzel a fővárosban pártokra szakadást s lázongást okozott [2]). Caepio ugyan, provinciájában véghez vitt zsarolásaiért el lőn ítélve és nemcsak hivatalától, de javaitól is megfosztva, — sőt, ha igaz, mit felőle Gellius (lib. III. cap. 9.) mond, hogy a közbeszéddé vált *tolosai arany*, melly alatt átkos jószágot értettek, tőle vette eredetét, mint ki *Tolosában* a templomokból is sok aranyat kiraboltatván, ezért valamennyi rablótársaival együtt szomorú véget ért, halállal is büntettetett. Hanem viszont Norbanust is, mint lázongó néptribunt, Sulpicius Rufus fölségsértési pörbe keverte és bár őt a híres M. Antonius, kinek egykor quaestora volt, védte, és a lovagok is mind pártolták, nagy nehezen kerülte ki az elitéltetést.

Jugurtha L. Cornelius Syllához, Marius quaestorához kötözve vitetvén, ez őt Mariushoz kisérteti·

[1]) Orat. pro Murena, cap. 17.

[2]) De orat. lib. II. cap. 47.

649.

Consulok: C. Marius II, C. Flavius Fimbria.

C. Marius másodszori consulságát [1]) január 1-jén triumphussal kezdi meg, melly alkalommal az elfogott Jugurtha is, két fijával, békóba verve vitetik a díszmenetnél. C. Fimbriát Cicero azok közől valónak mondja, kik bár tribunságra nem juthattak, a consulságot mégis elnyerték [2]).

Ez évben *C. Cassius Longinus* néptribun, a lovagrend tekintélyének csökkentésére több törvényt hozatott; egyben közölök az rendeltetett, hogy kit a nép elitélt, vagy tisztségétől megfosztott, az a tanácsba ne választathassék.

C. Lusius hadtribun pedig, ki Marius nővérének fija volt, egy C. Plotius nevű katonán rút erőszakot tenni akarván, midőn ezért attól megöletett volna, Marius a gyilkosságért pörbe fogott katonát nem csak fölmentette, de még meg is koszorúzta, melly tette nem kis befolyással volt arra, hogy consulnak harmadszor is megválasszák [3]).

A cimberek és teutók ellen a háború elhatároztatik.

650.

Consulok: C. Marius III, L. Aurelius Orestes.

E harmadik consulságát Marius a cimberek ellen viselendő háborúhoz készülésben töltötte el.

[1]) Kik többször voltak consulok, azok neve után, római számmal mindig oda szokott tétetni, hányadik consulságuk értetik. Ezért áll itt is a föliratban Marius neve után a II.

[2]) Orat. *pro Plauc.* cap. 21. *Brut* cap. 66.

[3]) Cic. pro Milone, cap. 4. Valer. Max. lib. VI. c. 3. Quintilian. lib. III. cap. ult.

Cicero e haborút (*de prov. consul. cap. 8.*) *gallus* háborúnak nevezi.

Cn. Domitius néptribun törvényt hozat az iránt, hogy a papok, kiket eddig tiszttársaik neveztek ki, azontúl a néptől választassanak [1]). Ugyanő, mint Asconius írja, M. Silanus consularis férjfiút sokat zaklatta.

Orestes, consulsága alatt meghalván, Marius Galliából haza jött választógyülést tartani és ez alkalommal első consul ismét maga lett.

Úgy látszik, Cicero öcscse Quintus ez évben született.

651.

Consulok: C. Marius IV, L. Lutatius Catulus.

Marius a teutókat s ambronokat Massiliához közel, *Aquae Sextiaenél* tönkre veri. A második consul, az a L. Catulus, kit Cicero, Brutusában (cap. 35.) mint nagytudományú férjfiút, csínos nyelvű szónokot és írót, kedves, nyájas, feddhetetlen embert, úgy rajzol.

M. Antonius praetor proconsuli minőségben Ciliciába küldetik a tengeri rablók ellen, kik aztán bosszúból *Misenumban* egy leányát elrabolták [2]).

Ez évben költözött Rómába *Archias* poeta, ki Cicero köről, gyermek éveitől fogva tanító és oktató szerepet viselt.

---

[1]) Vellius, 1. II. 12. Sveton. Nero, cap. 2. Cic. de lege agr. II. cap. 7.

[2]) Or. pro *lege Manilia*, cap. 12.

652.

Consulok: C. Marius V, M. Aquillius.

Aquillius consul a szökevény rabszolgák ellen haddal kiküldetvén, azok vezérét *Atheniót* megöli és a *szolga-háborút* bevégzi. Ugyanő később zsarolási vád alá kerül, melly alkalommal M. Antonius által nagy tűzzel védetik [1]). Vádlója, mint Cicero (*Brut. cap.* 62.) mondja, L. *Fusius* volt.

Marius és L. Lutatius Catulus proconsul a cimbereket Venetiában *Athesis* folyónál legyőzik s Catulus a cimber zsákmányból M. Fulvius Flaccus palatiumi telkén csarnokot építtet [2]). Marius az Italiába nagy számmal betörni akaró gallusokat szerencsésen visszanyomja s tőlök a köztársaságot megmenti [3]).

653

Consulok: C. Marius VI, L. Valerius Flaccus.

Cicero e consulokról több helytt emlékezik [4]). Őalattok L. *Apuleius Saturninus* néptribun nagy forrongást okozott Rómában; mert az előbbeni évben, hogy ismét néptribun lehessen, versenytársát *A. Noniust*, Mariussal egyetértve, megölte s a mint a néptribunságot másodszor elnyerte, egy *agraria* törvényt indítványozott; mellyet midőn a tanácsra rá erőszakolván, minden senatorral még letett eskü által is megerősíttetni akarna, *Metellus Numidicus*

---

[1]) *De orat.* lib. II, cap. 47. *Verr.* II. cap. 1. *pro Flacco*, cap. 39. *pro Fonteio*, c. 13.

[2]) Orat. *pro domo*, cap. 38.

[3]) Orat. de *provinc. consular.* cap. 13.

[4]) Orat. pro *Rabirio*, c. 7. *Brut.* cap. 62. *Catil.* I. cap. 2. *Philipp.* VIII. cap. 5.

senatort, ki maga a hitletételt megtagadta, pörbe idézte; de ez, hogy miatta a köztársaságban még nagyobb zavar ne legyen, a pör végét be nem várva, önkényt száműzetésbe ment [1]). Hanem midőn Saturninus, lázongásait folytatva, a consulságért pályázott *C. Memmiust* is kivégezte volna, csakhogy *C. Servilius Glaucia* pactort consullá tehesse: a tanács ellene a consulokat rendkívüli hatalommal ruházta fel; minek folytán aztán csakhamar mind Saturninus, mind Glaucia is megölettek. Mondják, hogy ez alkalommal a Saturninus levágott fejét Rabirius senator a vendégségekben föl-alá hurczolva mutogatta volna, miért később, mikor Cicero consul lett, Rabiriust *T. Labienus*, kinek egy nagybátyja Saturninussal szinte megöletett, bűnpörbe fogta.

654.

Consulok: M. Antonius, A. Postumius Albinus.

A múlt évben száműzetésbe ment Q. Metellus, Q. Calidius néptribun indítványára visszahivatik [2]). Sex. Titius nyughatatlan és lázongó néptribunnal Antonius consulnak sok vitája van [3]) és őt, egy ellene tett vallomása által bűnvádba keveri. Titius t. i. azzal lőn vádolva, hogy házában L. Saturninus képét kifüggesztve tartja, miért is elitéltetett.

C. Claudius Pulcher, ki két év múlva consul lett, most aedilis curulis volt, melly hivatalát nagy fényűzéssel viselte [4]).

---

[1]) Pro *Balbo.* cap. 5. pro *Sextio* c. 16. in *Pison.* cap. 9.

[2]) Epist. *ad famil.* I. 9. Orat. pro *Plancio*, cap. 28.

[3]) *De orat.* lib, II. cap. 11.

[4]) *Verr. VI. c. 3.* Cuius aedilitatem magnificentissimam scimus fuisse. etc.

655.

Consulok: Q. Caecilius Metellus Nepos, T. Didius.

E consulok által hozatott a *Caecilia-Didia* törvény, melly azt rendelte, hogy semmi törvényjavaslat egynél több tárgyról ne szóljon és hogy valamennyi, három vásár elteltéig kifüggesztve legyen. Ez a Metellus consul, apja volt annak a Metellus Neposnak, ki Ciceróval ellenségeskedést folytatott.

656.

Consulok: C. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus.

P. Crassus, második consul, atyja annak a M. Crassusnak, ki 664-ben censor lett, s az ő háza volt az, melly utóbb Cicero birtokába került.

Ez évben censorok L. Valerius Flaccus és M. Antonius voltak; kik közől az utóbbi, Cicero szerint, a rostrumot fővezéri zsákmányokkal ékesítette fel[1]).

657.

Consulok: Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus.

Domitius 650-ben néptribun volt; e hivatala után a nép által *pontifex maximussá* választatott; 661-ben pedig censor lett[2]).

Ptolemaeus Apion, cyrenei király meghalván, örököseül a római népet nevezi s minden Cyreneben és Corinthusban bírt gazdag jószágait s termékeny földeit annak hagyja.

---

[1]) *De Orat.* lib. III. init. *Valer Max.* lib. II. cap. 4.

[2]) Or. *pro Deiotaro*, cap. II. Cn. Domitium nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus. Említi őt Cic. *Brutusá*-ban is cap. 45.

658.

Consulok: L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scaevola.

Ekkor hozatott a polgárjogról szóló *Licinia-Mucia* törvény, mire okot az adott, mert Italia népei a római polgárjogot szerte kezdték bitorolni [1]). Hanem e törvényt Italiában a főbbek olly kedvetlenűl fogadták, hogy a reá három évre kitört *szövetséges háborút* nagy részt annak lehet tulajdonítani.

Crassusnak Gallia jutott provincia gyanánt; Q. Muciusnak Ásia s emennek itt quaestora az a P. Rutilius Lupus volt, ki 663-ban consul lett. A városi praetorságot pedig ifjabb C. Claudius Appius Pulcher viselte.

659.

Consulok: C. Coelius Caldus, L. Domitius Ahenobarbus.

Coeliust Cicero az új emberek közé számítja [2]) s róla azt mondja, nem kis küzdelmekkel s gyűlölködésekkel lehetett a főbb hivatalokra jutnia. A honnét a quaestorságot, bár igen kitünő derék ifjú volt, el sem nyerhette [3]). Említi őt a híres szónokok közt is. [4])

L. Domitius, mikor Siciliában praetor volt, ott nagy szigorának nevezetes példáját adta az által, hogy egy pásztort azért, mert egy nagy vaddisznót vadászkéssel ölt meg, fölakasztatott — nem lévén sza-

[1]) Esse pro cive, qui non sit civis, rectum est non licere — quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus et Scaevola. *Cic. de off. lib. III.* cap. 2.

[2]) Or. *pro Murena*, cap. 8.

[3]) Or. *pro Plauc.* cap. 21.

[4]) *Brut.* 45.

bad polgárembernek a fegyverviselés [1]). C. Norbanus, néptribunsága után, P. Sulpicius Rufus által, az *Apuleia-törvény* értelmében fölségsértéssel vádoltatván, M. Antonius Oratortól védetett s bár nyilván bűnös volt, fölmentetett.

660.

Consulok: C. Valerius Flaccus, M. Herennius.

L. Cornelius Sylla praetor, játékokat ad a népnek. — P. Rutilius Lupus, ki Ásiában mint quaestor, a publicanusok viszszaéléseit szigorúan korlátolta, ezért a lovagoknál gyűlöletbe esvén, általok hamis vádakkal terhelve pörbe fogatik s a bíráskodásnál résztvett lovagrend befolyásával, ártatlan létére igazságtalanúl elmarasztaltatik.

T. Didius a celtiberek, P. Crassus a lusitaniaiak ellen kivívott győzelmükért triumphálnak.

661.

Consulok : C. Claudius Pulcher , M. Perperna.

M. Curius és M. Coponius között egy nevezetes örökösödési pör folyt a *centumvirek* előtt. Emennek M. Scaevola, az elsőnek L. Crassus — mindenik híres jogtudós — volt az ügyvéde. A pör tárgya ebben állott: bizonyos Coponius, kinek gyermekei nem voltak, halálát várva, azon hitben, hogy nejét terhesen hagyandja hátra, végrendeletében, holta után születendő *postumus* gyermekét, ha pedig ez kis korában elhalni találna, helyébe *Manius Curiust* nevezte ki örököse gyanánt. A rendelkező meghalt; de neje nem szült. Ekkor egy közel rokona, M. Copo-

[1]) *Verr.* VII. cap. 3.

nius, törvényes örökös gyanánt föllépett; föl M' Curius is. Coponius jogát, ügyvéde Scaevola, a végrendelet *betüiből* magyarázta, így okoskodván: a végrendelet azt mondja: M' Curiust akkor illeti az örökség, ha a rendelkező postumus gyermeke, kiskorúságában meghal. Ez a gyermek nemcsak meg nem halt, de nem is született és így első végrendeleti örökös nem létezvén, a nem létező helyébe másod örököstül Curius nem jöhet. — Crassus ellenben, ki Curius jogát védte, a végrendelet *szellemét* s rendelkező szándékát vévén sinórmértékül, azt vitatta, miszerint a rendelkező szándéka világosan az volt, hogy azon esetben, ha gyermeke, ki a vagyont átvegye, nem fogna lenni, örökös M' Curius legyen. És Crassus nézete győzött s az örökség Curiusnak ítéltetett [1]). Cn. Domitius és L. Crassus, ez évi censorok, nagy viszálkodásban éltek egymással.

662.

Consulok: L. Marcius Philippus, Sex. Julius Caesar.

A most 16 éves Cicero bevégzi gyermekkorát; mellyben, mint Plutarchus írja, tanulását olly kitünő jelességgel folytatta, hogy annak híre futamodván, a tanulók szülőji látni s hallani őt az iskolába gyakran elmentek; társai pedig iránta mind az iskolában, mind azon kivül is egész tisztelettel viseltettek s neki engedték mindenütt az első helyet [2]). Hajlamáról is azt mondja Plutarchus, hogy az tökéletesen ollyan volt, minőt Plato, respublicájának

[1]) Lásd: *de Orat.* lib. I. cap. 39. 56. lib. II. c. 32. *Brut.* cap. 39. 52.

[2]) Et medius iuvenum, non indignantibus ipsis
Ibat, et interior, si comes unus erat. *Ovid. Fastor.* lib. V. vers. 67.

5-ik könyvében, egy philosophusban s tanulni szerető egyénben megkiván. Ugyanő szerinte gyermekkorában írt már Cicero egy költeményt hexameterekben, *Pontius Glaucus* czím alatt, melly még a Plutarchus korában megvolt.

M. Livius Drusus néptribun a tanács megcsökkent tekintélyét régi díszes állásába visszahelyezni kivánván, a bíráskodást, mellyet ekkor Sempronius törvényénél fogva kizárólag a lovagok gyakoroltak, ismét a senatorokra átruházni akarta; de magában a tanácsban, különösen a consul Philippus részéről, ellenzésre talált. Az e fölötti küzdelem közben, midőn Drusus befolyása hanyatlani kezdett, a bekövetkezett *római játékok* napjai elől, mellyek september 4-kétől 13-káig tartottak, Crassus C. Cottával s P. Sulpiciussal Tusculanumba félrevonúltak, hová miután előbb Q. Scaevola s M. Antonius, utóbb Q. Catulus és C. Julius Caesar is megérkeztek volna, itt tartották együtt azt a vitatkozást, mellyről Cicero a *de Oratore* czímű három könyvből álló munkáját készítette volt.

September 13-kán Drusus fölhívására a senatorok nagy számban felgyűltek a Curiába ülést tartani; hol Drusus a tanács érdekében még egy kisérletet teve. A vita fölötte tüzes lőn s annál magát L. Crassus úgy megerőlteté, hogy a nagy izzadás közben melle megfájdúlt s lázba esve szédelgett haza és utána hetednapra meghalt. Drusus pedig, ki Italia népeit római polgárjog igérésével bíztatta, midőn a forumból nagy tömegtől kísérve hazafelé ment volna, háza pitvarában orozva késdöfést kapott, mint mondják, valami Q. Variustól, ki a belé szúrt

kést ki sem is rántotta, hanem oldalában hagyta, mire Drusus egy pár óra múlva lelkét kiadta [1]).

C. Cotta, ki 678-ban L. Octaviussal consul lett, ez évben lépett föl néptribunságért; de Crassus halála után néhány nap múlva e hivatalból irígyei kitúrták sőt egy pár hónappal később a városból is elűzték [2]). Legnagyobb ellenségei a lovagok voltak, kik ellen, ezeknek Drusussal folyt vitájoknál nyilván kikelt s kíméletlen beszédeket tartott.

663.

Consulok: L. Julius Caesar, P. Rutilius Lupus.

Cicero 17-dik évébe lép; a midőn, római szokás szerint, a gyermekköntöst *(praetexta)* férjfi tógával *(toga virilis* vagy *pura)* váltván fel, az atyai háznak összes rokonai s barátai által ünnepélyesen vittetett a római polgári s politikai élet nagy iskolájába a forumba föl. Szokás volt Rómában eleitől fogva a jobb házakból való ifjakat valami régibb, kitünő érdemű tanácsbeli pártfogásába különösen ajánlani; kinél aztán az ajánltak reggelenként jókor, tisztelkedés végett megjelentek, őt minden nyilvános helyre, curiába, forumba sat. kisérték és azt a szerencsét, hogy körüle lehetnek, minden lehető mód' hasznukra fordítni igyekeztek. Cicerót, atyja, Q. Mucius Scaevola (az *Augur*) pártfogása alá adta, ki akkor a legnagyobb jogtudós s egyszersmind a társalgásban, nyájas, kedves modorával mindenki szivét, nagy tapasztalása s bölcsesége által a köztiszteletet megnyerni tudó öreg volt; melly szép tulaj-

[1]) Orat. *pro Milone*, cap. 7.
[2]) De Oratore, lib. III. cap. 3.

donaiért hozzá Cicero annyira is ragaszkodott, hogy soha oldala mellől, ha csak tehette, el nem távozott. Mint használta fel e kedvező helyzetet, megmondja *Laeliusának* bevezetésében [1]).

A minden jóra, szépre hajlammal biró s magát lehetőleg kiképezni vágyó ifjú Ciceronak ez időben kedvencz foglalkozása volt a versírás s költészkedés; mellyet egész szenvedélylyel és olly szerencsével űzött, hogy, ha más körülményekbe jutva, kizárólag e pályát választja vala, talán magát Róma első költőinek sorába is felküzdhette volna. Lefordította görögből *Aratus Phaenomonait*, latin versekben, melly munkája töredékben ma is megvan; sőt írt Mariusról egy hőskölteményt is, melly pártfogójának Scaevolának annyira tetszett, hogy ez róla egy dícsérő epigrammjában azt mondja: „Canescet saeclis innumerabilibus".

Az ifjú Cicero, rendes tanulmánya, a polgárjog mellett, mellyben a két Quintus Scaevola (az *Augur* és *Pontifex*) voltak vezetői [2]), már ekkor nagy szorgalommal neki feküdt a görög irodalomnak; megtanulta a nyelvet, melly a valódi tudomány s művészet kulcsa volt; olvasta, tanulmányozta a görög költőket, történetírókat, szónokokat s philosophusokat. E tanulmányok később is, mint leveleiből látni fogjuk, neki állandóan szeretett tárgyai voltak s jó és balsorsában legkedvesb időtöltéseül szolgáltak.

[1]) Ego a patre ita eram deductus ad Scaevolam, sumta virili toga, ut, quoad possem et liceret, a senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta *memoriae mandabam* fierique studebam eius prudentia doctior.

[2]) Ego autem iuris civilis studio multum operae dabam Q. Scaevolae, P. f. qui quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo, studiosos audiendi docebat. *Brut.* cap. 89.

Divat volt ekkor Rómában az előkelőbb házaknál, tanult görög rabszolgákat és szabadosokat különféle benső szolgálatra alkalmazni, komornyikok, leírók, felolvasók, könyvtárnokok stb. gyanánt használni, — sőt szabad görög tudósokat is *grammaticus*, *rhetor*, *philosophus* név alatt házi barátokúl fogadni s állandó társalgás végett koszttal, szállással s minden egyébbel illően ellátni. Időről-időre jöttek illy egyének Rómába szerencséjöket keresni. Illyen vala a Cicero-háznál az epicureus *Phaedrus* is; ennél hallgatta Cicero először a görög bölcsészetet s e tanitójáról 38 évvel később C. Memmiushoz szóló levelében akként nyilatkozik, hogy őt ifjabb éveiben, míg Philót ismerni nem tanulta, mint philosophust nagyra becsülte, mint vídám kedves jó embert pedig folyvást becsüli s szereti.

Úgy látszik, Cicero ez időben stylusa képzésével foglalkozott legtöbbet s ezért görög szónokokból sokat fordítgatott.

Ez évben ütött ki a *Marsicum, Sociale, Italicum bellum* nevek alatt ismert *szövetséges háború*, mellyet Róma ellen, a vele frígyben volt és tőle elpártolt szomszéd népek kezdtek [1]). Ekkor indítványozta Q. Varius a róla nevezett *Lex-Varia*-t, melly vizsgálatot rendelt az iránt, kiknek sugalltából fogtak fegyvert a szövetségesek; de, mert az italiai népek rendre kezdtek elpártolni, a tanács a vizsgálatot addig, míg a lázongás tart, felfüggesztetni rendelte. Az év végén L. Julius Caesar consul hozatta volt a *Julia-törvényt* a polgár-jogról, melly által a latinusok és szövetségesek római polgárok lettek [2]).

[1]) Orat. *pro Sylla*, cap. 20.

[2]) Orat. *pro Balbo*, cap. 8.

664.

Consulok: Cn. Pompeius Strabo, L. Porcius Cato.

Rómában ollyan ifjaknak, kik fényes családdal nem dicsekedhettek, csak két dolog nyitott útat a legfőbb hivatalokhoz, u. m. a hadvezéri és szónoki képzettség; különösen emez, mint a hírnév-, közkedvesség- s népszerűségszerzés csalhatlan eszköze, gyakran amannál még hamarább, legalább szintolly biztosan vezetett czélhoz, mint amaz. De maga a köztársaság szerkezete is már úgy hozta magával, hogy valamint a legnagyobb hadvezérnek jól szónokolni tudnia, úgy a legjobb szónoknak a harczolás s hadvezetés némelly lényegesebb ismereteivel bírni szükség volt. Innét minden jó házbeli ifjak, habár magokat tehetségök- s hajlamoknál fogva a forumra szánták is, azért egy vagy két táborozásban mégis személyesen résztvenni kivántak. Cicero is hát ez évben, a még folyvást tartott szövetséges háborúban, a consulnak, Cn. Pompeius Strabonak, Pompeius Magnus atyjának zászlója alatt, úgy a majd dictatorrá lett Sylla hadánál is, ki mint Pompeius consulnak legatusa e veszélyes háború bevégzésére legtöbbet tett, mint katona szolgált.

Ez évben hozatta M. Plautius Silvanus néptribun a *Plotia-törvényt,* melly a nemességnek a senatorokkal bíráskodhatásra jogot adott.

665.

Consulok: L. Cornelius Sylla, Q. Pompeius Rufus.

Marius a két consul ellen pártot alakít; erre P. Sulpicius, elbizakodott néptribunt használja, vele kénye szerint való törvényeket hozat s őt, ki előbb

Pompeiusnak a millyen jó barátja volt, utóbb olly nagy gyűlölője leve, arra is rábírja, hogy ennek fiját a Sylla vejét megölje; mik által előidézi az első polgárháborút. Sylla hadsereggel a fővárosra tör, onnan Marius pártját kiűzi; Sulpicius megöletik; Marius mindenektől elhagyatva a minturnaei lápok közt bújkál, végre egy kis csolnakon az afrikai partokra menekűl [1]).

Ugyanekkor Italián kivűl is kegyetlen háború kezdődik. *Mithridates*, pontusi király, Róma legdühösebb ellensége, ennek szövetségeseit, Ariobarzanes s Nicomedes királyokat Cappadociából s Bithyniából kiűzvén, Ásiát megszállja; hol szétküldött írásbeli parancsára, ezer meg ezer római békés polgár egy nap alatt lemészároltatik [2]). Ez alkalommal P. Rutilius Rufus Mitylenae városába szorúlván, azzal kerűlte ki a halált, hogy a hódolatnál gyászba öltözve jelent meg a király előtt. De M. Aquillius consularis legatust, ki ezt nem követé, békóba fűzve, halálig verette s kínoztatta Mithridates [3]). Csak az egy Rhodus szigete maradt meg szilárdúl Róma mellett s majdnem egyedűl magában harczolt szárazon és vizen Mithridates ellen [4]).

E véres háború elől számos görög tudós költözött Rómába; közttök legjelesb volt *Philo*, az Akademia akkori elnöke Athenaeben; ki mint philosophus Rómában is köztetszésre s tekintélyre tett szert. Cicerót fiatal kora az államban dúlakodott párttusáktól még most távol tartván, egész idejét a

[1]) Orat. *post redit. ad Quir.* cap. 8.
[2]) Orat. *pro Flacco*, cap. 25.
[3]) Pro *lege Manilia*, cap. 5. *Tuscul.* V. cap. 5.
[4]) *Verr.* IV. cap. 65.

tudománynak és e görög tudósokkal társalgásnak szentelte. Az *akademica philosophiában* Philo lőn legkedvesebb mestere [1]). Cicero, meghalálozván ez évben az öreg *Scaevola Augur,* ennek rokonához, Scaevola *Pontifexhez* megy törvény-gyakorlatra.

666.

Consulok: Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna.

Cinna consul, erőszakos úton hozott veszedelmes törvényeivel tiszttársát Cn. Octaviust annyira viszi, hogy ez fegyveres erővel támad ellene és őt Rómából kiveri. Ez az a *bellum Octavianum,* mellyről Cicero, munkáiban több helytt emlékezik [2]). A kiűzött Cinna Appius Claudiusnak (P. Clodius atyjának) pénzzel megvesztegetett hadát kezére keríti; a miért a tanács Claudiust a hadparancsnokságból leteszi [3]). Most Marius s többi száműzött társai Afrikából haza hivatván, a mint Rómába béeresztetnek, ott, mint elfoglalt városban dúlnak, rabolnak és öldökölnek, elannyira, hogy Cicero szerint, Marius, visszajöttekor majd az egész tanácsot kiirtá [4]). Megölette többek közt a consularis Q. Catulust, kivel egykor a cimbereket együtt győzte le és ki abban az időben egyik legjelesebb szónok volt. Úgy a visszatért Cinna is két derék szónoknak M. Antonius- s C. Juliusnak, nem különben P. Crassusnak, L. Cae-

[1]) Totum me ei *(Philoni)* tradidi, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus. De *clar. orat.* cap. 89.

[2]) *Catil.* III. cap. 10. *Divinat.* I. c. 2. *Nat. deor.* II. 5. *Haruap. resp.* c. 25. Szó van róla id. *Pliniusnál* is II. c. 25.

[3]) Orat. *pro domo,* cap. 31.

[4]) Or. *post redit. in Senatu,* cap. 15.

sarnak és Cn. Octavius consulnak, ki által Rómából kiűzve volt, fejöket szedetni parancsolá [1]).

Ekkor jött először *Molo* is, a leghíresebb rhetor Rhodusból Rómába, a háború elől; másodszor a háború lecsillapúlta után és ekkor mint követe a rhodusbelieknek. Cicero mind a két ízben iparkodott jelenlétét hasznára fordítni s rendes leczkéket vett nála [2]). Milly roppant tudós tekintély lehetett ez ember a rómaiak szemében, abból meg lehet ítélni, hogy daczára azon megvetésnek, melylyel Róma népe a görög nép iránt viseltetett, neki meg vala engedve, a tanácsban görögűl szólhatni [3]). Cicero, mint 20 éves ifjú most adta ki első munkáját *de Inventione* czím alatt, mellynek tartalmát szónoklati jegyzetek teszik.

667.

Consulok: C. Marius VII, L. Cornelius Cinna II.

Marius, ki az aedilség-keresésnél két ízben bukott meg, most hetedszer viseli a consulságot; de mielőtt éve kitelnék, sok vérengzései után, elöregedten, beteg ágyban meghal és utánna L. Valerius Flaccus, atyja annak a Flaccusnak, ki mellett mondott beszéde Cicerónak ma is megvan, helyettesíttetik. Cinna e tiszttársát küldte Sylla helyébe ki Mithridates ellen; de előle az egész Asia elzárta a bemenetelt [4]), és a következett évben saját legatusa C. Fimbria ölte meg. A capitoliumi jegyzőkönyvek

[1]) *De Orat.* l. III. prooem. it. cap. 3. *Tuscul.* V. cap. 10. *Pro Sextio.* cap. 21. P. Crassus a hóhér kezét öngyilkosság által kerülte ki.

[2]) *Brut.* cap. 89.

[3]) *Va'er. Max.* lib. II. cap. 2.

[4]) Orat. *pro Flacco*, cap. 25.

szerint, censorok voltak ez évben L. Marcius Philippus és M. Perperna.

668—669.

E két évben nem rendesen választott, hanem föltolakodott

Consulok: L. Cornelius Cinna III, Cn. Papirius Carbo.

Cicero, *Brutusa* 90-ik szakaszában azt mondja, hogy 666-ton túl egész három évig semmi fegyverzaj Rómában nem volt. Mint telt el részéről e három csendes év, ugyanott maga híven előadja; miből az jön ki, hogy ez időszakban főkép *Diodotus* stoicus philosophussal foglalkozott, ki később hozzá költözvén, számos évig vele együtt lakott és végre elöregedve s megvakúlva házánál is múlt ki. Ennél, ki nemcsak a philosophiában kitünő képzettséggel bírt, de a zenészetben, mértanban s más tudományokban is jártas volt, Cicero, egyebek mellett, különösen a *dialecticát* tanulta legnagyobb szorgalommal; úgy hogy egy nap el nem múlt, mellyben magát a rögtönzött szónoklásban ne gyakorolgatta volna [1]). És mivel a görög nyelvet már ekkor egészen bírta, s mivel tanítóji mind görögök voltak, az illy szónoklati próbáknál, akár rögtönzött, akár kidolgozott beszéddel lépett föl, többször görög, mintsem római nyelvvel élt. Sőt ezt végre úgy megszokta, hogy egész praetorságáig folyvást görögül szónokolt [2]). — Ez években Cicero, miután *Aratussal* már előbb készen volt, a *Xenophon Oeconomicumát* fordította görögből, az

[1]) *Tusculan.* lib. V. cap. 39.

[2]) *Brut.* cap. 90. It. Sveton. *de clar. orat.* cap. 1.

eredeti egy könyvet három könyvre osztván fel [1]). Fordította Plátót is s ez utóbbi munkájából a *Timaeus* töredéke ma is megvan. Protagorást, úgy tetszik, később tette volt ált.

Sylla Mithridatessel békét kötvén, Asiát 44 tartományra osztotta fel s Asia mindegyik városát valamellyik tartományba kebelezvén, reájok egyenlő adót vetett ki.

670.

Consulok: L. Cornelius Scipio Asiaticus, C. Norbanus Flaccus.

A Marius és pártja által évek óta zaklatott köztársaságban, a rend helyreállítása végett, ez évben kezdődött az a mozgalom, mellyről Cicero, *Brutusának* 90-ik szakaszában emlékezik. Sylla Mithridatessel dolgát végezvén, Italiába hazajött és itt C. Norbanus consult csatában megverte. Erre a másik consul, Scipio, Cales és Theanum között, a nemesség virágából szedett hadától kisérve, Sylla harczedzett tábora előtt alkudozás végett megjelent; de a békeföltételek s közügyek elrendezése fölött a két vezér egyességre nem juthatván, midőn Sylla Scipiót megtámadni készűlne, ennek egész serege Syllához átpártolt. Maga Scipio szabadon eresztetett s azontúl Massiliában száműzetve élt [2]). Ez alkalommal Syllának a még ifjú Pompeius is saját költségén gyűjtött hadával jó szolgálatot tett [3]).

Nevezetes még ez az év a Capitolium égéséről is [4]).

---

[1]) *De offic.* lib. II. extr.
[2]) Orat. pro Sextio, cap. 3.
[3]) Orat. pro lege Manil. cap. 16.
[4]) *Catil.* III. cap. 4.

671.

Consulok: Cn. Papirius Carbo III, C. Marius, C. f.

Marius pártja bírván még a hatalmat Rómában, L. Damasippus praetor, C. Marius consulnak (az öreg Marius fijának) ösztönzéséből, a fővárosbeli nemeseket az egybehivott tanácsban majd mind leöleti. Megöletett ekkor C. Carbo, a consul testvére; P. Antistius a Cn. Pompeius ipa és Quintus Scaevola Pontifex [1]) is. Sylla, Carbo hadát megvervén a fővárosba jött s folytatta az öldöklést iszonyatos mértékben. A tanács Cn. Pompeiust egy önmaga által gyüjtött sereg élén Siciliába rendeli, hol általa Carbo consul elfogatik és kivégeztetik. L. Licinius Murena — atyja annak, kit Cicero védett—Syllától két legióval Asiában hagyatván, a háborút Mithridates ellen megújítja. Az év végén Sylla magát L. Valerius Flaccus interrex által dictatorrá nevezteti, olly értelmü törvény mellett, melly a dictatornak megengedi, hogy a polgárokból, kit csak akar, törvényes kihallgatás nélkül is meg lehessen öletnie [2]). Sylla e törvényt föl is használta, mind azokat, kikre haragudott, halállal bűntetvén. Miután igy a Marius zászlaját követett néppárt minden vezetői és buzgóbb hívei, mint ifjabb Marius, Cinna, Carbo s a többiek, részint a majd két évig folytatott csatázásokban, részint a dictator bárdja alatt elhulltak, Sylla a köztársaságban végre a nyúgalmat helyreállította s annak biztosítására a nép s néptribunok befolyását s a bírák függetlenségét szük korlátokba szorító és a tanács te-

[1]) Temperantiae prudentiaeque specimen ante simulacrum Vestae pontifex maximus est Q. Scaevola trucidatus. Cic. de nat. deor. III. c. 32.

[2]) Cic. *orat. III-tia contra Rullum;* it. *de legib.* lib. I. cap. 15.

kintélyét amazok fölé emelő törvényeket dictált a maga önkénye szerint. Azonban dictator létére is consulokat választatni hagyott.

672.

Consulok: M. Tullius Decula, Cn. Cornelius Dolabella.

Cicero ez évben, 26 esztendős korában, kezdett mint ügyvéd, magán- s köz-ügyekben a törvényszék előtt föllépni. Az ügyvédség űzése Rómában, nem pénz- s kenyérkeresésre, hanem név-népszerűség-befolyásszerzésre s ezek által az állami hivatalok elnyerhetésére volt számítva. Minden jogtudós, ki valamelly ügynek védésére fölkéretett, azt rokonai, barátai, tribusostársai s jó ismerősei részéről elfogadni kötelességének ismerte s bárki ügyét vállalta is magára, érte fizetést vennie szabad nem volt. Cicero először Quintiust védte Aquillius Gallus mint választott bíró előtt[1]). Ez alkalommal tartott beszéde ma is megvan oratiói köztt. — *Molo* most mint követ jövén Rhodusból Rómába, Cicero ismét hallgatta nála a philosophiát.

A Ciceróval egykorú Pompeius is, miután Domitiust s Hiertát Numidia királyát, kikkel kemény háborút folytatott, szerencsésen legyőzte, hadaival Afrikából megjövén, ez évben triumphált először, mint még semmi hivatalt nem viselt, puszta római fiatal lovag. Asiából pedig, Sylla parancsára szinte ekkor tért triumphussal vissza az a Murena, ki mellett Cicero *pro Murena* czímű beszédét tartotta.

[1]) Gellius. Noct. Att. lib. XV. cap. 28.

673.

Consulok: Q. Cornelius Sylla Felix II, Q. Caecilius Metellus Pius.

E consulok alatt lépett föl először Cicero mint védő egy fontos közügyben, Sex. Roscius Amerinus mellett, a ki atyagyilkossággal volt vádolva. Az ügyet nem a tárgy, vagy annak menthetlensége, hanem az a kényes körülmény tette fontossá, sőt veszélyessé is, mivel annál *Chrysogonus* a mindenható dictator egy szabadosa s kedvencze mélyen bekeverve és így általa maga Sylla is közelebbről érdekelve volt; miért is a vádlott védését senki más elvállalni nem merte. A tény röviden ebből állt: a vádlott Sex. Roscius hasonnevű atyja, egy Umbria szabad városából, Ameriából származott dúsgazdag római nemes, ki többnyire Rómában lakott, egy estve valami mulatságból menvén haza felé, az útczán megtámadtatott és meggyilkoltatott. Erre két, nem igen jó hírben állt ameriabeli távol rokonai T. Roscius Magnus és T. Roscius Capito — kik, hihető magok voltak a gyilkosok—hogy az utána maradt szép vagyont, legalább egy részben kezökre kerítsék, Chrysogonust, a Sylla kedvenczét, vele titkon egyetértve, arra bírták, hogy a megölt nevét a dictator által proscribáltak jegyzékébe szúrja be. Mi is megtörténvén, Roscius vagyona, mint valamennyi proscribáltaké, a kincstár részére elkoboztatott s fölötte nyilvános árverés tartatott, mellyen a tizenhárom külön birtokból állt, s Cicerótól hat millió sestertiusra, vagyis 600,000 frtra becsült szép és jövedelmező vagyont Chrysogonus 2000 sestertiuson vagy 200 fton maga kezére játszotta s ekkor az egyik T. Rosciust

Ameriába küldötte azon megbízással, hogy ott a részére birtokba veendő jószágból, a megöltnek fiját kivetvén, belőle magának három kijelelt birtokot tartson meg. Mindez végbe is ment. De mivel az egész dolog a közönség előtt igen feltünőnek tetszett, mind azért, mert már ez eset előtt a proscriptiók s vagyon-elkobzások teljesen megszűntek s a törvényszolgáltatásban ismét rendes eljárás állott be; mind mert a potom ár, mellyen Roscius vagyona elfecséreltetett, nagyszerű csalás gyanúját kelté föl; és e körülmények s más tekintetek is nagyon hihetővé tették azt, hogy a vagyonából kiforgatott ifjabb Sex. Rosciust a törvény abba visszahelyezheti: hogy a törvénytelen birtokosok magokat az ellen biztosítsák, szerették volna az ifjú Rosciust láb alól eltenni; de mert ez magára vigyázott s egyenesen hozzá nem férhettek, legczélirányosbnak látták, őt törvényes úton rázni le végkép nyakukról s e czélból ellene valami hamis tanúskodásból élő, *Crucius* nevű emberrel, a Roscius rokonainak nevében, atyagyilkosságért bűnfenyítő pört kezdettek. Egész világ kíváncsian leste, mi fog e pör folytán Rosciussal történni s mi az ifjú Ciceróval, ki fejét arra vetni merte, hogy őt Chrysogonus s a dictator ellenében, nyilván védelmezze. Cicero, mindenek bámúltára, e merész vállalatában, olly rendkívüli erélylyel, ügyességgel és sikerrel járt el, hogy rettenthetetlen bátorsága által, melylyel védőbeszédében nem csak Chrysogonust keményen szabdalta, de magát Syllát is élesen megrovogatta, a bírák vérszemet kapván, s lelkesedésében vele osztozván, a vádlottat, a hallgatók roppant tapsa közben teljesen fölmenték. Cicero e közügybeni első föllépése által, nemcsak a

pillanat dicsőségében részesült, hanem nevét s hitelét is a közvéleményben állandóan megalapította [1]).

Asiában M. Thermus Mitylenaet Roma részére meghódítja; a város ostrománál Julius Caesar *polgárkoszorút* (corona civica) kap [2]).

674.

Consulok: P. Servilius Vatia Isauricus, Ap. Claudius Pulcher.

A nép ez évre magát Syllát választá ismét consulnak, de ő azt el nem fogadván, a föntírtaknak adatta a consulságot; maga pedig a dictatorságról lemondott.

Ap. Claudius consul, P. Clodiusnak, Cic. híres ellenségének apja volt.

Cicero egy *Arretina* nevű római nő szabadságát a legjelesb szónok, Cotta ellenében védi [3]). Azután a nyár következtével Görögországba utazik. Plutarchus azt mondja, hogy ez útra azért határozta magát, mert a Roscius ügyében kivívott győzelme miatt félt a Sylla bosszújától. De ez nem való; mert arra Cicerót, saját vallomása szerint, egészen más ok bírta volt [4]). Miután t. i. magát már gyenge korában a sok tanulással s majd később a forumoni tüzes vitatkozással is felette megerőltette volna, egyszerre elkezdett szemlátomást fogyni s annyira gyengűlni, hogy őt, különben is szikár testével s különösen hosszú, vékony nyakával, a kiszáradástól annyival

---

[1]) Prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut non ulla esset, quae non digna nostro patrocinio videretur. *Brut. 90.*

[2]) *Sveton.* in Caesare, cap. 2.

[3]) Orat. *Pro Caecina*, cap. 33.

[4]) *Brut.* cap. 91.

inkább lehetett félteni, mert nyilványos szónoklatainál, mellét s tüdejét kímélni, tüzét mérsékleni nem tudva, elejétől végig folyvást kemény s erőltetett hangon szokott beszélni. Azért az életét féltő jó barátok s orvosok is egyhangulag azt javaslák neki, hagyna föl a szónoki pályával; de ő erre azzal felelt: „készebb bárminek kitenni magát, mintsem azon dicsőségről, mellyet ezen pályán remél, lemondjon. Hanem — így folytatja *Brutusában* cap. 91. — azt gondolván, talán szavam alábbhangolása s szónoklatom mérséklése által ki lehet még a veszélyt kerűlnöm: azon czélból, hogy fölkapott szavalási modoromon változtassak, elhatározám magamat, Asiába egy útazást tenni.“ Először is Athenaebe menvén, ott hat hónapig múlatott és az egész időt leginkább Antiochusnál, a régi Akademia egyik leghíresebb philosophusánál töltötte; de a kinek, az általa elhagyott újabb Akademia elveivel ellenkezett, majdnem merő stoicus tanait Cicero nem helyeselvén, tőle inkább a szónoklat gazdag tehetségét és kecseit igyekezett elsajátítani. Ugyanekkor hajdani oskolatársát s pajtását T. Pomponiust Athenaeben lelvén, vele, s talán csak az ő kedveért, az epicureus Phaedrust s Zenót is hallgatta. A két ifjú köztt itt fűződött különösen az a szoros viszony, mellyben egész éltökön át folyvást állottak egymással, s mellynek legfényesb emlékét teszik Cicerónak Atticushoz szóló fölötte érdekes levelei.

675.

Consulok: M. Aemilius Lepidus, Q. Lutatius Catulus.

Sylla dictator Cumanumban meghalván, hullája Rómába vitetik és ott nagy pompával a Mars-

téren eltemettetik [1]). Sylla halála után a két consul közt viszálkodás támad; Lepidus a dictator minden rendelkezéseit megsemmisítni: Catulus föntartani akarván.

A mint Sylla kimúlt, Cicerót jó barátai, Athenaebe írogatott leveleik által közhivatal-vállalásra kérik s nógatják, de, bár erre Antiochus szinte serkenté őt, mielőtt azt tenné, magát a szónoki s politikai pályára még bővebben kiképezni akarta és e czélból Asiában egy tudományos körútat tenni szándékozott. Azért Athenaetől, miután ott Demetrius Syrus híres rhetort is, szónoklati gyakorlatok végett szorgalmasan látogatta volna, félév elteltével búcsút vőn s négy akkori leghíresebb görög szónok: Menippus Cares (vagy *Stratoniccnsis*) Dionysius Magnes, Xenocles és Aeschylus kíséretében útnak indulván, Asia egész provinciáját velök bejárta s mindenütt, a hol múlattak szónoklati gyakorlatait folytatta. Ezzel be nem érve, meglátogatta még Rhodusban a már Rómából ismert *Molót* is, ki szónoki és írói jeles képességén kivül, azon sajátságos ügyességgel is bírt, hogy a kezdő szónokoknál mindjárt észrevette, mi hiányzik, vagy mi fölösleges nálok s tudta, mint lehet a hibákon segítni. Ő volt, ki az ifjú Cicero áradozó szónoklatát, mérséklő szabályok által rendes mederbe vezette [2]). Plutarchus beszéli erről a Molóról, hogy latinúl nem tudván, kérte Cicerót, szavalna előtte görögűl. Ez engedett és midőn görögűl elkezdett szavalni, álmélkodva s nagy magasz-

[1]) A patricius Corneliusokból Sylla volt első, ki holt testét megégettetni kívánta. Cic. *de legib.* lib. II. cap. 22.

[2]) Is (Molo) dedit operam ut nimis redundantes nos et superfluentes iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripam difluentes cöerceret. *Brut.* cap. 91.

talások között hallgatták őt a jelen volt görög rhetorok; csak maga Molo nem mutatott semmi örömet, hanem fejét lesütve, gondolatokba merűlten üldögélt s midőn észrevette, hogy ez Cicerónak nehezére esik, egyszerre megszólalt s neki ezt mondá: „én ugyan becsűllek s bámúllak, Cicero; de sajnálom egyszersmind a görögöket, mert látom, hogy a tudomány s szónoklat dicsőségét is, mellynél egyebünk sem maradt, te tőlünk a rómaiakhoz viszed ált.“ Hallgatta még Cicero Rhodusban Posidonius philosophust [1]).

676.

Consulok: D. Junius Brutus, Mam. Aemilius Lepidus Livianus.

Mind a két consul, maga korában híres jeles ember volt. Brutust Cicero a latin és görög irodalomban jártas, tudós egyénnek mondja [2]). Mammercusról Valerius Maximus mint komoly, méltóságos férjfiúról úgy emlékezik s felőle egy eredeti vonást jegyzett fel, miszerint t. i. consul korában a praetor egy ítéletét, melylyel ez valami Cybele papját, a neki végrendeletileg hagyott jószág birtokába visszahelyezett, fölebbvitelkor megsemmítette, azon okból, mert a pap, mint herélt, magát nemzőrészétől megfosztván, sem a férjfi, sem a nőnem jogait nem élvezheti [3]). — Noha a consulok mindegyike hadvezér is derék volt, mégis a tanács az ekkor feltámadt Sertorius ellen, L. Philippus indítványára, nem őket, hanem a még hivatalt nem viselt fiatal Pompeiust

[1]) *De natur. deor.* lib. I. cap. 3.
[2]) *Brut.* cap. 47.
[3]) *Val'er. Max.* lib. VII. cap. 7.

küldötte ki proconsuli minőségben; s midőn erre a tanácsban egy valaki akkép nyilatkozott volna, hogy nem illik magán személyt consul helyett küldeni, Philippus rá azzal felelt: nem is consul, hanem *consulok* helyett akarja ő Pompeiust küldeni [1]).

Cicero Görögországból, két évi ott múlatása után, mint jól begyakorolt szónok, teljesen helyreállt egészséggel, megerősbűlt hanggal és mellel Rómába visszajött s úgy látszik, mindjárt ez évben meg is nősűlt, Terentiát vévén hitvesűl. Szép készültsége mellett is, a hivatalos pályára föllépni eleinte kissé kétkedett; mert midőn útazásakor a delphusi oraculomot megkérdezte volna, melly ösvényen juthat legnagyobb fényre, attól azt kapta válaszúl: hogy saját hajlama, ne a sokaság véleménye után indúljon. De miután látta, hogy félrevonúlásáért kárhoztatni, *görögösködőnek,* henyélőnek csúfolgatni kezdik, mind saját ösztönének, mind barátai biztatásainak engedve, magát ügyfolytatásokra adta; főbb s alsóbb rendüek pöreit magára vállalta és az ügyvédséget ollyan tűzzel és sikerrel űzte, hogy e pályán csakhamar az akkorban legjelesebbeket, mint *L. Cotta* s *Q. Hortensius* voltak, nemcsak utólérte, de fölül is múlta.

677.

Consulok: Cn. Octavius, C. Scribonius Curio.

Róma legjelesb három szónoka, ez évben mindenik hivatalba jutott. Cotta jövő évre consulnak, Hortensius aedilisnek, Cicero quaestornak lőn választva. A quaestorság senatori ranggal járt és első foka volt azon hivatalos lépcsőzetnek, melly a consulságig,

[1]) Cic. Orat. *pro lege Manilia*, cap. 21.

mint legfőbb polczig vezetett. Cicero már ekkor olly köz-kedvességben és hitelben állott, hogy a választásnál egyhangú szavazat nyilatkozott mellette. A quaestorok az állam pénztárát kezelték s azonkivűl, ki a fővárosban *quaestor urbanus* czímet viselve székelt, még tizenkilenczen voltak s emezek a proconsulok s propraetorok mellett a provinciákban hivataloskodtak. Cicerónak, az ekkor rendkivűl népes, mívelt és termékeny Siciliában, melly *Lilybaeum* és *Syracusa* tartományokra oszlott, jutott sors szerint a quaestorság és pedig a lilybaeumi, mint gazdagabbik.

Asiából hazatérte után, mielőtt még quaestorrá lett volna, védte ügyét *Roscius* színésznek, azon beszédében, mellyet oratiói köztt *pro Roscio Comoedo* czím alatt ismerünk.

Sertorius ellen Hispaniában a Sucro és Durius folyók mellett vívott két nevezetes csata ez évre esik.

678.

Consulok: L. Octavius, C. Aurelius Cotta.

Cicero múlt évben nyert quaestori hivatalát megkezdendő Siciliába megy; hol neki az akkori körűlmények bő alkalmat nyújtván magát mint köztisztviselőt több oldalról kitűntetni nemes bánásmódja, önzéstelensége s egyéb erényei által [1]), a sziget lakójit úgy lekötelezte személye iránt, hogy azok őt egész közttök léte alatt, bámulásig szerették és becsűlték. Ugyanekkor Rómában nagy érdemet s kedvességet szerzett magának az által, hogy a fővárost, a fenyegető szükség idején, Siciliából, a tarto-

[1]) *Verr.* VII. cap. 14.

mány terhelése nélkül, mindennemű gabonával bőven és gyorsan ellátta; valamint azzal is, hogy a siciliai hadseregnél szolgált több úri családból való ifjakat, kik fegyelem ellen elkövetett vétségeik miatt, a büntetés elől Rómába szöktek, de onnét Siciliába a praetori törvényszék elébe visszavittettek, hathatós ügyvédi pártfogása által, minden bajtól teljesen fölmentett [1]). Praetora volt Siciliában Sex. Peducaeus.

679.

Consulok: L. Licinius Lucullus, M. Aurelius Cotta.

Cicero egy évi quaestorságát végezvén, Siciliától, a lakosokhoz Lilybaeumban tartott érzékeny beszéddel búcsút vőn; melly alkalommal a siciliaiak olly példátlan megtisztelésekkel illették, minőkben előtte egy római tisztviselőt sem részesítettek. Azért is Rómába azzal a nagy képzelődéssel tért vissza, hogy ott másról nem is beszélnek már, csak az ő quaestorságáról s hogy majd ott mindennel önkényt elhalmozzák. Azonban midőn útjában Puteoliba érkeznék s itt, nem kis boszúságára, egy fővárosbeli polgár azon kérdéssel lepné meg: „mikor jött Rómából és mi ott az újság?“ — egy más viszont a kérdezőt e szavakkal igazítná rendre: „mit beszélsz? hát nem tudod, hogy Syracusában quaestor volt!“ — erre kiábrándúlt, látván, hogy vannak ollyanok, kik az ő quaestorsága, hol és miben járása felől semmit sem tudnak. E tapasztalását mint fordította hasznára, maga elbeszéli *pro Plancio*, cap. 26. 27. hol az esetet elmondván, ezt veti utánna: „nem tudom, ez rám nézve nem volt-e hasznosabb, mint ha

[1]) Orat. *pro Plancio*, cap. 26.

akkor egész világ szerencsekívánatokkal jött volna előmbe. Mert miután észrevettem, hogy Róma népének, ha fülei kissé butábbak is, de szemei annál élesebbek: megszűntem azon törni fejemet, mit fognak az emberek felőlem hallani; hanem gondom volt, hogy ezentúl mindennap jelen lenni lássanak; szemök előtt laktam, tapostam a forumot, senkit a velem összejöveteltől ajtónállóm, sem álmom el nem riasztott s t." Szóval magát ettőlfogva egészen arra szentelte, hogy polgártársait, ügyeikben törvény előtt védte, házánál tanácsokkal látta el s még szűnidők s játékok alatt is törvényszéki beszédeket készítgetett, hogy soha idejét üresen ne töltse. És ezt tenni annál több oka volt, mert mikor Siciliából megjött, már akkor teljesen bevégzett szónoki képzettséggel bírt és mert quaestorsága után, törvény szerint, még öt évig kellvén az aedilségre várnia, ez idejét szebben, jobban nem is használhatta volna.

Ez évben *L. Quintius*, közkedvességű néptribun, majd mindennap tartott gyülésekben, folyvást arra izgatott, hogy Sylla intézményei eltöröltetvén, a köztársaságba más rend hozassék be. Végre Lucullus consulnak sikerült őt lecsendesíteni. Fővárosi quaestor most a famosus *Verres* volt; kiről Cicero azt mondja, hogy e hivatalát nem a népnek, hanem valami *Chelidon* nevű kurvácskának köszönvén, egészen ennek tetszése szerint kezelte [1]).

Ugyanekkor M. Antonius, a triumvir atyja, Cotta consul és Cethegus indításából, az egész tengervidék felügyelőjévé tétetvén, Siciliát, a többi tartományokkal együtt, kipusztította; utóljára Creta

[1]) *Verr.* lib. I. c. 40. V. 13.

ellen háborút is kezdett, de szerencsétlenül s mielőtt bevégezhette volna, meghalt. Metellus és Pompeius is Hispaniában Calagurium ostromát, elűzetvén a várostól, abbanhagyni kénytelenek voltak [1]).

680.

Consulok: M. Terentius Varro Lucullus, C. Cassius Varus.

Italiában *Spartacus* a föllázadt gladiatorokkal s rabszolgákkal az úgy nevezett *Servile bellum*-ot kezdi. Terentius consul, ki a tavalyi consulnak, L. Lucullusnak testvére volt, hanem a Terentiusok családába adoptáltatott, tiszttársával C. Cassiussal, a rólok nevezett *Terentia et Cassia*-törvényt hozza a gabona iránt [2]).

L. Lucullus, Mithridates ellen a háborút folytatván, annak *Cyzicum* városánál egybevont hadát hosszas ostrom s fegyver által tönkre teszi.

681.

Consulok: L. Gellius Poplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.

Emlékezik e consulokról Cicero *Verr.* II. 39. hol Verresnek valami becsületes siciliai polgár Sthenius ellen, ennek távollétében, nemtelen boszúból, hivatalos szín alatt elkövetett gyalázatosságait részletesen megírja. Ugyaninnét tudjuk azt is, hogy Verresnél egy nem sokkal különb egyén, M. Lollius

[1]) Pedig az ostrom olly makacs volt, hogy Valerius Maximus és Florus szerint az ostromlottak a várban minden élelemből kifogyván, már a leölt nők s gyermekek húsát kezdték enni.

[2]) *Verr.* lib. III. cap. 70. It. V. 21.

Palicanus, kiről Cicerónál néhányszor szó fordúl elő, ekkor volt néptribun.

Lucullus Mirhridates ellen szerencsével harczol; a királyt Pontusba visszakergeti és e tartományt, melly eddig Rómától mindenfelől elzárva volt, legiói által a rómaiaknak megnyitja [1]). Ellenben Spartacus mind a két consult csatában megveri.

682.

Consulok: Cn. Aufidius Orestes, P. Cornelius Lentulus Sura.

Az első consul az *Orestes* melléknevet, melly eredetileg az Aurelia-családot illette, onnét viseli, mert őt e családból az öreg Cn. Aufidius adoptálta volt [2]). Akart lenni annak idejében néptribun, de el nem érhette; hanem miután 676-ban fővárosi praetorságot viselt, consulnak is ez évre meglőn választva. A második consul az a Lentulus, ki Catilinával később összeesküdvén, Cicerónak mint consulnak parancsára a börtönben megfojtatott.

Mithridates Armeniába, vejéhez Tigraneshez kénytelen vonúlni.

Sertorius, ki ellen már harmad éve, hogy a háború foly, végre M. Crassus praetor által hat hónapi táborozás után, egy csatában megveretik és elesik; melly győzelméért Crassusnak megengedtetik, hogy Rómába *ovatióval* menjen be. — Az év végén Pompeius a Sertorianusok 5000-re menő maradék hadát, melly a harcztérről megszökött, mind leöletvén, a tanácshoz tett azon jelentése után, hogy a

[1]) Orat. *pro lege Manil.* cap. 28. *Pro Archia*, cap. 9.

[2]) Orat. *pro domo*, cap. 13.

háborút gyökerestűl kiirtotta, seregét Hispaniából Italiába meghozta s ismét mint puszta magános római lovag, triumphussal vonúlt be a fővárosba [1]).

683.

Consulok: M. Licinius Crassus, Cn. Pompeius Magnus.

Pompeius, mint a trimphust, úgy a consulságot is idő előtt nyerte el. Törvény szerint consul az lehetett, ki 42 évet ért és már előbb quaestorságot s praetorságot viselt. Pompeiusnál mindenik hiányzott. Ő most csak 36 éves volt s nem praetor, de még quaestor sem lévén, senatori ranggal sem bírt, mi pedig a curiába léphetésre megkivántatott.

Cicero a törvényes 36 évet betöltvén, jövő évre aedilségért lépett föl és a hivatalra legelőször is ő lőn elválasztva, minden tribusoknak egyhangú szavazatával. A quaestorságától aedilisségeig lefolyt öt évet ügyek folytatásában töltötte; de még mindig csak mint védő, és mert azoktól, kiknek ügyét vitte, soha semmi fizetést vagy jutalmat el nem fogadott, ezzel és kitűnő szónoki tehetségével közkedvességre s tekintélyre tett szert. Vádlóúl ez évben lépett föl először Verres ellen, ki Siciliában három évig praetor lévén, ott ez idő alatt borzasztó zsarolásokat s kegyetlenségeket vitt végbe; úgy, hogy ezek miatt, utóda L. Metellus alatt ellene a siciliaiak 40 millió sestertiusig zsarolásért keresetet indítottak s ügyvédőkűl Cicerót kérték meg, kit nemcsak híréből, de nálok egykor folytatott quaestorságából is már is-

[1]) Quid tam incredibile, ut iterum eques romanus ex senatus consulto triumpharet? Orat. *pro lege Manil.* cap. 11.

mertek. Cicero e pör elvállalásával nagy fába vágta a fejszét; mert azonkivűl, hogy Verrest a legelőkelőbb nemes családok körömszakadtig pártolták, védését a törvény előtt Rómának első szónoka Q. Hortensius, ki már ekkor jövő évre elválasztott consul volt, vette magára. Azért Cicero, hogy illy kényes körűlmények között, a győzelmet kivívhassa, minden mesterségét meg is vetette. Miután valami *Q. Caecilius Niger* nevű siciliai embert, Verres quaestorát, ki Verressel titkon egyetértve, magát vádlóúl feltolni akarta, és kit Cicero *zsidónak* csúfolt, nyakáról lerázta és a vádlói szerepből kiszorította, előleges vizsgálatra 110 napot kérvén ki, L. Tullius unokatestvérét maga mellé véve, személyesen elment Siciliába s ott a tartományt 50 napig szerteszét bejárta, s Verres ellen adatokat, tanúkat bizonyítmányokat szedetett össze. Mikor innen Rómába visszatért, látván, miszerint a Verres pártján levők abban mesterkednek, hogy ennek pörét M. Glabrio practortól s a mostani bíráktól jövő évre vigyék át, a midőn védőjének, a consuli hivatalába lépendő Hortensiusnak befolyása által, az új praetor alatt könnyebben kibújhat: Cicero ez okból a pört minden módon siettetni iparkodott; azért eljárását a körűl akkép intézte, hogy az időt hosszas szónoklatokra nem vesztegette [1]), hanem minden vádat tanúkkal s okiratokkal támogatva, egyszerre terjesztett elő, fölhiván a védőt, hogy azokra azonnal feleljen. Melly fogása, minthogy vele Hortensiustól is a szónokolhatás alkalmát elvette, annyira sikerűlt, hogy már más nap Verres

[1]) Verres ellen készített beszédei közöl csak kettőt, a *Divinatiot* és *Actió* I-át mondta el; a többit utóbb írta és adta ki, hogy hasonló eseteknél példányokúl szolgáljanak.

baráti és pártfogói nem csak reményöket a győzedelemhez, de kedvöket is a védelemhez egészen elvesztéek. Mert Hortensiust, mint védőt, úgy kifárasztá s olly zavarba hozá, hogy az általa felhozottakra ez neki semmit czáfolatúl mondani nem tudott. S így Cicero győzött; Verres elmarasztaltatott s önkényt száműzetésbe ment; mellyből többé vissza sem jött, hanem Cicero halála után, a triumvirektől is proscribáltatván, mint száműzött külföldön halt meg. Cicerónak a Verres vádlása s annál tanúsított nemes elszántsága, önzéstelensége, buzgó, eszes, ügyes eljárása talán egész polgári pályáján, consulságát sem véve ki, a legszebb érdeme. De a milly nagy dicsőséget aratott utánna szintolly nagy gyűlöletbe is hozta az őt a nemes osztálynál, melly neki, mint *új embernek*, ezt a dicsőségét s azt a merészségét, hogy az ősökkel bírt lovagok vétkeit fennen rovogatta, megbocsátani nem tudta [1]).

E consulok alatt a köztársaságban két nevezetes változás történt. A bíráskodáshoz, mellyet Sylla rendezése folytán, immár tíz év óta maga a tanács gyakorolt s botrányosan kezelt, a lovagrend s *aerarius tribunusok* ismét fölvétettek s az ide tartozó törvényt maga a praetor, L. Aurelius Cotta indítványozta; és a Sylla által szűk térre szorított néptribuni hivatal is, a néppártot támogató Caesar közbenjárásával, előbbi hatáskörébe visszahelyeztetett.

---

[1]) Non idem mihi licet, quod iis, qui nobili genere nati sunt, quibus omnia populi romani beneficia dormientibus deferuntur ... Videmus, quanta sit in invidia, quantoque in odio apud quosdam homines nobiles *novorum hominum* virtus et industria ... Hominum nobilium non fere quisquam nostrae industriae favet: nullis nostris officiis benevolentiam illorum allicere possumus, quasi natura et genere disiuncti sint, ita dissident a nobis animo ac voluntate. *Verr. V. cap. 70. 71.*

Censorok voltak ez évben L. Gellius Poplicola s Cn. Cornelius Lentulus.

684.

Consulok: Q. Hortensius, Q. Caecilius Metellus Creticus.

Cicero az aedilségbe, mellyre el volt választva, ez évben lépett be.

Az aediliseknek, kik Rómában némi rendőrtiszteket képeztek, egyik kötelességök volt, a népnek bizonyos ünnepnapokon, a színházban és circusban, saját költségökön játékokat rendezni [1], mikre némelly tehetősebb aedilisek, a provinciák s clienseik rovására, roppant költségeket szoktak volt áldozni. Cicero, kinek ezt követni sem elve, sem tehetsége nem engedte, csak három, csekély költségbe kerűlt játékot adott [2]. Pedig ezen alkalommal az iránta hálás siciliaiak mindenféle ajándékkal kedveskedtek neki; de ő azokat el nem fogadta, hanem a gabnaár leszállítására használta.

Ez évben Lucullus, october 6-kán Tigranes seregét, csekély számú haddal Tigranocertánál megvervén, magát a várost is elfoglalta. M. Pupius Piso pedig Hispaniából triumphussal jött meg. Nevezetes még ez év arról is, hogy a capitoliumi Iupiter temploma, melly Sylla dictator idejében leégett, s mellynek újra épitését a dictator, közbejött halála miatt, be nem végezhette, hanem az akkori Consul Q. Lutatius Ca-

[1] *Verr.* VII. cap. 47. elmondja Cicero, mik az aedilisek kötelességei.

[2] Pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno ... sane exiguus sumtus aedilitatis fuit. *De offic.* lib. II. cap. 17.

tulus vitte ki, ennek vezetése alatt most szenteltetett újra fel, s ennek emlékéül a templom homlokzatába alkalmazott föliratban, Catulus a templom új alkotójának czímével tiszteltetett meg [1]). Cicero azt mondja, hogy a megújított templom sokkal szebb volt az eredetinél és ezért Catulust nagyon megdicséri [2]).

M. Fonteius Galliában három évig praetoroskodván, mikor onnét haza jött, a gallusok által zsarolási pörbe fogatott, mint ki a tartományt eladósította, az útcsináltatásoknál nyerészkedést űzött és a borra vámot vetett volna. Vádló M. Plaetorius, aláíró M. Fabius volt. Védelmét Cicero vállalta magára, mikor már, az Aurelia törvény szerint, a senatorokkal a lovagok s aerarius tribunusok ismét együtt bíráskodtak. Ez évből valónak lenni látszik azon beszéde is, melly *pro A. Caecina* czímet visel.

685.

Consulok: L. Caecilius Metellus, Q. Marcius Rex.

Cicero fenmaradott levelei ez éven kezdődnek; mellyet őrá nézve atyjának s unokatestvérének L. Cicerónak halála, általában pedig az tesz nevezetessé, hogy Lucullus Mesopotamia gazdag városát Nisibist ekkor ostromolta, hol seregét P. Clodius hitszegésre csábítni akarta, de rajta kapatván, megszökni kényteleníttetett.

---

[1]) A fölirat később korban a capitolium romjai közt föltalálta-tott, s így szól:

Q. LVTATIVS Q. F.
C. N. CATVLVS COS.
SVBSTRVCTIONEM ET
TABVLARIVM EX S. C.
FACIENDVM CVRAVIT.

[2]) *Verr.* VI. cap. 31.

686.

Consulok: C. Calpurnius Piso, M' Acilius Glabrio.

Az aedilisi hivatal bevégzése után, két év múlva lehetett csak praetorságért föllépni. Cicerónál a törvényes időhatár jelen év közepén lejárván, most ő is a praetorságért pályázott. Versenytársa hét volt ú. m. Q. Voconius Naso, M. Plaetorius, D. Flaminius, C. Orchinius, C. Aquilius Gallus, P. Cassius s C. Antonius; kik, bár magok érdekében minden ármányt elkövettek, mégis az első választás, általános szavazattal, itt is Ciceróra esett és pedig háromszor, miután a pályázóktól okozott zavarok miatt, a választógyülést még kétszer is megújítni kellett; s így a *fővárosi praetor* ő lett.

Ugyancsak ez évben Gabinius néptribun azt a hallatlan indítványt tette a tanácsban, hogy az akkoriban elhatalmazott tengeri rablók kiirtására egymaga Pompeius bízassék meg és pedig korlátlan hatalommal, mellyet a római birodalom minden tengerein három évig osztatlanúl viselhessen. Az indítvány, melly magának Pompeiusnak súgaltából eredettnek látszott, kemény ellenzésre talált.

Fölszólalt ellene Hortensius is; a derék Q. Catulus pedig ez alkalommal mintegy boszonkodva azt kérdezé a tanácstól: „ugyan ha ti minden reményteket Pompeiusba helyezitek, ha netalán rajta valami történnék, kihez folyamodtok?“ De erre a tanács, Catulus dicsőségéül majd csaknem egy hangon ezzel válaszolt; „akkor reményünket te benned helyezzük.“ Cicero a Gabinius indítványát pártolta, noha magát az embert alávalónak tartotta s róla később azt mondta, hogy ha a tengeri rablók ellen azt az indít-

ványt nem teszi vala, utóbb szegénysége s gazsága bizonyosan arra vitte volna, hogy maga is rablóvá legyen [1]). Az indítvány tehát, nagy erőszakolás mellett, csakugyan el lőn fogadva, s így Pompeius a kalózok ellen viselendő háborúhoz minden eszközt és módot kezébe kerítvén, a nélkül, hogy sok kortársainál nagyobb hős lett volna, nem nehéz volt neki a tengeri rabló haddal hat hónap alatt végezni.

Gabinius tiszttársai köztt volt L. Roscius Otho néptribun is, kiről Cicero *(pro Murena, cap. 19.)* azt mondja: ez a lovagrendnek nem csak a tekintélyt, de a kéjelmet is visszaadta. Ő volt t. i. az, ki ez évben törvény által megállapíttatta hogy a játékszínben, a színpadhoz legközelebb eső 14 sor padot csak a lovagrendnek legyen szabad ülésül használni. C. Cornelius néptribun pedig, kit Cicero két év múlva, mint fölségsértési vád alá helyzettet védett [2]), minthogy jelen évben a választógyülést nagyszerű vesztegetések előzték meg, a hivatalvadászások ellen szigorú törvényt hozatott, mellynél fogva azok, kikről bebizonyúlt, hogy hivatalkeresésnél vesztegetést s más aljas módokat használtak, mind a köz hivatalokból, mind a tanácsból is végkép kizárattak, s még fölül rá pénzbírságot is fizetni tartoztak. És ez az a nevezetes *lex Acilia Calpurnia*, mellynek keletkeztét *Dio*, 39-ik könyvében részletesen megírja és melly nevét kihirdetőitől Acilius s Calpurnius consuloktól kapta.

Az év vége felé, decemberhó 15. [melly nap' szoktak a választott néptribunok hivatalukba belép-

[1]) Orat. post redit. in senat. cap. 5.

[2]) Cornelius melletti beszédéből csak holmi töredékecskék maradtak fenn.

ni [1])] C. Manilius néptribun hivatalkodását megkezdvén, egy-két nap múlva rá, egy sereg szabadost s rabszolgát csődítvén össze, ezek által olly törvényhozását erőszakolta ki, mellynél fogva a szabadosoknak valamennyi tribusokban szavazási jog adatott. Ennyire elszilajúlt már ekkor a syllai korlátoktól még csak három évvel előbb, Crassus és Pompeius consulságuk alatt, fölmentetett néptribunság.

Cicero az év végével leányát Tulliát C. Piso Fruginak eljegyzé; de mert a lyánka még eladó kort nem ért, a menyekző megtartására három évi határidőt szabott.

687.

Consulok: M. Aemilius Lepidus, L. Volcatius Tullus.

Catilina Afrikába megy praetornak; Cicero pedig Rómában kezd mint elválasztott *praetor urbanus* működni. E hivatalában, a praetorok közt sorshúzás útján elosztatni szokott tárgyakból, neki a zsarolási panaszok és keresetek (*de pecuniis repetundis*) jutottak, mellyek, a hivatalnokok majdnem általános elveteműltsége miatt, folyvást napi renden voltak s az ekkor már fölötte megromlott közszellemnél fogva, még törvény előtt is pártolóra mindig elégre találtak. Ezek vizsgálata s elítélése körül is milly tiszta lélekkel s részrehajlatlan szigorral járt el Cicero, mutatja többek közt egy ide tartozó nevezetes eset, mellyet Plutarchusnál olvasunk. *Licinius Macer*, tekintélyes római polgár, kinek a hatalmas Crassus is nagy barátja volt, ásiai praetorságában elkövetett zsarolásaiért, szintén a Cicero praetori

[1]) Lásd : *Liviusnál*, lib. V. cap. 9.

széke elébe kerűlt. Mint vádlott, szokás szerint gyászruhában jelent meg az idézésre; de mielőtt fölötte ítélet hozatnék, abbeli bíztában, hogy őt kétségkivűl fel fogják menteni, egyenest haza ment, magáról a gyászköntöst lehányta s fejét megnyíratván, rendesen öltözve ismét a forumba, diadalát élvezendő, visszament. Hanem az ajtónál, a vele szembe jött Crassustól, szörnyű meglepetésére azt kelle hallania, hogy a bírák egyhangú szavazatával el van marasztalva; s e váratlan híren annyira meg lőn ütődve, hogy a mint ismét haza ment, ágynak esett és bújában meghalt. Valerius Maximus (lib. IX. cap. 12.) másként adja elő az esetet. Cicero maga is szól róla egy levelében (*Att.* I. 3.), hol egyszersmind öcscsének Quintusnak *comitiumát* is említvén, ebből az jön ki, hogy Quintus ez évben aedilisségért pályázott

C. Manilius, kinek a szabadosok javára tavaly kierőszakolt törvénye az idén, január 1-jén tanácsvégzés által megsemmisíttetett, Pompeius kegyének megnyerhetéséért, — sőt hihető, annak sugallatából is — egy új törvényjavaslattal lépett föl, mellyben azt kívánta, hogy Pompeius, ki most Ciliciában, a tengeri rablók ellen vitt háborújának vége felé járt, ezen tartomány, úgy Bithynia, Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Colchus és Kis-Armenia fölött is szintolly hatalommal ruháztassék föl, minőt neki Gabinius törvénye a tengereken adott, és hogy a Lucullus által Mithridates ellen hét év óta derékúl folytatott s már majdnem bevégzett háború vezetése is Lucullustól, ennek egész seregével s hadi készületeivel együtt elvétetvén, szinte az ő kezébe adassék. Az indítvány ellen Catulus és Hortensius consularis férjfiak s mindazok, kik Gabinius törvényének ellen-

zői voltak, keményen kikeltek; de Cicero, kinek tekintélye már ekkor majdnem mint szónoklata olyan hatalmas volt, úgy Caesar is, ki a nép kegyében magát megfészkelve, nagy befolyást gyakorolni kezdett, egész erejökből pártolták volt Maniliust. Cicero a néphez, az indítvány mellett, egy olly művészileg kidolgozott gyönyörű beszédet tartott, mellyet méltán a szónoklat fölülmúlhatatlan remekének mondhatni [1]). Olly mesterséggel van e beszéd szerkesztve, hogy midőn olvassuk, lehetetlen tisztába jönnünk az iránt, valljon azokból, miket a szónok mond, mit kelljen meggyőződésnek, mit színlésnek, mit valónak, mit költöttnek tartanunk, menynyit a természet, mennyit a mesterség rovására írnunk, s valljon az egészszel nem-e hallgatóit, vagy önmagát ámította a szónok. Következése, tudnivaló, az lőn, hogy az indítvány keresztül ment. Lucullus haza hivatott s Pompeius, a korlátlan hatalmat, mellyet a maniliusi törvény neki szánt, megkapta. A képmutató gőgös Pompeius, mint báránybőrbe bújt farkas, szerény vonakodások közt fogadta el e példanélküli magas kitűntetést, kaján örömöt érezvén belül, hogy, mint már Crassustól a Spartacuson vett győzelem díjját elrablá, úgy most a Lucullus által kiérdemlett babérkoszorút is saját homlokára fogja fűzhetni. De a mélyebb pillantású Caesar nevette magában a hiú Pompeiust, oktalan buzgalmú barátival együtt; jól látván, hogy mindezekkel csak az ő jobban kifőzött titkos terveinek tétetik szolgálat.

Cicero *A. Cluentius* és *M. Fundanius* melletti beszédeit ez évben tartotta. Amazt Q. Voconius praetor

[1]) Orat. *pro lege Manilia*, seu de imperatore Pompeio deligendo.

előtt, méregkeverési vád ellen védette s e beszéde ma is megvan; mellyet Fundanius mellett mondott, abból csekély töredékek maradtak fenn. Svetoniusból tudjuk, hogy Cicero mint praetor, *M. Antonius Gnipho,* híres grammaticus leczkéit is hallgatta [1]). Praetori hivatalában elvétől s a törvény szigorától senki kedvéért el nem tért. Egy alkalommal a golyvás nyakú, durva, gőgös Vatinius valami ügyet védvén előtte, bizonyos dologra kérte őt, melly fölött Cicero soká gondolkodván, végre kijelenté, hogy meg nem teheti; mire midőn Vatinius azt mondaná: „ő, ha praetor volna, ollyan dolgon nem is gondolkodnék" — Cicero neki ezzel válaszolt: *de nekem nincs ám olly vastag nyakam.* — Az év utolsó havában pedig, mikor praetorsága már csak két-három napig tartott még, egy valaki Maniliust tolvajságért idézte elébe. A nép Maniliust, Pompeius melletti buzgólkodásáért szerette; azért midőn Manilius törvényes határidőt kért s azt neki Cicero mindjárt más napra tűzte ki, közboszonkodást okozott; szokásuk lévén a praetoroknak legalább is tíz napot engedni. E miatt Cicerót a néptribunok, népgyülésben számadásra vonták, hol is az ingerültséget csak azzal lehetett lecsillapítnia, hogy Manilius védését magára vállalta [2]).

Jövő évre consuloknak P. Autronius Paetus és P. Cornelius Sylla lőnek választva; hanem megválasztatásuk után L. Cotta és L. Torquatus őket, mint hivatalvásárlókat, a *Calpurnia* törvénynél fogva, vád alá vétetvén, helyökbe magokat választatták meg.

---

[1]) Lásd: *Sveton.* de illustr. grammaticis, cap. 7.
[2]) Lásd: *Plutarchus-* és *Dionál.*

Catilina, provinciájából, Afrikából haza jövén, szinte consulságért akart föllépni; de, mert rögtön zsarolási vád alá kerűlt, a pályázás neki megtiltatott. Erre P. Autroniust, Cn. Pisót, P. Syllát s többeket magához hódítván, velek a köztársaság ellen összeesküszik s december 5-ke körül elhatározzák egymás között, hogy január 1-jén a két új consult, Cottát és Torquatust a capitoliumon megöljék; hanem a terv jókor kitudódván, gyilkos szándékukat februárius 5-kére halasztották; de végre ekkor sem hajthatták, minthogy Catilina, előbb hogysem készek lettek volna, az összeesküdteknek jelt adott.

688.

Consulok: L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus.

Azt mondja Cicero, e consulok alatt a capitolium több tornyára villám szállt az égből, melly alkalommal istenek szobrai s ős férjfiak emlékoszlopai ledőledeztek, a törvények érctáblái összeolvadtak és még, ki a fővárost, alkotta Romulus is lesújtatott [1]). E természeti eseményt consulságáról írt verses művének II-ik könyvében is felhozza, hol azt, mint csoda égi tüneményt Urania Múzsával beszélteti el [2]).

[1]) Catil. III. cap. 8.

[2]) Ide tartozó versei ekként hangzanak:

„Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
„Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
„Et capitolinis iniecit sedibus ignes;
„Tum species ex aere vetus generataque Nattae
„Concidit elapsaeque vetusto numine leges;
„Et divum simulacra peremit fulminis ardor,
„Hic silvestris erat Romani nominis altrix
„Martia, quae parvos Mavortis semine natos
„Uberibus gravidis vitali rore rigabat;
„Quae tum cum pueris flammato fulminis ictu
„Concidit atque avulsa pedum vestigia liquit.“ *De div. lib. I. cap. 13.*

Végezvén a praetorságot Cicero, most már, bevett szokás szerint, propraetori provinciát kellet volna kapnia; de ő erre nem vágyott, hanem jobbnak tartá, otthon polgártársainak szeme előtt forogva, a forumon folyfatandó ügyvédi szolgálatai által hírét s barátai számát nevelni, hogy ez úton törekvése főczélját, mi a consulság volt, annál könnyebben elérje és mivel a hivatalért már jövő évben pályázni akart, ahoz a *toborzást* még ez idén, quintilishó 16-kán a Marstéren tartandó néptribuni választásnál mindjárt megkezdhesse [1]). Még ez év folytán egy nevezetes ügyben szerepelt. C. Cornelius, múlt évi néptribun, Q. Gallius praetor előtt felségsértési (*de maiestate*) súlyos pörbe vonatott. Az eset olly fontosnak nézetett, hogy a vizsgálatnál, melly négy napig tartott, magok a consulok elnököltek és a vádlott ellen számos senatorok s consularis férjfiak is, mint Catulus, Lucullus, Hortensius tanúkkép fölléptek. Cicero az embert két jeles beszédben védte, de mellyek fenn nem maradtak; mi is annál sajnálatosb veszteségnek nézhető, mert Quintilianus, Asconius s más műbírák ezen beszédeket Cicerónak legremekebb művei közé sorozták.

Az idegenek Rómában nagyon megsokasodván, C. Papius néptribun egy, az ő nevét viselő törvényt hozatott, melly minden jövevényt a fővárosból kitiltott [2]). Catilina ellen P. Clodius zsarolási pört támasztván, a vádlott védője maga Torqatus consul

[1]) A *toborzás* alatt azt értjük, mit a rómiak, sajátságos kifejezéssel *prensationak* neveztek; mikor t. i. a hivatalért pályázók úton-útfélen kéz- és gallérfogdosások által ajánlgatták magokat a választók kegyébe.

[2]) De offic. lib. III. cap. 11. It. *pro Archia*, cap. 5. It. *Agrar.* I. cap. 4.

volt; a vádló Clodius pedig Catilina által pénzzel megvesztegettetvén, gyalázatos *praevaricatión* kapatott [1]).

689.

Consulok: L. Julius Caesar, C. Marcius Figulus.

Cicero most 43-dik évébe lépvén, elérte az időt, mellyben törvény szerint consulságért föllépni lehetett. Föllépett tehát s pályázó társai voltak: P. Sulpicius Galba, L. Sergius Catilina, C. Antonius, L. Cassius Longinus, Q. Cornificius és C. Licinius Sacerdos; kikből a két első a patriciusok sorába tartozott. Minthogy ez alkalommal Catilina s Antonius szemtelen merészségei a hivatalkeresőknél minden aljas s nemtelen eljárást lábra kapattak, a tanács az *ambitusról* szóló törvényt keményebbé tenni jónak találta. Mit midőn Q. Mucius Orestinus néptribun erősen ellenzett volna; Cicero, *fehér tógában*, mellyet mint consulsági jelölt hordozott, fölkelvén, az egy kézre dolgozó Catilina s Antonius czimboráskodása ellen hatalmas beszédet tartott, de e beszéd, melly Quintilianus által versenytársakat gyalázó gúnybeszédnek mondatik, csak csekély töredékekben maradt fenn.

Catilina, magához meghívott biztosb és merészebb czimborái előtt, mit a köztársaság ellen titokban forralt, fölfedi; de azt a híres *Fulvia* (előbb P. Clodius, azután C. Curio s végre M. Antonius neje) elárúlván, ezzel a Catilinától elijedt többséget mind a Cicero részére hajtja; úgy, hogy ennek folytán, mikor a consulok választattak, Cicerót már a

[1]) *Harusp. resp.* cap. 20.

szavazás előtt, minden centuriák, egyhangú szózattal első consulnak kikiáltották [1]). De egynehány szavazaton múlt csak, hogy tiszttársa, Antonius helyett, Catalina nem lett.

Hogy Cicero a vesztegetéssel vádolt Q. Galliust ez évben védette, onnét bizonyos, mert Asconius azt mondja, hogy a mellett a védbeszédet fehér tógában tartotta, ezt pedig épen ez évben viselte.

Cicerónak ez évben, nejétől Terentiától fija született. — L. Aurelius Cotta, kit Cicero *pro domo sua*, cap. 32. *censoriusnak* nevez, ekkor volt censor.

Az év utolsó havában P. Servilius Rullus néptribun, hivatalát egy *agraria* törvény indítványozásával kezdte meg; mellynél szemtelenebb törvényjavaslattal egy néptribun sem hízelgett eddig a köznépnek. E hallatlan indítványban azt kivánta, hogy: 17 tribus — a többi 18 kirekesztésével — általános szótöbbséggel válaszszon öt évre tíz biztost, kik korlátlan hatalommal legyenek megbízva arra, hogy valamint Italián kivűl mindazon tartományokban, mellyek Sylla és Pompeius által Róma kezére jutottak, úgy bent Italiában is (Campaniát kivéve) minden állambirtokot pénzért eladniok, évenkénti adó alá vetniek s magánosok jószágait az államra, ezét magánosokra átruházniok, — minden aranyat, ezüstöt, mellyet a római hadvezérek (kivéve Pompeiust) az ellenségtől zsákmányúl, vagy a provinciák lakóitól *korona-aranyúl* [2]) kaptak, ezektől beszedniek s az

---

[1]) Or. *in Pison.* C. 1. Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas non prius tabella, quam voce priorem consulem declaravit. Lásd még: *de lege agrar.* II. cap 9.

[2]) *Aurum coronarium.* Igy nevezték azon, arany- és más pénzből álló ajándékot, mellyet a meghódolt tartományok a római hadvezér-

ez úton begyűlendő pénzből Italiában földeket vásárolniok s azokat a római nép között kiosztaniok, rajtok gyarmatokat telepítniek, katonaságot szervezniek, élelmezniek lehessen.

690.

Consulok: M. Tullius Cicero, C. Antonius.

Ez ama nevezetes év, mellyben Cicerót pályájának legmagasb, legragyogóbb pontján, a consuli polczon látjuk, hol magát úgy politikai, mint erkölcsi tekintetben kora legnagyobb férjfiainak sorába emelte. Ő e fontos hivatal kezelésénél, elejétől végig, annyi bölcseséget, ügyességet, szilárdságot, becsületességet, fejtett ki, szóval mindazon tulajdonokat, s erényeket, mellyek válságos időkben egy nagy állam főnökénél megkivántatók, olly nagy mértékben egyesítette, hogy arra, hasonló nehéz körűlmények között, az egész római történelemben példát alig találhatunk.

De nem is volt a köztársaságnak soha illy consulra nagyobb szüksége. Mert míg kivűl határait Pompeius győzelmes fegyverei a Phasisig s Eufratesig terjeszték és egész keletet rémülésbe ejték, addig belől saját polgárai által olly karba hozatott, hogy már, mint Cicero mondá: „a jók mindentől félhettek és a roszak mind ent remélhettek“. Az ellene forralt s minden órán kitörendő titkos összeesküvések mellett az ez évbeli néptribunusok nyilván arra törtek, hogy mindent fölforgassanak. Némellyek közőlök valami Syllától eredt, teljesen megsemmisítni, — a proscribáltak fijait vagyonukba viszszahe-

nek lábaihoz raktak, hogy belőlök a tartandó triumphushoz korona készüljön.

lyezni, hivatalokba iktatni, — mások minden adósságok új betáblázását, eltörlését, a földeknek a szegényebbek közt újból fölosztását sat. eszközölni akarták. És ezek, czéljaik kivitele körül, reményöket nagy részt C. Antonius consulba vetették, ki, mint Catilina meghitt barátja, a fölforgató párt emberei közé tartozott. Azért is Cicero főfeladatának tekinté, e tiszttársát magának szép móddal megnyerni és így a jó ügyre nézve ártalmatlanná tehetni. E czélból, ismerve az ember gyenge oldalát, azon ügyes fogással élt, hogy kezdetben mindjárt Antoniussal olly alkúra lépett, melly szerint ennek, a hivataluk végével reájok nézendő két consuláris tartomány közől, a gazdagabbikat — Macedoniát — előre általengedte, kikötvén magának, hogy ezért őt Antonius semmiféle dolgaiban, miket a köztársaság javára teend, akadályozni nem fogja.

Másik fő gondja volt a senatori és lovag-rend közt a megbomlott egyetértést helyreállítni; mire, az államnak jelen izgatottságában, annál nagyobb szükség volt, mivel a lovagok, a senatori családok után, a polgárok leggazdagabb osztályát, képezték [1]), s mint az államjövedelmek haszonbérlői, a provinciákban nagy fekvő jószágok birtokosai s a pénzüzlet legelső képviselői, mindenfelé befolyással bírván, a rend s béke érdeke fölötte megkívánta azt, hogy e befolyásos osztály inkább a *conservativ* tanácscsal, mintsem a népszerűsködő túlzó újítókkal tartson.

[1]) Például szolgálhat erre *C. Caecilius Claudius Isidorus* lovag, ki végrendeletében azt vallá, hogy, ámbár a polgárháborúkban igen sokat vesztett, azért mégis 4116 rabszolgát, 3600 igás ökröt, 5700 más lábas jószágot s 600,000 forint kész pénzt hagy halála után és egyszersmind kijelenté, hogy temetési költsége 110,000 forintnál kevesebb ne legyen. Plin. hist. natur. lib. XXXIII. cap. 10.

Cicero az egyetértést, nemeslelkű barátjának Atticusnak hathatós közreműködésével, szerencsésen létrehozván, abból, consulsága alatt, úgy a fővárosnak, mint ön személyének biztosítására nézve nagy hasznokat húzott. Ekkor kezdtek a lovagok Rómában a tanács s nép után harmadik rend gyanánt tekintetni [1]).

Még nagyobb érdeme Cicerónak az a győzedelem, mellyet mindjárt consulsága kezdetén, Rullus néptribun s ennek *agraria* törvénye felett, pusztán szónoklata mindenható erejével, magának kivívott. Mi volt e törvény tartalma, elmondtuk a föntebbi szakaszban. Mint Rullus a maga indítványát tribunsága első napján terjesztette a nép elé: úgy Cicero is, a mint január 1-én consuli hivatalát megkezdé, először is ez indítvány ellen tartott a tanácsban egy hatalmas beszédet, mellyben annak legnagyobb mértékben igazságtalan, alkotmányellenes, a törvényes renddel és bel nyúgalommal össze nem férhető voltát világosan kimutatta. S miután azt minden oldalról megvitatván, a merészség, oktalanság és gyalázatosság undok szüleményegyanánt tűntette elő, beszéde végén Rullushoz s a többi jelen volt néptribunokhoz fordúlva így szólt: „te Rullus, és néhány tiszttársaid, fölötte csalatkoztatok, ha azt reméltétek, hogy ti magatokat egy nem színre, hanem voltaképen népszerű consul ellenében, az állam felforgatása által, népszerűkké tehetitek. Én kihívlak benneteket jertek velem a népgyülésbe; Róma

[1]) M. Cicero demum stabilivit equestre nomen in consulatu suo etc. Ab illo tempore plane hoc tertium corpus in republica factum est coepitque adiici *Senatui populoque romano, et equester ordo. Plin.* hist. natur. lib. XXX. cap. 2.

népe ítéljen közöttünk.“ Ezután a tribunokat általában olly tűzzel, bátor elszántsággal s magához való nagy bizodalommal, szóval olly hangon leczkézi, minőt eddig sem a tanács, sem a néptribunok még nem tapasztaltak. „Ti — úgymond — nekem a várost gyanúval eltöltve, félelemben lebegve, törvényeitek, szónoklataitok, lázításaitok által fölzavarva adtátok ált; a gonoszoknak reményt mutogattatok; a jókba félelmet vertetek; a forumon a bizalmat, a tanácsban a tekintélyt megöltétek. De ha ez izgatottságnak, a kedélyek s körülmények e fölháborodásának közepette, egyszerre a consul szava s tekintélye a nagy sötétségben levő római népet megvilágítja; ha megmutatja, hogy nem kell félni semmitől, sem hadseregtől, sem bandától, sem gyarmatoktól, sem kincstári javak eladásától, sem új hatalomtól, sem decemvirális országlástól, sem egy másik Rómától; és hogy míg én consul leszek, a hatalom másutt székelni nem fog, hanem a legszebb béke s nyúgalom fog uralkodni: talán bizony lesz okom attól tartani, hogy majd ennél a népnek az a ti híres *agraria* törvénytek kedvesebbnek fog tetszeni. S ha még terveitek gyalázatosságát, a törvény álnokságát s az incselkedéseket, mellyek a népszerű tribunok részéről maga a római nép ellen történnek, fölfedem, talán bizony félhetek, hogy a népgyülésben szembe nem szállhatok veletek? kivált midőn nálam el van tökélve consulságomat akként viselni, a hogy lehet azt csupán méltósággal s szabadon viselni; miszerint t. i. sem provinciára, sem kitűntetésre, sem fényre vagy nyereségre, sem semmi ollyasra, mit a néptribunok meggátolhassanak, vágyni nem fogok. . . . Én magamat e hivatalomban úgy akarom viselni, hogy a

köztársaság ellen fondorkodó néptribunt fékeznem, az ellenem agyarkodót megvetnem lehessen." Cicero, ez *első consularis beszéde* után azonnal, a tanács élén, az általa egybehívott népgyülésbe ment s ott a néphez az *agraria* tárgyában *második consularis* beszédét tartotta, mellyet, Rullus nyakassága miatt, később még két rövid beszéddel toldott meg, de ezek egyike elveszett, másik az, mellyet *III-ik agraria* czím alatt ismerünk. A beszédek egyenként roppant hatást szültek s eredményök az lőn, hogy a nép a Rullus indítványát egyhangulag elvetette. Mennyire tudta Cicero, szónoklata bűvös erejével, a kedélyeket kénye szerint vezetni, bizonyítja ez eseten kivül egy más példa is, melly szinte consulságában adta elő magát. Említők föntebb (686) Roscius Othónak a játékszíni ülésekről hozott törvényét. A nép e törvényt igen zokon vette, mert magát általa meggyalázottnak képzelte; azért annak szerzőjét Rosciust, mikor a színházba lépett s ott a lovagoktól tapssal fogadtatott, kifütyölték, gúnyolták, szidták; miből a jelenvoltak köztt rút zavar támadván, Cicero a népet Bellona templomába meghívta; ott hozzá egy intő s dorgáló beszédet tartott [1]), mire a nép úgy megjuhászodott, hogy Rosciusnak nem csak mindjárt megbocsátott, hanem a templomból a színházba visszatérvén, ott őt még a lovagokénál is nagyobb tapssal tisztelte meg. Kár, hogy e beszéd elveszett; mert ígéző hatásáról ítélve, bizonyosan nem volt alábbvaló az *agrariáknál*, mellyeket azoknak, kik magokból népszónokot képezni akarnak, méltó volna éjjel-nappal tanulmányozniok.

---

[1]) Ezt maga *harmadik consularis* beszédének nevezi. *Att. I. 26.*

Roscius Otho védése után, *negyedik consularis* beszédét Rabirius mellett tartotta Cicero. *Ötödiket* a proscriptusok fijai ellen, kik Sylla dictator által a hivatalviseléstől eltiltatván, ezen tilalom daczára a hivatalokba bejutni akartak. Cicero Syllának ebbeli szigorát kárhoztatta ugyan, de a tilalom megszűntetését, a fenforgó körülmények között nem tartotta tanácsosnak s félvén, hogy az a köztársaságban nagy zavart okozhat, ellene dolgozott[1]). *Hatodik consularis* beszéde az, mellyet népgyülésben akkor mondott, mikor tiszttársával, Antoniussal provinciát cserélt s ennek Gallia Cisalpináért Macedoniát általengedte[2]).

Catilina ez alatt, miután az általa sugallott *agraria* törvény s ahoz kötött reményei megbuktak, Italiában szerteszét, alkalmas helyeken fegyverre készült s a pénzt, mellyet e czélból maga s czimboráji kölcsön fölszedtek, *Faesulaebe*, C. Manlius századoshoz szállította. Aztán mindenféle népet maga mellé szedvén, jövő évre consulnak készült. Hanem midőn e végett a legbotrányosabb eszközökhöz nyúlt volna, Cicero indítványára, a tanács, az illy kihágások ellen fennállt törvényes bűntetést (de ambitu) a nép által még tíz évi száműzetéssel megtoldatni kívánta; melly megújított törvényben az is ki volt mondva, hogy senkinek, pályázása előtt két évig gladiatori játékot adni szabad ne legyen, hacsak arra végrendelet által kötelezve nincs[3]). Látván Catilina, hogy e

[1]) Ego adolescentes bonos et fortes, sed usos ea conditione fortunae, ut si essent magistratus adepti, reipublicae statum convulsuri viderentur, meis inimicitiis, nulla senatus mala gratia, comitiorum ratione privavi. *Or. in Pis. c.* 2.

[2]) Ugyanott.

[3]) Cum lex mea dilueide vetet, biennio quo quisque petat petitu-

törvényt Cicero egyenesen ő ellene hozatta, egy csapat zsoldost kerített magának s föltette, hogy ezek által Cicerót, a választógyülésen, több fő emberekkel együtt megöleti. A választógyülés october 21-kére volt kitűzve; de Cicero Catilina említett tervét előtte való nap a tanácsnak bejelentvén, a választás e miatt el lőn halasztva. Midőn ekkor az ülésben Cicero a tapasztaltak iránt Catilinát nyilatkozatra hívta föl, ez magát nem mentegette, hanem nagy merészen azt felelte: hogy „a köztársaság két testből áll; az egyik beteg és feje gyenge; a másik ép, de feje nincs; hanem, miután vele így bánnak, míg ő él, az utóbbinál nem fog a fő hiányzani“ [1]). Erre az ülésben kimondatott a szokásos tanácshatározat: *lássák a consulok hogy a köztársaság veszélyt ne szenvedjen*; mi annyit tett, mint a consulokat rendkívüli hatalomba s az államot némi ostromállapotba helyezni. Most Cicero, a Rómán kívüli bátorságra felügyelést Q. Metellusra bízván, a főváros fölötti őrködést magának tartá fenn. Az újból, october 28-kán megrendelt választógyülésben, hová, tudta, hogy az összeesküdteket be fogják vezetni [2]), erős kísérettel s fényes pánczélban jelent meg, hogy a jólérzők szemeit magára vonván, ezek, ha kell, személyének védésére rögtön ott teremhessenek. S csakugyan ezt látva, sem Catilina s Autronius, sem bandáik ellene semmit ez úttal kezdeni nem mertek. A választás csendesen végbement s consulokká D. Junius Sila-

---

rusve sit, gladiatores dare, nisi *ex testamento praestituta die.* Orat. *in Vatin.* cap. 15.

[1]) Orat. pro *Murena.* cap. 25.

[2]) Orat. *in Catilin.* I. cap. 3. Dixi ego idem in senatu, caedem te optimatum contulisse in aute diem V. Kalendas novembris etc.

nus s L. Licinius Murena lőnek választva. Igy Catilina most is megbukván s látván, hogy Cicero miatt, az eddig követett úton boldogúlnia nem lehet, november 6-kát követő éjjel pártütő társait M. Porcius Lecca házához gyűjti, ott velek tanácsot tart, mellyben kijelelik a napot, mikor Catilina a várost elhagyja,— a társakat, kik vele menjenek, vagy honn maradjanak, — a módot, mi szerint az öldöklés s gyújtogatás intéztessék. Két római lovag, C. Cornelius és L. Vargunteius fogadást tőnek, hogy Cicerót még azon éjszaka ágyában megölik. De még alig oszlottak szét, mikor már Cicero Fulvia által mindent kitudván, házát erős őrizettel vette körül és így a kik hozzá reggeli tisztelgés végett, Catilinától küldettek, bé nem juthattak. November 8-kán Cicero a tanácsot a *Jupiter Stator* templomába, melly a Palatiumba [1]) vezető *Via Sacra* kezdeténél állott, ülésre meghívta. Megjelent Catilina is, de senki a senatorok közől hozzá közelítni sem akart, úgy hogy körülötte a székek mind üresen hagyattak. Ekkor mondotta ellene Cicero az *első Catilinariát*, melylyet később átdolgozva közre is bocsátott és ez *consularis* beszédei között a *hetedik*. E beszéddel Catilinát Rómából akarta kifüstölni s célját el is érte; mert az, még ekkor nap, késő éjszaka, 300 fegyverest, poroszlókat s a hatalom jelvényeit, a veszszőcsomagokat (*fasces*) vive magával, a fővárosból Manlius táborába kiindúlt. Reá másnap tartotta Cicero a II-ik Catilinariát, vagyis a *nyolczadik consularis* beszédét, mellyben Catilina távoztán örömét jelenti s a polgárokat ellene buzdítja s bíztatja. Midőn Rómában tudva lőn, hogy Catilina Manlius

[1]) Rómának X-ik városrésze a Palatinus hegyen.

táborába ment, a tanács őt és Manliust a hon ellenségeinek nyilvánítá és egyszersmind elrendelé, hogy a consulok katonát szedjenek, Antonius Catilinát haddal megtámadni siessen s Cicero a főváros felett őrködjék.

Catilina már megkezdte a háborút; de társai Rómában még fölfedezve nem voltak. Mielőtt ez megtörténnék, Cicero a törvény előtt Murenát, a jövő évre választott consult védette, kit Ser. Sulpicius, M. Porcius Cato s Cn. Postumius *ambitussal* vádoltak, állítván, hogy versenytársát Sulpiciust pénzzel buktatta meg. Murenának még két védője volt: M. Crassus és Q. Hortensius. Cicero, hogy ez utóbbi híres szónokon kifogjon s olly körmönfont vádlók mellett, mint Cato és Sulpicius, becsületet valljon, olly nagy erőfeszítéssel készült a beszédhez, hogy vele magát előre nagyon kifárasztván, mikor elmondotta, szónoklatát lankadtnak s Hortensiusénál gyengébbnek találták; sőt a komoly Cato azon elméskedésekre, mellyekkel Cicero ezen beszédében ő rá s Sulpiciusra czélozva, a jogtudósokat s stoica philosophiát vagdalja, ekkép sóhajtott föl: *én istenem, be furcsa egy consulunk van!*

Ez időben az allobroxoknak egy követsége járt Rómában, a tisztviselők zsarolásai ellen intézett panasszal. Lentulus Sura a követség tagjait s általok a gallus népet Catilina pártjának megnyerni kívánván, velek magát érintkezésbe teszi s levelet ad kezökbe, melylyel otthon izgassanak. Cicero a dolgot az allobroxok pártfogó ügyvéde Q. Fabius Sanga által megtudja s azonnal L. Valerius Flaccus s C. Pomptinius praetoroknak parancsot ad, hogy a *Mulvius hídjánál,* a megindúlt allobroxok kíséretét lesből fogják el.

Ezek hát a mondott helyre december 2-kán, beesteledéskor alattomban kimennek és ott az allobroxokat, harmadik őrjárat vége felé, kísérőjikkel s a levéllel együtt elfogják s viradatkor Ciceróhoz viszik. December 3-kán Cicero az összeesküdtek főbbjeit magához rendeli s *Concordia* templomába tanácsülést hirdet. Itt T. Vulturcius és az allobroxok vallomásaiból az egész összeesküvés világosságra jön. A föladók a tanácsba vezettetvén, Cicero C. Cosconius, M. Messala s P. Nigidius által kimondásaikat, a kérdéseket s feleleteket jegyzékbe veteti. Mire Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius és Caeparius, tanács végzés folytán őrizet alá tétetnek.

A tanács, ez ülésében Cicerót, nem, mint más sokakat, a köztársaság jó vezetője, hanem, mint még senkit, annak megtartója gyanánt ismerte el és számára — mi polgári hivatalbelinél *(togatusnál)* eddig hallatlan volt, — minden templomokban nagyszerű *supplicatiót* rendelt.

Estefelé Cicero népgyülésbe ment; hol a roppant számban egybegyűlt nép előtt mindent, mi a tanácsban történt, elmondott, és ez neki *kilenczedik consularis* beszéde, melly a Catilinariák között III-ik. A nép őt a gyülésből egy szomszéd házba vezette, minthogy a maga házában épen ekkor a nők és Vesta szűzei a *Bona deának* áldoztak. Ez áldozatnál, a szertartás végeztével, az oltáron a tűz, mellyet már kialudtnak gondoltak, egyszerre hamvaiból magasra föllobbant; melly sokakat megdöbbentett tüneményt a Vestalisok jósjelnek tekintvén, Terentiát tüstént férjéhez Ciceróhoz küldötték s tőle neki azt izenték, hogy mit a haza üdvére tenni elkezdett, végrehajtani ne késsék.

Másnap, úgymint a hó 4-kén, a feladóknak jutalmak határoztattak; 5-kén pedig, megtudván Cicero, hogy vannak, kik Lentulust s Cethegust kiszabadítni akarják, szerte őröket állított, aztán a tanácsot egybehívta s kérdésül tűzte ki: mi történjék azokkal, kik őrizet alá helyezvék. Első, ki nyilatkozásra fölhivatik, D. Silanus, a választott consul. Ő reájok halált szavaz. Utána számos szavazók szintez értelemben szólottak, mignem a sor Tib. Neróra kerűlt; ki a foglyokat mindaddig, míg Catilina le nem győzetik, börtönben tartatni kívánta. Caesar, mint választott praetor, ékes beszédében szintén oda nyilatkozott, hogy elég ez embereknek javaikat lefoglalni s aztán őket a helyhatóságok börtöneibe széthelyezni. Caesar nézetét Cicero sokban méltányosnak s fontosnak találta: de midőn Silanuséval szembe állította s mind a kettőt bőven megvitatta, kitűnt, hogy lelkében eme felé hajlik. Ekkori beszéde teszi a *tizedik consularist,* melly Catilinariái között a IV-ik.

Caesar véleményét, melly a Tiberiusétól nem sokban ütött el, M. Catón kivűl, egyetemben elfogadták; Cato, bár még nagyon ifjú s majdnem az utolsó szavazó volt, a dolgot egyszerre egészen megfordította. Hatalmas szónoklatában, egyfelől az összeesküvés borzasztó voltát, másfelől a consul a körüli érdemeit olly meghatólag rajzolta, hogy midőn beszéde végén a pártütők fejére halált kívánt volna, azt a tanács reájok azonnal kimondta; magát pedig a bámúlt szónokot, mint nagy és dicső férjfiút égig magasztalta [1]).

[1]) Úgy Cato, mint Caesar ez alkalommal tartott beszéde olvasható Sallustius Catilinájában; ezé az 51-ik, amazé az 52-ik fejezetben. Kik magoknak könnyű móddal egy pár perczuyi igen kedves élveze-

Mihelyt Cato értelmében a tanácsvégzés megkészült, azonnal a halálos ítélet Lentulus, Statilius, Cethegus, Gabinius s Caeparius felett, a börtönnek *Tullianum* nevű sötét rejtekében végrehajtatott. A mint ennek híre a városban elterjedt, a nép a forumon át este felé haza menő Cicerót seregesen körűlfogta, nagy tapsokkal, örömrivalgásokkal kísérte s a haza megváltójának, alkotójának nevezte. Az utczák lámpákkal, fáklyákkal kivilágíttattak; a nők a házak tetőit ellepték, hogy a dicső consul menetét láthassák. Ez volt az a híres *decemberi Nona*, mellyet Cicero, írásaiban annyiszor emleget.

Cicero mint consul, a *szabad legatiók* iránt is törvényt hozatott, mellynél fogva azok ezentúl nem bizonytalan időre, hanem csak egy évre adattak [1]). — Pompeius számára, Mithridates megöletése s az ellene folyt háború bevégeztetése után, tíz napi supplicatiót szavaztatott. — Quaestora, consulságában T. Fabius volt, tiszttársáé Antoniusé meg P. Sextius.

Azokból, miket itt Cicero consulságáról röviden elmondtunk, bőven kitűnik, miszerint ő e magas hivatalt olly dísszel viselte, minővel aligha valaki előtte. El is ösmerte azt nyilván a nép kicsinye és nagyja. M. Crassus a tanácsban ollyan vallomást tőn, hogy ő mindent, a mivel az életben bír, sőt magát az életet is, Cicero consulságának köszöni. Pompeius, mikor Syriából megjött, Cicerót meg-

---

tet szerezni akarnak, ne rösteljék elolvasni ezt a két beszédet — nem fogják megbánni. Ha azok úgy mondattak el, a mint Sallustius adja, nem csoda a hatás, mellyet eszközöltek; de nem csoda az is, hogy a két nagy szónok közől nem a nyájas és kedves Caesaré, hanem a stoicus szigorú Catóé lőn a győzedelem.

[1]) De legib. lib. III. cap. 8.

ölelvén, azzal fogadta, hogy hazáját az ő jóvoltából van szerencséje élvezni. Később pedig többek előtt akkép nyilatkozott, hogy harmadszor triumphálni hiában jő vala haza, ha triumphusa számára Cicero a megtartott hazában tért nem nyitott volna. Q. Catulus, első senator Cicerót egy fényes ülésben, a *haza atyjának* szép czímével tisztelte meg, mit utána Cato s az egész közönség általános fölkiáltásukkal szentesítettek. Mondják, hogy e díszes czímmel, mellyre később minden imperator leginkább vágyott, ő lett volna fölruházva legeslegelőször [1]). Végre L. Gellius, egy igen derék férjfiu, róla népgyülésben azt mondá, hogy ha Cicero nincs, a római köztársaság merőben elpusztúl; azért őt egyszersmind polgárkoszorúra érdemesnek ítélte. Italia minden városai vetélkedve halmozták Cicerót, a legnagyobb megtisztelésekkel. Capua őt pártfogójául választá s emlékére aranyos oszlopot emelt. (Orat. *in Calpurn. Pison.* cap. 11.)

Mind e mellett találkoztak Cicerónak már consulságában ellenségei is. Hivatala végső napjaiban, decemberhó 10-kén, a hivatalukba lépett új néptribunokból némellyek Cicero dolgait piszkálni és őt annyira zaklatni kezdették, hogy e miatt Antonius quaestorát P. Sextiust, ki ekkor Catilina ellen Capuában működött, onnét, a mellette levő haddal együtt segítségűl haza idéznie kellett és így lehetett csak a tribunok lázongását lecsillapítnia [2]). Ezek egyike pedig, Q. Metellus Nepos, mikor Cicero, január 31-kén consulságát végezvén, szokás szerint, a néphez

[1]) Salve primus omnium parens patriae appellate! Plinius Hist. nat. lib. VII. cap. 30.

[2]) Orat. *pro Sextio.* cap. 4.

búcsúbeszédet tartani akart, ezt neki meg nem engedte. De Metellus, e kaján tettével a Cicero dicsőségét csak nevelte. Mert ez magát megzavartatni nem hagyván, fenszóval, hogy mindenki halhassa, eskűt teve a nép előtt, hogy Róma s a köztársaság egyedűl általa mentetett meg. Mire a nép, zajos föllelkesüléssel egyhangon kiáltá: *esküszünk, hogy igazán esküdtél.* S midőn ezzel a népgyülésnek vége, lőn, Cicerót a forumból az egész sokaság házáig kísérte [1]).

691.

Consulok: D. Junius Silanus, L. Licinius Murena.

Ezek azok a consulok, kik alatt a *trinundinum* iránt a Junia-Licinia törvény hozatott, melly azt rendelte, hogy minden törvényjavaslat három egymást követő vásáron át, vagyis, minthogy e vásárok minden kilenczedik nap szoktak tartatni, 27 napig kifüggesztve legyen.

Cicerónak mint ősök nélküli *új embernek*, a polgári pályán szakadatlanúl tett nagy szerencséit, érdemeit, népszerűségét, különösen pedig consulsága alatt magának kivívott tekintélyét s fényes dicsőségét Róma nagyjai s közttök még a legnagyobb is — Pompeius, irígy szemmel nézvén; más felől az általa kivégeztetett összeesküdtek előkelő rokonai s barátai ellene titkon boszút forralván, a mint hivatalos pályáját végezte, sokan elkezdettek vesztére dolgozni. Metellus Nepos néptribun, Pompeius sógora és legbuzgóbb híve, ki, mint imént említők, Cicerót, elbúcsúztakor megszégyenítni akarta, csakhamar ez

[1]) Orat. *in Pison.* cap. 3.

után, január 5-kén is hevesen kikelt ellene az egybehívott nép előtt; lázító hangon vitatván törvénytelenségét azon eljárásnak, mellyet Cicero s a tanács, az összeesküdtek kihallgatáson kívüli elitélésénél követtek. Cicero ezekre egy külön beszédben, mellyet közre is bocsátott, erélyesen megfelelt; de e beszéde elveszett [1]). Nepos bátyja Celer, a ki ekkor Galliában proconsul volt, onnan ezért Ciceróhoz egy neheztelő levelet küldött, melly a többiek sorában, Cicerónak reá adott válaszával együtt, maga helyén olvasható [2]).

Az év elején C. Antonius legatusa, M. Petreius Catilinát és hadát a pistoriumi térségen, kemény csatában megsemmisíti. Melly győzedelemért Antonius borostyánkoszorús veszsző-csomagot s ezzel imperatori czímet kap, bár a hadban leölettek száma nem ment is annyira, mennyit ezen czímhez a törvény követelt. És így Antonius *imperator*-fővel ment el proconsulnak Macedoniába; azért őt Cicero azon levelében, mellyben neki Atticust, Görögországba mentekor, ajánlja, ekkép is czímezi.

P. Vettius, római lovag föladására, Catilina több Rómában maradt társai törvény elé idéztettek s a kik meg nem jelentek is, elítéltettek. Ezek között voltak: P. Autronius, Sex. Sylla, L. Vargunteius, M. Porcius Lecca s C. Cornelius.

L. Torquatus, P. Cornelius Syllát, kit három évvel ez előtt a consulságból kinyomott, két összeesküvési váddal terhelte. Az egyiknél Hortensius, a másiknál Cicero védte a vádlottat. Cicero ez alka-

[1]) *Quintilianus*, Instit. lib. IX. cap. 3. úgy *A. Gellius* Noct. Att. lib. XVIII. cap. 7. idéznek belőle egy pár szót.

[2]) Ad familiar. lib. V. epist. 1. és 2.

lommal tartott beszéde az, melly oratiói között *pro Sylla* czím alatt ösmeretes.

Ez évben még egy botrányos eset fordúlt elő, melly a fővárosban nagy lármát okozott. Az ifju P. Clodius, egy elbizakodott, kényes, kaczér úrfi, ki Caesar nejével, Pompeiával tilos szerelmi viszonyban állott, hogy vagy e kedvese előtt lovagias elszántságát, vagy pajtásainál hősi bátorságát fitogtassa, akár hiúságból, akár fogadásból, akár merő aszszonyias kandiságból, azon botor tettre veteműlt, hogy mikor Caesar házánál a nők és Vesta szűzei éjjel a *Bona dea* ünnepét, hova férjfi nem mehetett, ülték, oda nő-köntösben belopódzott. De midőn ott a teremben föl-alá járkálna, s a Caesar anyjának, Aureliának egy szolgálójától kiléte iránt kérdetvén, hangjából fölismertetnék, az őt bevezetett szobalyánynyal együtt, a reárohant nők által megragadtatott s az utczára kilöketett és az így megfertőztetett ünnep félbenszakasztatott.

Ez évben Quintus, a Cicero öcscse, praetor volt.

692.

Consulok: M. Pupius Piso, M. Valerius Messala.

P. Clodiusnak a *Bona dea* ünnepén elkövetett csínja följelentetvén, azt a Vestalisok s pontifexek szentségtörésnek nyilvánították. Caesar ezért nejének elváló levelet küldött; Clodius pedig, Lentulus néptribun által bűnpörbe fogatott. A pörnél Cicero mint tanú lépett fel és midőn Clodius a tettet tagadván, azt állítaná, hogy ő a kérdéses időben nem is volt a fővárosban, hanem távol attól, Interamnában, bizonyos Cassinius Scholánál múlatott: Cicero

ez ellen oly értelmű vallomást tett, mellyből kisűlt, miszerint Clodius aznap Rómában, az ő házánál megfordúlt s így akkor Interamnában nem lehetett.

Azonban Clodius, az őt pártolt hatalmasok befolyása által végtére is fölmentetett; hanem ettől fogva Cicerónak halálos ellensége lőn. Mindjárt május 15-kén vele a tanácsban összetűzött és míg csak élt, legnagyobb gondja volt Cicerót zaklatni.

Quintus Cicero, praetorságát végezvén, a provinciák sorsolásakor Asiát kapta meg, a hol három évig propraetoroskodott.

Ez évben censorok is választattak s általok népszemle *(lustrum)* tartatott. Censorok, P. Servilius Isauricus s M. Aemilius Lepidus voltak. Cicero Archias poetát ezek előtt védte.

Pompeius, miután Mithridatest és Tigranest, több királyokkal s népekkel együtt, legyőzte, september két utolsó napján harmadik triumphusát tartotta.

Julius Caesar, mint hispaniai praetor, a gadesbelieket sok bölcs intézkedései s jótétei által boldogította; közttök a villongásokat lecsendesítette, jogaikat megerősítette; a régi vad szokások helyébe szelídebbeket hozott be [1]).

C. Pomptinius, ki múlt évben Túlsó-Galliába propraetornak küldetett, ottan az allobroxokat meghódította.

693.

Consulok: Q. Caecilius Metellus Celer, L. Afranius.

Cicero az első hónapokat Rómában töltötte s

[1]) Orat. *pro Balbo*, cap 19.

abban dolgozott, hogy öcscse Quintus az ásiai propraetorságban föl ne váltassék.

L. Flavius néptribun, Pompeius súgaltából, *agraria* törvényt indítványoz; mellyben a Pompeius katonái és köznép számára földeket osztogattatni kíván; a törvénynek Metellus, a consul, keményen ellenszegűlvén, ezért őt Flavius erőszakkal támadja meg és börtönbe hurczoltatja, de onnét, pár óra múlva, Pompeius közbenjártára, szabadon bocsátja.

P. Clodius, hogy Cicero ellen több sikerrel működhessék, minden áron néptribunná akar lenni s elsőben is nehány néptribunt fölloval, hozzák javaslatba, hogy e hivatalra patriciusok is választathassanak. Miután ezt a többiek el nem fogadták, arra határozta magát, hogy a patriciusságról lemond és *plebeiussá* lesz. Ezt egy népgyülésben C. Herennius néptribun által ki is eszközölte s a néptribunságért, beavattatása után mindjárt föllépett; hanem ekkor el nem választatott; mert Metellus, a ki Clodiussal unokatestvér volt[1]), mind magáért a dologért igen boszonkodott, mind az eljárást is, minthogy a plebeiussá avatás nem *curiás gyülésen* történt, törvénytelennek vallotta s olly tüzesen harczolt ellene, hogy midőn ezen Clodius dühbe jövén garázdálkodni kezdene, neki a tanácsban, fülehallatára azt mondta, hogy ha észre nem tér, maga kezével veri őt agyon.

Martius 15-ke után Cicero Rómából elmenvén, május 12-kéig mezei jószágain múlatott; ekkor Pompeianumból haza jött, de már junius 1-jén ismét Antiumba költözött. Ez időben, consulságáról két em-

[1]) Clodius anyja és Metellus atyja testvérek levén.

lékiratot készített; egyiket görögűl, másikat latinúl s ez utóbbit, melly három könyvből állt, hexameterekben írta volt[1]). Ekkor fordította az *Aratus Prognosticonát* is, szinte versekben.

Metellus Nepos praetor az italiai vámokat törvény által eltörölteti. Faustus, Sylla dictator fija, atyja emlékére, a népnek gladiator-játékot s nagyszerű lakomát tartott, sőt fürdőket is nyittatott, ingyen adván hozzá a kenetet[2]).

Crassus, Caesar és Pompeius ez évben állottak *össze triumviratusba.*

694.

Consulok: C. Julius Caesar, M. Calpurnius Bibulus.

A mint C. Antonius, C. Octavius által Macedoniában felváltatván, haza jött, M. Coelius, a *Lutatia-törvény* értelmében lázongásért *(de vi)* vádolta őt. Dio Cassius azt írja, provinciájának rosz kezeléséért lőn elmarasztalva és leginkább azon okból, mert erős gyanú alatt volt, hogy Catilinával titkon egyetértett. A törvény előtt Cicero védte őt, de siker nélkűl; mert elítéltetett s Cephaloniába számkivetésbe ment, honnét többé vissza sem jöhetett.

Clodiusnak plebeiussá avatása Caesar és Pompeius hozzájárúltával, most már az *arrogatio*[3]) törvényszabta útján, curiás gyülésben ment véghez. Az, ki őt örökbe fogadta, P. Fonteius, egy nálánál ifjabb plebeius egyén volt.

---

[1]) Lásd egy töredékét: *de Divinat.* lib. I. cap. 11.

[2]) A rómaiak fürdésnél nem csak testöket, de a fürdő szobák padolatát s falait is szagos olajokkal szokták bekenni.

[3]) Igy hívták a rómaiak az *adoptiónak* vagy örökbefogadásnak ezt a nemét.

Cicero aprilist és májust a városon kivűl, mezei birtokain töltötte; azután, Atticus Epirusba mentekor visszatért ugyan Rómába, de semmi köz tanácskozásokban részt nem vett, hanem magát egészen a forumi ügyeknek szentelte. Védte Thermust, két ízben is; úgy a D. Laelius által zsarolással vádolt asiai propraetort Valerius Flaccust és emezt Hortensiussal együtt. Flaccusért mondott beszéde megvan, de amaz elveszett.

A Caesarnak mindenben kész szolgálatára állott Vatinius néptribun ekkor követte el azon hivatalos visszaéléseit, mikért ellene Cicero az *Interrogatio*nak nevezett beszédet tartotta. Vatinius indítványozta volt azt is, hogy *Innensö Gallia* és Illyricum, három legióval, öt évre Caesarnak adassék; melly tartományokhoz aztán a tanács, még egy legióval *Túlsó-Galliát* is odakapcsolta. Caesar a hadparancsnokságot megkapván, Cicerót fölkérte legatusának, de ez ajánlását el nem fogadta.

Míg Caesar consul volt, több törvényt hozatott, lyek róla *Juliák*-nak neveztettek. Nagy figyelmet gerjesztett ezek köztt a *Campaniai törvény*, melly minden római polgárnak, ki három vagy több gyermek apja volt, Campaniában földeket kiosztatni rendelt. A törvény végrehajtását egy húsz tagból álló bizottmány intézte, mellyhez a legkitűnőbb szakértő férjfiak voltak kiszemelve s *vigintivirek*nek hivattak. Caesar Cicerót is meghívta ezen bizottmányhoz, de ő benne résztvenni nem akart.

Clodius, a néptribunok választógyülésén, Caesar és Pompeius közbenjárásával czélját éri és a tribunságot csakugyan elnyeri. Pompeiusnak ugyan erős fogadást tett, hogy tribunságában semmivel

Cicerót bántani nem fogja: de azért a mint hivatalát megkezdte, azonnal ismét Cicerónak esett.

Quintus Cicero ásiai propraetorságának ez vala harmadik éve.

Ekkor írta hozzá bátyja azon gyönyörű levelét, mellynél a jó kormányzásra nézve oktatóbb és tanulságosb munkát kívánni sem lehet.

695.

Consulok: L. Calpurnius Piso Caesonius, A Gabinius.

E két consult Cicero több helytt munkáiban rút színekkel festi; őket a köztársaság felforgatóinak, tolvajoknak, rablóknak nevezi. És valóban jobbat nem is érdemlettek. Ő alattok, az ő szemök láttára, sőt világos részvétökkel vitte azt ki a legroszabb lelkű, legaljasb jellemű, galád Clodius, hogy Rómával a maga legnagyobb, legérdemesb fiját, a haza nemtőjét, Cicerót száműzetésbe küldette.

Hogy Clodius e gaz tervét annál könnyebben végrehajthassa, előbb a tanácsot, lovagrendet és köznépet több népszerű törvényjavaslattal akarta megnyerni. Külön-külön törvény által elhatároztatta, hogy: a népnek ingyen gabona adassék; hogy azon napokon, mellyeken a népet egybehívni szabad, égijeleket vizsgálni tilos legyen; hogy a czéhek vagy egyletek ismét visszahozassanak s újakkal is szaporíttassanak; hogy a censorok a senatorválasztásnál senkit elmellőzni, vagy megbélyegezni ne merjenek, ki nálok előbb vádolva s mindkét censor által elítélve nem volt. Törvényt hozatott továbbá a consuli provinciák iránt, mellynél fogva, a consulokkal tett előleges alkú szerint, Gabiniusnak Syriát,

Babylont és a persákat; Pisónak viszont Achaiát, Thessaliát, Graeciát, Macedoniát és egész Boeotiát kezökre játszotta. S végre, egyenesen Cicero vesztére, azt is törvény által megállapíttatta, hogy a ki római polgárt elítélés nélkül megöl, az ollyantól a tűz és víz megtagadtassék.

Jól látván Cicero, hogy Clodius utóbbi törvénye egyedűl az ő személye ellen van intézve, a mint az kihirdettetett, gyászt öltött s úgy járt a nép köztt, maga iránt részvétet gerjesztni. Clodius pedig minden utczán útját állotta, kísérve aljas, garázda néptől, melly őt, köntösváltoztatásáért csúfolta, sőt néhol sárral, s kövekkel is dobálta. De azért Cicero iránt mégis olly nagy részvét mutatkozott, hogy csaknem ez egész lovagrend szinte gyászba öltözött s majd húszezer gyászos ifjú kísérte őt, könyörögve érette a népnek. Azután a tanács is nagy számban összegyűlt, hogy a szomorú esemény miatt országos gyászt rendeljen és midőn ezt a consulok ellenezték s Clodius a Curiát fegyveres csapattal eltöltötte volna, sok senator, ruháit megtépve, jajveszéklések köztt ment ki a teremből. A lovagok viszont ekkor a capitoliumba gyülekeztek föl, honnét a tanács- és consulokhoz, a magok rendéből, két senator, Hortensius és C. Curio kísérete mellett, egy követséget küldöttek, könyörögni Ciceróért. A tanács a *Concordia* templomában tartotta ülését és Piso nem lévén jelen, Gabinius consulhoz intézte kérelmét. A római lovagok és minden jólérzők, gyászba öltözötten, Gabinius lábaihoz borúltak s úgy kérték őt Ciceróért s midőn amaz könyörgéseiket elutasítaná, a derék L. Mummius fölhívására, a tanács, Cicero végett gyászviselést határozott. Hanem a két gonosz con-

sul hirdetményt adott ki, mellyben a senatoroknak megparancsoltatott, hogy rendes öltözetöket használják, sőt a zsarnok Gabinius L. Aelius Lamia jeles római lovagot, azért, hogy Cicero mellett hathatós kérő szót emelt, Rómából ki is tiltotta.

Igy miután Cicero mind a consuloktól, mind Pompeiustól is elhagyatott: jobbnak látta Rómából elmenni, mintsem ott jelenlétével a köznyúgalmat, sőt talán maga és barátai életét is koczkára kitenni. Volt neki házában egy kedves Minerva szobra, mellyet rég időtől fogva vallásos érzettel tisztelt. E szobrot, mielőtt a városból távoznék, ezt írván alája saját kezével: *Minervae custodi urbis*, a Capitoliumba küldötte ajándékúl. A várost, úgy látszik, martius végén hagyta ott. Elindulásakor minden jó érzelmű polgár sírva kísérte ki a városból.

A mint tudva lőn, hogy Cicero elment, azonnal Clodius népgyülést hítt össze s ott ellene száműzési törvényt indítványozott, mellyben kimondassék, „hogy Cicero tűztől víztől el van tiltva s Italia határán túl csak ötezer lépésnyire szabad néki tartózkodni és a ki őt azon innen házába fogadja, azt akárki bűntelenül megölheti.“ A törvény ki lőn ugyan hirdetve, hanem azért Cicero mindenütt, merre ment, nem csak biztos szállást, de kísérőket is talált.

Clodius folytatta Cicero ellen féktelen dühöngéseit. Majorjaiba üszköket szóratott; házát a Palatiumon leégettette s telkén a *Libertas* istennő számára templomot építtetett. Elrabolt jószágai a consulokhoz hordattak. Házától a márvány oszlopokat Piso ipához vitték; tusculanumbeli bútorait s ékszereit,

pedig, sőt még a kertben volt élőfáit is a Gabinius telkére szállították ált.

A száműzött Cicero útját a szárazon, Lucanián keresztül, Siciliának vette. Onnan Vibóba, a tarentumi öbölnél fekvő városba ment, hol C. Virgilius siciliai praetortól levélben figyelmeztetvén, hogy Siciliába ne jöjjön, Vibóból a szárazon Brundisiumnak fordúlt s ez utában, előbb Thuriumból, azután Brundisiumból írt volt Atticushoz. Ez utóbbi városba nem ment be, hanem a városon kivűl M. Lenius Flaccus kertjeiben tartózkodott 13 napig. Aprilis 30-kán Brundisiumtól hajón Dyrrhachium felé indúlván, ellenkező szél által visszahajtatott; hanem ismét síkra ereszkedvén, oda szerencsésen eljutott; hol, mikor a hajóból szárazra lépett, mint Plutarchus írja, a tenger fölháborodott s földindulás állt be, mit a jósló haruspexek akként magyaráztak, hogy ez a dolgok megváltozását jelentvén, Cicero sorsa jobbra fog fordúlni. Dyrrhachiumból Macedoniába Plauciushoz ment s vele május 23-kán Thessalonicába érkezett. Itt Cicerót Plancius nemes vendégszeretettel hét hónapig tartotta magánál s innét Cicero több leveleket írt Atticushoz.

Quintus Cicero három évi praetorságát végezvén, provinciájából már május 1-je előtt Rómába visszament; hova Cicero junius 12-kén hozzá, october 5-kén pedig nejéhez Terentiához Thessalonicából póstásokat küldött.

Ez alatt Rómában Clodius folytatta a maga működéseit. Ptolemaeus cyprusi király ellen törvény által elhatároztatta, hogy javai elkoboztatván, országa római provinciává tétessék s e törvény végrehajtása Catóra bízassék s ez utolsót természetesen

nem másért, mint hogy Catót nyakáról lerázván, annak távolléte alatt annál szabadabban garázdálkodhassék.

Junius 1-jén népes tanácsülésben L. Mummius Cicero visszahívását hozta indítványba. Senki ellene nem szólott, csak bizonyos Aelius Ligus nevű néptribun; maga Pompeius is nagy részvéttel nyilatkozott és embereivel együtt Cicero mellett dolgozni elkezdett. És midőn Clodius ismét ellenszegüléshez készűlne, a tanács kimondta, hogy addig semmit nem végez, míg Cicero vissza nem hivatik [1]). Clodius ezen annyira felbőszűlt, hogy Pompeiust orozva megölni eltökélé, sőt meg is kísérté, de a szolga, kire a dolog bízva volt, magát idő előtt véletlenűl elárulá [2]). October 29-kén nyolcz néptribun Cicero visszahívása iránt indítványt hirdet; mellyet a tanácsban magok a tribunok előterjesztvén, P. Lentulus, választott consul, Cicero mellett gyönyörű beszédet tartott; de még most e tárgyban véghatározat nem készűlt. Cicero Thessalonicából Dyrrhachiumba visszajött és onnét nejéhez s Atticushoz leveleket küldött. A consulok provinciáikba, úgymint Piso Macedoniába, Gabinius Syriába, fővezéri palástban elmentek.

December 10-kén az új néptribunok: T. Annius Milo, P. Sextius, C. Sestilius, M. Cispius, T. Fadius, M. Curtius, C. Messinius, Q. Fabricius, Sex. Atilius Serranus és Numerius Quintius hivatalukba beléptek.

Jegyzet. Az első kötetben foglalt levelek ezen 695-ik évig terjedvén, a chronologiai vázlat a többi kötetekben, a levelek korával párhuzamot tartva fog folytattatni.

---

[1]) Minden idetartozókról bőven szól maga Cicero *pro Sext.* cap. 27. sat.

[2]) *Pro Sext.* c. 32. *pro Milone*, 17. *in Pison.* c. 12. *pro domo*, c. 25.

CICERO LEVELEI.

R. É. 685 — 695.

ELSŐ KÖNYV.

Cicero consulsága előtt írt levelek.

A. I. 5. I. 1.

Cicero Atticusnak üdvet!

Milly nagy fájdalomban részesültem s mennyi élvezettől fosztattam meg házamon kívül és belől, Lucius rokonunk [1]) halála által, viszonyunknál fogva, te ítélheted meg legjobban. Mert a mi kedves az embert más míveltségéből s erkölcseiből érheti, ért engem az mind az ő részéről. Annál fogva, nem kétlem, sajnos ez reád nézve is, midőn nem csak az én fájdalmam által érdekelve vagy, hanem magad is egy minden erénynyel s kellékkel bőven fölruházott, s téged úgy önkényt, mint szavam után kedvelő sógort [2]) és barátot vesztettél.

Mit hozzám húgod felől írsz, maga nálad tanúm leend, milly nagy gondom volt, hogy Quintus öcsém érzelme ollyan legyen iránta, minőnek lennie kellene. Én amahoz, kit ingerültebbnek lenni gondoltam, olly levelet intéztem, mellyben engeszteltem is mint testvért, intettem is mint ifjabbat, dorgáltam is mint

[1]) Érti atyja testvérének Lucius Cicerónak, hasonló nevü fiját, ki neki unokatestvére volt. Amarról *de Orat.* II. 1; emerről *de finib.* V : 1. emlékezik.

[2]) Mert Atticus annálfogva, hogy húgát Pomponiát Cicero öcscse Quintus bírta nőül, Lucius Ciceróval némi sógorságban állott.

vétkest [3]). Honnét, azok után, mik később általa hozzám több ízben irattak, bízom benne, hogy minden úgy van, mint illik s óhajtjuk.

A levélküldésre nézve ok nélkül vádoltatom általad. Mert Pomponiánk részéről sohasem értesíttettem, hogy van, kinek levelet adhatok. Aztán nekem meg sem szerencsém nem volt, kapnom a ki Epirusba indúl, sem még, hogy Athenaeben [4]) vagy, nem hallám.

Az acutiliusféle ügy [5]) iránt pedig a mit rám bíztál, mihelyt távozásod után Rómába érkeztem, megtettem, hanem úgy ütött ki, hogy pörpatvarra semmi szükség nem lett s hogy én, a ki benned elég belátást tettem föl, jobb szerettem, Peducaeus adjon neked utasítást levélben, mintsem én adjak. Különben, ha füleimet több nap föláldoztam Acutiliusnak, kinek beszédmódja, gondolom, ismert előtted, nem tartottam volna rám nézve terhesnek, írni hozzád az ő sápításairól, miután azokat kihallgatni — a mi kissé unalmas volt — csekélységnek vettem. Azonban tudd, nekem tőled, a ki engem vádolsz, egyetlen egy levelem érkezett, holott mind időd az írásra több, mind módod az elküldésben nagyobb van is.

Midőn írod, hogy bár egyvalaki [6]) szive inge-

[3]) Quintusnak s nejének Pomponiának természete nem igen egyezett össze. Amaz vidám, könnyen gondolkozó, heves véralkatú férjfi, emez kényes, ingerlékeny és daczos nő lévén, e miatt közttök gyakori félreértések s viszálkodások történtek, miket aztán egyfelől Cicerónak, másfelől Atticusnak kellet mindig kiegyenliteni.

[4]) Hova t. i. Atticus epirusi jószágából mostanában tért vissza.

[5]) Miféle ügy lehetett sajátlag, nem tudni. Annyi való, hogy valami pénzösszegről van a szó, mellyet Atticus bizonyos *Acutiliusnak* tartozott fizetni s mellynek lefizetésétől nem is vonakodott, csupán azt kivánta, biztosítsa őt Acutilius az iránt, hogy ez összeg végett senki többé ellene követelést támasztani nem fog. Erinti még e tárgyat 4-dik és 9-dik levélben is.

[6]) Hogy ez a valaki nem más volt mint Lucceius, kiviláglik a

rűltebb volna is irántad, megjuhászodnia kellene általam: tudom mit beszélsz; s el sem is múlasztottam azt — de valami csodálatos, mint föl van indúlva. Én ugyan, mi rólad mondandó volt, el nem hallgattam; de hogy kivívni mit kelljen, a te akaratod szerint véltem illőnek elhatározni; mellyet ha énnekem megirandasz, látni fogod, hogy sem szorgalmasb lenni nem akartam, mint te vagy, sem röstebb lenni nem fogok, mintsem kivánod.

A tadiusféle ügy [7]) iránt szólt velem Tadius a felől, hogy te azt írtad, már nincs mit törődni, mert az örökség elévűlt. Csodálkozánk, hogy nem tudod, miszerint törvényes gyámságnál, melly alatt a leány lenni mondatik, semmi el nem évűlhet.

Epirusi vételed [8]) hogy tetszik, örvendek.

Miket rád bíztam s miket Tusculanumomba illőknek látni fogsz [9]), kérlek, mint írod, megszerezd,

---

7-dik levélből, hol Cicero midőn e tárgyat ismétli, a személyt is megnevezi. Lucceiusról lásd a *tört. mutatót*.

[7]) *Tadius*, kinek valami árva hajadont illető örökség jutott kezére, midőn tőle a vagyont később a leány gondnokai visszakövetelték, Atticushoz folyamodott s ez neki azt a választ adta, hogy mivel őt a birtokban elévülés védi, nincs mitől félnie. De e nézet hibás voltát Cicerótól megértvén Atticus, más módon hozta rendbe a dolgot. Mi köze volt Atticusnak ez ügyhöz? nem tudni, hihető a kérdéses vagyon Epirusban, Atticus jószágának közelében feküdt; és Tadius Atticussal s Ciceróval vagy baráti vagy clienssi összeköttetésben állott.

[8]) Atticusnak Epirusban *Buthrotum* városa körűl, nem messze Corcyra (ma Corfu) szigetétől nagy és jövedelmes birtokai voltak, mellyeket az itt említett vétellel szaporított.

[9]) Ért képeket, szobrokat, faragványokat, mellyekkel tusculanumi kedvelt mezei lakát (villáját) felékesíteni kivánta. *Tusculum* a régi Latium egyik nevezetesb városa volt, s Rómától három órányira, egy igen kies vidéken, a mai Frascati helyén feküdt. Határában a római nagyok szebbnél szebb villákat birtak, mellyek onnét Rómáig elnyúltak s a két várost összekötő hosszú kertet képeztek. Ez egész tér Tusculumtól *Tusculanum*-nak hivatott.

ha alkalmatlanságod nélkül teheted. Mert én minden baj- és fáradságtól ez egy helyen pihenem ki magam.

Quintus öcsémet mindennap várjuk. Terentiának nagy köszvénye van; téged, húgoddal s anyáddal leginkább kedvel; most is neked legtöbb jót kíván — úgy az én gyönyörűségem Tullcsa is [10]). Egészségedre vigyázz; szeress bennünket s hitesd el magaddal, hogy éntőlem testvérileg szerettetel.

Rómában, 685.

A. I. 6. II. 2.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nem engedem ezentúl, hogy engem levelezésbeli röstséggel vádolhass. Csak te lásd, hogy annyi üres időd mellett, velem egy lépést tarts.

Nápolyban a rabirius-házat, melly nálad már képzeletben kimérve s újra építve volt, M. Fonteius 130,000 sestertiuson [1]) megvette. Akartam, tudd ezt, mennyiben talán a dolog számításaidba vágna.

Quintus öcsém, a hogy nekem látszik, olly érzelemmel van Pomponia iránt, mint óhajtjuk s legkö-

---

[10]) Ha Julia magyarúl kicsinyítve Julcsa, miért ne lehetne Tulliola hün fordítva *Tullcsa*? Minden esetre szebb, mint a Tulliácska.

[1]) A mi pénzünk szerint 13,000 pfton. Itt egyszer mindenkorra megjegyezni kívánjuk, hogy a római folyó pénz értékének meghatározásánál, könnyebbség okáért, Wieland nézetét követtük, ki a sestertiust a denár ¼ részének, a denárt pedig az atticai drachmával egyértékünek veszi; melly szerint négy sestertius 20 p. krt, 1,000 sestertius (vagy egy sestertium) 83 frt 20 krt tenne: de ő, hogy kerek összeget kapjon, a coloniai finom márkot 24 ftos láb szerint számítja s így neki s utána nekünk is:

1,000	sestertius	100 frtot.
10,000	—	1000 —
100,000	—	10,000 —
1,000,000	—	100,000 forintot tészen.

zelebb vele volt az arpinumi [2]) szálláson is, magával hozván azt az ügyes embert, D. Turraniust is.

Atyánk november 24-kén meghalt [3]).

Ennyi körűlbelől, mit veled tudatni kivántam. Kérlek, ha ollyas gymnasiumi [4]) diszítményeket kaphatsz, mellyek a neked nem ismeretlen helyiséghez illők, el ne ereszd. Én Tusculanumban úgy gyönyörködöm, hogy magamnak is csak akkor tetszem, mikor ott vagyok.

Mit téssz, s mit léssz teendő minden dolgaidban, tudósíts felőle minél pontosabban.

Rómában, 685.

---

[2]) Quintus Cicerónak az arpinumi határban egy mezei laka volt, mellyet *Arcanumnak* nevezett. Említve van a levelekben több helyütt is.

[3]) Őt is *Marcus Cicerónak* hívták. Rendesen Arpinumban lakott; és ott, mint egyik legelőkelőbb, tekintélyesb, tehetősb polgár, egészen a tudományoknak élt; de gyermekei nevelése végett sokat forgott Rómában, hol a *Palatinus* hegyen házat is bírt s több fő emberekkel, mint Catóval, Crassussal, C. Caesarral bizodalmas barátságban állott. Gyenge testalkatú létére is öreg korban halt meg.

[4]) A *gymnasium*, eredetét Göröghonból, jelesen a spartaiaktól veszi, kiknél azon nyilvános hely, hol az ifjak magokat, eleinte szabad ég, utóbb fedél alatt, ugrás- futás- hajigálás s birkozásban meztelenen gyakorolták, a görög *γύμνος* tól, melly meztelent jelent, gymnasiumnak hivatott. Az illy helyek később egész Göröghonban s Rómában is divatba hozattak; de nem kizárólag testi, hanem szellemi gyakorlatokra is fordíttattak; a philosophusok, rhetorok és egyéb tudósok itt tartottak leczkéket, felolvasásokat vitatkozásokat. Athenaeben öt illy gymnasium s közttök az *Akademia* hol Plato s a *Lycaeum* hol Aristoteles tanított, a leghíresebb volt. A római nagyoknál pedig a gymnasiumok pompás villáik egyik kiegészítő részét képezték; alakjok oszlopokon álló nyílt csarnokot mutatott, tele szobrokkal, kényelmes ülőhelyekkel s az oszlopok közeit beárnyékló platanus és más fákkal: szóval elrendezve úgy voltak, hogy mind társalgásra, mind magán elmélkedésre, sétálgatásra legalkalmasb és kényelmesb helyekül szolgáltak. Építési modorukat *Vitruvius V. 11* részletesen leírja. Illyen volt a Cicero gymnasiuma is Tusculanumban, mellyet e legkedvesebb villájában minden tőle telhetőkkel feldíszíteni kivánt. Másutt néha akademiának, néha *palaestrának* is szokta azt nevezni.

A. I. 7. III. 3.

Cicero Atticusnak üdvet!

Anyádnál jól megy s nekünk ő reá gondunk van. L. Cinciusnak a 20,400 sestertius [1]) megfizetésére február 13-kát tűztem ki.

Óhajtanám, láss utána, hogy a mit, mint írod, részemre vettél, s elkészítettél, mielőbb megkapjam. Kérnélek egyszersmind, legyen gondod rá, mit nekem fogadtál, mint lehessen számomra egy könyvgyűjteményt [2]) összecsinálnod. Minden reményemet ahoz a gyönyörűséghez, mellyet majd ha nyúgalomra térek élvezni akarok, a te szíves részvétedre építem.

Rómában, 685.

A. I. 8. IV. 4.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nálatok, mint kívánjuk, úgy van. Anyád és húgod tőlem s Quintus öcsémtől becsben tartatik.

Acutiliussal [1]) szólottam. Ő tagadja, hogy neki ügynöke valamit írt volna s csodálja, mint történt az a viszálkodás, hogy az vonakodott biztosítást adni, miszerint rajtad több nem követeltetik.

Mit a *tadius-ügy* felől, mint írod, végeztél, az, úgy vettem észre, Tadiusnak nem csak kedves, de fölötte örvendetes is.

---

[1]) Miféle pénz volt ez, a következő levélben meg fogja mondani.

[2]) Azon könyvekből, mellyeket Atticus eladás végett szolgáival több példányban leiratni szokott.

[1]) Lásd: az első lev. az 5-dik jegyzetet.

Az a mi barátunk [2]), e valóban igen jó s engem igen szerető férjfiu, igazán haragszik reád. Majd ha tudom, mennyibe veszed ezt, akkor lehet tudnom, mire kell dolgoznom.

L. Cinciusnak 20,400 sestertiust, a megarai képszobrokért [3]) mint hozzám írtad volt, kifizettettem.

Pentelicus-hermeseid [4]) az érczfőkkel, mellyekről tudósítottál, máris szerfölött gyönyörködtetnek engem. Azért óhajtnám, hogy mind ezeket, mind a többi képszobrokat, mellyek neked ama helyhez, hajlamomhoz s kényes ízlésedhez illőknek tetszeni fognak, minél nagyobb számmal, minél előbb megküldd és főleg a mellyek a gymnasiumba s csarnokba valóknak látszanak előtted. Mert e részben szenvedélyem annyira visz, hogy tőled gyámolítandó, másoktól majd szinte korholandó vagyok. Ha lentulusféle [5]) hajó nem lenne, rakasd fel, a hol neked tetszik.

---

[2]) Lucceius, kinek kiengesztelése iránt az 1-ső levélben tesz említést.

[3]) Mellyeket Atticus Cicero megbízásából vásárolt, és mellyekért a pénzt Rómában ügyviselőjénél, *Cinciusnál* rendelte lefizettetni. A megarai vidéken termett kagylószerű, igen fehér s egyebeknél puhább márvány, másutt Görögh onban nem volt található. Az ebből készült szoborművek nagy becsben tartattak.

[4]) Athenae körül a *Pentelicus* nevű hegyben (Suidas szerint) ötféle színű márvány töretett, mellyekből a fehér a parosival egybecsünek tartatott s főleg képszobrokra használtatott. *Hermes*eknek hívták a Mercurius szobrait, mellyekhez a főt érczből szokták készíteni, hogy azt, mikor tetszik, levenni s más szoborra illeszteni lehessen.

[5]) Cicero leveleiben több *Lentulus* jön elő, kikkel történeti mutatónkból megismerkedhetni. Az kiről itt és az 5-dik levélben szó van, nem azokból való, mert a többi majd mind vagy hivatalt viselt, vagy senatori rangú egyén, ez ellenben kereskedő ember volt, ki hajókat tartott s velök Róma és Görögország közt árúszállítást gyakorolt. Pedig Rómában a főbbrendűeknél minden kereskedés rútnak nézetett, de a *Claudia törvény* által tiltva is volt senatornak vagy senator apjának egy 300 vedres hajónál többet tartani. És így ez itt vagy Clodiának, vagy valamellyik Lentulus szabadosának fija lehetett.

Tullcsa, a mi galambocskánk [6]) követeli rajtad a vásárfiját s rám, mint jótállóra útalgat; én pedig készebb elesküszöm azt, hogysem megadjam.

Rómában, 686.

A. I. 9. V. 5

Cicero Atticusnak üdvet!

Nagyon ritkán jön tőled levelem, noha te mind sokkal könnyebben lelsz, kik Rómába, mint én, kik Athenaebe mennek; mind neked bizonyosb az én tartózkodásom Rómában, mint nekem a tied Athenaeben. A honnét ebbeli kétkedésem miatt, e levelem is rövidebb; mert bizonytalan lévén az iránt, hol vagy, nem akarom, hogy ez a mi bizalmas közlekedésünk idegen kezekbe jusson.

A megarai szobrokat s hermeseket, mellyek felől hozzám írtál, erősen várom. A mi affélét csak kaphatsz, mit az akademiához méltónak fogsz látni, ne kétkedjél megküldeni s erszényemre számolj. Egy neme ez az én gyönyörűségemnek; mik főkép gymnasiumba valók, azokat keresem. Lentulus [1]) igéri hajóit. Kérlek, járj el ezekben pontosan.

Chilius s az ő kértére én is, az Eumolpidák [2]) ős szertartásait kérjük tőled.

Rómában, 686.

---

[6]) Így találtuk leghívebben visszaadhatónak ezt a kettős kicsinyítést: *Tulliolae, deliciolae nostrae.*

[1]) Lásd: 4-dik lev. 5-dik jegyz.

[2]) Görögországban *Eleusisben* Attica egyik városában, a mellynek helyén ma Lessina egy kis falú áll, volt Ceres leghíresebb temploma, mellyben ez istennő és lánya Proserpina az úgynevezett *eleusisi mysteriumok* szabályai szerint tiszteltetett. Ünnepjök — a legszentebb ünnep — évenkint kilencz napig szokott tartani rejtélyes szertartásokkal. Ezek rendezői első alapítójokról *Eumolpusról*, *Eumolpidák*-

A. I. 10. VI. 6.

Cicero Atticusnak üdvet!

A midőn Tusculanumban valék (szolgáljon ez neked azért a tiedért „midőn a Ceramicusban [1]) valék“) — mondom hát, midőn ott valék, Rómából, egy húgod által küldött legény tőled jött levelet kézbesíte nekem s jelenté, hogy még aznap délután indúlni fog, a ki hozzád menend. Igy történt, hogy leveledre felelek valamit s hogy az idő rövidsége miatt kénytelen vagyok illy keveset írni.

Elsőben is neked barátunk [2]) kibékítését, vagy egészen visszanyerését is igérem. Noha ezt eddig is önként tettem, most már még annál buzgóbban tenni s nála annál tüzesebben szorgalmazni fogom, minthogy ehez leveledben olly nagy kedvet kezdek észrevenni részedről. Azt veled értetni akarom, hogy ő igen mélyen föl van ingerűlve; de, mert semmi súlyos okot fönforogni nem látok, erősen bízom, hogy az ember engedni s nekünk hódolni fog.

Szoborműveinket s a hermeraklákat [3]), kérlek,

---

nak hívattak. Chilius mint költő e szertartásokról kivánt ismertetést Atticustól, hihető, hogy azt valami készülőben lévő munkájánál használhassa.

[1]) Athenaeben két nyilvános helyet neveztek *Ceramicus*nak; egyik bent a városban volt, hova a hazáért elesteket temették: másik a városon kivül, holott a kéjhölgyek tanyáztak. Emezt számos látogatók szokták fölkeresni múlatság okáért. Nyilván Atticus a maga levelét ezzel kezdette: *Miőn a Ceramicusban valék*; azért veti ezt Cic. neki csintalanúl oda. Id. Plinius szerint a városbeli Ceramicus (melly görög szó *fazekasost* jelent) *Chalcosthenes* képgyártó fazekasnak egykor azon a helyen állt műhelyétől vette nevét. *Hist. nat.* XXXV: 12.

[2]) Ismét az a barát értetik, ki az 1-ső és 4-dik levélben névtelenül érintve van, t. i. *Lucceius*.

[3]) A *hermeraklák* Hermes és Herakles (Mercurius és Hercules)

a hogy írod, mihelyt jó könnyen tehetted, rakasd fel; úgy, ha mi más, a neked nem ismeretlen helyhez illőt találsz, — főkép a mit palaestrába [4]) s gymnasiumba valónak látandasz. Csakugyan ottan ültömben írtam is hozzád ezeket, hogy már maga a hely emlékeztessen. Bízok még rád gypszmintákat [5]), miket a kis csarnok vakolatába lehessen rakatnom és egy pár metszéses kútfedelet. — Könyvgyűjteményedet [6]), vigyázz, valakinek el ne igérd, habár tüzes kedvelőre akadnál is; mert én minden jövedelmecskémet arra tartogatom, hogy öreg korom számára abban istápot szerezzek.

Öcsémnél, hiszem, úgy van, mint mindig akartam s rajta dolgoztam. Sok jele van ennek; nem legkisebb az, hogy húgod viselős.

Comitiumomat [7]) illetőleg, emlékszem, hogy azt neked elengedtem és én közös barátinknak, kik téged várnak, már régen azt mondogatom, miszerint te nem csak meg nem híva, hanem eltiltva léssz; miután átlátom, hogy teneked sokkal inkább érdekedben fekszik, tenned, a mi most teendőd, mint ne-

---

egyesített alakjai voltak, mellyek a kettős Janus-fő mintájára elől az egyik, hátúl a másik alakját mutatták, s mint a testi s lelki erő egyesülését ábrázoló jelképek, a gymnasiumok és palaestrák védisteneinek és azok lényeges díszítményeinek tartattak.

[4]) Mivel itt Cicero palaestrát is, gymnasiumot is említ; ámbár ezt a kettőt gyakran egynek veszi: igen valószinű, hogy Tusculanumában a tudományos gyakorlatoknak szánt gymnasiumon kivül, külön palaestrát is tartott, hogy ott ifjabb vendégei (kivált a görögök) ha küzdeni s birkozni kivánnak, kedvöket tölthessék.

[5]) Ezek aféle domborművek voltak, minőket ma is az épületek falaira gypszből vagy faragott kőből alkalmazni szokás.

[6]) Érti azon munkák gyűjteményét, mellyeket Atticus, nagy számmal tartott könyvmásoló szolgái által, eladás végett leiratni szokott. Vesd össze *Corn. Nepos*nál: *Vita Attici*, c. 13.

[7]) Ekkor nem (mint némelly commentatorok állítják) consullá, hanem praetorrá választásáról volt azó

kem, hogy a comitiumon jelen légy. Azért, kérlek, úgy képzeld, mint ha csak az én ügyemben volnál küldve arra a vidékre. Engem viszont irányodban ollyannak fogsz tapasztalni és hallani, mint hogyha számomra, az mi tán megszerezve lesz, nem csupán jelenlétedben, hanem általad is szereztetett volna.

Tullcsa napot tűz ki neked s szólongatja a szavatost [5]).

Tusculanumban, 686.

A. I. 11. VII. 7.

Cicero Atticusnak üdvet!

Magamtól is tettem lépést előbb, mióta meg, épen azon tárgyban igen kimerítőleg írt két leveledet olvastam, ugyancsak mozgásban vagyok. Hozzá jött még Sallustius, a váltig unszoló, szólnék Lucceiussal minél erélyesben régi barátságtok helyrehozásáról. Hanem, bár mindent megtettem, nem csak azt a hajlamát, melylyel irántad volt, visszaszerezni, de megfordúlt hajlamának okát kivenni sem bírtam. Hánytorgatja ugyan ő bíráskodásodat [1]) s meg azokat, mik hogy szivét sértik, még mikor itt valál, észrevettem: de voltakép mégis, ollyasmi forog nála fenn, mi lelkében mélyebben fészket vert, — mit sem a te leveleid, sem az én szószólóságom nem bírnak olly könnyen kitörölni, mint magad majd személyesen, nem mondom beszéded, de a te nyájas arczod által is, el fogsz enyésztetni, ha ugyan azt erre érdemesnek tartod, — a mint hogy, ha reám hall-

[5]) Megigért ajándékodért mellyért én jótálltam.

[1]) Atticus t. i. mint választott bíró, Lucceius részére, annak valami ügyében, nem kedvező ítéletet hozott.

gatsz, s jellemednek megfelelni akarsz, bizonyosan tartani is fogod. Azt pedig ne csodáld, hogy bár előtted a múltkor levélben úgy nyilatkoztam, „reménylem, miszerint hódolni fog nekünk," most ehez nem bízni láttatom; hihetetlen mennyivel átalkodottabb s a haragban megrögzöttebb szándékot látok ő benne; hanem mindez, vagy meg fog orvosoltatni ha eljősz, vagy neki terhére leend, bármellyitek is a hibás.

Irod leveledben, hogy engem már elválasztottnak[2]) tekintesz. Tudd, hogy most Rómában senki annyi méltatlanságnak nincsen kitéve, mint a jelöltek s hogy a választás mikor lesz, az sem tudatik. Azonban ezeket majd Philadelphustól[3]) meg fogod hallani.

Kérnélek, a miket akademiánk számára szerzél, minél előbb küldenéd meg. Különös az, mint gyönyörködtet engem e helynek nem csak élvezése, de csak emlegetése is. Könyveidet pedig, vigyázz, senkinek ne add. Nekem azokat, mint írod, megtartsd. A legfőbb szenvedély fogott el irántok; valamint útálat már más dolgok iránt[4]) mellyeket te, hihetetlen, ollyan rövid idő múlva mennyivel roszabbaknak fogsz látni, mint a hogy hagytad.

Rómában, 686.

A. I. 3. VIII. 8.

Cicero Atticusnak üdvet!

Tudd, nagyanyád az utánad-epedésben halt el és meg, mert félt, a *latinák*[1]) nem lesznek megtart-

[2]) A praetorságra, nem a consulságra, mint némellyek hibásan állítják.

[3]) Atticusnak egy meghitt görög szolgája.

[4]) A köztársaság közügyeit érti.

[1]) A tréfás hang, mellyben Cicero Atticus előtt, nagyanyja ha-

va s nem vezetnek az Albanus hegyre áldozó-marhákat. Gondolom, e tárgyban a vígasztalólevelet majd L. Saufeius megküldi számodra [2]).

Mi téged itt január hónapra várunk, némi hír szerint; valyon nem másokhoz küldött leveleid után-e? mert nekem a felől semmit sem írtál.

A képszobrok, mellyeket számomra szereztél, Caietában [3]) rakattak ki. Én azokat még nem láttam; mert még nem volt módom Rómából kimenni. Küldöttem, ki a szállításért fizessen. Beh szeretlek, hogy azokat gyorsan és olcsón szerezted.

Mit hozzám a mi barátunk [4]) kibékítéséről több ízben írtál volt, teljesítettem s megkísérték mindent; hanem, bámulatra méltó, szive mint elidegenült. Miféle gyanúkból? bár, gondolom, hallottad, mégis, majd ha eljősz, tőlem meg fogod érteni. Sallustiust, ki jelen van, nem bírtam az ő hajdani kegyébe visz-

---

lálát említi, arra mutat, hogy ez a nagyanyó már igen agg és elgyermekesedett lehetett. A latinák (feriae latinae) alatt azon ünnep értetik, mellyben a régi Latium 47 városa, küldöttei s áldozatra szánt adományai által, évenkint Rómában részt venni szokott, s mellyet Tarquinius Superbus a latin népek szövetségének megörökítésére alapított. Az ünnep az *Albanus*-hegyen ment végbe, négy napi lakomázás között: mellyre borjúk, bárányok sat. vitettek oda fel. Ez alkalommal *Jupiter Latialis* tiszteletére áldozatúl egy bikát vágtak le, mellynek húsa a városok küldötteinek kiosztatván azzal kiki haza ment. Tartattak az ünnepen küzdő és pályázó játékok is; ellenben akkor sem népgyülést egybehívni, sem háborút izenni vagy elfogadni szabad nem volt. A latinák idejének kitűzése a consuloktól függött és minthogy azzal most valami ok miatt az év végéig elkéstek, meglehet a jó anyó sopánkodott azon, hogy ez idén a szép ünnepi menetet, mellyet különben ablakából kedvére nézhetett, nem találja megérni.

[2]) Ki, mint epicureista, a halált semmi szivreható eseménynek nem veszi. Saufeiusról lásd: a *történ. mutat.*

[3]) Tengerparti város és kikötő Campaniában, hol Cicerónak egy villája is volt. Ma *Gaeta* a nápolyi királyságban.

[4]) A már többször említett Lucceius.

szahelyezni. Bezeg magán tapasztalta, miszerint ő nem igen engesztelékeny s hogy az iparkodás nálam, sem részedre, sem részére nem hiányzott.

Tullcsát C. Piso Fruginak, L. fijának eljegyeztük [5]).

Rómában, 686. végén.

A. I. 4. IX. 9.

Cicero Atticusnak üdvet!

Gyakran föllovalod bennünk a rádvárakozást. Minap is, mikor már elérkezendőnek hittünk, rögtön quintilis [1]) hónapra löketénk tova általad. De most már, gondolom, ha jó szerével teheted, csak meg fogsz jönni akkorra, a mikorra irod. Quintus öcsém választásán [2]) ott lennél; engem valahára meglátnál; az acutiliusféle viszályt [3]) eligazítnád. Eme végett Peducaeus is figyelmeztetett, hogy írjak neked; mert azt tartjuk, jó lenne már egyszer elintézned a dolgot.

Én itt C. Macer felett, a nép hihetetlen s különös tetszése szerint végeztem. A mellett, hogy irányában méltányos voltam, mégis elítéltetése által a közmegtiszteltetésből sokkal nagyobb hasznot vettem mintsem vettem volna, hogyha fölmentetik, az ő hálájából.

Mit hozzám a *hermathenáról* [4]) írsz, igen kedves

[5]) Tullia ez eljegyzéskor még igen gyenge, mintegy 10-éves leány lévén, az egybekelés utána három évre tüzetett ki.

[1]) Egyszer mindenkorra megjegyezzük, hogy a julius hó régi quintilis nevét mindenütt megtartjuk; mert ez Caesar tiszteletére később lőn bérmálva *juliussá*, s az új nevet midőn már divatba jőni kezdett is, akkor sem szenvedhette Cicero. Lásd a 748-dik lev. hol ez ellen kifakad.

[2]) Midőn Quintus aedilségért lépett föl, bátyja pedig Marcus praetorságot viselt.

[3]) Lásd: 1-ső lev. 5-dik jegyz.

[4]) Hermes és Athena (Mercurius és Minerva) egyesített kép-

nekem; épen akademiámba való ékítmény; mert valamint Hermes minden gymnasiumnak, úgy Minerva amannak saját czímere [5]). Szeretném hát, ha mint írod, e helyet több darabbal is, minél számosabbal ékesítnéd. A melly szobrokat eddig küldöttél, még nem láttam; ott vannak Formianumban [6]) hova most szándékom menni. Mind Tusculanumba vitetem azokat. Caietát [7]) ha majdan bővölködni kezdek, akkor szerelem föl. Könyveidet megtartsd s ne essél kétségbe az iránt, hogy őket magamévá tehetem. Mit hogyha elérek, Crassust [8]) gazdagságban fölülmúlom s a világ minden falúit, pusztáit megvetem.

Rómában, 687.

A. I. 1. X. 10.

Cicero Atticusnak üdvet!

Pályázásomnak [1]) mellyre, tudom, nagy gondod van, mennyiben eddig hozzávetésből előrelátha-

---

szobra, a Hermeraklák formájára. Mivel Cicero ez utóbbiakban nagy kedvét találta, számára Atticus egy *hermathonát* is szerzett.

[5]) Cicero tusculanumi akademiájának két osztálya volt: *felső* és *alsó* gymnasium; amazt *Lyceumnak* is nevezte (*de div'n* I. 6.); itten az alsóról van szó. Minthogy ő ezt a tudományoknak szentelte, azért mondja, hogy annak a hermathena saját éke lesz, valamint Hermes saját czímere minden gymnasiumnak. Hermes t. i. Aeschines és Plato szerint, mint a testgyakorlatok alapítója, minden gymnasiumokban s palaestrákban különös tiszteletben állott.

[6]) Hova Caietából vitettek; mert *Formiae*, hol Cicerónak szinte villája volt, Caieta és Tusculum közt feküdt.

[7]) Érti a caietai határban bírt mezei lakát.

[8]) Ki olly roppant gazdagsággal bírt, hogy onnét *Dives* (gazdag) melléknevet kapott. Lásd róla többet a *tört. mut.*

[1]) Ez nem úgy veendő, mintha Cic. már ez évben a consulságért fellépett volna, mert csak a következőben tette azt. Jelenleg csupán előkészítette ahoz az útat, különösen a tribunok választó gyülésén, hol az egybegyűlt nép között sokkal szebb alkalmat látott a maga

tó, illyenforma állása van: Csak az egy P. Galba toborz. Hímezés-hámozás nélkül, ősies modorban, megy a megtagadás. Mint a közvélemény tartja, nem volt ártalmas ügyemnek ez az ő elhamarkodott toborzása. Mert közönségesen úgy teszik a megtagadást, hogy magokat hozzám elkötelezteknek mondják. Az, reménylem, használ részemre valamit, ha hírè terjed, hogy számos barátim találkoznak. Nekem pedig a toborzást épen akkor, mikor, mint Cincius mondá, legényed e levelemmel indúl, van szándékom megkezdeni, a Marstéren, a tribunok választógyülésén, quintilishó 17-dikén. A versenytársak, kik bizonyosaknak lenni látszanak: Galba és Antonius, meg Q. Cornificius [2]); képzelem, az utóbbinál vagy kaczagsz, vagy fölsohajtasz. Hogy még főbe is verd magad: tudd, vannak, kik Caesoniusra is gondolnak. Aquiliusról nem hisszük; ő szabadkozott, betegségére esküdött és meg azzal az ő törvényszékeni uralkodásával állt elő [3]). Catilina, ha azt fogják ítélni délben nincs nappal [4]), bizonyos versenytárs leend. Hiszem, Aufidiusról és Palicanusról nem várod, hogy írjak [5]).

részére embereket keresni s szerezni, mintsem ha e végett több arczátlan jeleltekként, házról házra járt volna.

[2]) Hihetőleg az a Cornificius, kiről, mint Verres irnokáról, *II. Verr.* 57. emlékezik; következőleg egy olly homályos eredetű s jelentéktelen ember, kinek consulságra vágyásán, jól mondja mindjárt tovább, hogy Atticusnak vagy nevetni vagy sohajtania kell.

[3]) Mert *Aquilius* nagy tekintélyű jogtudós lévén, egész világ hozzá tódúlt törvényes ügyekben tanácsért.

[4]) Catilina ekkor azon zsarolásaiért, mellyeket Afrikában mint proconsul elkövetett, bűnvád alatt lévén, az, mit Cic. itt róla tréfásan mond, annyit tesz, hogy a consulságkeresésnél Catilina versenyzésétől csak akkor félhetne, ha bírái olly szemtelenek találnának lenni, hogy őt az ellene szóló, napfénynél világosb adatok daczára felmentenék.

[5]) Mert hihető, Atticus mind a kettőt jobban ismerte, mintsem rólok feltehette volna, hogy a consulságért ők is fellépjenek.

Azokból kik most pályáznak Caesar bizonyosnak tartatik. Thermust Silanussal vélik versenyzeni, csak hogy ezek mind jó barátokban, mind jó hírben annyira szegények, hogy én nem látom lehetetlennek elébek tolni Curiust[6]). Hanem ezt, kívülem, senki sem látja így. Az én tekinteteimnek leginkább megfelelni látszanék, ha Thermus lenne Caesarral. Mivel a most pályázók köztt egy sincs, a ki, ha az én évemre esik[7]), biztosb jelöltnek látszanék; azért mert ő gondnok a *flaminia-útnál*[8]), melly akkorra igen könnyen be fog végeztetni. Ennél fogva szívesen látnám, ha Caesar mellé Thermus jönne consulnak. Ez eddig a pályázókról alakított nézetem. Én a jelöltek minden tisztének teljesítésénél legnagyobb szorgalmat fogok kifejteni; és talán mivel Gallia a szavazásoknál sokat nyomni látszik[9]), majd ha a forum Rómában a pöröktől *kihül*[10]) elrándulok september havában, mint követ, Pisóhoz[11]), úgy hogy januariusban térjek viszza. Mihelyt a főbbek érzelmét ki fog-

[6]) Mind a mellett hogy Cic. itt Thermust s Silanust még a tanácsból kicsapott Curiusnak is utána teszi, az is ez is meg lőn consulnak választva. Lásd: a *tört. mut.*

[7]) Azaz 689-re, mikor Cicero magát consulnak megválasztatni akarta, s a mikor ha Thermus vele versenyez, félt, hogy ez őt legyőzendi.

[8]) Ez az út melly nevét alapítójától *A. Flaminius* consultól veszi, kezdődött Róma vízi kapujánál *(porta flumentaria)* és ment Ariminumig vagy a mai Riminiig.

[9]) Tudni kell, hogy Gallia Cisalpinának úgy nevezett *Cis Padana* (vagy is Po vizén inneni) részében minden lakos, a Transpadanában pedig minden főbb városi tisztviselő római polgár volt és Rómában a szavazásoknál szavazó joggal bírt. Azért a hivatalt keresőknek nagy érdekében feküt, Gallia Cisalpinát részökre megnyerni.

[10]) Azaz ha a pörlekedés tüze a törvényszéken szűnni fog.

[11]) Valami tiszteletbeli küldetést vállalván Pisohoz, ki akkor Galliában már másodéves proconsul volt. Lásd: a *tört. mut.*

tam ösmerni, megírom neked. A többi, reménylem, pompásan fog menni, legalább a most Rómában levő versenytársak mellett [12]). Azt a mi Pompeiusunk csapatát, minthogy közelebb vagy, a te gondod legyen biztosítni számomra [13]). Tagadd, hogy megharagunnám rá, ha választásomra el nem jönne. Ezek tehát így állanak.

De van, mit igen szeretném ha nekem megbocsátanál. Nagybátyád Caecilius, P. Varius által nevezetesb pénzöszvegben csalatván meg, pört kezdett emennek rokonával Caninius Satriussal azon javak iránt, mellyeket ez, mint ő mondja, hamis úton vett volna birtokba Variustól [14]). Együtt pörlekedtek vele a többi hitelezők is, kik közt volt Lucullus, P. Scipio s az a L. Pontius, kiről hitték, hogy tömeggondnok lesz [15]), ha majd a jószágok eladatnak [16]). (De

[12]) Vagyis kik mostanság Rómában vannak, azoktól nem félek; ha nálok félelmesb versenytársak nem jönnek.

[13]) Érti Pompeius azon barátit, kik őt a Mithridates elleni háborúba kísérték. Ezek részéről nem a szavazatokat kívánja magának megszerezni Atticus által, hanem azt, hogy vele versenyezni haza ne jöjjenek; azértmondja a következő pontban, hogy nem fog haragunni Pompeiusra, ha választására el nem jön.

[14]) Az eset meglehetős világosan adatik elő s kétségtelen, hogy Varius a Satriusnak átadott vagyonnal, hitelezőjit igyekezett kijátszani. Az illy csaló szándékkal tett vagyon-átruházást a törvények érvénytelennek nyilvánították. Csak az jöhetne kérdésbe, hogy olly két különböző nevű ember mint *P. Varius és Caninius Satrius*, mint lehettek testvérek. De ez iránt is eligazodhatni. Mert tudva van, hogy a rómaiaknál az unokatestvérek is *fraterek*-nek neveztettek. És így e két egyén vagy két leánytestvér gyermeke lehetett, vagy valamelyik közölök adoptio útján nyerhetett új nevet. De hogy Caninius Satrius, az a *Caninius*, a kiről Cic. Trebatiushoz írt leveleiben többször emlékezik, elhatározni nem merjük. Azon viszonya, mellyben Ciceróval és Domitiussal állott, mindenesetre nem valami hitvány emberre mutat.

[15]) Kit az összes hitelezők akkor is úgy választottak, mint ma a csődnél történik. Neve: *magister auctionis* volt, mert a javak árverését ő intézte.

[16]) T. i. a mellyek Satrius kezénél voltak.

nevetség most itt a tömeggondnokról okoskodni [17]). Caecilius engem kért meg, lépnék föl Satrius ellen. Majd alig van olly nap, hogy ez a Satrius házamhoz ne jöddögélne. L. Domitiust tiszteli leginkább; utána közvetlen engem. Úgy nekem, mint öcsémnek Quintusnak, nagy hasznunkra szolgált pályázásainknál. Igazán zavarba jöttem úgy maga Satrius barátsága, mint Domitiusé miatt, kitől épen a legtöbb függ szavazat kerítésemnél. Elmondtam ezeket Caecilius előtt; eszére adtam egyszersmind azt is, hogy ha csak ő maga pörlekedett volna az emberrel, teljesítém vala kívánságát; most azonban az ügy az összes hitelezőké s közttök igen tekintélyes egyéneké lévén, a kik a nélkül is, kit Caecilius maga részéről megbízna, a közös pört könnyen megbírják: méltányos részéről, mind kötelességem, mind helyzetem iránt tekintettel lennie [18]). Ezt tőlem ő keményebben venni látszott, mintsem én vártam és mint udvarias emberek szokása; s attól fogva, csak kevés nap óta kezdődött társalgásunkat messziről kerüli. Kérlek, nekem ezért megbocsáss s hidd: hogy az emberség tiltott, egy jó barát egész becsülete ellen, annak legszomorúbb helyzetében, föllépnem; a midőn ő engem mindennemű részvétével s szolgálataival halmozott. Ha kedved jön, irányomban szigorúbbnak lenni, ám gondold, a szavazat-vadászás állt légyen útamban. Én viszont azt vélem, még ha úgy volna is, meg kellene nekem engedni.

---

[17]) E mondat a szövegbe sehogy bele nem illvén, széljegyzetkép (*marginalis glossa*) tűnik fel.

[18]) Azaz nem kényszerítni arra, hogy Satrius ellen épen most, midőn consulságért akarok pályázni, föllépjek.

„ . . . . *mert nem vágó barom, avagy ökörből*“ [19]).

Láthatod, miben fáradok és milly szükségesnek vélem nem csak megtartani, de szaporítni is a barátságokat mindenfelől. Reménylem, igazoltam ügyemet előtted; bizonyos legalább, hogy óhajtom.

Hermathenád igen gyönyörködtet s olly szépen van elhelyezve, mintha csak az egész gymnasium neki volna szánva [20]). Nagyon becsüllek.

Rómában, quintilisben, 688.

A. I. 2. XI. 11.

Cicero Atticusnak üdvet!

Tudd, hogy L. Julius Caesar s C. Marcius Figulus consulok alatt [1]) én egy fiacskával gazdagodtam, Terentia sérelme nélkül.

Tőled annyi idő óta semmi levél? Én neked a múltkor bőven írtam körülményeimről.

Mostanság Catilinát, versenytársunkat szándé-

---

[19]) Megjegyzendő, hogy Cicerónak szokása, mikor ismertebb költőkből verseket idéz, ezeknek, vagy a bennek foglalt mondatnak csak kezdő szavait tenni ki. Ez itt Homer Iliasából a XXII-ik ének 159-ik versének töredéke; mellyhez oda kell még érteni a következőből ezt: *volt a díj*; s ekkor vele Cic. annyit mond, hogy nem holmi hitványság az, mi után ő fárad, azért neki meg lehet bocsátni, hogy azt Caecilius pörének fölvállalásával koczkáztatni nem akarta.

[20]) Azaz olly szépen veszi ki magát, mint ha csak az egész gymnasium már előre e kép számára lett volna építve.

[1]) Vagyis ezek consullá választatásakor; mert mikor e levelet írta, még Cotta s Torquatus voltak a consulok, amazok pedig csak a jövő 689-ik évben léptek hivatalaikba.

kom védeni [2]). Bíráink azok, a kiket akartunk [3]), a vádlónak teljes beleegyeztével. Reménylem, ha fölmentetik, a pályázás kérdésénél jobban le lesz kötve hozzánk; ha pedig másként történnék, szeliden tűrendem.

A te jókor megjöveteledre szükségünk van; mert nyilván az általában a nép véleménye, hogy barátaid, kitünő férjfiak [4]), ellenzőji az én előlépésemnek. Ezek hajlandóságának részemre megnyerésében te nekem, úgy látom, legtöbb hasznomra lehetnél. Azért úgy intézd, hogy, a mint föltetted, január havában Rómában légy.

Rómában, 688.

---

[2]) Első tekintettel különösnek tetszhetik, hogy Cic. Catilinát, kit a föntebbi levélben csak a déli napfény megtagadásával vél felmenthetőnek, most maga védeni szándékozik: de azonkívül, hogy neki akkori helyzetében, a hatalmas párttal bírt Catilinát megnyerni nem csak magára, de a közjóra nézve is üdvös volt, nem kell feledni hogy ő mint megkeresett ügyvéd, jó és rosz ügyet egyaránt védeni tartozott. Noha annak hogy Cicero Catilinát valaha védette volna, semmi nyoma nincsen, sőt Asconius e részben, Fenestella ellenében ellenkezőt állít; mi is arra mutat, hogy Cic. ebbeli szándékáról lemondott.

[3]) Mert Catilina afrikai zsarolásaiért állott vád alatt, s bünpereknél, mint ma az esküttszékeknél, joga volt a vádlottnak bizonyos számú bírákat visszavetni.

[4]) Majdnem bizonyos, hogy ezek alatt Crassust, Caesart, Lucullust és Hortensiust érti; kik közől a két elsőnek vele ellenkező politikai elvei és czéljai voltak; Lucullus pedig neki azt, hogy a Mithridates elleni háborúból hazahivatásán Pompeius kedvéért, olly igen dolgozott el nem felejthette: végre Hortensius minden barátsága mellett sem kivánhatta azt, hogy Cicerót, ki a szónoklati pályán már fölébe emelkedett, még mint consult is maga fölött tündökölni lássa. Atticus mind a négyre nagy befolyást gyakorolt, mellyet, Cicero választására haza menvén, ennek részére jó sikerrel fel is használt.

MÁSODIK KÖNYV.

Cicero consulsága után, számüzetése előtt írt levelek.

F. V. 7. I. 12.

M. Tullius Cicero, M. f. Cn. Pompeius M. imperatornak, Cn. f. üdvet!

Ha magad és hadad jól vagytok, örvendek. [1]) Leveledből, mit a tanácsnak küldöttél [2]), a többiekkel összesen, hihetlen gyönyört élveztem. Mivel a

---

[1]) Míg Pompeius keleten, hova 687-ben Lucullus helyébe Mithridates ellen parancsnokúl küldetett, ennek legyőzésével s az ottani tartományok rendezésével foglalkozott, azalatt Cic. otthon 690-ben consullá lévén, magának a catilinai összeesküvés elnyomása által szép nevet, de egyszersmind a kivégzett vétkesek rokonai- s barátaiban, boszút forraló ellenségeket szerzett; kik neki a mint consulságából kilépett, nyíltan vesztére kelni kezdettek. E fenyegetett helyzetnél nagy érdekében feküt az, hogy Pompeius, ki akkor a népszerűség legmagasb fokán állt, és Rómában első tekintély volt, mellette felszólaljon és consuli eljárását ne csak helyeselje, de meg is dicsérje; a mire Cic. mint Pompeius legbuzgóbb barátja, már ennélfogva is számolt. Azonban ezt Pompeius, ki Cic. felkapását nem örömmel vette, sem hivatalos jelentésében, sem magához Ciceróhoz küldött levelében egy szóval sem tette, s ez az a mi Cicerónak ezen csipős édességű s éles símaságú levél irására okot szolgáltatott; melly levelet Wieland, tekintve az írót és kihez íratott, *mesteri münek* nem ok nélkül nevez, miután benne minden szó szoros latra véve, súlya és hatása egy hajszálig kiszámítva tünik fel.

[2]) A keleti táborból Mithridates legyőzése után; melly győzelméért Pompeius a triumphust következett évben sept. 30-kán, születése napján tartotta. *Plin. Hist. nat. XXXVII.* 2.

békére olly nagy kilátást nyitottál [3]), minővel én, csupán reád támaszkodva, folyvást bíztattam mindenkit [4]). Hanem tudod, a levélen régi elleneid, az új barátok [5]) szörnyen megütődtek s nagy reményökből kiforgattatván, szontyolognak [6]).

A melly levelet pedig hozzám intéztél, bár vonzalmadnak iránt am csekély jelét viseli is, azért hidd kedves volt nekem. Mert én semmiben úgy gyönyörködni nem szoktam, mint szolgálataim öntudatában, mellyeknek ha kölcsönösen megfelelve nincs, azt hogy a szolgálat nálam nyom többet, igen könnyű eltűrnöm. A felől nem kételkedem, hogy bár téged, melletted való tetemes buzgólkodásaim hozzám nem fűztek is: a közügy bennünket összeegyeztetni s szövetkeztetni fog egymással. És hogy ismeretlen ne legyen előtted, mit nélkülöztem én leveledben [7]), megírom nyiltan mint jellemem s barátságunk kivánja. Olly dolgokat vittem véghez, mellyek fölött, mind viszonyunk, mind a köztársaság tekintetéből, némi örömkifejezést vártam soraidban; mit, gondolom, a

---

[3]) Minden egyéb ellenség le lévén már győzve, még csak a legkeményebb, Mithridates volt hátra kivel Róma 30 éven által folytonos háborút viselt.

[4]) Leginkább tette azt *pro lege Manilia* című beszédében, mellyben az égig magasztalt Pompeiusról mindeneket igért.

[5]) Ezek alatt némelly commentatorok Crassust és Lucullust, mások a többes szám daczára Caesart, mások ismét Catilina titkos pártolóit akarják érteni. Ez utóbbi nézet a két elsőt sem zárja ki egészen; mert annyi bizonyos, hogy a catilinai összeesküvésnél Crassus is Caesar is gyanúba vétettek. (*l. Sallust. Catil.* 48. 49.) E szerint Cic. azt akarja ezzel Pompeiusnak mondani, hogy a Catilina szőrű embereket, kiket elébb gyűlölt, most annyira kíméli, hogy azok kedvéért őróla a jelentésben szót tenni sem akart.

[6]) Oda lettek, mikor sok szép tetteidet s nagy dolgaidat hallották.

[7]) Nem a Ciceróhoz hanem a tanácshoz intézett levélben.

miatt mellőztél, mert tartottál, nehogy valaki kedélyét megbántsd [8]). De tudd, hogy mit én a hon megmentéséért tettem volt, egész világ itélete s elismerése által helyeseltetik. Majd ha megjössz, látni fogod, miszerint az, részemről annyi belátással s olly nagylelküleg vala intézve, hogy veled, sokkal nagyobbal, mint volt Africanus, egy, legalább Laeliusnál nem sokkal kisebbet, mind a közügy, mind a barátság körében, szivesen megengedsz kapcsolatban lenni [9]). Élj szerencsésen.

Rómában, 691.

F. V. 1. II. 13.

Q. Metellus Celer proconsul [1]), Q. f. M. Tullius Cicerónak üdvet!

Ha jól vagy, örvendek. Azt hivém, kölcsönös érzelmünk s a helyreállt barátságnál fogva, sem én távollétemben nevetségűl kitétetni, sem öcsém Metellus, egy szaváért [2]) fejében és vagyonában általad megtámadtatni nem fogunk. Ezen, ha őt saját szerénysége kevéssé védte, vagy családunk tekintélyé-

---

[8]) Vagy Caesarét vagy Crassusét s. a. t.

[9]) Az Africanus s Laelius közti barátság, a classicus irókból ismeretes. De mivel e nevek alatt hasonló viszonyban két pár egyént, említ a történet, nehogy ezeket egymással összetéveszszük, nem árt megjegyezni, miszerint itt nem Scipio Africanus s barátja *C. Laelius*, hanem ezek fiai *Scipio Aemilianus* s *C. Laelius Sapiens* értetnek. Lásd rólok a *tört. mut.*

[1]) Mások inkább propraetornak szeretik czímezni; minthogy ekkor Celer consulságot még nem viselt volt. De tudjuk hogy a *consularis provinciák* helytartójit, millyen Celer is innenső Galliában volt széltére proconsuloknak szokták nevezni.

[2]) Miből állott e szó, megmondja Cic. a következő levélben, melylyel Celernek válaszol.

nek, vagy az én irántad- s a közügy iránti buzgalmamnak eléggé kell vala segítni. Most őt körülfogva, magamat elhagyatva látom, kiktől legkevésbbé illenék. E miatt búban és gyászban vagyok, ki egy tartománynak, ki egy hadseregnek élén állok, ki hadat viselek [3]). Miután ezeket sem okosan, sem eleink szelidsége szerint nem intéztétek, nem kell csodálni, ha megbánandjátok. Hogy te irántam s az enyimek iránt olly változó érzelmű légy, nem reméltem. Engem azonban sem házi fájdalmam, sem bárki sértegetése a közügytől elvonni nem fog. Légy jó egészségben.

Innenső-Galliában, 691.

F. V. 2. III. 14.

M. Tullius Cicero, M. f. Q. Metellus Celer proconsulnak, Q. fijának üdvet!

Ha magad és hadad jól vagytok, örvendek. Irod nekem, miszerint azt hitted, kölcsönös érzelmünk s a helyreállt barátságnál fogva sohasem fogsz nevetségül kitétetni általam. Mi hogy mit jelent, eléggé fölfogni nem bírom; azonban gyanítom, azt vitték meg hozzád, hogy én a tanácsban, midőn vitattam, milly sokan vannak, kiknek fáj, hogy a köztársaságot megmentém, azt mondottam volt: téged rokonaid [1]), kiktől meg nem tagadhatád bírtak rá, hogy a mit dicséretemre a tanácsban mondani készültél, elhallgassd. Mikor ezt mondottam, azt tettem hozzá, miszerint veled a köztársaság javának megőrzése körül, a teendőkben akkép osztoztam, hogy én a fővárost a honi fondorlatok és bel ármány: te Italiát a fegy-

[3]) Némelly még Rómának meg nem hódolt alpesi népekkel.
[1]) Mint testvére Nepos és sógoruk Clodius.

veres ellenség s titkos összeesküvés ellen védenők [2]), s hogy ez a mi olly nagy, olly szép feladatú szövetkezésünk, rokonaid által bontatott meg; kik, midőn te tőlem a legfényesb és legmegtisztelőbb kitűntetésekben részesíttettél, féltek, nehogy velem a kölcsönös szivességet némi részben éreztetni találd. E beszédem közben, midőn kijelentém, szónoklatodat mint vártam s milly nagy tévedésben voltam, nem látszott előadásom kellemetlennek, sőt némi kis kaczaj is következett reá, de nem fölötted, hanem inkább az én tévedésem fölött és mert nyiltan s őszintén bevallám, hogy tőled megdicsértetni óhajtottam volna. Immár azt csak nem lehetett rólad tiszteletlenül mondanom, hogy én legfényesebb, legnagyszerűbb dolgaim körül is vonzalmad és élőszavad némi bizonyságát bírni kivántam.

Midőn pedig „kölcsönös érzelmünk" felől beszélsz, mit tartasz a barátságban kölcsönösnek, nem tudom. Részemről azt tartom, mikor a vett és viszonzott szivesség, egyenlő. Ha én azt mondanám, kedvedért eresztettem el a provinciát: tenmagad előtt furcsának látszanám; mert körülményeim hozták úgy magokkal és e lépésemnek napról napra nagyobb hasznát és örömét tapasztalom. Hanem annyit mondok, hogy a mint a népgyülésben a provinciát letettem, tüstént azon kezdtem gondolkodni, mint ruházzam azt te reád [3]). Sorsolástokról nem szólok semmit; csak

[2]) Mikor t. i. a catilinai összeesküvés alkalmával Cic. a főváros védelmére Rómában maradván, Celert mint praetort hadi intézkedés végett a picenumi (jelennen *anconai*) vidékre küldötte.

[3]) Voltak különös *consularis* vagy kizárólag consulok kormányzata alá rendelt tartományok. Illyen lévén Gallia is, arra Celer, mint praetor igényt nem tarthatott és csak úgy nyerte el, mert Cic. a consularis tartományokból Macedoniát consultársának Antoniusnak engedte, Galliáról pedig mellyet értte cserében kapott, népgyülésben lemondott.

azt akarom veled sejtetni, hogy e tárgyban tiszttársam részéről semmi nem tétetett az én tudtom nélkül [4]). Emlékezel a többire: milly hirtelen egybehívtam, a történt sorsolás után, az nap a tanácsot; milly sok szót ejtettem rólad, midőn magad azt vallád előttem, hogy beszédem nem csak reád nézve megtisztelő, de egyszersmind tiszttársaid irányában megszégyenítő volt [5]). Az a tanácsvégzés pedig melly aznap hozatott, ollyan szerkezetű [6]), hogy mígcsak az létezni fog, irántad való érzelmem nem lehet kétséges. Azután meg hogy elmentél, kérlek, jusson csak eszedbe, miket tettem értted a tanácsban, miket mondottam népgyülésekben, millyen leveleket írtam hozzád. Ha ezt mind együvé veszed: magad ítélj, kérlek, vallyon mind ezeknek eléggé megfelelni látod-e haza érkeztedet, midőn legközelebb Rómába megjövél.

Mit helyreállott barátságunkról írsz, nem értem. Mint mondható helyreállottnak, mi soha meg nem változott?

Arra nézve, hogy, mint írod, nem kell vala öcsédet Metellust egy szaváért megtámadnom: elsőben tőled azt kérem, légy meggyőződve, hogy benned ezt az érzelmet, ezt a gyengédséggel, kegyelettel teljes testvéri hajlamot, méltánylom; azután, hogy ha öcsédnek, valami dologban, a közügy tekintetéből ellene szegűltem, nekem megbocsáss; mert én

[4]) A tartományok felett consulok és praetorok sorsot húzni tartoztak; s Celer is Galliát ez úton kapta meg, de hogy részére a sors kerekét Cicero újjai mozgatták s az egész előre Antoniussal kicsinálva volt, a mondottakból elég világos.

[5]) Értetnek Celer praetortársai: Q. Pompeius Rufus, C. Pontinus, L. Valerius Flaccus és C. Cosconius, kik neki a consularis provinciát irígyelték.

[6]) *Ea praescriptione est.* Praescriptio nevetviselt a végzések elébe bocsátni szokott bevezetés, melly a végzés genesisét foglalta magában s mellynél a jelen esetben, hihetőleg Metellus, Cicero részéről dicséretekkel volt halmozva.

a közügyeknek olly barátja vagyok, mint a legjobbak; hogyha pedig saját jóllétemet kellett az ő legmérgesb megrohanása ellen védenem: érd be azzal, hogy testvéred sértegetéséért még előtted sem emelek legkisebb panaszt. A mint felőle megtudtam, miszerint mint tribun, minden törekvését vesztemre intézi s tervezi: szóltam hitveseddel Clodiával, úgy nővéretekkel Muciával [7]), kinek irántam részvétét, Cn. Pompeiussal való viszonyomnál fogva, sok esetben tapasztaltam, hogy őt ettől a sértegetéstől tartóztassák vissza. Mégis ő — mit, tudom, bizonyosan hallottál — december 31-kén [8]) olly megbántással, a millyennel hivatalban lévő legroszabb polgár is még illetve nem volt, illetett engem, egy consult, ki a hazát megmentettem; nem hagyván a néphez, hivatalból kiléptemkor, beszédet tarthatnom; melly boszantása azonban nekem a legnagyobb becsületemre vált. Mert midőn ő nekem az eskütételnél többet nem engedett, én fennhangon a legigazabb s legszebb esküt tettem [9]), és hogy igazán esküdtem, a nép szinte harsány hangon hittel pöcsételé. Még ezen czégéres bántalmam után is, aznap mindjárt Metellushoz küldém közös barátinkat, hogy vele szólnának, hagyna fel az efféle szándékkal. Ő nekik azzal válaszolt: az már hatalmában nem áll, mivel kevéssel az előtt népgyülésben kimondta volt, hogy azt, ki másokat meghallgatatlanúl bűntetett, magát sem illeti a szó-

---

[7]) Pompeius Magnus nejével. Lásd a *tört. mut.*

[8]) Cicero consulságának utolsó napján.

[9]) A consulok hivataluk végeztével a nép előtt ünnepélyes esküt tettek arról, hogy szolgálatuk ideje alatt minden lépésöket a köztársaság javára intézték. Cic. esküjében mellyet legszebbnek mond, az is foglaltatott,hogy: Róma s a köztársaság ő általa mentettek meg. *(Orat. in Pis.* c. 3.)

lás-szabadság [10]). Íme a szigorú férjfiú, a derék hazafi! ki a melly bűntetést a tanács ollyanokra mért, kik a várost felgyújtani, a tisztviselőket s tanácsot leölni és a legnagyobb háborút előidézni akarták, arra ítéli érdemesnek azt, ki a curiát az öldökléstől, a várost a gyújtogatásoktól és Italiát a háborútól mentette meg. Én hát Metellus öcséddel szembeszállottam s vele január 1-jén a tanácsban úgy vitatkoztam a közügy felett, hogy megérezhette, miszerint bátor és szilárd emberrel van harcza. Január 3-kán midőn szónokolni kezdett, beszéde minden harmadik szavában engem emlegetett, ellenem fenyegetődzött és semmire inkább eltökélve nem volt, mint hogy engem, bármi tőle kitelhető módon, nem ész s okoskodás által, hanem erőhatalommal tönkre tegyen. Ha én az ő vakmerőségének szívvel lélekkel ellen nem szegülék vala [11]), ki fogná hinni, hogy consulságomban, nem inkább vaktából, mint megfontoltságból voltam olly szilárd? S ha te Metellusról, hogy rólam így gondolkodik, nem tudtad, el kell hinned, miszerint előtted legnagyobb dolgokat eltitkolt; hogyha pedig szándékából közölt veled valamit: akkor tőled szelídnek s engedékenynek kell tartatnom, hogy előtted ezek miatt legkisebb panaszt sem teszek. S most, miután látod, hogy én Metel-

[10]) Ez az a *szava* Neposnak, mellyért őt, mint Celer mondja, nem kell vala Cicerónak üldözőbe vennie. De valóban illy nyilatkozat, egy néptribun szájából ollyan népgyülésben, hol a kivégzett Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, Ceparius rokonai barátai s többi Catilina-pártbeliek ott voltak, nem kissé lázító lehetett. Kivált ha, mint Sallustius, Plutarchus és Dio előadják, a főnt nevezettek, egyenesen a Cic. parancsából, sőt Appianus állításaként, az ő szeme előtt is ítélet és kihallgatás nélkül ölettek le a börtönben.

[11]) Szóbeli harcz által. Mert Metellus ellen írt egy népgyülési beszédet is. *L. a. 18-ik lev. és Gell. Noct. Att.* XVIII. 7.

lusnak nem, mint írod, egy szaván, hanem irányomban való gondolkozásán s legellenségesb érzelmén indúltam légyen föl: ismerd el emberségemet, ha ugyan a lélek higgadtságát és közömbösségét a legkeserűbb sértésnél emberségnek nevezhetni. Soha öcséd ellen nem szavaztam; mikor csak valami tárgyaltatott, ülve mindig azokkal tartottam, kiket a legszelídebben nyilatkozni láttam [12]). Hozzáadom azt is még, hogy, noha már arról gondoskodni nem tartoztam, mégsem kedvem ellen történt, sőt, hogy úgy történjen, részemről is elősegítettem, miszerint ellenségemen, mert a te öcséd volt, a tanácsvégzés könnyítsen. És így én öcsédet nem támadtam meg; csak ellenében harczoltam; s hozzád sem valék, mint te írod, változó, hanem olly állhatatos érzelmű, hogy irántad való jó indulatomban hajlamaidtól elhagyatva is, megmaradtam.

Sőt jelenleg is, midőn engem leveledben szinte fenyegetsz, azt írom vissza neked válaszúl, hogy érzékenykedésedet nem csak megbocsátom, de legnagyobb dicséretre is méltatom. Mert saját keblem súgalja, milly nagy a testvéri szeretet hatalma. Arra kérlek, légy igazságos bírája te is az én érzékenységemnek; ismerd el, hogy ha mérgesen, ha kegyetlenűl, ha ok nélkül valék megtámadva a tieid által: nekem nem csak engednem nem illett, de még illy esetben a magad és hadad pártolásával is élnem kellett volna [13]). Én téged mindig óhajtottalak

[12]) Akkor, midőn a tanácsban Nepos megfenyítéséről volt a szó; ki, mert mint néptribun tiszttársai daczára a leglázítobb törvényeket indítványozgatta, az őt e részben elősegítő s akkor praetorságot viselt Caesarral együtt hivatalától fel is függesztetett. Lásd: *Sveton. Jul. Caes. c. 16.*

[13]) Ezt Cic. nem komolyan mondja, hanem vele csak a Celer ál-

barátomúl s hogy engem legjobb barátodnak nézz, azon igyekeztem. Ez érzelmemben megvagyok s a míg te akarod, meg is maradok és előbb megszünöm, szeretetből irántad öcsédet gyűlölni, mintsem gyűlölségből iránta a közttünki barátságból valamit levonjak. Élj szerencsésen.

Rómában, 691.

F. V. 6. IV. 15.

M. Cicero P. Sextius proquaestornak. L. f. üdvet!

Midőn szabadosod [1]) Decius hozzám jött s megkért, lennék rajta, hogy jelenleg föl ne váltassál— bár őt becsületes egyénnek s barátodnak tartottam, mégis, mivel emlékeztem, milly levelet írtál előbb hozzám, nem igen hittem el az embernek, hogy szándékod úgy annyira megváltozott volna. Hanem, miután mind Corneliád [2]) Terentiával összejött, mind magam Q. Corneliussal beszéltem, gondot fordítottam rá, hogy valahányszor tanácsülés volt, jelen legyek s igen sok dolgomba kerűlt Q. Fufius néptribunt és a többieket, kikhez írtál volt, rávennem, hogy inkább nekem higyjenek, mint leveleidnek [3]). Az egész tárgy január hónapra lőn ugyan halasztva hanem könnyen keresztűlment.

Én, meghatva rajtam való örvendezésedt ől, melly

---

tal levelében használt efféle nevetséges beszédeket: *gyászban vagyok, egy hadseregnek élén állok; háborút viselek, nem lesz csoda hogyha megbánjátok*, akarja gúnyolva megtorlani.

[1]) Némellyek itt a *libertus* helyett *librariust* olvasnak. Egyik mint másik név alatt egészen ismeretlen egyén.

[2]) Neje Sextiusnak s leánya annak a C. Cornelius Scipio Asiaticusnak, ki 670-ben C. Norbanussal consul volt. *Orat. pro Sext. 3.*

[3]) Mellyekben azt írtad, hogy fel akarsz váltatni.

szerint nekem levélben rég szerencsét kívánsz a Crassustól vett házhoz, szerencse-kívánásodnál valamivel később, megvettem a házat negyedfél millió sestertzen [4]). Tudd hát, most már annyi az adósság rajtam [5]), hogy szeretnék összeesküvésbe lépni, csak volna, a ki bevenne [6]). Hanem engem, vagy gyűlölségből kizárnak és mint az összeesküvés nyílt boszúlóját útálnak; vagy bennem nem bíznak s cseleimtől félnek; és meg, nem is hiszik, hogy annál a pénz hiányozhassék, ki az ostrom alól az uzsorásokat kivette [7]) és a ki a hatosoknak elég bővében van [8]). És

[4]) Mintegy 350,000 ft̃on. E ház vagy inkább fényes palota, a Palatinus-hegyen, a város legélénkebb részében s azon háznak mellyben Cic. atyjával együtt eddig lakott s mellyet most öcscsének Quintusnak adott ált, tőszomszédságában feküdt; honnét az egész forumot belátni lehetett. Építtette M. Livius Drusus, egykori derék de orozva megölt néptribun; kinek midőn építőmestere azt igérte, miszerint az építést ugy fogja intézni, hogy a ház az ócsárlók szemeinek kitéve ne legyen, Drusus reá azt felelte: „sőt inkább ha értesz mesterségedhez, úgy építsd nekem a házat, hogy a mit benne csinálok minden láthassa.“ Liviusról a ház Crassusra, erről Ciceróra, Ciceróról Censorinusra szállt s Velleius idejében Statilius Sisenna bírta. *Vell. Pater. II. 14.*

[5]) Mert a pénzt a házvételhez P. Syllától vette kölcsön, ki akkor épen bűnvád alatt lévén, Cic. a dolgot titkolta. De az kitudódott s voltak kik Cicerót kárhoztatták mind e kölcsönért, mind a Crassus házára vágyásért. Azonban ő mindeniket tagadta, azt mondván „akkor lesz igaz, hogy e kölcsönt tettem, ha a házat megveszem.“ És midőn a ház csakugyan övé lett, hazugságát ellenségei a tanácsban szemére lobbantották; ő pedig nekik nevetve ezzel válaszolt: „Furcsa emberek vagytok ti, kik azt sem tudjátok, miszerint eszes és szemes gazdának tagadnia kell ha valamit megvenni akar, nehogy a vételnél versenytársai legyenek.“ *Gell. Noct. Att. XII. 12.*

[6]) Ez enyelgéssel Catilinára s társaira czéloz, kik hogy adósságaiktól menekülhessenek, összeesküvést terveztek.

[7]) Érti különösen a pénz birtokában levő publicanusokat; mivel Catilina, ha Cic. útját be nem vágja, először is azok zsebébe fogott volna nyúlni.

[8]) Azaz: kap hatos kamatra pénzt eleget. A hat száztóli akkor időben nagyon jutányos kamat volt; mert bíróság előtt a tizenket-

csakugyan tetteimmel annyit elértem, hogy *jó névnek* tartatom [9]).

Házadat s az egész építést megnéztem és felette helyeseltem.

Antoniust, bár nála a vonzalmat irántam mindenki hiányzani látja is, mind e mellett, a tanácsban a legerélyesben s legbuzgóbban védtem [10]) s a tanácsot beszédemmel és tekintélyemmel erősen megindítottam. Szeretném, ha nekem gyakrabban írnál. Élj szerencsésen.

691 végén.

A. I. 12. V. 16.

Cicero Atticusnak üdvet!

Az a Teucris [1]) ugyancsak unalmas portéka.

---

tős is érvényesnek ismertetett. E magas kamatlábot a publicanusok, tőzsérek s tőkepénzesek kezébe folyt roppant összegek mellet, a főrendű ifjak fecsérlése, hivatalvadászók nagyban üzött szavazat-vásárlása, nép számára rendezett játékok, azt lekenyerező adakozások, költséges háztartás, közvád alá esettektől a bírák megvesztegetésére kiszórt ajándékok s általános fényüzés okozták. Innét a hitelezők nagyobb nyereség okáért, rendesen csak egy hónapra szokták a pénzt adni és így a kamatot is vagy hónaponként fizettették magoknak, vagy a kölcsönt megújítván a tőkéhez toldották azt.

[9]) Azaz: van hitelem, adnak a nevemre.

[10]) C. Antonius Cic. volt consultársa, ekkor Macedoniában helytartóskodott, honnét zsarolásaiért a tanács visszahívni akarta. E kérdésnél védte őt Cic. de a következő levélben Atticusnak kijelenti, hogy őt többet védelmezni becsületével össze nem férőnek látja.

[1]) Vannak, kik e név alatt Antoniust akarják érteni, de ezek okoskodása igazán véve csupa elmefuttatásnak mondható. Nem látni okát, miért akarhatta Cic. Antoniust álnév alá bújtatni, miután őt alább egyenesen megnevezi. Egyébiránt annak, miről itt szó van, megértéséhez névmagyarázgatásra nincs is szükség. Az világos, hogy Cic. azon pénzről beszél, mellyet neki *Teucris* (teucer, vagy trójai nő) a *Tenernő* igért, de megadni késedelmeskedik. Mire kellett Cicerónak a pénz: nem tartozik épen a dologhoz, de csaknem bizonyosan mondható, hogy vele a Crassus-házat (mellynek megvételét az előbbi

Cornelius [2]) sem jött többé Terentiához el. Látom én, Considiusra, Axiusra, Seliciusra kell nekünk szorúlnunk [3]). Mert Caeciliustól [4]) rokonai sem bírnak tizenkét száztólin alól, egy fillért kicsalni. Hanem hogy az előbbire térjek vissza, én annál a nőnél szemtelenebb, ravaszabb, lustább teremtést nem láttam. „Szabadosomat elküldöm"; „Titust bíztam meg" [5]) — mind ürügy és halogatás.

Azonban nem tudom, nem-e *szerencsénkre* [6]). Mert Pompeius előpostái [7]) azt beszélik nekem, miszerint Pompeius nyiltan indítványozandja, hogy Antoniusnak föl kell váltatnia s ugyanakkor a praetor is indítványozni fogja ezt a népnél [8]). A tárgy oly-

---

levélben említi) akarta volt kifizetni. A Teucris tehát Antoniusnak valami gazdag nőrokona lehetett, ki Corneliust Terentiához küldvén, ez úton ajánlatot tett Cicerónak, hogy rajta mostani szorúltságában kész lesz kölcsönnel segítni, ha azt a tanácsban kieszközli, hogy Antonius macedoniai proconsulságából haza ne hivassék. ***Lásd 15-ik lev. 10-ik jegyz.***

[2]) A sok Cornelius közől mellyik volt ez; egy commentator sem látta érdemesnek megjegyezni. Mi azt véljük az a *Q. Cornelius* lehetett ki a föntebbi levélben említve van, mert ez, miután úgy látszik, hogy nővére Cornelia Ciceronővel, maga pedig Ciceróval közelebbi ismeretségben állott, a fennforgó pénzkérdésnél Teucris asszonyságtól jó közbenjárónak nézethetett. Lásd róla a *tört. mut. F.*

[3]) Mind a hárman tőkepénzes publicanusok, kik uzsorára kölcsön adni szoktak. Lásd rólok egyenként a *tört. mut.*

[4]) Atticus nagybátyjától l. a. *tört. mut.* Mi itt róla mondatik, Seneca is ugyanazon szavakkal említi. *Ep. 21.*

[5]) Ezek a Teucris szavai, mikkel a pénzadást húzni vonni szokta.

[6]) Ezt Cic. Menander egy csonka versének két görög szavával mondja ki. A vers kiegészítve annyit tesz : *a sors rólunk szebben intézkedik.* Egyébiránt ebből s abból mi utána mindjárt következik, kétségtelenné válik, hogy Teucris, akárki volt légyen, Antonius érdekében tette Cicerónak e pénz-ajánlatot, melylyel most már Cic. ha nem teljesül is, nem sokat törődik, miután Antoniust többé becsülettel védenie nem lehetne.

[7]) Már ekkor jött Pompeius hazafelé a Mithridates ellen viselt áborúból.

[8]) Népgyülésben indítványozandja Antonius zsarolási pörbe

lyan, hogy nekem sem a jólérzők, sem a nép véleménye miatt is, nem lehet az embert becsülettel védenem s a mi legfőbb, kedvem sincs hozzá. Mert ide járúl még valami s hogy az egész miből áll, értésedre adom. Van egy szabadosom, igen hitvány ember. Hilarust értem, a számvevőmet s neked védenczedet. Erről nekem Valerius tolmács [9]) mondja, Chilius meg írja, miszerint hallotta, hogy az ember Antoniusnál van; Antonius pedig a pénzek zsarolásánál azt beszélgeti, hogy egy rész nekem szedetik s én a közös jövedelem ellenőre gyanánt küldtem volna a szabadost. Nem kevessé boszonkodtam; azonban mégis nem hittem; de mindenesetre volt valami beszéd. Nyomozd ki, tudd meg, nézd ált az egészet és azt a gazembert, ha valamikép megtehetd, arról a vidékről mozdítsd el. Valerius e beszéd uráúl Cn. Planciust nevezte. Tisztán közlök veled mindent, hogy lásd, miben van a dolog.

Hogy Pompeius a legjobb barátom, az bizonyos. Elválása Muciától fölötte helyeseltetik.

Hiszem, hallottad, hogy P. Clodiust, Appius fiját nőköntösben kapták meg C. Caesar házánál, mikor ott a népért áldozat tartatott [10]) s hogy az

idézését, mi azonban ez évben elmaradt, mert csak Caesar és Bibulus consulsága alatt vonatott Antonius a pörbe.

[9]) Mellyik a sok Valerius közől, nem bizonyos. Némellyek egynek vélik azzal, ki a 76-dik levélben előfordúl. Mindenesetre tanult embernek s azon nyelveket-értők közől valónak kellett lennie, kik a tanácsban az idegen követek beszédeit magyarázni szokták. Illy tolmácsokat a tartományi kormányzók is tartottak magoknak. Mert a rómaiak, hogy birodalmukkal együtt nyelvöket is terjeszszék, követeket bárhova küldöttek, másként mint latinúl szólni nem engedtek. (*L. Valer. Max. II.* 2.) A honnét Cicerónak vétkül tulajdonította Metellus siciliai praetor azt, hogy a syracusai tanácsban görög nyelven beszélt. (*II. Verr. IV. 66.*)

[10]) Az úgynevezett *Bona dea* ünnepén, mellyen a nép jóllété-

ember rabszolganő-kéz által mentetett meg s vittetett ki a házból. Az eset czégéres gyalázatosságú; mi hogy neked roszúl esik, bizonyosan tudom.

Több hozzád írnivalóm nincs; s mondhatom, egy kissé lehangolt is vagyok; mivel fölolvasóm [11]) Sositheus, az a kedves gyermek, meghalt s az engem mélyebben meghatott, mintsem azt egy rabszolgának haláláról föltettem. Kérlek, írj nekem gyakorta. Ha tárgyad épen nem lenne, írd a mi tolladra akad.

M. Messala, M. Piso consulok alatt, január 1. 692.

F. V. 5. VI. 17.

M. Cicero C. Antonius imperatornak, C. f. üdvet!

Ámbár föltettem semmit hozzád ajánlóleveleken kívül nem írni; nem mintha ezeket nálad sokatértőknek tartanám, hanem hogy azoknál, kik erre megkérnek, a közttünk lévő viszonynak némi megfogyatkozását el ne áruljam: mégis midőn T. Pomponius [1]), ez az én irántad való minden érzelmeimet s szolgálataimat legjobban ismerő, beléd szerelmes, s engem fölötte kedvelő ember, hozzád indúlt, illőnek véltem, írni neked valamit, főleg miután más módon magát Pomponiust kielégítni nem tudtam. Ha én tőled a legnagyobb barátságokat várnám is, senki

ért a nők, a vestalis szüzek vezetése mellett, magok szoktak éjnek idején áldozatot tartani, s hova semmi férjfiúnak közelítni szabad nem volt.

[11]) A római nagyoknál még az imperatorok alatt is szokás volt asztal felett olvastatni magoknak és erre tanultabb szolgáikat alkalmazták, kik Cic. és Corn. Neposnál *anagnostá*knak, Pliniusnál (Epist. IX. 17.) *lector*oknok hivatnak, az imperatorok alatt pedig *libertus a studiis* néven jönnek elő.

[1]) Atticus.

előtt sem kellene csodálatosnak tetszeni. Mert reád, részemről minden hárúlt, mi javadra, mi becsületedre, mi tekintélyedre szolgált. Hogy ezekért tőled nekem legkisebb hála nem jutott, temagad legjobb tanúm vagy. Sőt hogy még valami ellenkező is történt [2]) részedről, sokaktól hallottam. Mert hogy *kitudtam* [3]), mondani nem merem, nehogy épen azt a szót használjam, mellyet te, mint hallom, én rám elmésen szoksz alkalmazni. De azt, a mi fülembe jött, jobb szeretem, ha Pomponiustól — kinek nem kevésbbé kedvetlenűl esett — mintsem levelemből érted meg. Az én érzelmem irántad melly igen szíves volt légyen, a tanács és Róma népe tanúbizonyságom. Te irántam minő háladatos valál, mások ítéljék meg. Én, mit értted eddig tettem, hajlandóságom vitt reá és aztán a következetesség. Hanem mik még hátra vannak [4]), elhidd nekem, sokkal nagyobb gondot, nagyobb erőt s fáradságot kivánnak részemről. Mellyeknek, ha látom, hogy általam sárba dobva s elvesztegetve nem lesznek, teljes tehetségem szerint meg fogok felelni. De ha bennek köszönetet észre nem veszek: tenni nem fogom, hogy tenmagad előtt eszelősködni láttassam [5]). Mik s mifélék legyenek azok, Pomponiustól megérthetd.

---

[2]) Kétségkivűl azon rágalomra céloz, mellynek kinyomozására Atticust a föntebbi levélben megkéri.

[3]) Az eredetiben *comperisse me*. E szót szokta használni Cic. valahányszor a Catilina összeesküvéséről valami új adatot közlött a tanácscsal. Ezt azután ellenségei felkapván, vele irányában tréfát és csúfságot űztek; mint Clodius is a 19-dik levélben. Úgy látszik e szóval Antonius is gúnyolódott néha

[4]) Mik még rád fenyegetve néznek; u. m. a tartományból hazahivatásod, kemény számadásra vonatásod sat. miket Pompeius ellened indítványba hozni készűl.

[5]) A szemrehányás mellyet itt Cic. Antoniusnak tesz oda mu-

Magát Pomponiust pedig úgy ajánlom neked, hogy, bár hiszem, miszerint már önmagáért megteendesz mindent, mégis tőled azt kérem, hogy ha van benned irántam valami szeretet, azt Pomponius ügyében egészen kimutasd. Ennél nekem kedvesebbet semmit nem tehetsz. Élj szerencsésen.

Rómában, 692.

A. I. 13. VII. 18.

Cicero Atticusnak üdvet!

Három leveledet vettem már; egyet M. Cornelius [1]) által, mellyet neki, mint gondolom, Tres-Tabernaeben [2]) adtál ált; másikat canusiumi [3]) vendég-

tat, hogy csakugyan lehetett valami abban, mit a hír Rómában beszélt, miszerint Cic. mint consul a jövedelmes Macedonia provinciát nem egészen ingyen engedte át, az arra semmi érdemmel nem bírt consultársának Antoniusnak, hanem azonkivül, hogy őt ezzel Catilina ellen megnyerni kivánta, hihetőleg még titkon a tartomány jövedelméből is kikötött magának valamit, s ez lehetett oka miért Antoniust a tanácsban védni jónak látta. Azonban a hitvány Antonius, úgy látszik az igért osztalékot Cicerónak nem csak meg nem adta, de még, hogy azt rajta Cic. keményebben ne követelhesse Cicerót e miatt rosz hírbe is hozta. Vesd össze mi e tárgyban a 16-dik levélben, 2-dik czikkben, Hilarus és Antonius felől mondatik.

[1]) Ki volt, nem tudni, másutt Cic. sehol nem említi.

[2]) Ollyanforma elnevezés mint nálunk a *Háromház*, *Kétegyház* sat. Eredetileg fogadó volt az Appia úton, később falúvá nőtt s a történetirók szerint Severus római császár itt öletett meg Maximianus által. Lásd *Aur. Vict. Epist. 4. Zosim* II, 11.

[3]) Ki Atticust útjában, Canusiumban szállással fogadta. *Canusium* hajdan Apulia egyik városa volt, mellyet Horatius szerint Diomedes építtetett (*Satyr* I. 5. 91.) ma *Canossa* a modenai herczegségben. Többféléről nevezetes, u. m. a) lakóinak nyelve görögből és latinból zagyvált nyelv volt; a honnét őket Horatius *bilingvis*eknek nevezi, b) igen finom s szép pirosas gyapjút tenyésztett. c) a Cannánál megvert rómaiak ide húzták magukat, és végre d) az egyházból kiátkozott Henrik német császárral is itt tartatta meg VII. Gergely pápa, hó tetején mezítláb s kiéhezett hassal a poenitentiát.

barátod [4]) hozta meg; harmadik az, mellyet, mint említed, borgony-fölszedéskor a hajóról írtál. Mind rhetorokhoz illő volt. Tiszta bennek a nyelv s mind a míveltség savával hintvék, mind a szeretet vonásaitól jellemzettek. E leveleiddel bár fölizgatál is az írásra, kissé késedelmes vagyok azért, mert biztos postást nem kapok. Hányadik is az ollyan, ki a valamivel nehezebb levelet el bírná vinni a nélkül, hogy rajta átolvasással ne könnyítsen? Ide járúl, hogy nálam nincs tudva, ki, mikor megy Epirusba. Aztán úgy vélem, a mint te Amaltheádban az áldozatot leölted, azonnal Sicyon ostromlására indúltál [5]). De még arról sem vagyok bizonyos, mikor mégysz Antoniushoz [6]), vagy hogy Epirusra mennyi időt szántál. Azért sem az achaiai sem az epirusi emberekre kissé szabadabb leveleimet bízni nem merem. Pedig vannak, tőlem elválásod óta, levelekre érdemes tárgyaim, de mellyek azon veszélynek ki nem te-

---

[4]) A *hospes* szó a rómaiaknál vendéget is, gazdát is, szállót és szállásadót is jelentvén; miután alatta többnyire jó ismeretségben álló egyének kölcsönös viszonya értetik, annak egy szóval visszaadására a németben igen jól talált *Gastfreund* kifejezés betűszerinti fordítását (míg más jobbat adni nem tud) leghelyesbnek ítéltük; mert a *vendéglátó*, egy felől gazdáját szerető vendéget, másfelől vendégét szerető gazdát jelent.

[5]) Az egész mondat egy tréfás metaphora. *Amalthea* Atticusnak Epirusban bírt mezei jószága, mellynek ő e nevet hihető jövedelmes voltáért adta volt, czélozva, a mythus szerint Jupitert kecsketejjel fölnevelt *Amalthea* bőségszarújára. *Sicyon* achaiai város pedig (mellynek helyén ma Moreában Basilicata fekszik) adósa volt Atticusnak, de hihető nem akart fizetni; azért oda Atticus személyesen készült elmenni, hogy a várost fizetésre szorítsa. Cic. ezt enyelegve Sicyon ostromlásának nevezi, s minden hadi vállalatnál szokás lévén, hogy a vezér előbb áldozatot tegyen, azt mondja, úgy hiszi, Atticus is csak addig késett Amaltheában míg ott ezen áldozatát végezte.

[6]) Azzal az ajánlólevéllel, mellyet Cic. Atticus mellett Antoniushoz írt. Lásd főlebb a 17-dik levelet.

hetők, hogy vagy elsikkadni, vagy fölnyittatni, vagy elfogatni, találjanak.

Tudd tehát először, hogy a szavazásra nem én valék első fölhíva [7]), hanem az allobroxok *pacificatora* előmbe tétetett; de hogy ez a tanács közbezúgásával, nekem meg nem kedvem ellen történt. Mert már most mind e fonák ember süvegelésétől ment vagyok, mind tekintélyemet a köztársaságban, az ő daczára is szabad föntartanom; azután a szavazásnál ez a második hely majdnem az elsőnek méltóságával bír és az ember akaratát nem igen tartja lekötve consuli kegy által. Harmadik Catulus; negyedik (ha ezt is kérded) Hortensius. Maga pedig a consul, kis és rosz lelkével, csak egy kötekedő, abban a mogorva modorban, mellyen, ha benne csípősség nincs is, kaczagnak, arczával inkább, mint élczeivel lévén nevetséges; a közügygyel cseppet sem törődik, a főbbektől különszakadt; kinél a köztársaságra nézve semmi jót ne remélj, mert ollyat tenni nem akar, semmi rosztól ne félj, mert ollyat nem mer [8]). Ellenben tiszttársa mind irántam igen

[7]) A tanácsban szavazásra a consul által először szolíttatni fel, megtiszteltetés volt; melly rendszerint a lefolyt évben első consulságot viselt személynek szokott adatni, mindaddig míg jövő évre a consulok megválasztva nem voltak, mert akkor ez az úgynevezett *designatus* consult illette. (*Gell. IV. 10.*) Cic. 690-ben lévén első consul, 691-ben e megtiszteltetésben részesült; de úgy látszik még 692-ben is megvárta azt. Azonban az új consul M. Pupius Piso nem neki, hanem rokonának C. Pisonak adott elsőséget, ki 686-ban viselt consulsága után Gallia Narbonensisben mint proconsul az allobroxok valami csekély mozgalmát elnyomta, a honnét őt Cic. alább gúnyosan allobroxok békítőjének nevezi. *Lásd a tört. mutat.*

[8]) Érti M. Pupius Pisot, ki hogy korántsem olly megvetendő személy volt, minőnek itt őt Cic. festi azon való haragjában, mert neki a szavazásnál elsőséget nem adott, mutatja az, hogy őt másutt (*Planc.* c. 5.) *homo nobilissimus, innocentissimus, eloquentissimus* czímmel illeti s *Brutusában* is (c. 67.) mint jeles szónokot megdicséri. Lásd róla bővebben a *tört. mut.*

megtisztelő, mind a józanabb rész barátja s védője. De már lassanként szét is válnak egymástól.

Azonban félek, nehogy e ragály tovább harapózzék. Mert hiszem, hallottad [9]), hogy mikor Caesarnál a népért áldoztak, egy férjfi ment oda nő öltözetben; és hogy midőn e miatt a szűzek új áldozatot tartottak, a tanácsban Q. Cornificius szót emelt [ő volt a kezdő; ne véld, hogy talán közölünk valaki] [10]) aztán a tárgy tanácsvégzés által a pontifexekhez tétetvén ált, ezek azt szentségtörésnek ítélték; hogy erre tanácsvégzésből a consulok a nép elé javaslatot terjesztettek [11]) s hogy Caesar nejének fölmondott [12]). Ez ügynél Piso, P. Clodius barátságától indítva, azon van, hogy a javaslat, mellyet maga tesz és tesz tanácsvégzés folytán s vallás dolgában, vettessék el. Messala eddig fölötte keményen beszél. Jó embereink, P. Clodius kéréseire, félrevonúlnak az ügytől; bérenczek vásároltatnak [13]) én magam, ki

---

[9]) Úgy látszik Cic. megfeledkezett, hogy maga már e botrányos esetről írt volt Atticusnak a 16 dik levélben.

[10]) Ezzel a magához hasonló előkelőbb senatorokat rójva meg, kiknek nem volt annyi bátorságuk, hogy a tanácsban Clodius merényét megpendítni merjék, hanem olly csekély embernek, mint Q. Cornificius (l. 10-dik lev. 2-dik jegyz.) kellett azt felhozni.

[11]) Egy a Clodius esetére vonatkozó *rogatiot*, törvényjavaslatot függesztettek ki. A törvényjavaslatokat, miket csak főbb tisztviselők, mint praetor, consul, dictator, interrex, decemvir, had- és néptribun tehettek, előbb a tanácsban be kellett mutatni és ha ott elfogadtattak három vásár lefolyása alatt a közvélemény kitudása végett (innen *rogatio*) nyilvános helyeken kifüggesztve tartani; csak ezután volt szabad azokat népgyülésben, hol a törvények rendesen hozattak, előterjeszteni.

[12]) Pompeiának, ki a Clodius csínjában való egyetértés gyanújával terheltetett. Ámbár Caesar maga megvallotta, hogy nejét e részben ártatlannak hiszi s őt csak azért bocsátja el magától, mert *azoknak kik őhozzá tartoznak, nem csak a büntől, de a gyanútól is tisztáknak kell lenniek. (Suet. Caes. c. 74).*

[13]) A törvényjavaslat megbuktatására.

eleinte egy Lycurgus valék [14]), napról napra juhászodom. Cato sürög és izgat. Szóval: félek, nehogy ez a jóktól elhanyagolt roszaktól pártolt ügy nagy bajoknak legyen oka a köztársaságban.

Az a te barátod [15]) pedig (tudhatd, kit értek), kiről nekem írtad, hogy mivel megrónni nem mert, dicsérni kezdett, engem, mint mutatja, fölötte kedvel, ölel, szeret, nyilván magasztal; alattomban — de úgy, hogy kitessék — gyűlöl. Semmi nyájas, semmi természetes, politikai oldalról semmi tisztes, semmi erélyes, semmi szabad elvű nincs az emberben. De ezekről bővebben máskor írok neked. Mert még sem előttem minden eléggé tudva nincs; sem erre a nem tudom én, miféle sehonnaira illy fontos tárgyakról szóló levelet bízni nem merek.

A praetorok [16]) a provinciákra még nem sorsoltak. A tárgy azon helyzetben van, mellyben hagytad volt.

A tájrajzot, mellyet kivánsz Misenum-s Puteoliról, befoglalom beszédembe [17]). Hogy *december* 3-*ka* hibásan volt [18]), észrevettem. Miket beszédimben dicsérsz, hidd, nekem is fölötte tetszettek; csak hogy eddig mondani nem mertem. Most már mert neked tetszenek, bennek még több *atticismust* látok. Ahoz a Metel-

---

[14]) Olly szigorú mint Lycurgus. De nem a spartai híres törvényhozót érti itt, hanem azt a hasonló nevű híres görög szónokot, ki Aeschines idejében Athenae városi pénztárát 12 évig feddhetlen hűséggel kezelte, s a mellett mint bűnvádló szörnyű szigoráért minden bűnös előtt igen félelmes volt, és kit *Brut.* 31. is megemlít.

[15]) Pompeiusra céloz; mint itt, úgy másutt is több helytt kimutatja, hogy Pompeiust, ha politicából nyiltan pártolta is, de szivében nem sokra becsülte.

[16]) Közttök volt öcscse Quintus is, kinek aztán Asia jutott.

[17]) Valamellyikbe az elveszettek közől.

[18]) Valami tárgynál hibásan írta m eg a napot.

lus elleni beszédhez [19]) toldottam egyetmást. A munka megküldetik számodra, minthogy már a szeretet irántam *philorhetort* [20]) csinála belőled.

Írjak neked valami újságot, nemde? Van az is. Messala consul megvette az Autronius-házat [21]) három millió hétszázezer sestertzen. Mi közöm nekem ahoz? fogod úgy-e mondani? Az, hogy ezen vétel után felőlem is azt ítélik, jutányosan vettem [22]) s a világ belátni kezdi, hogy szabad, jószágvételnél, barátink pénzével szereznünk egy kis tekintélyt.

Az a *Teucris* unalmas portéka, de azért van remény. Légy sarkában s végezz. Tőlem egy szabadabb levélre számolhatsz.

Rómában, M. Messala, M. Piso consulok alatt, január 27-kén 692.

A. I. 14. VIII. 19.

Cicero Atticusnak üdvet!

Félek, ízetlenség mondanom előtted, milly sok a dolgom; de pedig annyira el valék foglalva, hogy ekkorka levélre is alig jutott időm és azt is legfontosb teendőimtől loptam el.

Pompeius első gyülési beszéde [1]), írtam a múlt-

---

[19]) Mellyet Q. Metellus Nepos ellen írt, de nincs meg. Gellius említést tesz róla s idéz is belőle egy pár szót. *Noct. Att. XVIII. 7.*

[20]) Szónokkedvelőt.

[21]) Autroniustól ki kevéssel az előtt száműzetett. *l. a tört. mut.*

[22]) A Crassusféle házat, mellynek kifizetésére a pénz egy részét Syllától, másikat a Teucristől vette kölcsön.

[1]). Mellyet Asiából hazajöttekor tartott. Érdemes megjegyezni, hogy a *concio* szó, mellyet itt Cic. használ, sajátlag népgyülési beszédet jelent, de mivel Pompeius azon beszédet melly e helyen említve van, a tanácsban s nem a népgyülésben (hova Fufius által azután

kor [2]) millyen volt; nem örvendetes a szegényekre, foganatlan a roszakra nézve, a gazdagoknak nem kedves, a jóknak nem erőteljes — és így fagyos. Reá Piso consul ösztönöztéből, a hóbortos néptribun Fufius, Pompeiust népgyülés elébe vezette [3]). Ez a Flaminius circusban tartatott [4]) ahol épen az nap vásári gyülekezet volt. Itt tőle azt kérdi: kivánja-e, hogy a practor válaszszon bírákat, kiket ugyan a praetor a vizsgálatnál használjon. Mert a clodiusi vallássértés iránt ez volt a tanácstól rendelve. Mire Pompeius nagy uriasan fölszólalt, s hogy ő minden tárgyban a tanácsot nézi s nézte mindig legfőbb tekintélynek — felelé és pedig sok szóval. Ezután Messala consul kérdé a tanácsban Pompeiust, hogy a vallássértés, meg a kihirdetett javaslat felől mit ítél. Ő a tanács előtt akkép nyilatkozott, hogy e rend minden lépését általában dicsérte s nekem, mikor mellém leült, azt mondá: hiszi, e részben is eléggé megfelelt magáért [5]).

lőn vezetve) tartotta, ez arra látszik mutatni, hogy a *concio* alatt más nyilvános beszéd is szokott értetni, s hogy e szerint az a magyarázat, mellyet e szóról Gell. (l. XIII. 15.) ád nem egészen kimerítő. *F.*

[2]) Ez a levele nincs meg.

[3]) A néptribunoknak szabad volt bárkit előfogni, népgyülésbe vinni és ott kényszerítni, hogy a néptől feltett kérdésekre őszintén feleljen. Igy C. Carbo néptribun is a Numantia lerombolásából hazaérkezett Scipio Minort a főváros kapujától mindjárt egyenesen népgyülésbe vitte, hogy ott véleményét C. Gracchus megöletéséről mondja ki.

[4]) Mert ez a circus a városon kivül fekütt, és ekkor Pompeius triumphusa elhatározását odakünn Róma alatt várta; nem lévén szabad a triumphust váró hadvezérnek, előbb mintsem ez iránt végzés hozatott, a fővárosba belépni.

[5]) Talán felesleges is figyelmeztetni az olvasót, hogy az mit Cic. itt Pompeiusról mond, nem egyéb mint ironia. Mert Pompeiustól egyenes nyilatkozat váratott; de ő a helyett, hogy sem a tanácsnál sem a népnél magának ne ártson, csak határozatlan általánosságban szólott.

Crassus látván miszerint ő tetszést aratott az által, mert felőle gyanították, hogy consulságommal meg van elégedve [6]), fölkelt, s elkezde consulságomról nagy magasztalólag szólni; annyira, hogy azt vallaná: ő senatorságát, polgárságát, szabadságát, életét nekem köszöni s hogy a hányszor hitvesére [7]) vagy házára [8]) és honára tekint, mindannyiszor az én jótéteimet szemléli. Szóval azt az egész helyet, a hol én beszédeimben (mellyeknek te Aristarchusa vagy) czifra festést szoktam tenni—a *tüzről és vasról* [9]) ismered e piperéket—igen pompásan beszőtte. Én épen Pompeius mellett ülék; láttam az embert tünődni; vagy mivel Crassus keresi azt a barátságot, mellyet ő mellőzött, vagy mert tetteim olly nagyok, hogy azok a tanács annyi tetszésével magasztalhatók, még pedig az által, ki nekem az illy magasztalással annál kevesbbé tartoznék, minthogy én őt minden írásomban [10]) Pompeius dicsérésével sértettem.

E nap engem erősen lekötött Crassushoz; de azért amattól [11]) valamit titkon juttatott, nyilván szívesen fogadtam. Hanem aztán én is — szent istenek!—mint kitettem magamért, új hallgatóm, Pom-

---

[6]) Mert miután Pompeius a tanács minden intézkedését dicsérte, ezzel egyszersmind helyeselve lőn általa az is, mit Cic. a tanácscsal együtt végbevitt.

[7]) *Tertullára*, kinek Caesar is, Octavianus is udvarolgattak. *Suet. Jul. Caes. 50. Octav. 69.*

[8]) A *Viminalis* hegyen.

[9]) A gyújtogatások- és öldöklésektől, mellyeket Catilina elkövetni akart.

[10]) *Meis litteris.* Nem leveleit érti, hanem egyéb iratait, mellyekben Pompeiust dicséri, minő volt többek között az *Oratio pro lege Manilia*, hol a Crassus által legyőzött gladiatori háborúért is Pompeiust dicséri meg.

[11]) T. i. Pompeiustól.

peius előtt. Ha valaha, bezzeg ekkor a körmondatoknak, fordulatoknak, fogások-és okoskodásoknak bővében valék. Szóval: volt rivalgás. Mert tárgyam: a rend méltósága, lovagok egyetértése, az összeesküvés maradványainak haldoklása, az olcsóság, a nyúgalom [12]) körűl forgott. Ismered már e téren az én harsogásaimat; ollyan nagyok voltak azok, hogy felőlök rövidebben csakis azért szólok, mert hiszem, egész odáig [13]) elhallatszottak.

Rómában pedig a dolgok így állanak: a tanács egy *areopagus* [14]). Szilárdabb, szigorúbb, erősebb semmi nem lehet. Mert mikor a tanácsvégzés folytán teendő javaslat napja elérkezett, Catilina amaz ismert hada a pelyhes állú ifjuság, Curio kisasszony [15]) vezetése alatt összecsődűlvén, kérte a népet vetné azt félre. Piso consul is, a javaslat hozója, most ennek ellene beszélt, Clodius bérenczei elfoglalták a hidakat. A szavazótáblák akkép osztattak ki, hogy *igenlöt* [16]) egyet sem adtak. S ím most az én Cátóm a

---

[12]) Mind a Catilina esetére vonatkozó körülmények, mellyek Cic. akkori intézkedéseit kísérték avvagy követték.

[13]) Epirusig, a hol volt akkor Atticus.

[14]) Olly szilárd, igazságszerető, mint a világ leghiresebb törvényszéke az athenaei *areopagus*; mellyről Demosthenes azt állítja, soha nem hozott olly ítéletet, hogy azzal mindkét peres fél meg ne elégedett volna. Nevét onnan vette, mert az épület, hol üléseit szabad ég alatt, éjnek idején szokta tartani, az *Ares* (vagy Mars) halmának közelében feküt. Tagjai a kiszolgált igazgató tanácsnokok (*archonok*) jobbjaiból, előre bocsátott szigorú vizsga mellett választattak egész életökre.

[15]) Érti az *ifjú Curiót*, ki ekkor úgy látszik Clodiustól hagyta magát arra használtatni, mire ő meg később M. Antoniust használta és a minél fogva inkább lehetett őt apja *leányának* mintsem fijának mondani. Lásd róla a *tört. mut.*

[16]) Mikor a római nép valami törvényjavaslat feletti szavazásra összegyült, először a már három vásár alatt kifüggesztve volt törvényjavaslat egy *hirdető* által nagy hangon felolvastatván, élő szóval

szószékbe röpül s szörnyű mocskolódást visz véghez Piso consulon; ha ugyan egy méltóságos, erélyes, üdvteljes beszéd mocskolódásnak mondható. Fölmén ugyanoda Hortensiusunk is és még több jóérzelmüek. Favonius működése pedig föltünő volt. A főbbek ez egybetódúltára, a népgyülést föloszlatják; a tanács egybehivatik. Midőn a népes tanácsülésben Piso consul ellenharczának és annak daczára, hogy Clodius mindenkinek rendre lábaihoz borúlt, abban dolgoznának, hogy a consulok a népet a javaslat elfogadására serkentsék: a semmi tanácsvégzésre nem szavazó Curióval [17]) vagy 15 egyén tartott, a

---

megmagyaráztatott; azután az elnöklő consul vagy praetor a népet e szavakkal *velitis, jubeatis, quirites* szavazásra hívta föl (*rogabat.*) Ekkor a 193 centuria (mellyre a nép osztva volt) magát rendezvén, sors húzatott, mellyik centuria szavazzon először. A mellyre a sors esett, az *praerogativa centuria* nevet viselt, és úgy szólván hangadó lett a többi centuriák között, mellyek most — kezdve a praerogativán — egymás után a *Septum* vagy *Ovile* nevü deszka kerítésbe vonúltak, hova egy keskeny hidon ált csak egyenként juthattak be a szavazók. A midőn a híd innenső oldalán felállítva volt *diribitorok* (osztók) kinek-kinek két szavazó táblát adtak, egyet *V. R.* másikat *A.* betüvel jelelve. A két első betü annyit tett: *uti rogas* (a mint javaslod, azaz: elfogadom); az utolsó pedig ennyit: *antiquo* (azaz: elvetem). A híd tulsó végén az ovile bemenetelénél egy láda volt kitéve; mellybe az ott levő *custosok* felügyelete alatt kiki a maga tábláiból a mellyiket akarta, bevetvén az ovilebe eresztetett. Mikor az első vagyis praerogativa centuria már mind benn volt, a custosok ennek szavazatát összeszámították s kihirdették. Ezután bocsáttattak hasonló renddel a többi centuriák szavazásra s utóljára valamennyi centuria szavazásai felolvastatván, a többség határozott. Illy renddel ment a szavazás a választásoknál s itélethozásoknál is; azon különbséggel, hogy amott a szavazó táblákra a jeleltek nevei voltak felírva, emitt pedig három szavazó táblát kapott mindenki, egyiket A. *(absolvo)* másikat C. *(condemno)* harmadikat N. L. *(non liquet*, nem világos*)* betükkel jelelve. A rogatorok diribitorok s custosok tekintélyesb egyének szoktak lenni: de itt úgy látszik Clodius azokat magaszőrű emberekből állította ki, azért történhetett az említett botrányos eljárás.

[17]) Az öreggel, nem fijával, mert ez még ekkor senator nem vlt. Lásd m ind kettőről a *tört. mut.*

más részen könnyen lehettek négyszázan. A dolog keresztül ment. Ekkor Fufius néptribun óvást tett, Clodius pedig a néphez nyomorú beszédeket intézett, mellyekben Lucullust[18]), Hortensiust[19]), C. Pisót[20]) és Messala consult rágalmazva sértegeté; engem csupán azzal vádolt, hogy mindent *kitudtam*[21]). A tanács elhatározá, hogy sem a praetorok provinciáiról, sem a követségek, vagy más tárgyak felől, míg a javaslat megtéve nem lesz, semmi intézkedés ne történjen.

Hallád a római dolgokat. De halld még azt is, mit én nem reméltem. Messala egy derék consul; erélyes, szilárd, szorgalmas, nekem dicsérőm, kedvelöm s utánzóm. A másikat nem roszabbá azon egy roszasága teszi csak, mert ügyetlen, alamuszi, tudatlan és tehetetlen; de érzelemre olly gonosz, hogy Pompeiust ama népgyülésbeli beszéde óta, mellyben a tanács általa megdicsértetett, gyűlölni kezdette. Azért minden jólérzőket magától szörnyűkép elidegenített. S ezt nem is annyira Clodius barátságától indítva, mint inkább a veszett ügyek és pártok iránti szenvedélyből teszi. Azonban hozzá hasonló egy sincs a tisztviselők köztt. Fufiuson kívül jó néptribunokat, Cornutusban pedig egy ál-Cátót birunk. Kell-e még több?

Hanem hogy magán ügyeinkre térjek ált, Teucris, szavát betölté. Te is az elvállalt megbízást teljesítsd. Quintus öcsém, ki az argiletumi[22]) épület

---

[18]) Ki hit alatt vallotta, miszerint ő vizsgálatot tartván, nyomába jött, hogy Clodius saját nővérével paráználkodott.

[19]) Ki a Clodius csínjának minél előbb bírák elébe vitelét sürgette.

[20]) Azt, kit az előbbi levélben *allobroxok békítőjének* nevezett.

[21]) Lásd a 17-ik lev. 4-ik jegyz.

[22]) *Argiletum* nevet viselt Róma XI-dik városnegyedében egy

többi három negyedét is 725,000 sestertzen megvette, Tusculanumot árulja, hogy, ha lehet, megszerezze a Pacilius-házat [25]) is. Lucceiussal békülnél ki. Látom, hogy az ember szörnyen pályázhatnék [24]). Rajta leszek a dolgon. Mit mívelsz? hol jársz? hogy van nálatok? tudósíts minél bővebben.

Rómában, február 13-kán 692.

A. I. 15. IX. 20.

Cicero Atticusnak üdvet!

Hogy Asia [1]) szeretett öcsémnek Quintusnak jutott, hallhattad; mert nem kétlem, a közhír ezt bármellyikünk levelénél gyorsabban tudatta veled. Most tehát, miután nem csak mindig nagyon vágytam a dicséret után, hanem kiválólag *philhellen* is vagyok s annak is tartatom, és a köz ügy miatt sokak gyűlöletét s ellenségeskedéseit vontam magamra „minden

tér, melly sok könyvárús és más boltokkal s műhelyekkel rakva volt.

Scriptis postibus hinc et inde totis.

Argique letum multus obsidet sutor. (*Mart. Epigr.* I: 118. és II : 17.)

Nevét némellyek bizonyos Argusnak ottani sírjától, mások az *argillától*, vagyis agyagos földétől származtatják. (*Varr. de ling. lat.* bírta *l. IV.*) Az említett épület $^1/_4$ részét Quintus már előbb örökségkép volt.

[23]) Talán azét a *M. Paciliusét*, kit mint szegény, csekély embert pár szóval érint Cic. *II. Ver. II : 38 és 40.*

[24]) *Petiturire* ad formam *esurire, ebetnék* s. a t. Mert itt a *petiturire* alatt nem az értendő, mit Wieland s mások is tartanak, mintha Lucceius kérni szerette volna Atticust a kibékülésre; ez az ő kérlelhetlen daczával, mellyről az előbbi levelekben megrovatik, épen össze nem fér; hanem azt, hogy alig várta miszerint a consulságért fellépjen; mint ezt a 22-ik levél ím e szavai is világosan mutatják; *Lucceium scito consulatum habere in animo statim petere.*

[1]) Kis Asiának a rómaiak által provinciává alakított része, mellyet aztán Quintus három évig kormányzott.

erődet elővedd“ [2]) s legyen gondod és eszközöld, hogy engem a világ dicsérjen is, szeressen is [3]). Erről majd bővebben írok neked azon levelemben, mellyet magától Quintustól akarok küldeni.

Kérnélek, tudósíts, mit tettél megbízásaim, mit a magad dolga körül [4]). Mert hozzám, mióta Brundisiumból elmenél, egy leveled sem érkezett. Fölötte áhítom tudni, mint vagy.

Rómában, martius 15-kén, 692.

A. I. 16. X. 21.

Cicero Atticusnak üdvet!

Kérded tőlem, mi történt a bírósággal [1]), hogy annyira köz várakozás ellen ütött ki s akarod egyszersmind tudni, miért harczoltam én kevésbbé, mint szoktam. Megfordított rendben [2]) felelek neked, Homerus módjára. Míg a tanács tekintélyét kellett védenem [3]), olly tüzesen s keményen harczoltam, hogy azt a legnagyobb dicséretemmel együtt járó lárma s csődülés követte. Ha előtted a köz ügyben valaha hősnek tetszettem, bizony ezen alkalommal megcsodál-

---

[2]) Ilias XX. v. 268.

[3]) E hely bővebb megértésére tudni kell, miszerint Cic. számolt arra, hogy Quintus asiai propraetorsága alatt Atticust mint sógorát legatusául meg fogja nyerhetni. Az asiai provinciában a leggazdagabb városok görög telepítvények voltak; s ezek lakóinak az ottani kincstári jövedelmeket haszonbérben tartó római publicanusokkal folytonos súrlódásaik lévén, miután Cic. emezeket a lovagrend lekenyerezése végett, minden alkalommal pártolta, e miatt az asiai görögöknél nem nagy kedvességben állott s ez az oka, miért azoknál magát Atticus közbenjárásával megkedveltetni reméli és óhajtja. Azonban hogy Atticus Quintus mellett legatusságot nem vállalt, mind a következő levélből, mind Corn. Neposból is *(vita Att. c. 6.)* világos.

[4]) A sicyonbeliek tartozása körül. Lásd a 18-ik lev. 5-ik jegyz.

[1]) A Clodius vallássértési ügyében.

[2]) *ὕστερον πρότερον Ὁμηρικῶς.*

[3]) Hogy t. i. tanácsvégzés folytán, a praetorok válasszanak magoknak bírákat Clodius ügyéhez és ez javaslatkép népgyülés elébe terjesztessék.

tál volna. Mert midőn ez ember (Clodius) a népgyülekezetekhez fordúlt s előttök nevemet gyűlöletnek tette ki: boldog isten! milly csatázásokat, milly pocsékolásokat vittem én véghez; milly rohamokat intéztem Piso és Curio és azon egész had ellen! mint ostoroztam a vének gyávaságát, az ifjak fajtalanságát! Isten engem úgy segéljen, sokszor sajnáltam, miért hogy te nem csak lépéseim intézője, de egyszersmind bámulatos harczaimnak nézője is nem vagy. Hanem mikor Hortensius arra a gondolatra jött, hogy a vallás-kérdés iránt Fufius néptribun tegye föl a törvényt, mellyben a consuli javaslattól más eltérés nem volt, csak a bírák mineműségére nézve [4]) (úgy de ebben feküt minden), és küzdött hogy ez keresztülmenjen, elhitetvén magával s másokkal, miszerint az ember semmi bíró előtt meg nem menekűlhet: behúztam vitorláimat, előre látva a bírák nyomorú voltát [5]) s még tanúkép sem vallottam többet, csak a mi olly ismeretes és bebizonyúlt volt, hogy mellőznöm nem lehetett [6]).

Ha hát (hogy már az elsőre térjek) a fölmentés okát kérded: az a bírák szegénysége s alacsonysága volt. S hogy ez így történjen, Hortensius nézete cse-

---

[4]) Mert a consuli javaslat rendkívüli bírákra, a Fufiusé a rendesekből sorshúzás útján választandókra akarta bízni a Clodius ügyét. Látván t. i. Fufius, hogy az első mellett lehetetlen megmenteni Clodiust, emezt ajánlta a helyett, elámítván Hortensiust, hogy e módosítás, melly részéről csak a közcsend érdekéből tétetik, a dolog lényegén semmit sem változtat; holott, mint Cic. helyesen jegyzi meg, épen abban feküt minden, hogy Clodius felett ne rendes, hanem rendkívüli bírák ítéljenek.

[5]) Mint kik szegénységök miatt könnyen megvesztegethetők.

[6]) Azt állítván Clodius, hogy ő a *Bona dea* ünnepén nem is volt Rómában, hanem Interamnában C. Cassinius Scholánál mulatott; Cic. ki e pontra nézve szinte tanúkép kikérdeztetett, nyiltan megmondta, hogy ő aznap Rómában Clodiussal beszélt.

lekvé; ki midőn attól félt, netalán Fufius ellenezze ama törvényjavaslatot, melly tanácsvégzésből készűlt, nem látta ált, hogy jobb ezen az emberen a szégyent és mocskot rajt száradni hagyni[7]), mintsem őt egy gyámoltalan bíróságra bízni. Hanem gyűlöltéből sietett a dolgot bíróság elébe vinni, mondván, hogy őt ólom pallossal is le lehet nyakazni. S ha tudni akarod, millyen leve a bíróság: hihetetlenűl ütött ki; úgy hogy most már, az eredmény után, a Hortensius nézete, melly nekem kezdettől fogva nem tetszett, másoktól is roszaltatik. Ugyanis, miután, legnagyobb lárma köztt, a visszavetés [8]) megtörtént és annál a vádló, mint valami jó censor, a legroszabbakat elveté; a vádlott meg, mint egy szelíd vívómester, a jóravalót [9]) mind félretakarítá: a mint a bírák összeültek, a jobbak erősen csüggedezni kezdtek. Mert rútabb társaság koczkajátéknál sem ült még együtt. Szennyes senatorok, kopott nemesek[10]), nem annyira pénzes, mint csak névszerinti pénztribunok [11]). Volt azonban köztök egykét jó is, kiket az

---

[4]) Mert ha Fufius a rendkívüli bírák választását meggátolá s ezzel Clodiust az elítéltetés alól kicsúsztatá vala is, azért az elkövetett gyalázatos tett híre és gyanúja rajt' száradott volna.

[5]) Szabad lévén (úgy mint ma esküdtszékeknél) vádló- és vádlottnak bizonyos számú bírákat elvetni.

[9]) A vívómestereknek szokásuk volt, gladiator-játékoknál előbb mindig legroszabb embereiket állítni ki küzdésre és a jobbakat utóljára tartani fel.

[10]) Censori szemlén megbélyegzett, becstelenített senatorok és lovagok.

[11]) *Tribuni non tam aerati, quam ut apellantur aerarii.* Itt az *aeratus*- és *aerarius*sali szójátékot nem lehetett fordításban másként visszaadni. A bírák, a senatorok, lovagok és *aerarii tribunusok* rendéből szoktak választatni. Ez utóbbiak a nép osztályához tartoztak s bizonyos pénzkezeléssel voltak megbízva, ők szolgáltatván ki a provinciákba menő quaestoroknak a katonaság számára való pénzt. És így ők aerariusok (*pénzkezelők*) voltak ; de másfelől *aerariusoknak* hivattak

ember[12]) visszavetés útján el nem kergethetett; ezek búsan s szomorkodva ültek a hozzájok hasonlatlanok közt s a rútsággal érintkezés mélyen megindítá őket. És mikor az előleges kérdéseknél egy és más szőnyegre került, hihetlen volt a szigor, minden véleménykülönbség nélkül; a vádlott semmit ki nem nyert; a vádlónak több adatott, mintsem kivánta; szóval Hortensius diadalt ült, hogy annyi belátással bírt; senki sem volt, ki az embert bűnösnek s százszor elitéltnek ne gondolta volna. Mikor pedig én mint tanú előállíttatám, hiszem, hallottad, hogy a Clodius ügyvédeinek reám rivallását a bírák milly általános fölkelése követte: mint álltak körül engemet, milly nyilván nyújtották oda nyakukat fejemért P. Clodius elé. Mi is én előttem sokkal megtisztelőbb jelenetnek látszott akár annál, a midőn a te polgártársaid[13]) Xenocratest tanúskodni nem hagyták; akár annál, mikor Metellus Numidicus számadásaiba, ezek szokásos bemutatásakor, a mi bíráink bépillantani sem akartak[14]); sokkal nagyobbszerű, mondom, ez

azok is, kik censura alkalmával polgárjoguktól megfosztva a legutolsó osztályba lökettek.

[12]) *Ille* : azaz Clodius.

[13]) Az athenaebeliek, kik között Atticus olly sok évet töltött.

[14]) Xenocrates görög philosophus Plato tanítványa, olly tiszta és szent életű embernek tartatott, hogy midőn egy alkalommal a törvény előtt mint tanú megjelent s az oltárnál szokás szerint hitet tenni akart, a bírák mind reá kiáltottak, hogy neki esküni nem szükség. Róla beszélik azt, miszerint egykor, némellyek állhatatosságát próbára teendők, a híres kéjhölgyet Phrynét titkon ágyába csúsztatták, de a hölgy mellőle szárazon jövén el, midőn azért kinevették, azt mondá : *hiszen nem férjfitól, hanem kőszobortól jövök.* — Q. Metellus Numidicus is, ki Cic. születése előtt, 645-ben M. Junius Silanussal volt consul, a rómaiaknál olly becsületes hírben állt, hogy midőn az ellene támasztott kincstári követeléskor számoló jegyzékei a bírák közt áttekintés végett körülhordoztattak, senki azokba benézni sem akart. Lásd mind a két esetről : *Orat. pro Cornelio Balbo c. 5.* és *Valer. Max. II : 10.*

az én esetem. Azért is midőn a bírák engem mint a hon üdvét úgy védtek, szavaik által a vádlott lesújtva lőn s vele minden pártolói megszeppentek. Nálam pedig másnap olly nagy sokaság gyűlt össze, mint a minő consulságból kiléptemkor, házamhoz kísért volt. A derék areopagiták [15]) azt kiáltozák, ők megjelenni nem fognak, hacsak őrizet rendelve nem lesz. Tanakodnak e fölött; csak egy szavazat nem kivánt őrizetet. A dolog a tanács elébe vitetik; ez igen komolyan s méltánylólag határoz; megdicséri a bírákat s megbízást ád a hatóságoknak; senki sem gondolta, hogy az ember meg tudjon felelni.

Szóljatok, óh Múzsák, a tűz hol ütött ki először [16]).

Ismered Calvust, a *Nanneianust* [17]), azt az én magasztalómat, kinek engem meg tisztelő beszédéről a minap neked írtam volt. Ez egy szolga, még pedig gladiator-iskolabeli által [18]), két nap alatt elvégzé az egész dolgot. Meghivásokat tett, *igérgetett*, *jótállott*, fizetett. De még — szent istenek, mire jutottunk! — némelly bíráknak bizonyos nőkkel-hálások s nemes fiúcskák megkerítései is dijpó tlékúl valának igérve. Hanem azért, bár a jobbak nagy részt szét-

---

[15]) Érti a Clodius bíráit.

[16]) Ilias XVI: 112 : 113.

[17]) Céloz Crassusra, kiről a 19-dik levélben mondá, hogy consulságáról a tanácsban olly nagy dicsérettel szólott. *Calvusnak* nevezi azért, mert mikor bizonyos *Nanneius*nak Sylla által elkobzott vagyonát, mellyre sokan ásítottak, megvette, azt, hogy az ez úton összevásárolt sok jószágért a gyűlöletet kikerülje, ügyvivői által, *Licinius Calvus* név alatt iratta magára; minthogy Rómában illy nevet többen viseltek: de Crassusra is egészen rá illett, mint a ki egyik mellékneve után szinte Licinius és meg kopasz is volt.

[18]) Úgy látszik Crassus tömérdek mindenféle szolgái közt számos gladiatorokat is tartott, kik a szolgák sorában legutolsók voltak.

oszlottak és a forum rabszolgákkal telt meg, 25 a bírák közől olly szilárd volt, hogy szemben a legnagyobb veszélylyel, készebb lett volna veszni is, hogysem veszíteni mindent. 31-en találkoztak, kikre az éhesség nagyobb hatással volt, mintsem a becsület. Ezekből Catulus [19]) egyet meglátván, imígy szóla hozzá: minek kivántátok, úgymond, ti tőlünk az őrizetet? talán biz attól féltetek, elszedik tőletek a pénzt? Imé a bíróság mibenlétét s a fölmentés okát, lehető legrövidebben elődbe adtam.

Kérded továbbá, minő most a dolgok állása, minő az enyim. Tudod, a köztársaság azon állapota, mellyet te az én gondoskodásom, én az isteneké által megszilárdúltnak tartottunk és a melly minden jólérzők szövetkezésében s consulságom példájában támaszt és alapot nyerni láttatott — hacsak valami istenség ránk nem tekint — kiesett kezünkből ez egy bíráskodás után; ha bíráskodás az, mikor a római népből harmincz leghitványabb, legczudarabb ember, kapott pénzecskékért, törvényt, igazságot merőben eltöröl, és mikor azt, minek megtörténtét minden, nem csak ember, de barom is tudja, egy Talna, Plautus, vagy Spongia [20]) s más efféle csőcselékek soha meg nem történtnek állapíthatják meg.

Hanem azért a köz ügyre nézve vígasztallak azzal, hogy bár a köztársaságon illyen nagy seb ejtetett is, mégsem tombol győzelmében a gonoszság olly szilajúl, mint ezt a rosz érzelműek várták. Mert ezek egyenesen azt hitték, ha a vallás és erkölcs, a bírák hitele s tanács tekintélye halomra dől, majd a győzedel-

[19]) *Q. Lutatius Catulus*, kit Sylla dictator a legderekabb embernek nevezett.

[20]) Bírákúl választott ismeretlen emberek, talán az *aerarius tribunusokból.*

mes gazság s szemtelenség nyilván boszút állhat minden legjobbakon azon fájdalomért, mellyet az én consulságom szigora a legroszabbakba egyenként beoltott. Most is ugyancsak én (mert nem nézem hiú kérkedésnek, szólni előtted magamról, kivált olly levélben, mellyet másokkal olvastatni nem akarok) ugyancsak én, mondom, újra fölelevenítém a jók levert kedélyeit, bátorítván, buzdítván mindenkit. A pénzen vett bírák üldözése s zaklatása által pedig ama győzedelem minden barátinak és pártolóinak szájokat bedugtam. Piso consult semmi tárgyban állásra vergődni soha nem hagytam; a számára már eljegyzett Syriát kezéről elütöttem; a tanácsot előbbeni szigorára visszavittem és levertségéből kiemeltem. Clodiust, jelenlétében, a tanács előtt megtörtem, részint a leghatályosabb rendes szónoklattal, részint ollyan szóváltással, mellyből méltó valamit ízlelned. Mert a többi sem hatással, sem kellemmel nem bírhat, a vitálynak ama szenvedélye nélkül [21]), mellyet ti *αγον*-nak neveztek.

Midőn tehát május 15-kén a tanácsban együtt valánk, én, fölszólíttatván a nyilatkozásra, sokat mondtam általában a köztársaságról s felségesen beleszőttem ezt a pontot, hogy: „a tanácsbeli atyák egy vett csapás alatt le ne roskadjanak, el ne csüggedjenek; a seb ollyan, mellyet, szerintem, sem palástolni, sem ijedtséggel fogadni nem kell; nehogy vagy a félelemért a leggyávábbaknak, vagy az el nem ismerésért a legesztelenebbeknek tartassunk. Kétszer volt fölmentve Lentulus [22]), kétszer Catilina [23]); ím most

---

[21]) Ha t. i. a viaskodók tüzét, az *αγον*-t szemmel nem látni.

[22]) Lásd a *tört. mutat.*

[23]) Sőt háromszor is. Először mikor *Fabia* vestaszűz megfer-

már e harmadikat uszíták a bírák a köztársaságra. De csalatkozol Clodius; téged a bírák nem a főváros, hanem a börtön számára hagytak meg; s nem is az államban akarának megtartni, hanem a száműzetéstől fosztni meg. Azért, tanácsbeli atyák, emeljétek föl fejeiteket, tartsátok fenn tekintélyeteket. Meg van még a köz ügyeknél a jók előbbi egyetértése; fájdalmunk szaporodott csak, erényességünk nem fogyott; semmi új kárunk nem történt, csak mi megvolt, jött napfényre. Egy rosz ember elitélésénél több hozzá hasonlókat találtunk." De mit is cselekszem? ím majd egész beszédemet e levelembe iktatom. Térek hát a szóváltásra [24]). Fölemelkedik a szép ficzkó [25]) s szememre veti hogy Baiaeben [26]) voltam. „Elmésen — felelém — de csak ollyan biz az, mintha azt mondanád, rejtekben voltam" [27]). Minek, úgymond, a meleg víz egy arpinumi embernek? „Kérdezd — viszonzám — a pártfogódtól,[28]) ki az

---

tőztetésével vádoltatott, Hortensius és Metellus consulok alatt: másodszor a M. Marius Gratidianus meggyilkoltatásáért támasztott bünperben Caesar és Figulus consulok alatt; harmadszor midőn afrikai zsarolásáért állt a törvény előtt, Cotta és Torquatus consulok alatt. Az első esetet, hihető, kíméletből nem akarta számba venni Cicero, miután nejének Terentiának az említett Fabia nővére volt.

[24]) Clodiussal.

[25]) *Pulchellus puer.* Mert Clodius család *Pulcher* melléknevet viselt; de meg mint Plutarchus írja, szép ember is volt Clodius.

[26]) Egy kies vidéken feküt város Campaniában, Misenum és Puteoli között; nevezetes meleg fürdőjéről, melly ezért a római míveltebb világnak kedves mulatóhelye volt, de az ott történni szokott buja kicsapongásokért olly rosz hírben állott, hogy ki magát Baiaeban mutatta, már azzal erkölcsiségét a jobbaknál gyanúba keverte.

[27]) Mint t. i. te mikor a *Bona dea* ünnepén a függönyök mögé lopództál.

[28]) Érti alatta Clodius nővérét *Clodiát*, Metellus Celer hitvesét; ki számos főrendü udvarlói által, Clodius sorsára hathatós pártfogást gyakorolt.

arpinumi vizet kivánta meg; mint neked meg a *tengeri* kellett[29])." Meddig fogjuk, szól, tűrni ezt a királyt? „Te emlegetsz — mondék — királyt, kiről a király egy szó említést sem tett? pedig már ő a *Rex* örökségét képzeletben föl is falá[30])." Házat vettél, úgymond. „De azt nem mondhatd, felelém, hogy bírákat vettem." Eskűdnek, mond ő, nem hittek. „Nekem bizony — mondék — 25 bíró hitt: neked harminczegyen, minthogy a pénzt előre kivánták, csepp hitelt sem adtak[31])." A nagy újongásokon megszontyolodva elhallgatott s egészen oda lett.

Az én helyzetem pedig ez: a jóknál épen úgy állok, mint hagytál; a város szenynyénél és söpredékénél, most sokkal jobban, mint hagytál. Mert az

---

[29]) Mikre itt a víz emlegetéssel czélzás van, megmagyarázható de ízetlen és dísztelen dolgok — úgy, hogy ha Cicerót a kornak mellyben élt, romlottsága nem mentené, csodálni kellene, mint lehetett neki, mívelt ízlése s erkölcsei mellett, egy tanácsülésben illy aljas elménczkedésre vetemülnie. Cic. itt a víznek azt a használatát érti, mellyről *Ovid. Amor* III. 7. az utolsó distichonban így szól:

„Neve suae possent intactum scire ministrae,
Dedecus hoc sumpta dissimulavit aqua."

És mikor Clodius Cicerótól lenéző gőggel azt kérdi: *mire való egy arpinumi embernek* (ollyan pimasznak) *a meleg víz*? Cic. rá azt felelé: „majd megmondja a nénéd, ki szerette volna nálam az arpinumi vizet használni: mint te használtad a tengerit, mikor a kalózok kezébe esvén, azok rajtad magokat mulatták." Mert tudva van, hogy Clodia dolgozott azon, hogy Cic. Terentiától elválván, őt vegye hitvesül: úgy az is, hogy Clodiust egyszer a tengeri rablók elfogták és megfertőztették.

[30]) Cicerót, mikor Syllát védette, ennek vádlója Torquatus szinte *királynak* nevezte, de erre akkor komolyabban felelt meg (lásd, *Or. pro Sylla* c. 7): Clodiust ennyire nem méltatta, hanem azzal torolta meg, hogy róla sógora *Marcius Rex* (ki Clodius egyik nővérét Terentiát bírta hitvesül) végrendeletében nem is emlékezett. Mert a rómaiaknál divatban volt végrendeletekben a rokonok s jóbarátok részére hagyományozni valamit.

[31]) Előre felvették az igért pénzt tőled, nem hivén, hogy azt utóbb megkapják.

sincsen ártalmamra, hogy tanúvallásom érvénynyel nem bírtnak lenni látszik. Az irígység fájdalmatlan érvágása volt az; annyival is inkább, minthogy ama gyalázatosságnak minden pártolói megvallják, hogy a világos tény a bírák által lőn elárúlva. Ide járúl, hogy a kincstár ama népgyülésbeli nadálya [32]), a nyomorú s éhes pórság azt hiszi, engem ez a Magnus [33]) különösen kedvel; s valóban gyakori s nyájas társalgás is köt össze bennünket; annyira, hogy azok a mi pártütő tivornyázóink [34]), a szakálasodó ifjak, őt beszédeikben *Cn. Cicerónak* nevezgetik. A honnét mind a gladiatoroknál, mind a színházban roppant tapsokat is kaptam, minden pásztori fütty nélkül [35])

Most lessük és várjuk a választásokat [36]), melylyekbe Magnusunk, mindenek daczára, be akarja szuszakolni az Aulus fiját [37]); s e mellett nem is tekintélyével, vagy népszerűségével harczol, hanem azzal, a mivel Philippus minden várat bevehetőnek állított, mellybe csak egy aranynyal terhelt szamár fölmászhat. Az a Doterion bohóczhoz hasonló consul [38]) meg, mondják, magára vette a dolgot s házánál pénzosztókat [39]) tart — de mit én nem hiszek.

---

[32]) Az országos segély követelésében telhetetlen köznép.

[33]) Pompeius.

[34]) A Catilinával dombérozni szokott korhely ifjúság.

[35]) Kifütyölés nélkül. Meglehet, Rómában is a színházakban kifütyölésre afféle sípokat használtak, minők ma botok s lovagostorok végére alkalmazva, divatban vannak.

[36]) Az új consulokét.

[37]) Érti alatta L. Afraniust kiről lásd a *tört. mut.*

[38]) Piso, kit ízetlen gúnyolódó modoráért valami akkor ismeretes *Doterion* nevű bohóczhoz hasonlít.

[39]) A kik választások alkalmával valaki részére pénzen szedték a voksokat s *divisoroknak* hivattak. Illyen nevezetes divisor volt abban az időben valami *Nummius*, kiről Cic. elmésen azt mondá, hogy

Azonban már két kedvetlen tanácsvégzés készült, mellyekről azt tartják, a consul ellen intézvék, Cato s Domitius sürgetéseire; először, hogy a tisztviselőknél kutatni lehessen; másodszor, hogy kik házuknál pénzosztókat tartnak, a köztársaság ellenségei. Továbbá Lurco néptribun, a mint hivatalába belépett, föl lőn az *Aelia s Fufia* törvény [40]) alól oldozva, hogy a hivatalvadászás iránt törvényt indítványozhasson; a mit ez a sánta ember szerencsésen elő is terjesztett. E szerint a választások quintilis 27-kére lőnek halasztva. Új e törvényben az, hogy ki a tribusoknak pénzt igért, ha azt meg nem adta, bűntetlen legyen; ha pedig megadta: minden tribusnak (évenkint) háromezer sestertztzel tartozzék [41]). Én azt mondám, ezt a törvényt P. Clodius már előbb követte, mert szokott igérni, de nem megadni. Haj! de nem látod-e hogy az a mi consulságunk, mellyet egykor Curio *apotheosisnak* nevezett, ha ez fog elválasztatni, mese s gúny tárgyává válik. Azért gondolnám, mint te tészsz, csak philosophájunk és az illy consulságokra egy fillért se adjunk.

Irod, hogy elhatározád, Asiába nem menni [42]);

---

mint Achilles fija Pyrrhus a Neoptolemus (újoncz) nevet Trójánál, úgy ő meg a *Nummius* (pénzes) nevet a Marstéren, hol pénzeket osztott ki, kapta volt. *De orat.* II. 63.

[40]) Az *Aelia* törvény szerint *1)* minden népgyüléshez előleges jóslat kivántatott. 2) a tisztviselőknek, rosz jelre figyelmeztetés által a népgyülést fel lehetett oszlatni; és 3) a törvény meghozását ellenmondással akadályozni. A *Fufia* törvény pedig több szabad napokon nem engedett népgyülést tartani. E törvények alól a tanács azért oldozta fel Lurcot, hogy velek az Afraniust erővel consullá tenni akaró párt azon üdvös törvényjavaslatot, mellyet Lurco a hivatalvásárlók ellen indítványozni szándéklott, ki ne játszhassa.

[41]) Melly pénzbírság minthogy 35 tribus volt, összesen 10,500 frtot tett évenként.

[42]) Q. Cicero számolt arra, hogy őt sógora Atticus legatuskép Asiába kísérendi.

részemről szeretném, ha mennél s félek, ebből valami kellemetlenség támadhat [43]). Hanem azért szándékodat nem kárhoztathatom, kivált miután provinciába magam sem mentem.

Föliratáiddal, miket az Amaltheumba raktál, meg kell elégednem, ha már mind Chilius cserben hagyott, mind Archias rólam semmit sem írt [44]); és tartok, hogy emez, elkészítvén görög költeményét a Lucullusokról, most meg valami *Caeciliusos* [45]) regényt tervez.

Antoniusnak, nevedben köszönetet írtam [46]) s a levelet Manliusra bíztam. Ugyancsak földicsértelek. Neked eddig azért írtam ritkábban, mert emberem, alkalmatos, kire a levelet bízzam, nem volt, s nem is tudtam jóformán, hová intézzem.

Ha Crucius, részedről keres meg valami dologban, elvállalom. Most inkább a magáéval van csak elfoglalva s abban sincs tőlem elhagyva.

Ha egy helyben fogsz maradni, gyakorta várhatsz tőlem levelet; csak hogy többször írj magad is. Írd nekem meg, kérlek, minő az a te *Amaltheionod* [47]), milly fölszerelésű, millyen fekvésű ? és a mi

---

[43]) Nem hogy majd ezért Quintus megneheztel; hanem hogy nem lesz ki őt heveskedései közben mérsékelni és vezetni tudja.

[44]) Atticus, epirusi villáját, mellyet mint már tudjuk Amaltheonnak nevezett, több jeles emberek mellszobraival s ezekhez alkalmazott epigrammákkal ékesítette föl. (*Corn. Nep. Att.* 18.) A Cic. képéhez Chilius és Archias költőktől várt verset, de az elmaradván maga írt rá valamit. Az említett két költőről, lásd a *tört. mut.*

[45]) A Caecilius Metellusokról valami *Caeciliada* című hős költeményt, vagy *Statius Caecilius* régi comicus színköltő modorában valami darabot tervez.

[46]) Hihető azért, mit Antonius a Sicyoniakat illető pénzügyben Atticus részére tett, vagy igért.

[47]) *Amaltheáról* többféleképen szól a mythus. E név alatt majd Melissus krétai király illy nevű leánya értetik, ki egy más lyántest-

költeményeid s regéid Amaltheiáról vannak, küldd meg számomra ; kedvem volna, Arpinumban egyet rendezni. Én meg neked irkáimból küldök majd valamit. Most semmi bevégzett nincsen.

Rómában, quintilisben, 692.

A. I. 17. XI. 22.

Cicero Atticusnak üdvet!

Quintus öcsém érzelmének nagy megváltozása s nézetének, gondolkozásának különböző volta, világos előttem azon leveledből, mellyben az övéit hozzám másolva megküldéd. A milly nagy sajnálkozásom, mellyet, ritka vonzalmamnál fogva mindkettőtök iránt, e fölött éreznem kellett: úgy csodálkozom egyszersmind, mi adódott légyen elő, a mi öcsémnél Quintusnál olly mély megbántódást s olly nagy szívbeli változást okozhatott. Azt ugyan már előbb vettem észre s láttam — tőlünk elmentedkor, magad is gyanítád — hogy benne, nem tudom, minő kedvetlen érzés lappangott s hogy sebzett keblét valami sötét gyanúk szállták meg; mellyeken midőn én előbb is gyakran, a provincia fölötti sorsolása után pedig még buzgóbban segítni kivántam; sem nála olly nagy ingerültséget, millyent leveled kimutat, nem tapasztaltam; sem annyira, mint akarám, nem mehettem. Azonban magamat azzal vígasz-

---

vérével a gyermekeit felfaló Saturnus elől elrejtett csecsemő Jupitert Kreta szigetén egy kecske tejével nevelte fel; majd viszont e kecske maga, mellyet később két gedójával együtt Jupiter háladatosságból a csillagok közé helyezett, miután előbb egyik szarvát Melissus leányainak ajándékozta azon áldással, hogy abból, mint bőség szarújából, mindent mire szükségök lesz vehessenek. Erről nevezte el Atticus epirusi villáját *Amaltheon*nak.

talám, hogy ő veled vagy Dyrrhachiumban, vagy a tájon valahol majd találkozik [1]). Melly esetben bizton hittem, sőt meg valék győződve, hogy közttetek nem csak az élőszó és kölcsönös értekezés, de már az egymástlátás és összejövetel által is ki lesz egyenlítve minden. Mert, hogy öcsémben Quintusban mennyi nyájasság, mennyi kedvesség van; keble a haragnak mind fölvételére, mind letételére milly hajlékony, azt neked, ki ezeket tudod, írnom sem szükség. És az igen nem jól esett, hogy vele sehol nem találkozál. Mert így többet nyomott nála, mit bele némellyek mesterkedései vertek, mintsem vagy a kötelesség, vagy a rokonság, vagy ama hajdani barátság közttetek, mellynek legtöbb súlylyal kell vala bírnia. S azt, hogy e viszály oka hol fekszik, könnyebb elgondolnom, mintsem megírnom; mert félő, hogy ha majd az enyimeket menteném, nem fognám kímélni a tieidet. Én ugyanis abban vagyok, hogy bár a házbeliektől [2]) semmi sérelem nem jött is, legalább azt, a mi megvolt, ők orvosolhatták volna. Egyébiránt az egész dolog bibéjét, mellynek kissé nagyobb feneke is van ám, mintsem a hogy látszik, könnyebb lesz majd személyesen adnom elő neked. A mi azon levelét illeti, mellyet hozzád Thessalonicából írt volt, és meg azon beszédeit, mik általa, mint gondolod, részint Rómában, barátaid előtt, részint útjában ejtettek: már azokra okot mi adott légyen, nem tudom; de hogy e kedvetlenségnek meg kell szűnnie, arra a te szelídséged teljes kilátást

[1]) Ásiai provinciájába mentekor.

[2]) Érti Pomponiát, Quintus hitvesét. A rómaiak mikor közel rokonaik kellemetlen dolgairól szóltak, az *enyimek* és *tieid* kifejezéseket szokták használni és pedig mindig a többesben. És így itt e kifejezések épen annyit tesznek, mint az *én öcsém*; a *te húgod*.

nyújt nekem. Mert ha tekintetbe veszed, hogy sokszor a legjobb embereknél a szív ingerlékeny, de egyszersmind engesztelhető is; és hogy a természet ez izgékonysága, vagy, mondhatnám puhasága, többnyire jóságra mutat s hogy — a mi fő — egymás hibáit, vétkeit, sértéseit tűrnünk kell: reménylem, mindez könnyen rendbe fog hozatni. Miben, kérlek is, légy munkás. Mert nekem, ki téged mindenek fölött kedvellek, igen érdekemben áll az, hogy az enyimek köztt egy se legyen ollyan, a ki téged ne szeressen, vagy tőled ne szerettessék.

Leveledben egy csepp szükség sem volt arra a czikkre, mellyben fölemlíted, hogy úgy a provinciákban, mint a fővárosban, nem csak más időkben, hanem még az én consulságom alatt is, hány nyereséges alkalmat eregettél volt el. Mert én előttem jól ismert, nemes és magas jellemed [3]); s közttem és köztted soha másban, mint az életmódválasztás körüli hajlamban, különbséget nem láttam; engem némi nagyravágyás a hivatalkeresésre: téged viszont egy más, korántsem kárhoztatható nézet, a tisztes magán életre vivén. A becsületesség, munkásság, vallásosság körűli valódi érdemre nézve, sem magamat, sem bárkit elődbe nem teszek. Az irántam való szeretetben pedig, testvérem s családom után, neked adok elsőséget. Mert láttam, mondom, láttam s váltig tapasztaltam különböző körülményeimben, szintúgy aggodalmaidat, mint örömeidet. Gyakran lőn rám nézve, mind dicséretem fölötti örvendezésed kellemes, mind félelmem közben vígasztalásod nyug-

[3]) Ezzel azt akarja jelenteni, hogy elhiszi, miszerint Atticus tiszta szándékból s nem más mellékes okból nem akart Quintussal legatuskép menni: jól tudván, hogy soha semmi köz hivatalra nem vágyott.

tató. És most, midőn távol vagy, nem csak tanácsodnak, mellyben jeleskedel, de a szóbeli társalgásnak is, melly közttünk olly édes szokott lenni, meg sem is mondhatnám, legnagyobb hijját hol érzem; a köz ügyeknél-e, melly téren hanyagnak lennem nem szabad; a forumi munkánál-e, mellyet előbb dicsvágyból űztem volt, most meg, hogy tekintélyemet népszerűséggel támogathassam; vagy tán épen házi dolgaimban? mellyeknél valamint előbb, úgy kivált öcsém elmente óta, személyedet s szóváltásainkat sajnos nélkülöznöm. Szóval: sem munkámnál, sem pihenésemnél; sem elfoglaltságom, sem szünetem óráiban; sem külső, sem belső, sem köz, sem magános dolgaimban, a te olly kedves, olly szíves tanácsod s beszéded nélkül tovább ellenni nem tudok. Illyesek fölemlítését közttünk eddig a kölcsönös szerénység tiltotta; de most az szükségessé vált leveled azon részénél fogva, mellyben előttem magadat és életmódodat mentegetni s igazolni jónak láttad. Egyébiránt annál a szomorú szívmeghasonlásnál és ingerültségnél, az a jó van mégis, hogy mind nálam, mind többi barátaidnál tudva volt és részedről is eleve kijelentetett, hogy a provinciát mellőzni szándékod; mert így az, hogy egymással nem vagytok, nem meghasonlástok- s viszálkodástokból, hanem a te akaratod- s megfontolásodból történtnek lenni láttatik. Ennélfogva mind a ti sérült viszonytok orvosolható lesz, mind az, melly kettőnk közt sértetlenül maradt, vallásos szinét meg fogja tartani.

Nekünk itt egy nyavalyás, nyomorú és változékony köztársasággal van dolgunk. Mert hiszem, hallottad, hogy a tanácstól majd csak nem különváltak lovagjaink; a kik elsőben is igen nehezen vet-

ték azt, hogy tanácsvégzésből ki lőn hirdetve, miszerint mindazok ellen, kik a bíráskodásért pénzt fogadtak el[4]), vizsgálat történjék. Én e végzés hozásánál történetből ott nem lévén, midőn észrevettem, hogy azért a lovagrend neheztel, habár nyilván nem mondja is: megdorgálám a tanácsot, és pedig — mint nekem tetszett — roppant hatással, miután a nem igen szép ügyben igen komoly és szót nem kímélő valék. S ím jön a lovagok egy másik, majd alig tűrhető szeszélye; mellyet én azonban nem csak elnéztem, de még ki is szépítettem. Az *asianusok*, kik a censorokkal szerződtek, panaszkodtak a tanácsnál, hogy elkapatva vágyuktól, fölötte nagy bért igértek s kérték, hogy a bérlet semmisíttessék meg. Pártolóik között én valék első — vagyis tulajdonkép a második, mivel, hogy ezt kérni merjék, arra Crassus lovalta fel őket. A tárgy boszontó, a kérés rút s a hebehurgyaság nyilt bevallása volt. De az a nagy veszély fenyegetett, hogy ha semmit nem nyernek, végkép elidegenűlnek a tanácstól. E bajon is sokat segítettem, kieszközölvén részökre a legnépesb s legkedvezőbb tanácsüléseket; hol december 1-ső s következő napján, a rendek méltóságáról s egyetértéséről terjedelmesen szólottam. A tárgy bevégezve még ugyan nincs: de a tanács rokonszenve már észrevehető; mert csak az egy Metellus, a választott consul tett óvást. Tett volna még, ha a napnak rövidsége mellett, a sor reá kerűl vala, az a mi hősünk, Cató is. Íme, így ápolgatom én, elvünk- s szo-

---

[4]) Clodius ügyében. Az ezt tiltó törvény alól (elég igazságtalanúl) előbb a lovagok ki voltak véve, azért most az ebbeli tanácsvégzést kedvetlenűl fogadták. Lásd *or. pro Cluent. c. 55. 56. „intelligebant enim in lege equestrem ordinem non teneri.“*

kásunkhoz híven, a lehetőségig azt az egyetértést, mellyet össze magam enyvezgettem [5]).

De azonban, mivel mindez bizonytalan, hatásom megóvására, egy, remélem, biztos út van készülőben, mellyet előtted levélben kellőleg föl nem tárhatok, de egy pár jelentő szóban mégis fölmutatok. Pompeiussal legjobb lábon állok. Látom, mit mondasz rá. Óvni fogom magam, a hol óvni kell s majd máskor a köztársaság védése körűli terveimről többet írok neked.

Tudd, hogy Lucceiusnak szándékában van, a consulságért azonnal föllépni. Mert csak két pályázandóról van szó. Caesar vele Arrius által akarna egyesűlni [6]). Bibulus meg Piso által hiszi, hogy emezzel szövetkezhetik. Nevetsz? Nem nevetni valók ezek, hidd nekem. Mit írjak egyebet neked? mi volna még? Volna elég, de máskorra való. Mikorra kívánsz váratni, tudasd velem. Lám, minő szerényen kérem, a mit legjobban óhajtok — hogy jöjj minél előbb.

Rómában, decemb. 5-kén, 692.

A. I. 18. XII. 23.

Cicero Atticusnak üdvet!

Tudod, nekem most semmi úgy nem hiányzik,

[5]) Mellyet consul koromban a rendek között eszközöltem.

[6]) Caesar és Bibulus nem szenvedhetvén egymást, az első Lucceiust, a másik Arriust kivánta consultársának és mint Caesar Arrius, úgy Bibulus Piso által reménylt czélt érhetni. Lucceius mint gazdag ember, pénzzel is dolgozott a maga részére, de a tanácspártbeliek ezt megtudván, mivel féltek, hogy Lucceius Caesar mellett csak *pictus masculus* consul leend, még több pénzt adtak volt össze Bibulus részére, és e vesztegetés által, mellyet ekkor még Cato is közérdektől parancsoltnak vallott, csakugyan Bibulus lőn Caesarral elválasztva. Lásd: *Sveton. Jul. Caes. 19.*

mint egy olly férjfiú, kivel mindent, mi rám valami gondot hoz, közölhetnék; ki engem szeretne, értene, ki előtt beszélnem lehetne; semmit színeskednem, tartózkodnom, titkolódznom nem kellene. Mert a legőszintébb, legszeretőbb testvér tőlem távol van és az ő háza most kietlen pusztaság s rideg magány [1]; s te is, ki aggódó, szorongó keblemet beszéded, tanácsod által sokszor enyhítgetted; ki nekem a köz ügyben segédem, bármi magán dolgaimban meghittem, minden beszédeim- s terveimnél részestársam lenni szoktál, hová levél! Úgy el vagyok hagyatva mindentől, hogy csak nőmmel, leánykámmal s a kedves kis Ciceróval [2] töltött időmből áll egész múlatságom. Mert azok a nagyoskodó s színes barátkozásaim csak külsőleg adnak egy kis fényt, házi élvezet nincs bennek. A honnét, ha reggelenként, jól megtelt házamtól, egy sereg baráttól körűlfogva, a forumba lesétálok: e nagy sokaságban egyet találni nem tudok, kivel akár szabadon enyelgnem, akár bizalmasan sóhajtnom lehetne. Azért hát várlak és óhajtlak, sőt már idézlek is. Mert sok aggódtat és gyötör, minek talán, ha füleidhez férhetnék, egy sétaközbeni beszéd véget vethetne.

De minden aggasztó, nyommasztó házi bajaimat titokban tartom, mert azokat e levélre s ösmeretlen vivőjére bízni nem akarom. Azonban ezek (nehogy megtalálj döbbenni) nem fölötte súlyosak, csak

---

[1] *Metellus non homo, sed littus atque aer et solitudo mera.* E hely a commentatoroknak sok fejtörésre adott alkalmat s még sem jöhettek vele tisztába. A honnét Wieland jobbnak tartá a fordításból egészen kihagyni. Legtűrhetőbb Schütz magyarázata, ki a fönnt írt szavakat így véli kiigazítandóknak: *mei et illius nunc domus est litus atque aer et solitudo mera.*

[2] Egyetlenegy fijával.

hogy mégis rajtam ülnek s zaklatnak, nem lévén résztvevő, a kinek beszéde és tanácsa által lecsillapúlnának. A köz ügyek körűl pedig lélek és akarat kész ugyan nálam: de azok már magokat orvosoltatni nem hagyják. Mert ha mindazt, mi elmented óta történt, előszámlálom: kénytelen lészsz följajdúlni, hogy a római ügyeknek tovább fönállniok lehetetlen.

Ugyanis, ha nem csalódom, elútaztod után első fellépésem a *clodiusféle kaland* kérdésében történt; a midőn, gondolván, most van alkalmam a féktelenség útját bevágni s az ifjuságot megzabolázni, kegyetlen valék s lelkem és elmém egész erejét kiontám, nem gyűlölségből valaki iránt, hanem a köz ügyek helyrehozásának és az állam megorvoslásának reményében. A köztársaságot, a pénzenvett s megszeplősített bíróság tönkre juttatá. Halld csak, a mik erre következtek.

Consult ollyant nyomtak reánk [5]), kire, rajtunk philosophusokon kivűl, senki sohajtás nélkül nem nézhet. Mi nagy seb ez! A hivatalvadászat s bíráskodás iránt kelt tanácsvégzés folytán semmi törvény nem hozatott [4]); a tanács fölzaklattatott [5]); a római lovagok elidegenítvék [6]). Így ez az év [7]) a köztársaságnak egymagam által alkotott két bástyáját for-

---

[3]) Nem Africanust, hanem a múlt évbeni consult Pisot kell érteni. Africanusról később fog szólani.

[4]) Lurco néptribun tanács által elfogadott indítványa folytán a hivatalvásárlók ellen törvény nem hozatott. Lásd a 21-ik levél 41. jegyzetét.

[5]) Az izgató néptribunok népgyülésekben végbevitt megtámadásai által.

[6]) Lásd a 22-dik lev. 4-ik jegyz. a hozzá tartozó szöveggel.

[7]) Messala és Piso consulok alatt.

gatta fel, egy felől a tanács tekintélyét döntvén meg, más felől a rendek egyetértését [8]) bontván szét.

Most a másik gyönyörű év [9]) áll előttünk. Ez azzal kezdődött, hogy a *Juventas* [10]) évi ünnepe nem lőn megtartva; mert Memmius, M. Lucullus nejével magának tartott karácsonyt [11]). Mit Menelaus sajnosan vévén, elválást eszközölt. Ámbár az idai pásztor csak Menelaussal magával bánt roszúl [12]): ez a mi Parisunk úgy Menelaus, mint Agamemnon iránt nem volt kímélettel, [13]).

Van továbbá valami C. Herennius néptribun, kit te talán nem is ösmersz, noha ösmerhetnél, mert tribusodbeli s atyja Sextus szokta volt a pénzt nálatok osztani. Ez P. Clodiust a plebeiusok közé akarja áltvinni s indítványozza egyszersmind, hogy Clodius ez ügyében egész nép szavazzon a Marstéren. Emezt a tanácsban akkép fogadtam, mint szoktam, hanem ennél az embernél semmi érzéketlenebb nem lehet [14]).

---

[8]) A senatorok s lovagok közti egyetértést.

[9]) Vagyis a folyó 693-dik év, mellynek első napjaiban íratott e levél.

[10]) Az ifjúság személyesített istene, kinek temploma volt a Capitolium hegyén s tiszteletére évenként különös ünnep s játékok tartattak. Az ifjak pelyhedző szakálluk első levágott szálait neki szokták égő áldozatúl szentelni. A honnét a régi pénzeken baljában áldozó csészét tartva, jobbjával egy serpenyőbe töményt hintve látható.

[11]) T. i. szerelmeskedéssel. De az eset mellyre czélzás van, nem elég világos; mert nem látni által miért nem lehetett a *Juventas* áldozatát megtartani, hamindjárt Mammius Lucullusné asszonynyal áldozgatott is.

[12]) Mikor nejét Helenát elrablá.

[13]) Azaz sem egyiket, sem másikat nem tartotta különös kíméletre méltónak; hanem amannak házassági viszonyát, emennek, mikor Asiából haza jött, triumphusát támadta meg. *Paris* alatt Memmius, *Menelaus* és *Agamemnon* alatt Marcus és Lucius Lucullus testvérek értetvén.

[14]) Azaz vastagabb bőrű a kin semmi nem fog.

Metellus derék consul és engem szeret; de csökkenti tekintélyét azzal, hogy a Clodiust illető javaslatot [15]) alappal bírónak lenni állítja. Hanem az Aulus fija [16]), szent istenek! milly gyáva és lelketlen egy vitéz; milly méltó, hogy — mint cselekszik — személyét a Palicanus [17]) mocskolódásainak naponként kitegye.

Flavius által meg telek-törvény [18]) indítványoztatott, ugyancsak silány, majdnem épen ollyan, millyen a Plotiusé [19]) volt. Azonban államférjfiút álmunkban sem bírunk találni egyet is. A ki az lehetett volna — az én meghitt barátom (mert így van—tudatom veled) Pompeius, az ő hímzett dókácskáját szép hallgatva őrizgeti [20]). Crassustól egy kegytelen szó nem jön [21]); a többieket immár ösmered; azok olly bolondok, mint ha csak abban bíznának, hogy ha a köztársaság elvész is, meg fognak maradni halastavaik [22]). Egy van, ki működik, szilárdsággal inkább

---

[15]) Mellynél fogva Herennius a Clodius adoptáltatását centuriás gyülésben akarja kivinni. Lásd Herenniusról a *tört. mut.*

[16]) Afranius consul.

[17]) Ki, hihető, azért agyarkodott úgy Afraniusra, mert ez őt a consulság-keresésnél legyőzte volt.

[18]) A következő levélben bővebben fog szólni erről a törvényről.

[19]) *Plotius* neve alatt több törvényt ismerünk; ez itt *agraria* törvény volt; s úgy látszik attól a Plotius néptribuntól való, kiről *Sveton. Jul. Caes. c. 5.* és *Gellius XIII. 3.* említést tesznek.

[20]) Mikor Pompeius asiai győzelméből haza jött, a triumphuson fölül még azon különös megtiszteltetésben is részesült, hogy *Labienus* néptribun indítványára fel lőn jogosítva, miszerint neki a circusi játékokon triumphusi köntösben s borostyán koszorút viselve, legyen szabad megjelenni *Vell. Paterc. II. 40.*).

[21]) Vagy a mivel népszerűségét koczkáztathatná.

[22]) Érti az olly tekintélyes consularisokat és gazdag urakat, mint L. Lucullus, Hortensius, L. Philippus sat. voltak, kik drága halastavaik mellett a haza dolgaival mitsem törődtek.

s feddhetetlenséggel, mintsem, a hogy nekem látszik, észszel s tapintattal és ez — Cato; ki a szegény publicanusokat, bár legnagyobb kedvelőji voltak, már harmadik hónap óta gyötri, és nekiek a tanácstól választ adatni nem enged [23]). Így mi kénytelenek vagyunk egyéb tárgyak iránt semmit nem végezni, míg csak a publicanusok választ nem kapnak. Azért, úgy gondolom, a követségek is el lesznek halasztva [24]).

Ím látod, milly hullámoktól hányatunk; és ha abból, a mit írtam (annyi átlátásod lévén) az általam meg nem írttakat is kiösmered: láss ismét egyszer bennünket s bár kerűlendő is a hely, a hová hívlak, légy szíves barátságomat annyira becsülni, hogy azt, még e kedvetlenségek mellett is, kivánd élvezni. Mert hogy távolléted alatt az összeirásba ne jöjj [25]) hirdetménybe tétetem és minden szegleten kiragasztatom. A *lustrum* [26]) alatt iratni pedig be, valódi tőzsérhez, illő [27]). Azért is úgy iparkodjál, hogy minél előbb láthassunk. Rómában Q. Metellus és L. Afranius consulok alatt, január 22-kén 693.

---

[23]) A vámbér-leszállítás tárgyában, mellyről a 22-dik levélben tétetik említés. E leszállítás makacs ellenzéséért a következett évben Caesar mint consul, Catót az ülésből poroszlókkal vitette ki, s börtönbe akarta záratni, de midőn erre az egész tanács felkelvén, Cato után indúlt, őt szabadon bocsáttatá. *Suet. Caes. 20. Gell. IV. 10.*

[24]) Nem fognak kihallgattatni februáriusban, melly hónap rendesen a külföldi követek kihallgatására volt szánva.

[25]) Értetik a censorok által minden ötödik évben a Mars terén végbevitetni szokott személy- s vagyon-összeírás.

[26]) *Sub lustrum.* A censorok a bevégzett összeírás után hálaünnepet tartottak, mellyen disznót, juhot és bikát áldoztak, a honnét ez áldozat *suovetaurília*, maga az ünnepély pedig *lustrum* nevet viselt.

[27]) Mert a kereskedők szerteszét utazván, többnyire csak az összeírás végén tartott lustrumra szoktak megjelenni.

A. I. 19. XIII. 24.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nemcsak, ha annyi üres időm volna, mint van neked, hanem ha olly rövid leveleket akarnék is küldözni, mint te szoktál: akkor is túltennék rajtad és sokkal szorgalmasb volnék az írásban náladnál; de én a legnagyobb s képzelhetlen elfoglaltságom mellett sem hagyok egy levelet is tartalom s valami jelentés nélkül tőlem hozzád jutni. Ím most is, mint az egy honszerető polgár irányában illő, először a köztársaság körül történteket terjesztem elődbe; azután, mivel szívedhez én állok legközelebb, magamról is megírom azt, a mit, véleményem szerint, tudni nem röstelsz.

A köztársaságban tehát most főkép a gallus háborútóli félelem forog fenn. Mert testvéreink az aeduusok [1]) csatáznak; a sequanusok ebül harczoltak; a helveták is kétségkívül fegyverben vannak s provinciánkba [2]) becsapásokat tesznek. A tanács elhatározá, hogy a consulok a két Gallia [3]) fölött sorsoljanak; katonaszedés tartassék, fölmentéseknek hely ne adassék [4]); követek küldessenek teljhatalommal, kik Gallia városait bejárván, oda működjenek, hogy azok a helvetákhoz ne csatlakozzanak. A követek:

---

[1]) Az *aeduusok* a mai burgundi herczegségnek; a *sequanusok* a mai *Franche-Comté*-nak lakói voltak, és amazokat a rómaiak, régi hű szövetségökért *testvéreiknek* czímezték. *Jul. Caes. bell. gall. I.* 33. *Tacit. Annal. XI.* 25.

[2]) Gallia Narbonensisbe.

[3]) Cisalpina és Transalpina.

[4]) Szükség idején, vagy, mint szokták mondani, mikor szorult a kapcza, azok is kik a katonaság alól felmentve voltak, mint az öregek, betegek s kézművesek, tartoztak a hadi szolgálatra kiállani.

Q. Metellus Creticus, L. Flaccus s hogy a lencsén zsír is legyen [5]) Lentulus, a Clodianus fija.

És itt el nem hallgathatom, hogy mikor a consularisok köztt az én sorsom jöve ki először [6]), a nagy számú tanács engem egy hangon a fővárosban megmarasztandónak ítélt. Ez történt utánam Pompeiussal is; mintha csak kettőnket a köztársaság zálogául akarnának megtartani. Minek vágynám most már idegenek éljenzéseire, ha ezek számomra itthon megteremnek?

A fővárosbeli ügyek pedig így állnak: Flavius néptribun, Pompeius súgallásából, tüzesen sürgette a telektörvényt; mellynek, a súgallón kivül, semmi népszerűsége nincs. Én e törvényből, a népgyülés kedvező hajlama mellett, mindazt kitörlém, a mi a magánosoknak kárukra vált volna; azt a darab földet, melly P. Mucius s L. Calpurnius consulok alatt, álladalmi volt [7]), megmentém; a Sylla embereinek birtokait megerősítém [8]); a volaterrae-meg arretium-belieket [9]), kiknek földét Sylla elkobozta, de ki nem osztotta, birtokukban megtartám; azt az egy pontot nem vetém félre, hogy ama jövevény pénzen [10]), melly az új adókból, öt év alatt bevétetik, földbir-

---

[5]) Görög közmondás, melylyel a *Lentulus* névre van czélozás.

[6]) Midőn t. i. a Galliába küldendő követek iránt történt a sorshúzás.

[7]) Valószínüleg azt a földet érti itt, mellyet 620-ban P. Mucius és L. Calpurnius consulok alatt, Sp. Thorius néptribun adózás alól felmentetett s mellyről az ide tartozó *Thoria lex*nek némi töredékei vannak csak meg.

[8]) Kik t. i. birtokaikat Syllától kapták volt.

[9]) *Volaterrae* s *Arretium* (ma Vadi és Arezzo) városok Etruriában, vagyis a mostani Toscanában. Vesd össze e helylyel, mit a 642-ik levélben a volaterraebelieknek tett szolgálatáról említ.

[10]) *Pecunia adventicia.* Érti alatta azon adót, mellyet Pompeius Judaea és Coelesyriára kivetett. Lásd a 42-dik lev.

tok vásároltassék. A tanács ez egész földosztási tervnek ellene volt, gyanítván, hogy ezzel Pompeiusnak szereztetik egy új befolyás. Pompeius ellenben a törvény keresztűlvitelén dolgozott. Én meg részemről, a földes gazdák nagy örömére, minden magánosok birtokait megerősítém (mert hiszen, mint magad tudod, az én hadamat e vagyonos emberek teszik); a népet viszont s Pompeiust — minthogy ez is szándékom volt — kielégítém a földvásárlás által; mi, gondolám, ha ügyesen intéztetik, mind a főváros seprejét ki lehet ürítni [11]), mind Italia pusztáit benépesíthetni. De az egész dolog, közbejövén a háború, ismét elakadt. Metellus, valóban, jó consul és engem fölötte kedvel. A másik olly semmiházi, hogy még azt sem tudja, mit vett [12]).

Ennyi, gondolnám, a köz ügyre tartozó; hacsak azt is a köz ügybe vágónak lenni nem véled, hogy valami Herennius néptribun, a te tribusodból, egy igazán haszontalan és nyomorúlt ember, már több ízben szólott P. Clodiusnak a plebeiusok közé iktatása felől. Hanem számosan ellenzik.

Én pedig, mióta arra a december 5-diki [13]), mondhatom, fényes és halhatatlan, de sokak irígységétől s ellenszenvétől is kísért dicsőségre szert tettem, meg nem szűntem a köz ügyben szintazon nagylelkűséggel működni és az akkor szerzett s magamra öltött tekintélyt védeni. Hanem, miután először Clodius fölmentésénél, a bíróság jellemtelensége

---

[11]) A fővárosi sepredék népet (*proletariusokat*) a vásárlandó földön megtelepíthetni.

[12]) Afranius olly nagy fajankó, hogy azt sem tudja, a consulság, melly annyi pénzébe kerűlt, mire való.

[13]) Melly napon mint consul, Catilina főbb társait elitélvén, kivégeztette.

s gyarlósága felől meggyőződtem; azután láttam, hogy publicanusaink a tanácstól milly könnyen elszakadhatnak [14]), ha tőlem meg nem válnak is; végre hogy a boldog lelkek (értem azokat a halastavasokat, a te jó barátaidat) reám, nem észrevétlenül, ferde szemmel néznek: gondolám, hogy nekem más nagyobb segédforrások s biztosb támaszok után kell néznem. Azért legelsőben is azt, a ki az én tetteimről fölötte soká hallgatott — Pompeiust olly érzelemre bírtam, hogy a tanácsban nem egyszer, de sokszor és sok szavakkal, birodalmunk s a kerek föld megmentését nekem tulajdonította [15]). Mi is rám nézve nem volt olly fontos — miután tetteim sem nem olly ismeretlenek, hogy bizonyítványra, sem nem olly kétesek hogy dicsérgetésre legyen szükségök — mint volt a köztársaságra nézve; minthogy akadtak olly roszlelkűek, a kik arra számítottak, hogy majd az említett tettek különböző megitéléséből nekem Pompeiussal valami viszályom támad. Én vele olly bizodalmas összeköttetésbe léptem, hogy ezen összeköttetés által mindenikünk mind saját körében biztosabb, mind a köz ügyben erősebb lehet. A ledér s elkényezett ifjúság ama gyűlölködései pedig, mellyek ellenem támasztva voltak, némi nyájasságom által úgy lecsillapúltak, hogy most mindnyájan csak nekem hódolnak. Szóval, ímmár senki iránt nyerseséget nem mutatok, de semmi népszerűsködést s aljasságot sem ám; hanem egész eljárásom úgy van mérsékelve, hogy a köz ügy kö-

[14]) Neheztelvén először azon tanácsvégzésért, melly a pénzt elfogadó bírák ellen hozatott, azután azért, hogy a vámbér leszállítása ki nem mondatott.

[15]) *Mihi Cn. Pompeius, multis audientibus hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rempublicam beneficio ubi triumphasset, esset habiturus. de off.* I. 22.

rűl szilárdságot bizonyítsak, magán dolgaimban pedig, a jólérzők gyarlósága, roszakarók álnoksága s gonoszok ellenem törekvése miatt, némi óvakodást és szemességet használjak. De azért ez új barátságokba csak úgy vagyok befonva, hogy az az ármányos székely [16]) egyre súgdossa fülembe e dalocskáját:

Eszeden járj, ne higyj könnyen;
Nagy bölcseség fekszik ebben.

S így, gondolom helyzetemnek és életmódomnak mintegy eleven képét látod előtted.

Ímmár a magad ügyében [17]) sokszor írsz nekem; de azon jelenleg nem segíthetünk. Mert a tudva levő tanácsvégzés csupán a pedariusok [18]) akaratából

---

[16]) *Epicharmus*, Perikles idejében élt görög philosophus, Pythagoras tanítványa s comicus színköltő, egyszersmind kinek a vígjátékok feltalálását is tulajdonítják némellyek. Innét Horat. e verse *II. Epist.* 1. 58:

Plautus ad exemplar siculi properare Epicharmi.

Cic. több helytt említi őt s mondják, hogy színdarabjait Plato is használta munkáinál. Írt azokon kívül természet- és orvostant, úgy bölcs mondatokat. A görög alphabetumhoz ő toldotta a Θ és X betűket. *Plin. hist. nat. VII.* 56.

[17]) A sicyoniak elleni követelésről melly már előbb előfordúlt egy párszor, s mellynél mint magános ügynél, úgy látszik a tanács Atticustól, a kormány részéről nyújtandó kényszerítő módot megtagadta.

[18]) A *pedariusok* a tanácsban a senatorok után szoktak szavazni, de hogy nevök honnét eredt, az iránt még magok a classicus írók sincsenek tisztában. Gellius ki e szóról egy különös czikket írt, tagadja, mit ma közönségesen állítnak, hogy a *pedarius* onnét jön, mert kik e nevet viselték, nem szóval, hanem előlépéssel és így mintegy *lábbal* tették a szavazást, miután az illy szavazást (mi *discessio*-nak hivatott) az összes senatori rend szokta gyakorolni. Azok véleményéhez sem járúl, kik a pedarius név alatt a főbb hivatalokat viselt, és magokat hintón hordoztatni szokott senatorok ellenében, a tanácsba *gyalogjáró* csekélyebb senatorokat akarják érteni; hanem hivatkozván Varróra és a maga korabeli gyüléshirdetés ím e szavaira: *Senatores quibusque in senatu sententiam dicere licet*, azt véli, hogy a pedariusok nem senatorok, hanem olly lovagok voltak, kik mert némelly néphivatalokat már viseltek, a tanácsban szavazattal bírtak, de arra egyenként fel nem hivattak, hanem mikor

hozatott; senki ahoz közőlünk nem járúlt. Ámbár engem a névfölírásnál látsz is [19]), magából a tanácsvégzésből kivehetd, hogy ott más tárgyról volt a szó és az a záradék a *szabad népekről* [20]) ok nélkül toldatott ahoz; mit P. Servilius, az ifjú intézett így, ki a legutolsók közt szavazott; hanem ezt jelenleg megváltoztatni nem lehet. Honnét azon értekezletek is, mik e végett eleinte tartattak [21]) már rég megszűntek. Ha mégis szép szavaiddal a sicyonbeliektől egy kis apró pénzt kifacsartál volna, tudósíts az iránt, kérlek.

Consulságom görögűl szerkeztett emlékiratát

---

utóljára a sor rájuk került, rendesen a főbbek véleményéhez csatlakoztak. *(Noct. Att. III. 18.)* Ezek kétségkívül a hátulsó vagy alacsonyabb padokban *(subselliumokban) lábtúl* (a pede) ültek s az innét rájok adatott *pedarius* név általában *alacsonyabb helyzetűt* tehetett. Ide mutat a vele már régebb időkben elcseréltetni szokott s egész korunkig használatban maradt *pedaneus* szó is, melly alatt mindig alsóbb rendű tisztviselőket, jelesen bírákat szoktak volt érteni.

[19]) Mikor valami tanácsvégzést a jegyzők írásba foglaltak, annak elejére a szerkezet hitelesítésén jelen volt senatorok neveit e szavakkal: *scribendo affuerunt* oda írni tartoztak.

[20]) Miután a kérdéses tanácsvégzés tartalmát, minthogy Atticus levelei elvesztek, voltakép nem tudjuk, e homályos helyet sejtés útján szükség felvilágosítnunk. A végzés, úgy látszik, Róma görög provinciáinak szabad lakói s a kincstári bérlők közt fenforgott peres tárgyra vonatkozott. A szabad községek a római kincstár irányában minden adózástól mentve voltak. A sicyonbeliek is kétségkívül ezek közé tartoztak, s ezért vonakodtak megadni azt, mit rajtok Atticus követelt. De épen ebből világos, hogy Atticus követelése nem kölcsön adott pénzben állt, mert ez esetben a sicyoniak adómentessége nem használt volna az ellen semmit; hanem a kincstár neve alatt támasztott kereset lehetett; és mivel Neposból tudjuk, hogy maga Atticus soha semmi közjövedelmek bérlésébe nem avatkozott, nem lehet mást feltennünk, mint hogy Atticus részére a fizetést valami publicanus adósai, a sicyoniaknál utalványozták, és Atticus ez úton lépett fel keresetével a sicyoniak ellen; a midőn aztán emezek az említett tanácsvégzés folytán a fizetést megtagadták

[21]) A kérdéses tanácsvégzés hozatala után, több magános értekezletek *(conferentiák)* tartattak, mint lehetne a végzésen változtatni, s belőle a *szabad népekről* szóló záradékot kihagyatni.

küldöm neked. Ha lenne benn ollyas, a mi egy *atticus* embernek kevéssé görögösen és tudósosan hangzanék: én nem fogom azt mondani, mit neked, úgy hiszem, Panormumban [22]) Lucullus mondott volt a maga históriai dolgozatairól [23]), miszerint azokba azért szórt el némelly barbarismusokat s soloecismusokat, hogy római embertől származtuk annál inkább kimutatva legyen. Ha nálam efféle találkozik: tudtom s akaratom ellen csúszott be. A mint a latinnal kész leszek, megküldöm azt is. A harmadikat versben várd; hogy a magam megdicsérésénél egy modor se legyen mellőzve általam. Vigyázz, hogy erre azt ne mondd: „ki fogja dicsérni apját?“ [24]). Mert ha tud a világ valami különbet: ám dicsértessék az s legyek én gyalázva hogy nem inkább mást dicsérek. Ámbár nemis dicsbeszédek azok, a miket én írok, hanem történt dolgok.

Quintus öcsém igen menti magát levelében s erősíti, hogy ő rólad senki előtt roszúl nem szólt. De ez iránt személyesen, a legnagyobb vigyázattal s kímélettel kell végeznünk, csak te jönnél már egyszer. Ezt a Cossiniust, kitől a levelet küldöm, igen jó embernek, nem is üres főnek s hozzád vonzódónak, szóval, ollyannak találtam, minőnek őt soraid rajzolták előttem.

Rómában, martius 15-kén 693.

---

[22]) Sicilia városa a mai *Palermo*.

[23]) L. Lucullus a *szövetséges háborúról* írt egy munkát görögül: de a melly nincs meg.

[24]) Mit akar itt Cic. a görögül idézett szavakkal mondani, megvalljuk nem értjük. Az erőltetett magyarázatok közt, mellyeket a commentatorok adnak, még legtűrhetőbb *Mongaulté*, ki alattok azt akarja érteni, hogy ha apánkat nem illik, annál kevésbbé illik magunkat dicsérnünk.

A. I. 20. XIV. 25.

Cicero Atticusnak üdvet!

A mint május 12-kén Pompeianumból [1]) Rómába vissza érkeztem, Cinciusunk kezemhez juttatá azt a leveledet, mellyet február 13-kán írtál volt. Most e leveledre akarok felelni jelen soraimmal.

Elsőben is, hogy jól tudod, felőled mint gondolkodom, annak örvendek. Azután, hogy azon dolgoknál, mellyeket, nézetem szerint, én és a mieink keményebben és kedvetlenebbűl fogtunk [2]) olly magadmérséklő valál, roppant gyönyörűségemre válik; s én ebben egy felől nem középszerű vonzalmat, más felől nagy észt és bölcseséget látok. Miután hát erről hozzám olly szépen, olly bőven, olly lekötelezőleg és nyájasan írtál, miszerint nem csak hogy téged többé buzdítnom nem szükség, de tőled, vagy bárkitől is annyi engedékenységet s szelídséget várnom sem lehetett volna: semmit jobbnak nem látok, mint e dolgok felől nem írni többet egy szót is. Majd a midőn találkozni fogunk, akkor, ha a körűlmény úgy hozza, személyesen értekezünk egymás közt.

Abban, mit hozzám a köz ügyek felől írsz, szivélyesen és eszesen vitatkozol ugyan s nézeted sem ellenkezik az én elveimmel — mert sem tekintélyes állásomból kilépnem, sem tulajdon erőm nélkül, más erődébe vonúlnom tanácsos nem volna—s abban is a kiről írsz [3]) bizony valami nagyszerű, valami kitünő, mi nem silány és nem mindennapi volna épen semmi

---

[1]) *Pompeianum* egyik kedves mezei birtoka volt Cicerónak a Vesuv kitörése által később eltemetett Pompeii város határában.

[2]) Érti a Quintus és Atticus között támadt feszültséget.

[3]) T. i. Pompeiusban.

nincs — ; de talán mégis e lépés [4]) helyzetem nyúgalma végett nem volt rám nézve hasztalan; a köztársaságnak pedig, bizony még sokkal hasznosb volt, mint nekem, a rosz érzelmű polgárok ellenem-törekvéseit elfojtnom az által, hogy a legnagyobb vagyonnal, tekintélylyel s népszerűséggel bíró férjfiú ingadozó véleményét megerősítettem és őt a gonoszok kilátása elől tetteim méltánylására térítettem. Hogyha ezt valami alacsonyság által kelle vala eszközölnöm, semmi áron meg nem tettem volna: de úgy intéztem volt mindent, hogy ne én láttassam, midőn mellé állok, kisebbnek, hanem ő, midőn elfogad, nagyobbnak.

Egyebekben úgy viszem és fogom vinni dolgomat, miszerint arra okot ne adjak, hogy a mit tettem, általam vaktából tétetettnek lássék. Jó embereimet, a kikre czélzasz, s azt a Spártát [5]), mit számomra jutottnak mondasz, nem csak soha el nem hagyom, sőt ha még emettől elhagyatom is, régi érzelmemben meg fogok maradni. Hanem kérem tekintetbe vétetni általad, hogy én Catulus halála óta [6]), nagyjaink ezen ösvényén, minden támasz és kíséret nélkül járok. Mert mint Rhinton [7]), gondolom, hogy mondja:

Egy rész semmire sem való, más rész mivel sem gondoló.

[4]) Pompeius megnyerése.

[5]) *Eam, quam mihi dicis obtigisse σπαρτιαν.* Ez utóbbi szóval Atticus e görög mondásra czélzott: σπαρτιαν ἔλαχες, ταυτην κοσμει. azaz: *Spartában szült sorsod, azt díszesítsd.*

[6]) Q. Catulus, M. Cato és Cic. hárman a szabadság védelmében példás buzgalommal s egyetértéssel dolgoztak. Közölök Catulus ez évben halt el.

[7]) Régi görög comicus költő Tarentumból, mikor még e város független köztársaság volt.

De hogy halastavasaink [8]) mennyire agyarkodnak rám, vagy máskor megírom neked, vagy összejövetelünkre tartom fel. Hanem már a curiától semmi engem el nem szakaszt; részint, mert úgy illő, részint, mert körülményeim hozzák magukkal, részint mert azt, hogy a tanács olly sokat ád reám, épen nem bánom.

A sicyoniak iránt, mint a múltkor írtam neked, nem sok kilátás van a tanácsnál. Mert immár senki nincs, a ki panaszkodnék [9]). Ha tehát erre vársz, soká fog tartani. Más úton lépj föl valahogy, ha tudsz. A tárgyalás alatt észre sem vétetett, kik érdekelvék s a pedariusok nyakrafőre tették a szavazást. A tanácsvégzés az eltörlésre még nem ért meg; mivel nincsenek, kik ellene panaszkodnának; sőt sokan, vagy rosz szándékból, vagy mert méltányosnak nézik, örülnek is neki.

A te Metellusod derék consul. Azt az egyet roszalom benne csak, hogy a Galliából jövő békés híreken nem igen kap. Hiszem, triumphusra vágyik. Ebben szeretném, ha mérsékeltebb volna; különben kitűnő. Aulus fija ellenben magát úgy viseli, hogy az ő consulkodása nem consulság, hanem egy tarjag Magnusunk [10]) arczán.

Irataimból elküldtem neked consulságom görögűl készített rajzát. A csomót L. Cossiniusnak adtam ált. Hiszem, latin műveimet kedveled; hanem ezt a görögöt, görög létedre irígyelni fogod. Ha mások találnának írni valamit: megküldöm hozzád; csakhogy,

---

[8]) Lásd a 23-ik lev. 22-ik jegyz.

[9]) A tanácsvégzés ellen, mellynek megváltoztatása iránt előbb értekezletek tartattak. Lásd a 24-ik lev. 21-ik jegyz.

[10]) Pompeiusén ki őt a consulságra segítette.

elhidd nekem, mióta ezt az enyimet olvasták, nem tudom én miért, visszahúzódnak.

De hogy ismét a magam dolgára térjek: L. Papirius Paetus, a derék s engem kedvelő férjfiú, azon könyveket, mellyeket Ser. Claudius hátrahagyott, nekem ajándékozta. Miután Cincius barátod azt mondja, a *Cincia-törvény* [11]) megengedi elfogadnom: kijelentém, hogy szivesen elfogadom, csak hozza. Ha hát engem szeretsz; ha tudod, hogy te is tőlem szerettetel: minden barátoddal, védenczeddel, ismerősöddel, szabadosaiddal, sőt szolgáiddal is rajta légy, hogy valamikép egy fikarcz el ne veszszen [12]). Mert mind a görög munkákra, mellyekről gyanítom, mind a latinokra, mellyekről tudom, hogy hagyattak, fölötte nagy szükségem van. Már én a mi időm a forumi foglalkozásból fönmarad, naponként mindinkább ezek olvasgatásával szoktam elheverni. Nagyon, mondhatom, fölötte nagyon lekötelezném engemet, ha ebben olly buzgó lennél, mint szoktál lenni azokban, mik felől gondolod, hogy igen szívemen fekszenek. Ajánlom egyszersmind neked Paetus saját ügyeit is; mellyekért a legnagyobb hálával viseltetik hozzád, és hogy ímmár bennünket látogass meg, nem csak kérem, de tanácslom is.

Rómában, májusban, 693.

---

[11]) A *Lex Cincia* 549-ben M. Cincius néptribun által hozatott, s annak értelmében ügyvédeknek perek viteléért pénzt, vagy ajándékot elfogadni tilos volt, mint azt e törvénynek Tacitustól felhozott ím e szavai mutatják: *nequis ob causam orandam dona et munera capiat. Annal. XXI.* 5. Önként látszik, hogy itt Cic. e törvényt csak tréfából említi meg.

[12]) Ebből az látszik ki, hogy a Cicerónak hagyott könyvek egy része Ser. Claudius halálakor Epirusban Atticus kezeközött maradt.

A. II. 1. XV. 26.

Cicero Atticusnak üdvet!

A mint junius 1-jén a Metellus gladiatorait [1]) nyakrafőre ott hagyva, Antiumba [2]) mennék, az úton egy szolgád találkozott velem, hozván leveledet s a consulságomról görögűl szerkeztett emlékiratot [3]) számomra. Az esetnél megörültem azon, hogy e tárgyról szinte görögűl írt munkámat kissel előbb L. Cossiniusnak, kezedhez juttatás végett, már általadtam volt. Mert ha a tiedet hamarább olvastam volna, azt mondhatnád, lopást követtem el rajtad. Ámbár ez a tied (mert figyelemmel olvastam) nekem kissé torzasnak és pongyolának tetszett s mégis épen azért szép, mert a szépítő szereket mellőzte s mint a nőkről mondják, azért jó szagú, mert semmi szaga nincs. Az én művem ellenben Isocrates egész kenettárát s tanítványainak minden katulyáit, sőt az aristotelesi kenőcsök egy kis részét is fölemésztette [4]). Említed egy másik leveledben, hogy azt Corcyrában röviden átfutád [5]); azóta pedig, gondolom, Cossinius által már megkaptad; én nem merém vala hozzád elküldeni, ha komolyan s úntig át nem bírálgattam volna. No-

---

[1]) Azaz: a M. Metellus által adott gladiatori játékokat. Ez a Metellus 684-ben praetor volt Több felőle nem tudatik.

[2]) Híres tengerparti város Latiumban, 38 római mértföldre a fővárostól; egy, szép fekvéséért s nagy élénkségéért kedves mulatóhelye Róma nagyjainak, hol sokan közölök igen szép szállásokat s házakat tartottak. Ma romokban fekszik, s csak neve maradt fenn a *Capo d' Anzo* hegyfokban.

[3]) Melly munkáját Atticusnak Corn. Nepos is említi. *Att. 18.*

[4]) Itt a kenettár, katulyák s festékszerek alatt az Isocrates s Aristoteles által használtatni szokott előadásbeli ékességek s szép styl szabályai értendők.

[5]) Megkapván valakinél a már akkor Cic. kezéből másokhoz is eljutott munkát.

ha már azelőtt nekem Posidonius azt válaszolta Rhodusból, hogy olvasván ezen emlékiratomat, melylyet hozzá azért küldöttem, hogy a benne foglaltakat ékesebben dolgozza ki, nem hogy az íráshoz kedvet kapott volna, de attól még szinte el is ijedett. Akarod tudni? zavarba hozám a görög népet. Úgy hogy kik széltében jártak nyakamra, adnék nekik javítgatni valót, már megszűntek rajtam alkalmatlankodni. Ha neked a munka meg fog tetszeni, gondoskodjál róla, hogy mind Athenaeben, mind Görögország többi városaiban kapható legyen. Mert úgy látszik, dolgaimra fog az vethetni egy kis fényt [6]).

Beszédecskéimből pedig, nem csak a mellyeket kívánsz, hanem a többit is meg fogom küldeni, hogy ha már azokban, miket én ifjaink kedvéért irogatok le, te is kedvet találsz. Ugyanis, miután a te földid [7]) azon beszédei által, mellyek *Philippicáknak* [8]) hivatnak, tűnt föl leginkább, és meg, mert ezzel a kissé feszes törvényszéki szónoklat-modorral fölhagyott, hogy magára nagyobb méltóságot s politikaibb színt öltsön: jónak láttam gondoskodni arról, hogy legyenek énnekem is beszédeim, mellyek *consularisoknak* neveztessenek. Az első ezekből január 1-jén a tanácsban, második a néphez a telektörvényről [9]), harmadik Otho, negyedik Rabirius mellett [10]),

---

[6]) E szerény szavakkal annyit akar mondani, hogy a munka nem kis dicsőségére fog szolgálni.

[7]) Demosthenes. Lásd a *tört. mut.*

[8]) Mert azokat *Fülep* macedoniai király ellen tartotta.

[9]) *De lege agraria, contra P. Servilium Rullum I.*, melly (elől kevés hiával) ma is megvan.

[10]) Az *Otho mellett*, melyben Cic. a színházbeli lovag-ülőhelyek elkülönzéséért Othora neheztelő népet, ennek irányában, kiengesztelte *(Plin. Hist. nat VII. 31)* nincs meg, de a Rabirius melletti igen. Amazzal Cic. valóban remekelt. Mert midőn consulsága alatt

ötödik a száműzöttek fijai ellen [11]) tartatott; hatodik, mikor a provinciáról lemondtam [12]); hetedik, a mellyel Catilinát kiűztem, nyolczadik, mellyet a néphez Catilina megszökése után való nap intéztem; kilenczediket a népgyülésben aznap, mikor az allobroxok vallottak; tizediket a tanácsban december 5-kén mondottam [13]). Van még ezeken kívül két rövid — mintegy toldaléka az *Agrariának* [14]). Ezt az egész csomót, gondom lesz, hogy bírjad. És mivel te mind irataimat, mind tetteimet kedveled, ezen dolgozataimban, úgy a mit tettem, mint a mit mondottam, szemmel láthatod. Különben ne kérted volna; hisz én nem kötöttem rád magamat.

Mi illeti azon kérdésedet, mi oka, hogy hívlak és egyszersmind ama nyilatkozatodat, hogy bár dolgaid gátolnak, mégis, nem csak ha kell, de ha csupán kívánom is, rögtön megjönni nem röstelsz: arra épen semmi szükség nincs; hanem gondolnám, hogy útazásod tervét mégis alkalmasabban lehetne intéz-

---

egyszer a színházba lépő Othót a nép kifütyöléssel fogadta, a lovagrend pedig ennek ellenében felállással s tapsolással tisztelte, s ebből egész *crawall* kerekedett volna; Cic közbelépve, a népet rögtön a Bellona templomába hívta és ott a lovagrend érdekében tartott íme beszédével úgy szivére hatott, hogy a tömeg mindjárt a színházba visszatérvén, Othót az előbbi füttyökért két annyi tapssal vígasztalta meg.

[11]) Sylla a proscribáltak gyermekeit egy törvénye által a hivatalképességtől megfosztván, holta után azok a törvény eltörléséért folyamodtak; mit Cic. az itt említett, de meg nem levő beszédében ellenzett. Szavait, mikkel ez ellenzését igazolja, Piso melletti védbeszédéből az e kötetbeli *chronologiai vázlat* 58-ik lapjának 1-sö jegyzetében már idéztük.

[12]) Nincs meg.

[13]) Ezek a meglévő négy *Catilinariák*.

[14]) Az egyik *III-a agraria* czím alatt megvan, de a másik elveszett.

ned. Fölötte soká oda vagy, kivált midőn közel helyeken jársz. Én sem élvezhetlek téged: te is nélkülözesz engem. Most ugyan nyugtom van; de ha a szép ficzkó [15]) dühe többre találna terjedni, ugyancsak fölzargatnálak onnét. Hanem őt Metellus derékúl gátolja s fogja is gátolni. Már azt mondhatom, ez egy honszerető consul s mint én felőle mindig tartottam született jóság.

Amaz [16]) meg nem titkolja — csakugyan néptribun akar lenni. Midőn erről a tanácsban szó volt, befizettem az embernek s szemére hánytam vízeszűségét, mint ki Rómában néptribunság után jár, holott Siciliában [17]) azt mondogatta, aedilségért akar föllépni. Azonban, mondám, nem igen szükség rajta búsulnunk; mert mint plebeiusnak sem lesz cseppel is több módja megbuktatni a köztársaságot, mint volt consulságom alatt, a vele egyszőrű patriciusoknak. Mikor pedig népgyülésben azzal hánykolódott, hogy ő a tengerszorostól [18]) heted napra megjött s hogy senki elébe nem mehetett, minthogy a városba éjjel lopódzott be: reá azt mondám: mindez nála épen nem újság; mi annak Siciliától Rómáig hét nap, kinek Rómától Interamna csak három óra; s már előbb is lopódzott ő be éjjel és nem ment senki elébe, még mikor leginkább kellett volna is [19]). Szóval, én e pajzán em-

---

[15]) *Pulchelli*: azaz Clodiusé. Lásd a 21-ik lev. 25-ik jegyz.

[16]) Ismét Clodius értetik.

[17]) Hol az előbbeni évben quaestorkodott.

[18]) Italia végéről a Sicilia és Calabria vagyis Messana és Rhegium városok köztti tengerszorostól.

[19]) Ezek mind rugdalódzások, mellyekkel Cic. a Clodius botrányos kalandjára czéloz. Ez utóbbi a *Bona dea* ünnepén elkövetett

bert meghunnyászkodóvá teszem, nem csak folytonos komoly beszédem, hanem illyes gúnyaim által is. A honnét már bizalmas hangon is kezdek ingerkedni s enyelegni vele. Minap is, midőn egy jeleltet kísérnénk haza, kérdi tőlem, szokt'am-e én a siciliaiaknak [20]) gladiator-játékoknál helyet szerezni? Felelém, hogy nem. No én, úgymond, mint új védőjök, meg teszem. Csak hogy néném, a ki, mint consulné annyi helyről rendelkezik, csak egy lábat [21]) juttat nekem. Ne legyen panaszod, mondám, a néned egy lába miatt, fölemelhetd ott a másikat is [22]). Nem consularis élcz, fogod mondani. Elismerem; de én ezt a nem igen consularis nőt gyűlölöm; mert lázító s háborúban él férjével és még nem csak Metellussal, de Fabiussal is [23]), mivel nehezére esik, hogy ők barátaim.

A telektörvény [24]), melly felől tudakozódol, úgy látszik, egészen elaludt.

Mennyiben a pompeiussali barátkozásért gyenge legyintéssel dorgálsz, nem akarnám, hogy azt gondold, én vele a magam fedezése végett szövetkeztem légyen: hanem a dolog úgy állott, hogy ha köztünk valami félreértés talált volna történni: a köztársaságban a legnagyobb visszavonásoknak kelle vala

csínját tagadta, azt állítván hogy ő akkor nem is volt Rómában; holott az eset előtt három órával többen látták őt Rómában, honnét 3 óra alatt Interamnába nem lehetett elmenni. *Éjjel máskor is lépett be* t. i. mikor az áldozó nők közé becsúszott. *senki elébe nem ment*: hogy t. i. a botrányos tettben meggátolja.

[20]) Kiknek Cic. patronusa volt.

[21]) Egy lábnyi helyet.

[22]) E pajzán tréfával arra céloz, hogy Clodius a hír szerint saját nővéreivel paráználkodni szokott. Itt három nővére közől Clodiáról, Metellus Celer consul hitveséről van szó.

[23]) Kit, úgy látszik, Clodia másik férje gyanánt használt. Melylyik Fabius volt légyen, nem bizonyos.

[24]) A már két előbbi levélben említett törvényjavaslat Flavius tribuntól.

bekövetkezniek. Minek részemről úgy lőn útja bevágva, úgy eleje véve, hogy nem nekem kell eddigi legjobb útamból kitérnem, hanem őneki jobbá lennie s népszerű csapodárkodásából valamit levetkeznie; s tudd, hogy már ő az én tetteimről, mellyek ellen többen föllovalták, sokkal nagyobb magasztalással szól, mint az övéiről. Mert magában a köztársaságnak csak jó vezetőjét: bennem megtartóját ismeri el. Nekem, hogy ezt teszi, használ-e, nem tudom; a köztársaságnak bizonyosan használ. Hát ha még Caesart is, kinek szelei most fölötte kedvezők, jobbá tehetem, olly sokat ártok-e vele a köztársaságnak? De bizony, ha egy irígyem nem volna is; ha mindenek, mint illenék, pártolnának is: akkor sem kellene kevésbbé javalni az olly orvoslást, melly a köztársaság sérűlt részeit gyógyítná, mint a melly azokat kivágná [25]). Hát most, midőn az a lovasság [26]), mellyet én a te zászlód s vezénylésed alatt a Capitolium halmán fölállítottam, a tanácsot elhagyta [27]); és midőn főbbjeink azt hiszik, az eget elérik újjokkal, csak tavaikban bajúszos rózsahalaik legyenek, mellyek markukba úszszanak [28]) s egyebekkel nem gondolnak: nem látszom-e te előtted eleget használni, ha kieszközlöm, hogy ártani ne akarjanak, a kik tudnának? Mert a mi Catónkat nem szereted te jobban nálamnál. De ő, a legjobb akarat s legnagyobb becsületesség

[25]) A Cato túlságos szigoraként.

[26]) Az a lovagi rend, mellyet Cic. a Capitolium tövében feküt Concordia templomába a Catilina elfogott társai felől teendő intézkedés végett összehitt; midőn e rendet a tanácscsal szép egyetértésre bírta. Ez alkalommal a többi előkelő senatorok köztt Atticus is megjelent.

[27]) A vámbér-leszállítás kérdése miatt. Lásd a 22-ik lev.

[28]) Mint Martialisnál:

Qui norunt dominum, manumque iambunt. Epigr. l. IV. 30.

mellett, árt némellykor a köz ügynek. Ő t. i. úgy szavazgat, mint ha Plato köztársaságában [29]) és nem a Romulus csőcseléke köztt élne. Mi igazságosabb, mint, hogy bíróság elébe jusson, ki bíráskodásért pénzt vett el? Cato erre szavazott. A tanács beleegyezett — s kész lőn a háború lovagjaink részéről, a curia ellen - nem ellenem; mert én bele nem egyeztem. Mi szemtelenebb, mint a publicanusok lemondása? [30]). Mégis ez osztály megtarthatása végett, érdemes lett volna áldozni valamit. Cato ellenszegűlt és győzött. Így már most, mikor a consul börtönbe záratott [31]) s több ízben lázangás támadt, meg sem mozdúla senki azokból, kiknek összecsődűlése által szoktuk én s az engem követett consulok a köztársaságot megvédni. De hát, fogod te mondani, pénzen vegyük meg őket magunknak? [32]) Mit tehetünk róla, ha másként nem lehet. Csak nem fogunk a szabadosokra vagy talán még rabszolgákra is szorúlni. Hiszen, mint mondani szoktad, elég volt a jó akarat.

Favonius az én tribusommal több becsületet aratott, mint a magáéval. Lucceiusét elvesztette [33]). Nasicát terhesen vádolta [34]), csak hogy úgy szónokolt, mintha magát Rhodusban nem Molónál, hanem

---

[29]) Abban, mellyet πολιτεια (respublica) czímű munkájában rajzol.

[30]) Az először kötött szerződésről.

[31]) L. Flavius néptribun Metellus consult az *agraria* törvény ellenzéséért börtönbe záratta, de ki onnét a többi néptribunok és Pompeius közbenjárására csakhamar kibocsáttatott.

[32]) Megengedvén, hogy a bíráskodásért pénzt vehessenek el s leszállítván a vámbért kedvökért.

[33]) A Lucceius tribusát azért vesztette el, mert Lucceius Caesarnak, Favonius pedig a Caesarral ellenkező elvű Catónak volt barátja.

[34]) Hivatal vásárlásért. Úgy látszik Favonius és Nasica néptribunságért versenyeztek ekkor.

valami molnárnál gyakorolta volna. Rám, hogy védő valék, kissé megneheztelt. Most ismét pályázni akar — a köztársaság javáért. Lucceius mint áll[35]), megírom neked, mihelyt látni fogtam Caesart[36]), ki is két nap alatt itt lesz[37]).

Hogy a sicyonbeliek búsítnak, Catónak s versenytársának Serviliusnak tulajdonítsd. Ugyan, nem számos derék férjfiút sújt-e ez a csapás?[38]) De ha már úgy tetszett, csak dicsérjük, hogy azután a villongásoknál magunkra hagyassunk.

Amaltheám vár téged s szüksége van reád. Tusculanum s Pompeianum nagy örömömre szolgálnak; csak hogy engem, a mások érczének megmentőjét[39]), nem corinthusbeli érczczel,[40]), hanem a piaczon kölcsönzöttel[41]) borítottak el.

Galliában, reménylyük, csend lesz.

Prognosticonaimat[42]), a beszédecskékkel együtt,

---

[35]) Mi kilátása van a consulsághoz.

[36]) Ki a consulságért Bibulus ellenében Lucceiussal fogván kezet, ennek mint-állását tudhatta.

[37]) Megjön Lusitaniából, a hol akkor praetorkodott.

[38]) Az a tanácsvégzési záradék a *szabad népekről*, melly Catótól és az őt majmoló Serviliustól eredt.

[39]) Ki Catilinának a pénzes embereket vészszel fenyegető pártütését mint consul elnyomta.

[40]) A *corinthusi érez* a régieknél nagy becsben állt érczkeverék volt; mellyről id. Plin. *hist. nat. XXXIV.* 2. azt mondja: „hoc casus miscuit, Corintho, cum caperetur incensa" mintha a Corinthus felégetésekor összeolvadt érczekből állott volna elő. De ezt a történet megczáfolja, mert ez érczet e név alatt már előbb ismerték. Vegyítve volt arany- ezüst- és rézből, s a mint egyik- vagy másikból több jött hozzá, a szerint változtatta a szint.

[41]) Mellyel a pénzváltók s uzsorások vásárt űznek. Cicerónak a sok szép villa, mellyeket Tusculum, Pompeii, Formiae, Cumae, Puteoli, Antium, Astura határaiban egymásra vásárolt, sok kölcsön vett pénzbe kerűlt.

[42]) Érti *Aratus időjóslatait*, mellyeket görögből latinúl versekben fordított s töredékben ma is olvashatni.

maholnap várhatod. De te azért nekem, mint gondolkodol haza jöveteled iránt, megírd. Mivel Pomponia hozzám azt izente, quintilis havában fogsz Rómában lenni. Ez azzal a leveleddel, mellyben indúlásod felől tudósítasz, össze nem vág.

Paetus, mint hozzád a múltkor írtam, mindazon könyveket, mellyeket a bátyja hátrahagyott, nekem ajánlotta. Ezen ajándéka a te gondoskodásodhoz van kötve. Ha engem szeretsz, intézkedjél, hogy megtartassanak és hozzám jussanak. Ennél semmi nekem kedvesebb nem lehet; s szeretném, ha mind a görögöket, mind különösen a latinokat, jól megőriznéd. Ez ajándékocskát tőled kerűltnek fogom tekintni.

Octaviusnak írtam levelet; vele személyesen nem szóltam; mert nem tudtam, hogy azok az ügyeid provinciájához tartozók, sem téged az uzsorások [43]) közé nem számítottalak. De, mint kellett, hathatósan írtam.

Rómában, quintilisben, 693.

A. II. 2. XVI. 27.

Cicero Atticusnak üdvet!

Kérlek, Cicerónkat [1]) nekem meggyógyítsd. Vele én is betegnek érzem magamat [2]).

---

[43]) *In tocullionibus.* E szó mellyet Cic. jó kedvében a görög τοκος-ból (uzsora) faragott, sehol másutt mint ez egy helyett a latin classicusoknál elő nem fordúl. Atticusnak Macedoniában is voltak künn kamaton pénzei s ezek végett kivánta Cic. által az Octavius közbenjárását megnyerni.

[1]) Quintus Cicero fija értetik, ki talán Atticus *nomentumi* villájában feküt betegen, hova már ekkor Atticus Epirusból megérkezett.

[2]) E hely itt igen meg van rongálva. A többféle kiigazításból ezt a Muretusét, mellyet Schütz is elfogadott találjuk legjobbnak.

Most a *Pelleneket* [3]) forgatom kezemben s bizony már jó rakást halmozék föl lábam előtt Dicaearchusból. Beh derék egy ember! s mennyivel többet tanulhatsz tőle, mint Prociliustól [4]). A *Corinthusiak* s *Athenaeiek*, gondolom, nálam Rómában meglesznek. Mondom neked, elolvasd ezt, ha ráérsz, bámúlásra méltó férjfi ő. Herodes, ha esze volna, őt olvasná inkább, mintsem maga egy betűt is írna. Ez engem levéllel lepett meg; neked, a mint látom, nyakadra ment. Jobb szeretném, magam is pártütő lettem volna, mintsem hogy a pártütésnek elleneszegűltem, ha tudnám, hogy őt kell hallgatnom [5]).

Lolliusra nézve nincs jó dolgod; Vinius [6]) végett dicsérlek.

De héj! nem látod-e, hogy 1-ső közelget [7]). Antonius nem jön [8]); a bírák meg gyülekeznek. Mert, mint nekem írják, Nigidius, népgyülésben azzal fenyegetődzik, hogy a melly bíró itt nem lesz, kereset alá veendi. Csakugyan, ha részedről jösszsz [9]), otthon [10]) minden esetre 1-ső előtti nap nálunk vacsorálj. Vigyázz, másként ne tégy. Légy jó egészségben.

Tusculanumban, december elején, 693.

[3]) A pellenebeliekről írt könyvet Dicaearchustól. *Pellene* város volt Achaiában; szép gyapjú-szövetéről híres.

[4]) Erről a Prociliusról Varro (*de lingv. lat. IV.*) és id. Plinius is (*hist. nat. VIII.* 2.) tesznek említést s azok után historiai s geographiai író lehetett. Munkáit úgy látszik Atticus becsülte. Azokban egy helyt *Lampridius* szerint azt írta, hogy Memphisnél az van egy arany oszlopra egyiptomi betűkkel felírva: „*csak akkor lesz szabad Egyiptom mikor Róma hatalom-vesszeje oda eljut.*“

[5]) *Herodes* kiről itt szó van, Cic. consulságáról írt valamit, de a művet véghetlen silánynak találta Cicero. Lásd a *tört. mut.*

[6]) Mind Lollius és Vinius, mind dolgaik egészen ismeretlenek.

[7]) T. i. január 1-je.

[8]) Macedoniából, a hol proconsulságában elkövetett zsarolásaiért otthon bűnvád várakozott reá.

[9]) Tusculanumba, honnét e levél iratott.

[10]) Rómában, hol Cic. 694-ki január 1-jén az új consulok hivatalba lépésekor jelen akart lenni.

A. II. 3. XVII. 28.

Cicero Atticusnak üdvet!

Gondolom, elsőben az örvendetes hírekről [1]). Valerius [2]) fölmentetett; védője Hortensius volt. Ez itélettel, úgy hiszik, Aulus fijának kedveskedtek csak [3]), de én gyanakszom, hogy Epicrates is csíntalankodott [4]). Mert megvallom, nekem az ő harisnyái s fehérített szalagjai sohasem tetszettek [5]). Mi van a dologban, kitudjuk, ha megjöszsz.

Midőn ablakaim keskenységét gáncsolod, tudd, a *Cyropaediát* gáncsolod [6]). Mert erről én is szót té-

---

[1]) *Εναγγελια.* E szót itt többen *jó hír jutalmául* veszik; mintha Cic. e levelét is, mint az előbbit még Tusculanumból írná a már Rómába megérkezett Atticushoz s neki a jó hírekért, miket tőle onnét vett, e válaszával meg akarna fizetni. Így vette Wieland is. Mi ellenben Schütztzel tartunk, s azt hiszszük, Cic. már ekkor Rómában volt s ő közli a jó híreket Atticussal, ki oda még meg nem érkezett, de már Italiába jött.

[2]) Mellyik Valerius és miféle pörben mentetett fel, nem tudni. A Cic. által védett Valerius Flaccus nem lehetett, mert ez később 694-ben került vád alá; úgy nem Valerius Messala is, ki az előtt való évben consul volt, mert ezt Cic. mindig *Messalának* szokta nevezni. Mindenesetre olly egyénnek kellett lennie, kinek felmentetése Atticusnak érdekében feküt.

[3]) Ha itt a *C. Atili* helyett (mint előbb iratott) az újabban javasolt *Auli filio* fogadtatik el, akkor e mondat azt teszi, hogy a felmentés Pompeius kedvenczének Afraniusnak kedvéért történt.

[4]) *Epicrates* alatt melly görög név *hatalmast* jelent, Pompeius értetik, kinek Cic. által gyanított csíntalansága úgy látszik abban állott, hogy Valeriusnak vagy nejét, vagy leányát Afraniussal együtt kerülgette.

[5]) Hogy ezekért mások is megróvták Pompeiust, azt Valer. Maximus s Ammianus Marcellinus is említik. Egyébiránt Pompeiuson mint hadiférjfiún, úgy a katonabakancs, mint a térdkötő, mellyet sebes lába miatt kellett viselnie, hihető csak azért szúrt szemet, mert mindenik nagyon czifra lehetett, mit benne Cic. hiú piperéskedéskép róv meg.

[6]) *Cyrus* görög építész, kit Cic. valamellyik villájánál használt,

vén, Cyrus azt mondá, hogy a kilátás, széles ablakokból, nem olly kellemes. Legyen példáúl a szem A. a tárgy B. C. a sugár D. E. — no tudod a többit [7]). Igaz, ha a képek szembeötlése adná a látást, szűk helyeken a képek igen összeszorúlnának, míg ellenben így a sugár-kiömlés gyönyörűen esik [8]). Ha még egyebet is találnál gáncsolni: nem fogod elvinni szó nélkül, hacsak olly valami nem lesz, a min költség nélkül lehet igazítni.

Térek most január hónapra és helyzetünkre s a köztársaságra; mellyről socraticus modorban, kétféle hangon, de végre, a hogy ők szoktak [9]) határzottan szólok. Valóban nagy fontosságú tárgy forog fenn. Mert vagy erősen ellen kell szegűlnöm a telektörvénynek, [10]), mi némi küzdéssel, de nagy becsülettel is jár;— vagy veszteg maradnom,—mi nem egyéb lenne, mint Soloniumba s Antiumba mennem [11]), vagy végre elősegítnem, mit tőlem Caesar, mint mondják, annyira vár, hogy ez iránt kétsége sincs. Volt is nálam Cornelius — akarom mondani Balbus, a Caesar meghittje. Ez azt erősíté, hogy ő mindenekben az én tanácsommal és Pompeiuséval akar élni s rajta

---

s kinek tudományát a névrokonságnál fogva tréfásan Xenophon *Cyropaediájának* nevével tiszteli meg. Lásd: Cyrust a *tört. mut.*

[7]) E szavaival is enyeleg Cic. mert a demonstratiónak, melyet Cyrussal nagy mathematicus hangon megkezde, csak most kellene még következnie.

[8]) Epicurus szerint nem (mint a stoikusok vélték) a tárgyakról a szembe, hanem a szemből a tárgyakra lövellő sugárok állítják elő a képet.

[9]) Kik előbb a tárgyat jobbra balra megvitatták s azután mondták ki önvéleményöket.

[10]) Mellyet az új consul Caesar kivinni akar.

[11]) Vagyis: minden köz ügyektől félrevonúlni. *Solonium* és *Antium* igen kies vidékeken feküt latiumi városok, hol Cic. mind a két helytt kellemes mulató-házakat bírt.

lesz, hogy Pompeiussal Crassust egybekösse. Itt ezek jöhetnek tekintetbe: belviszonyom Pompeiussal — hogyha tetszik, Caesarral is; megbarátkozásom ellenségeimmel; békességem a tömeggel; nyúgodalmam öreg napjaimra. De rám az a buzdítás hat, melly hozzám a III-ik könyvben ekkép szól:

Ámde te a pályát, mellyet kora éveid óta
S mellyet mint consul követél vala tüzzel, erélylyel,
Fusd meg, emeld hiredet s becsülését a jeleseknek [12]).

Miután ezt nekem abban a munkában, melly nagyrészt jobbjaink szellemében van írva, maga Calliope súgallja, nem félek, hogy mindig szemem előtt ne legyen ez:

Legderekabb jósjel, melly int harczolni hazánkért [13]).

— de ezeket a compitaliakori [14]) sétáinkra tartsuk fel.

A compitaliát megelőző napot eszedben tartsd. Fürdőt melegíttetek számodra; Terentia Pomponiát meghívja s mellénk veszszük anyádat is. *Theophrastus Philotimiáját* [15]), Quintus öcsém könyveiből, hozd meg számomra.

Rómában, decemb. 693.

---

[12]) E versek egy a Cic. consulságáról írt költeményben adattak a Musa szájába.

[13]) Ilias XII. 243.

[14]) Így neveztetett egy régi ünnep, mellyet évenként a praetortól kiszabott időben (többnyire december végén) a házi istenek tiszteletére, lakomák és játékok kíséretében, a czéhmesterek keresztútakon szoktak tartani. 685-ben Caecilius és Marcius consulok alatt a czéhek eltöröltetvén, a *compitalia* is megszüntek, de tíz év múlva a P. Clodius néptribun által visszaállított czéhekkel újra divatba jöttek. Később Caesar Augustus alatt kétszer is szabad volt ez ünnepet megülni (*Suet. Octavian. 31.*) Hihető innét vette eredetét az a babona melly a *lucza-székkel* karácsony éjjelén a keresztútakon ma is üzetik.

[15]) *Becsvágyról* szóló munkáját. Hihető azt, mellyről Cicerónál *de leg. III. 6.* említés tétetik.

Q. I. 1. XVIII. 29.

Marcus, öcsének Quintusnak üdvet! [1])

Noha nem kétlem, e levelemet több tudósítás, végre maga a hír meg fogja gyorsaságával előzni s hamarább hallandod másoktól, hogy epedésünkhez és fáradalmadhoz harmadik év járúlt: mégis, gondolám, illő éntőlem is e kedvetlen jelentésnek hozzád eljutni. Mert előbbi nem egy, de több levelemben, mikor már az ügy másoknál kétségbeesett volt, én neked akkor is maholnap kilépésedre reményt nyújtogattam; nem csak, hogy e kedves hiedelemmel minél tovább kecsegtesselek, de azért is, mert mind magam, mind a praetorok részéről [2]) olly nagy volt a küzdés, hogy a dolog kivihetőségén nem kétségeskedtem. Most, miután úgy esett, hogy sem a praetorok befolyásaikkal, sem én igyekezetemmel semmire menni nem bírtunk, ezt mindenesetre sajnosan nem venni nehéz; hanem azért a mí olly nagy dolgok vitelében s elviselésében gyakorlatos lelkeinknek megtöretni s a kellemetlenség miatt elsatnyúlni nem kell. És mert az embernek azt illő legnehezebben vennie, mit ön

[1]) Cicerónak e hosszú levélre, mellynek, tárgyát és modorát tekintve, a Xenophon Cyropaediája után *Quintopaedia* czímet adhatnánk, két körülmény szolgáltatott okot és alkalmat. Egyik, hogy Quintust, a ki provinciájából consulság után járhatás végett, minél előbb haza jöni vágyott, helytartóságának harmadik évre is kinyújtatásáért megnyugtassa; másik, hogy némelly hibáira, mellyek miatt nem legkedvezőbb hírben állt, *(Svet. Octav. c. 3.)* gyengéden figyelmeztesse. A Quintus-árnyékoldala nem a más helytartók közönséges vétke, a zsarolás és zsarnokolás volt; e részben ő egészen tisztán állt, hanem az, hogy a milly könnyen fellobanó olly hamar is lelohadó indulatú lévén, magát e hirtelen változó kedélye által egy felől túlságos szigorra, más felől kelleténél is lágyabb engedékenységre (mi egy kormányzóban mindenik nagy hiba) hagyta ragadtatni.

[2]) Kik mert propraetorságokra vágytak, a Quintus felváltatásán buzgóan dolgoztak.

hibájával okozott: van e tárgynál valami nekem nehezebben eshető, mint neked. Mert az én hibámból történt (ellenkezőleg, mintsem velem, mind elindúltodkor, mind levél által végeztél), hogy tavaly föl ne váltsanak. Mit én, míg szövetségeseink jóllétén dolgoznám, némelly űzérkedők szemtelenségét gátolnám s fényemet érdemed által nevelni óhajtnám [3]), nem bölcsen tevék, kivált midőn azt okozám, hogy a második év harmadikat is húzhasson maga után.

Miután ezt envétkemnek vallom, bölcseséged és emberségedhez illő, gondoskodnod és kieszközölnöd, hogy ez én kevéssé bölcs intézkedésem a te buzgalmad által jóvá tétessék. És ha a jó hírben állás minden kellékére magad tüzesben serkented magadat — nem hogy másokkal, hanem hogy már tenmagaddal versenyezz; ha egész elmédet, gondodat, gondolkodásodat minden tárgyban a kitűnő érdem óhajtására ébresztgeted: hidd nekem, a fáradalmadhoz adatott egy év ránk számos évi örömet és még utódainkra is dicsőséget hozand. Miért is elsőben arra kérlek téged, hogy kedvedet összébb ne vond és el ne ejtsd; se magadat tiszted nagyságától mint hullámtól elboríttatni ne engedd; de sőt ellenébe emeld s szemébe nézz, vagy önkényt is elébe menj a munkának. Mivel a köztársaságnak nem is olly részét kezeled, mellyben a sors uralkodnék, hanem hol ész és szorgalom hat legtöbbet. Ha valami nagy s veszélyes

[3]) Innen kitetszik, miért kivánta Cic. hogy öcscse helytartósága a második évvel megtoldassék. Azt akarta t. i. általa elérni, hogy Quintusnak, kit valami (alább megnevezett) *Paconius* s *Tusculius* tőzsérek, velek éreztetett szigorúságáért, mind a tartományban, mind Rómában rosz hírbe kevertek s panaszszal illettek, idő s mód juttassék magát kitisztítni és jövőre a közvéleményben kedvezőbb állásba tenni.

háború élén álltodban látnám meghosszabbítva kormányzásodat: remegnék lelkemben, mert egyszersmind a sors hatalmát is fölöttünk meghosszabbítva tudnám. Most ellenben a köztársaságnak azon része van bízva rád, hol a sors vagy semmi, vagy parányi szereppel bír és hol erényességedtől és lélekmérsékletedtől látszik függni minden. Úgy hiszem, sem ellenségek cseleitől, sem csataküzdéstől, sem frígyesek elpártolásától, sem zsold- s élelembeli szükségtől, vagy hadsereg-lázadástól nem félhetünk; mik fölötte gyakran a legbölcsebb férjfiaknál megestek; úgy, hogy mint a legjobb kormányosok a vihar erejét, akkép ők a sors rohamát legyőzni nem bírták. Neked a legnagyobb béke, legnagyobb csend jutott; csak hogy az a szunnyadó kormányost el is temetheti, az ébert gyönyörködtetheti is. Mert először: e tartomány szövetségeseink azon fajából áll, melly az összes emberfaj közt legmíveltebb [4]); azután ollynemű polgárokból [5]), kik vagy mert publicanusok, velem szoros viszonyban állanak, vagy mert kereskedésök után gazdagok, azt hiszik, ép vagyonukat az én consulságom jóvoltából bírják. Ámde épen ezek közt léteznek súlyos viszályok, születnek számos sérelmek s fordúlnak elő nagy villongások. Mintha biz én azt gondolnám, nem jókora föladatot viselsz. Tudom, hogy e föladat igen nagy s legnagyobb belátást kiván. De ne feledd, miként én ezt jóval inkább az ész, mintsem a szerencse feladatának tekintem. Mert hisz ugyan mibe kerül fékezned azokat, kiknek élén állasz, ha tenmagadat fékezed? Ám-

[4]) Érti a görög népet Asiában.

[5]) Rómaiakból, kik vagy mint kincstári bérlők, vagy mint kereskedést űzők tartózkodtak Asiában.

de legyen az nagy s nehéz másoknak, a mint fölötte nehéz is: nálad mindig nem csak igen könnyű volt ez, de annak is kelle lennie; kinek természeted olylyan, hogy úgy látszik, oktatás nélkül is mérsékelt lehetett volna; és pedig oktatás ollyan járúlt hozzá, melly a leghibásabb természetet ki bírná művelni. Midőn te a pénznek, midőn a gyönyörnek, midőn bármi tárgyak megkivánásának ellent fogsz állni mint teszed: gondolnám, félő lesz, hogy a gonosz tőzsért, kissé kapzsibb publicanust zabolázni ne tudd. Már ugyan rád a görögök, az illy élet mellett, úgy fognak tekintni, hogy azt vélik, évkönyveik emlékéből, vagy szinte égből szált alá a tartományba valami isteni férjfiú. És én most ezeket nem a végett írom, hogy tedd, hanem hogy, mert teszed s tetted, örűlj. Mert vajmi szép Azsiában legfőbb hatalommal három évig lenned úgy, hogy semmi szobor, vagy festés, semmi díszedény vagy szőnyeg [6]), semmi rabszolga [7]), senki bármilly szépsége, semmi pénzbeli igéret a legnagyobb feddhetetlenségtől s tisztakezűségtől félre nem vitt légyen. Aztán mit lehetne olly kivételest, vagy olly kivánatost találni, mint hogy ez a te erényességed, magadon-uralkodásod, mérsékleted nem lappang homályban, sem elrejtőzve nincs, hanem Azsia napvilágának, a leghíresb provincia szemeinek s minden népek és nemzetek füleinek kitéve áll? [8]), hogy körútaidtól az emberek el nem ijednek? költségekkel ki nem meríttetnek? érkezteden meg nem

[6]) Az előszámlált becses értékű mesterművek közt, az ebédlő teremek ékesítésére használt drága szőnyegek is nagy divatban s kapósságban voltak.

[7]) Ki vagy szépsége, vagy más ritka tulajdonsága miatt volt becses.

[8]) Minden népek látják és hallják.

döbbennek? hogy akárhová jöszsz, mind nyilván, mind magánosan legnagyobb az öröm, miután a város őrűl s nem zsarnokúl, a ház vendégűl és nem rablóúl látszik befogadni [9])?

Arra pedig illy körűlmények köztt bizonyosan már maga a tapasztalás megtanított téged, miszerint korántsem elég magadnak ez erényekkel bírnod, hanem gondosan körűl kell nézned, hogy a tartomány fölötti őrködésnél ne csak egy magadért, de kormányod minden szolgájáért szövetségeseink, polgárink s a köztársaság előtt jótállni láttassál. Ámbár legatusaid ollyanok vannak, kik méltóságukra önkényt tekintettel leendenek; közttök rangra, érdemre és korra első helyen áll Tubero; kiről én fölteszem, kivált miután történelmet ír, hogy fog választhatni évkönyveiből sokakat, kiket utánozni kívánjon és tudjon. Allienus [10]) pedig nem csak szelleménél és jó érzelménél, de életünk követésénél fogva is a mienk. Mert Gratidiusról [11]) minek is szólanom? kiről bizonyosan tudom, elannyira félti becsületét, hogy irántunk való testvéri vonzalma miatt, a miénkre is fél-

[9]) A helytartóknak kötelességökhöz tartozott, provinciáiki ban a főbb városokat rendre eljárni, panaszokat kihallgatni, eligazítani, a hozzájok fölebb vitt perekben végitéletet mondani s a város és kerület javára szükséges intézeteket megtenni; és ha magok nem mehettek, legatusaikat küldötték ki e végre. E körútaiknál a községektől előfogatokon kívül mást követelniek szabad nem volt;. szállásaikról is magoknak kellett gondoskodniok; ezért az álladalomtól úti sátorokat kaptak, hogy azokat ott, hol szállástadó ismerősük nincsen, köz helyeken felüthessék. De azért később olly nagy zsarolásokat szoktak elkövetni, hogy a helytartó látogatásától a városok, mint valami ellenség jövetelétől, úgy rettegtek.

[10]) Többet annál a mi itt van, felőle nem tudunk. Meglehet, ő az, ki Caesar afrikai háborúja alatt, Siciliában praetoroskodott. (*Hist bell. afr. c. 2.*)

[11]) Úgy látszik unokája annak az arpinumi M. Gratidiusnak, knek nővére a két Cicerónak nagyanyja volt.

tékeny. Quaestorod [12]) nem saját belátásod szerint választott van, hanem ollyan, kit sors adott. Ennek szükség mind önként magátmérséklőnek lennie, mind a te intézkedéseidhez s rendeleteidhez alkalmazkodnia. Ha valamellyikök netalán szennyesebb lenne, elnézhetnéd addig, míg önmagára nézve múlasztaná el azon törvényeket, mellyekhez kötve van; de nem, hogy a hatalmat, mellyet neki tekintélyűl te adtál, nyerekedésre használja. Mert biz az nekem nem tetszik, kivált midőn a mostani szokás, már csak a szertelen engedékenységre s kedvkeresésre vetette magát, hogy minden szennyet fölkutass s őket egyenként kimotozd; hanem mennyi kihez-kihez a bízalom, annyi legyen bízva kire-kire. És ezek között az ollyakért, kiket melléd hivatalos dolgaidban társakúl és segédekűl maga a köztársaság adott volt, csupán azon határok között fogsz állni jót, mellyeket föntebb elődbe írtam.

A kiket ellenben vagy házi kosztosaidból [13]), vagy a szükséges udvarlók közől [14]) kivántál melléd s kik némileg a praetori kísérethez-szoktak számíttatni, ezeknek nem csupán tetteikért, de minden beszédökért is jót kell állanunk. Azonban veled ollyanok vannak, kik között a jóviseletűeket megválasztnod könnyű, s a becsületedre kevesebbé ügyelőket zaboláznod még könnyebb. Ezektől, míg avatatlan

[12]) Sylla dictatorsága alatt megállapíttatott, hogy évenként húsz quaestor vagy kincstárnok legyen választva, kik közől kettő a *fővárosban*, a többi tizennyolcz künn a provinciákban kezelje a kincstárt. Ez utóbbiak a proconsulok s propraetorok mellé sorshúzás útján osztattak el s rangban mindjárt ő utánok következtek s azok hivatala kiteltével, az új helytartó megérkeztéig, ők szokták a kormányzást áltvenni.

[13]) Házi barátaid, jó ismerőseid közől.

[14]) Millyenek az írnokok, poroszlók, hivatalszolgák sat. voltak.

valál, hiszem, jószívűséged reászedethetett (mert minél jobb ember valaki, annál nehezebb másokat roszaknak gyanítania): de most ez a harmadik év az előbbiekbeni feddhetetlenségedet óvatosbnak, s megválasztóbbnak is lássa. Legyenek füleid ollyanok, mellyekről azt tartsák, hogy a mit hallanak, hallják [15]), nem mellyekbe tettetve és színeskedve haszonkeresésből sugdossanak. Legyen pöcsétgyűrűd ne mint holmi eszköz [16]), hanem mint tenmagad — ne a mások akaratának szolgája, hanem a tiednek tanúja. Palotásod [17]) olly állásban legyen, minőben őt lenni eleink akarták; a kik ezt nem javadalom, hanem munka és szolgálat gyanánt, nem könnyen ruházták másokra, csak a magok szabadosaira, kiknek még ők nem nagy különbséggel, akkép parancsoltak, mint rabszolgáiknak. A poroszló ne saját szelídségének, hanem a tiednek előtűntetője legyen [18]) s ama vesszőcsomagok és bárdok [19]) inkább a méltóság, mintsem a hatalom czímereit hordozzák előtted.

---

[15]) Azaz: a mit magoktól hallanak, tapasztalnak, csak az után indúlnak.

[16]) Mellyet akárkinek használni hagyj.

[17]) Azon hivatalszolgáknak, kik e nevet viselték, kötelességök a helytartók mellett abban állt, hogy a perlekedő feleket törvény elébe rendelték, és ha egyik vagy másik magát elfelejtve, lármát vagy egyéb tiszteletlenséget talált volna elkövetni, az ollyant az illedelem korlátai közé szorították.

[18]) Czéloz az olly poroszlókra, mint a Verreséi voltak, kik a fenyítő per alatt lévőkkel imígy alkudoztak: *Ut adeas tantum dabis; ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum. Ut uno icto securis afferam mortem filio tuo quid dabis? ne diu crucietur, ne saepius feriatur, ne cum sensu doloris aliquo, aut cruciatu spiritus auferatur?*

[19]) Mellyeket *fasces* név alatt ismerünk. E vesszőcsomókat, egy közepükbe dugott bárddal, a főbb tisztviselők előtt járdalni szokott poroszlók vállaikon vitték, és ha nagyobb méltósággal találkoztak, tisztelgés jeléül lebocsátották. A consulokat 12, tartományok helytartóit 6, és a dictatort 24 vesszőcsomó illette.

Szóval legyen tudva egész tartományban, hogy tenálad mind azoknak, kiknek fölötte vagy, üdvök, magzataik, hírök, vagyonuk a legdrágábbak. Végre az legyen a közvélemény, hogy nem csak azoknak, kik valamit elvesznek, hanem azoknak is, kik adnak, (ha megtudod) ellensége fogsz lenni. De nem is fog adni senki, mihelyt be lesz látva, hogy ollyanok által, kik azt színlik, nálad sokat hatnak, semmit tőled nyerni nem szokás. E beszédem mindazáltal mégsem ollyanforma, mintha téged a tieid irányában vagy igen keménynek, vagy gyanakodónak látni szeretnélek. Mert a ki csak közttök ollyan, hogy előtted két év szaka alatt haszonlesés gyanújába nem jött (miként Caesius- és Chaerippusról s Labeóról mind hallom, mind, mert tapasztaltam, hiszem is) semmi ok nincs, miért úgy ezekben, mint más hasonlóban, ha van, megbízni és hinni leghelyesbnek ne tartanám. De ha ollyan találkozik, kiben már megbotránkoztál, a kiről valamit észrevettél, annak semmit ne higyj, arra semmi részben jó híredet ne bízd.

Magában a tartományban pedig, ha ollyanra akadtál, ki bizodalmadba mélyen bejutott, s ki előttünk eddig ismeretlen volt, annak, meglásd, mennyit kelljen hinni; nem mintha sok provincialisok[20]) derék férjfiak nem lehetnének, hanem ezt csak remélni szabad, megitélni veszedelmes. Mert a színlés sok borítékával, mint megannyi kárpitokkal fedetik el mindenki jelleme; homlok, szemek, arcz felette gyakran hazudnak, a beszéd pedig legtöbbször. Hogy bírsz ímmár az emberek e fajából ollyakat találni, kik,

[20]) Érti a provinciában tartózkodó *római* publicanus és kereskedő egyéneket, mert a született tartománybeliekről alább fog szólani.

bár a pénz vágyától vezetve mindazon dolgokat [21]) nélkülözik, mellyektől mí megválni nem tudunk, mégis téged, idegen létedre, szívből szeressenek és ne önérdekből színeskedjenek? nekem legalább fölötte nehéznek látszik; főleg midőn ugyanez emberek magán állásút majd senkit, praetort mindig valamennyit kedvelnek. Ha talán e nemből (mi megtörténhetett) valakit magadba szerelmesbnek ismertél, mintsem állásodba: már azt a tieid számába szívesen bejegyezd. De ha ezt kilátni nem fogod: semmi osztálytól a barátkozásban inkább őrizkedni nem kell; azért, mert nem csak a pénznek minden útait ösmerik, hanem mindent is a pénz kedvéért tesznek s a kivel élni nem fognak, annak jó hírére ügyelni nincs gondjok. Sőt magoknál a görögöknél is szorgalmasan kerűlni kell a barátságokat, azon igen kevés egyénekén kívül, kik netalán a hajdani Görögh onhoz méltók. Most biz igen sokan csalfák és csapodárok s a hosszas szolgaság által szertelen hízelgésre képezvék. Én azt mondom, velek általában nemesen kell bánni; a legjobbal mindenikkel vendégszeretet s barátság által összekötve lenni; túlságos barátságaik nem is igen őszinték mert akaratainkkal ellenkezni nem mernek [22]), de meg irígyek is nem csak a mieink, hanem az övéik iránt is.

Ímmár ha az efféle tárgyakban, mellyek körűl félek, talán szigorúbb is vagyok, óvakodó s szemes lenni kívánok, minő gondolkodást tészsz fel rólam a szolgákra nézve? kiken minden helyen ugyan, de főképen a tartományokban uralkodnunk szükség.

[21]) Mint a Rómában lakást, nemes barátkozást, tudományokkal foglalkozást stb.

[22]) Mi, ha a szándék ártalmas, a jó barátoknak kötelességéhez tartozik.

Lehetne e részben sok szabályt adni: de legrövidebb s legkönnyebben megtartható az, hogy magokat azsiai útazásaidban úgy viseljék, mintha az Appia úton járnál s ne tartsanak semmi különbséget abban, Trallesbe vagy Formiaebe [25]) érkeztek-e. És ha valamellyik a szolgák köztt kitűnőleg hű: legyen az házi s magános ügyekben; a melly tárgyak kormányzói tisztedhez s a köz igazgatás valamelly ágához tartoznak, ezekből semmihez ne nyúljon. Mert sokat, mi hű szolgákra helyesen bízható, mégis a hír és megszólás kikerüléséért, rájok bízni nem kell. De nem tudom, mint vetődött beszédem ez oktató modorra, holott az nálam föltéve eleinte nem volt. Mert mit adjak oktatásúl annak, kit én főleg e szakban, okosságra nem alantabb, gyakorlatra pedig még föntebb állónak ismerek nálamnál? Azonban úgy gondolkodám, ha azokhoz, a miket tészsz, az én szavam is járúl, bennek annál nagyobb örömet fogsz lelni. Méltóságod alapjai tehát ezek legyenek: először a magad feddhetetlensége s megtartóztatása; aztán mindazoknak, a kik veled vannak, szerénysége; felette óvatos és gondos megválasztása mind a provinciabeli egyéneknek, mind a görögöknek a barátságoknál s komoly és állandó fegyelem a háznál.

Midőn ezek magán s mindennapi viszonyaink köztt is becsülttek: olly nagy hatalomnál, olly romlott erkölcsök mellett, olly csábító tartományban istenieknek kell látszaniok. Az illy intézkedés és az illy fegyelem fogja fentarthatni az ügyek megállapításánál s elitélésénél azt a szigort, mellyet azon esetekben használtál, a mikért, nekem nagy örömömre,

---

[25]) Szintúgy viseljék magokat mikor *Trallesbe*, mint mikor *Formiaebe* mennek. Amaz lydiai, emez latiumi város volt.

némelly nehezteléseket vettünk magunkra. Ha csak tán azt nem gondolod, hogy majd én, nem tudom miféle Paconiusnak [24]), ki még nem is görög, hanem mysiai, vagy phryx ember, sápítozásain megindúlok, vagy meg Tusceniusnak, egy őrjöngő és mocskos személynek lármáján, kinek tisztátlan torkából a legbecstelenebb vágyat nagy igazságosan kiragadtad. Az illyeket és tartományodban tett más szigorteljes intézkedésidet, a legnagyobb feddhetlenség nélkül, nem könnyű lenne föntartnunk. Legyen hát jogszolgáltatásodban a legnagyobb szigor, csak kedvezés által ne váltogattassék, hanem egyenlően megtartassék. De azonban keveset ér csak magadnak szolgáltatnod ki a jogot egyenlőn s pontosan, ha ugyanez nem történik azok részéről is, kiknek e tiszt valamellyik ágát általengedted. És nekem legalább úgy tetszik, nem épen nagy a teendők különbfélesége Azsia kormányzatánál, hanem hogy az egész a törvényszolgáltatáson fordúl meg leginkább.

Hozzá kötendő még: a kihallgatásbeli készség, határozásnáli szelídség, a kielégítés s vítatkozás körűli pontosság [25]). Ezek által nem rég C. Octavius [26]) fölötte kedves lőn; kinél legelőször maradt veszteg a poroszló, hallgatott el a hivatalszolga s kiki hányszor s meddig akart, beszélt. Ezek miatt tán ő igenis lágynak tetszenék, ha e lágyság azon szigorát nem mentné, miszerint a Sylla emberei, mit erővel s

[24]) Egészen ismeretlen egyén, kit társával Tusceniussal együtt, Quintus mint propractor, valami csínjokért olly keményen büntetett, hogy azért Rómába mentek panaszra és ott Quintus ellen kígyót, békát kiáltottak.

[25]) A bíráskodás alkalmával.

[26]) Octavianus Caesar atyja, ki akkor Macedoniában propraetor volt. Itt Cic. Rómában folytatott praetori hivataláról beszél.

ijesztéssel szedtek el, visszaadni kényteleníttettek s a kik hivatalaikban törvénytelent végeztek, magok annak, magánállásukban, mint törvénynek hódolni tartoztak. Ha e szelídség kedves Rómában, hol olly nagy a fenhéjázás, olly féktelen a szabadság, olly korlátlan az emberek merészsége; azután annyi a tisztviselő, olly sok a támasz, a nép hatalma s tanács tekintélye olly roppant: milly kedves lehet még egy praetornak nyájassága Azsiában, hol a polgárok és szövetségesek olly nagy sokasága, annyi város, annyi község egy embernek intésére figyel; a hol semmi támasz, semmi bepanaszlás, semmi tanács, semmi népgyülés nincs [27])? Azért fölötte nagy s mind természettel mérsékelt, mind pedig tudomány s szépmüvészeti tanulmányok által is kiképzett egyénre mutat, magát az embernek illy nagy hatalomban úgy viselni, hogy azok, kik fölött egyedül áll, semmi más hatalom hiát ne érezzék. Az a *Cyrus* [28]) Xenophontól nem történelmi valóság, hanem a helyes országlás mintája gyanánt iratott; hol a legfőbb komolyságot e bölcs, ritka nyájassággal köti egybe és e munkát a mí jó Africanusunk [29]) nem ok nélkül nem szokta volt kezéből letenni; mert benne a gondos és mérsékelt országlásnak semmi tiszte mellőzve nincs; s ha ezeket úgy megőrizte az, ki soha magánállású lenni nem fogott [30]), mennyire meg szükség tartani azoknak, kiknek a hatalom úgy adatott, hogy azt visszaadják s olly törvényektől adatott, mellyek alá vissza kell térniek?

És nézetem szerint ugyan minden oda irány-

[27]) A helytartó ellenében.

[28]) *Cyropaedia* czímű könyvét érti Xenophonnak.

[29]) Scipio Africanus Minor. Lásd *a tört. mut.*

[30]) T. i. Cyrus mint örökös uralkodó.

zandó azoktól, kik mások fölött állanak, hogy a kik hatalmuk alatt vannak, minél boldogabbak legyenek; mi hogy előtted a legfőbb és az volt kezdettől fogva, a mint Azsiát elérted, állandó hír és köz beszéd tárgya. Kötelessége is nem csak annak, a ki szövetségeseket s polgárokat, de annak is, ki szolgákat, ki néma barmokat kormányoz, azoknak, a kik felett áll, javokra és hasznukra szolgálni. S látom, tudva mindeneknél, hogy erre részedről nagy gond fordíttatik; hogy a községekre semmi új adósság nem hozatik; a régi nagy és terhestől pedig sok általad megszabadíttatott; számos szétdúlt s majd egészen elhagyott városok (közöttök egy Joniában, másik Cariában leghíresb, Samus és Halikarnassus) tőled újjá teremtettek; bent a városokban semmi lázongások, semmi viszálkodások nincsenek; gondod van, hogy a községek a legjobbak tanácsai által igazgattassanak; Mysiában a rablások megszűntetvék; a gyilkosságok sok helytt elnyomvák; a béke az egész tartományban helyre van állítva s nem csak azok az útakon és mezőségeken, de a városokon s szent helyeken űzött még sokkal több s nagyobb lopások és rablások is elhárítvák; a tehetősek jó híre, vagyona, nyúgalma a praetorok zsarlásának ama legsanyarúbb zsoldosától [31]) a vádaskodástól meg van óva; a községek költségei s adói mind-azoktól, kik az illető községek határait lakják, egyenlően viseltetnek; a hozzád férkezés igen könynyű; füleid mindenek panaszainak megnyitvák; senki szegénysége s elhagyatottsága nem csak ama

[31]) Mert voltak a provinciákban olly elveteműlt praetorok is, (mint többek köztt Verres) kik magok béreltek a gazdagabbak ellen árúlkodókat, hogy így őket vagyonukból kifoszthassák.

széltébeni bejárástól és bírószékedtől; de még házad- s hálószobádtól is ki nincs zárva; szóval hogy egész kormányzatodban semmi sanyarú, semmi kegyetlen nincs, hanem az mindenben kegyességgel, szelídséggel, emberséggel teljes. Hát még milly nagy jótéted az, hogy Azsiát az igazságtalan s terhes aedilisi adózástól[32]), nagy megorroltatásunkkal — fölszabadítottad! Mert ha ímmár egy nemes ember is nyiltan panaszkodik, miszerint te azzal, mert kihirdettetéd, hogy „játékokra pénz ne határoztassék“ kétszázezer sestertzet raboltál el tőle: mennyi pénz fogna még fizettetni, ha mind azok nevére, a kik csak Rómában játékokat adnak, mint már elkezdetett, kiadás történnék? Ámbátor én embereink eme panaszait elnyomtam volt azon eszélyességemmel, mellyről Asiában nem tudom mi módon, Rómában legalább nem kis bámulattal s dicsérettel szólnak — miszerint bár nekem templomra s emlékre a községek pénzeket rendeltek; és bár ezt mind az én nagy érdemeimért, mind a te legnagyobb jótéteidért, ön különös jó szántokból tették, s a törvény is névszerint kiköti, hogy *templomra és emlékre*[33]) *elfogadni szabad*; s bár az a mit szántak, nem volt elveszendő, hanem templomi ékekül szolgálandó, úgy hogy inkább nem is nekem, mint a halhatatlan isteneknek szánva lenni látszott: én mégis azt, minél méltányosság, törvényesség, adakozók akarata megvolt, elfogadandónak nem véltem; mind

---

[32]) Mellyet az aedilisek az általok adandó népjátékok költségeinek fedezésére, a provinciákban szedetni szoktak.

[33]) A római uralom alatt volt görög városok, különösen Asiában, annyira vitték a szolgalelkűséget, hogy nem csak *Róma istennőnek* hanem attól nyert helytartóiknak is, templomokat, ünnepeket, oltárokat és papokat rendeltek. Így Q. Mucius Scaevola proconsul számára *Mucia*, Luculluséra *Luculleia* nevü ünnepet alapítottak.

egyéb okokból, mind azért is, hogy nyúgottabb szívvel tűrjék azok, kiknek ez sem nem jár, sem megengedve nincs. Minélfogva feküg egész szívvel s minden igyekezeteddel neki azon eljárásnak, mellyet eddig használtál, hogy azokat, kiket a római tanács és nép ótalmad- és hatalmadba ajánlott és bízott, szeresd, mindenkép ápold és minél boldogabbakká tenni óhajtsd. Még ha téged a sors vad és barbár népek, afrikaiak, spanyolok, vagy gallusok fölé helyezett volna is: úgy is míveltséged azt hozná magával, hogy érdekeiknek, hasznaiknak, jóllétöknek szolgálj. Midőn pedig azon emberfajnak élén állunk, mellynél épen a míveltség nem csak megvan, de mellytől, mint hiszszük, jutott másokhoz is: azt bizonnyal velek illő leginkább közlenünk, a kiktől vettük volt. Már én ugyan nem szégyellem megmondani, főkép ollyan élet s olly dolgok végbevitele után, a mellyekre ügyetlenség, vagy fölületesség semmi gyanúja nem szállhat, hogy azokhoz, a miket elértem, azon tanulmányok s ismeretek által jutottam, a mellyeket nekem Görögország emlékei s oktatásai nyújtottak. Azért azon általános bizodalmon kívül, melly mindenek irányában kötelesség, az emberek e fajának különösen azzal is tartozunk, hogy mivel az ő oktatásaik által képződtünk, mit tőlök tanultunk, épen nálok igyekezzünk elővenni. S ímmár az ész és tudomány ama fejedelme Plato úgy vélekedett, hogy csak akkor lesznek az államok boldogok, ha vagy tanult s bölcs emberek kezdik vinni a kormányt, vagy azok, kik kormányoznak, minden örömüket a tudományba és bölcseségbe helyzik. Ő t. i. azt tartá, a hatalom és bölcseség ezen egybeköttetése hozhat a polgárzatokra üdvet; s a mi talán egykor egész köztársa-

ságunkkal, most ugyan tartományoddal valóban történik, hogy benne a főhatalmat ollyan bírja, kinek a tudomány, az erény s míveltség megszerzése gyermeksége óta legtöbb fáradozásába s idejébe került. Rajta légy hát, hogy ez az év, melly működésedhez járúlt egyszersmind Asia boldogítására adott toldaléknak lássék. És mivel Asia szerencsésb lőn megtartásod, mint mí hazahozatalod körűl: tedd meg, hogy a tartomány öröme által a mí epedésünk enyhűljön. Mert hiszen ha annak kiérdemlésében, hogy számodra annyi megtiszteltetés történjék, mennyit talán senkinél sem tudok, mindenek köztt a legbuzgóbb valál: ezeknek megőrzésére még nagyobb buzgalmat kell fordítnod. Hogy ímmár én az efféle megtiszteltetések felől mikép gondolkodom, hozzád eleve megírtam. Azokat, ha közönségesek, olcsóknak, — ha a körűlmények okáért tétetnek, silányaknak néztem mindig; de ha, mint történt, érdemeidért nyújtatnak: az illy megtiszteltetések becsbentartására szerintem nagy gonddal illő lenned. Minthogy tehát azon városokban, hol érdemeidet megszentelve s isteni karba helyezve [34]) látod, a legfőbb kormánynyal s hatalommal foglalkodol: minden dolgaidban, miket rendelni, határozni, tenni fogsz, meggondold, hogy a világ illy nagy véleményeiért, e felőled való nagy itéletekért, ennyi megtiszteltetésért mivel tartozol. Ez pedig abban fog állani, hogy használj mindennek; orvosold az emberek bajait, eszközöld a köz jóllétet, hogy Asia atyjának ne csak mondatni, de tartatni is akarj.

[34]) Az asiai görögök Quintus Cicero tiszteletére emlék-oszlopokat s kápolnákat emeltek illy nemű feliratokkal: *Pietati* vagy *Clementiae Q. Ciceronis.*

Ámde ezen szándékodnál s buzgalmadnál nagy nehézséget okoznak a publicanusok [35]), kiknek ha ellenszegülünk, ezt a tőlünk legtöbbet érdemelt és általunk a köztársasággal összekapcsolt rendet mind magunktól, mind a köz ügytől el fogjuk szakítni. Hogyha viszont mindenben engedünk, fenékig el hagyjuk pusztúlni azokat, kiknek nem csak fenmaradásáról, hanem érdekeiről is gondoskodni tartozunk. Ez, ha igazán fölvenni akarjuk, egész kormányzásodnál az egy nehézség. Mert tartózkodónak lenni, minden vágyat elnyomni, embereinket korlátozni, jogszolgáltatásban egyenlő módot tartani, az ügyek megvizsgálása, emberek kihallgatása s előbocsátása körűl késznek mutatkozni, szép inkább, mint nehéz; mivel nem valami fáradságba, csak a lélek némi eltökélésébe s akaratba kerűl. A publicanusok dolga milly keserűséget okoz szövetségesinknek [36]), megértettem azon polgároktól, kik minap az italiai vám-eltörlésnél [37]) nem annyira a vám, mintsem a vámosok [38]) több törvénytelenségei felett panaszkodtak. Azért nem ismeretlen előttem, mi történik szövetségesinkkel messze földeken, miután Italiában polgárok panaszait hallottam. Itt magadat úgy viselned, hogy mind publicanusinknak [kivált a köz

[35]) A kincstár jövedelmei (vámok, révek, legelők s egyéb adózások) bérbe szoktak adatni a lovagi rendnek és a bérlők, mert a köz jövedelmeket bírták *publicanus*oknak hivattak.

[36]) Mindazon görög népek, mellyek előbb szabad államokkal bírtak, Rómának hódolásuk után, *szövetséges* névvel lőnek megtisztelve.

[37]) Arról a beviteli vámról van szó, mellyet előbb az italiai kikötőkben minden portékától fizetni kellett, s mellyet 693-ban Metellus consul a róla nevezett *Caecilia törvény* által eltöröltetett; de mellyet később Caesar a külföldi czikkekre nézve ismét visszaállított. (*Suet. Caes. 43.*)

[38]) Kik a vámokat beszedték.

jövedelmek rosszúl történt bérlésénél [39])] eleget tégy, mind szövetségeseinket elpusztúlni ne hagyd, ahoz bizonyos isteni erény láttatik kelleni. Azonban először: a görögöknek azt, mi nekik legkeservesebb, hogy adófizetők, nem illik olly keservesnek nézniök, azért, mert a római nép uralma nélkül is, saját intézményeiknél fogva, önként azok voltak. A *publicanus* nevet pedig útálniok nem lehet, miután ők magok publicanus nélkül meg nem bírták fizetni az adót, mellyet rájok Sylla arányosan rovott [40]). És hogy az adóbehajtásoknál nem kíméletesbek a görög, mintsem a részünkröli publicanusok, abból látható, mert a minap a caunusiak [41]) s minden azon szigetekből valók, mellyek Syllától a rhodusiaknak juttattak [42]), folyamodtak a tanácshoz, hogy az adót inkább nálunk, mintsem a rhodusiaknál fizessék. Nem kell hát a publicanus névtől sem azoknak irtózni, kik mindig adózók voltak, sem azoknak undorodni, kik magoktól az adót fizetni nem bírták, sem azoknak fanyalogni, kik őket kivánták. Egyszersmind gondolja fel azt is Azsia, hogy tőle sem a kül háború, sem a bel viszályok semmi csapása el nem marad vala, ha birodalmunkba kebelezve nem volna. Minthogy pedig ezt a birodalmat adók nélkül fentar-

---

[39]) *Publicis male redemptis.* A vámok s egyéb köz jövedelmek, egy szóval *publica* név alatt mentek. Innen a publicanusok neve is; kiknek itt az a károkkal kötött szerződése értetik, mellyről a 22-ik levélben már szó volt.

[40]) Sylla az asiai görögökre azért, mert Mithridatessel tartottak, roppant adót, ú. m. 20,000 talentumot vagyis 48 millió forintot vetett; mit ezek magoktól megfizetni nem bírván, kénytelenek voltak a publicanusoktól képtelen uzsorák mellett pénzt kölcsön venni, honnét aztán közttök s hitelezőik közt számtalan perek támadtak.

[41]) *Caunus* tengerparti város lakói Cariában.

[42]) Miért tette ezt Sylla a rhodusiakkal, nem tudni.

tani semmikép sem lehet, váltsa jó szívvel meg jövedelmeinek egy kis részecskéjén az állandó békét s nyúgalmat magának. Hogyha egyszer magát a publicanus fajt s nevet nem rosz kedvvel tűrendik, a többi előttök okosságod és eszélyességed által szelídebbnek fog tetszhetni. Lehet a kötések tételénél nem a censor-törvényt, hanem inkább az eljárás könnyebbségét s kelletlenségtől menekvést tartani szem előtt [43]). Tehetd azt is, mit már derekasan tettél is, tészsz is, miszerint fölemlíted, melly nagy érdem van a publicanusokban; mennyivel tartozunk e rendnek; hogy így, mellőzve a parancsolást, a hatalom s tiszti pálcza erőszakolását, a görögökkel a publicanusokat kedvességed s tekintélyed által egyesítsd. De egyszersmind amazoktól, kik iránt magadat legjobban érdemesítéd és kik mindent teneked köszönnek, meg is kivánd azt, hogy készségök által azon viszonyt, mellyben a publicanusokkal állunk, bírnunk és föntartanunk engedjék. Azonban mit intelek én tégedezekre, a miket te bárki oktatása nélkül, nem csak önként megtenni tudsz, de már nagyrészt teljesítettél is? Mert nem szűnnek meg előttem hálálkodni mindennap a legtisztesb és legnagyobb társulatok [44]); mi rám nézve annálfogva örvendetesb, minthogy a görögök ugyanezt teszik. Pedig nehéz ollyanokat, kik érdek-

[43]) Minthogy az adó egy része jelesen a tized, az évi termés különböző volta miatt, majd több majd kevesebb lehetett: azért erre nézve a publicanusok a földbirtokosokkal egyezkedni szoktak. De a publicanusokkal kötött szerződésnél a censorok mindig szorosan kiszabták, milly módokat szabad az adók beszedésénél használni; s e censori szabályok rendesen inkább a nép, mintsem a publicanusok érdekének szoktak kedvezni.

[44]) A publicanusok több társulatokra voltak felosztva; mint mutatják többek köztt *Orat. pro Cu. Plancio c. 13.* e szavak: *Cu. Plancius maximarum societatum auctor, plurimarum magister.*

re, haszonra s majd természetre is különbözők, akaratban egyesítni. De azokat, mik fönt írvák, nem a végből írtam, hogy tégedet tanítsalak — mert hisz a te eszed senki oktatásaira sem szorúl,—hanem mivel az írásnál érdemed emlegetése gyönyörködtetett, noha ezen levelemben hosszasabb is levék, mintsem vagy szeretném, vagy gondoltam, hogy leszek.

Egy van, miben téged oktatni meg nem szünendek; mert azt — mennyiben rajtam áll — engedni nem fogom, hogy kivétel mellett dicsértessél. Immár mind azok, a kik onnét jönnek, erényed, feddhetlenséged, széplelkűségedről akkép beszélnek, hogy legnagyobb dicséreteidnél az egy haragosságot kivételbe teszik. Miután e hiba a magános s mindennapi életben is silány és gyarló lélekre mutat: akkor valóban semmi nem olly rút, mint a legfőbb hatalomhoz még fanyar természetet is kapcsolni. Ahoz hát nem fogok, hogy mik a haragosságról legtudósb emberek által szoktak mondatni, azokat itt neked elődbe rakjam; mind mert igen hosszas lenni nem akarnék, mind mivel ezeket számosak irataiból könnyen megtanulhatd; mi a levélnek sajátja, hogy azt, a kihez iratik, olly tárgyakról értesítse, a mellyeket nem tud, azt mellőzhetőnek nem tartom. Nohát nekünk majd minden azt a hírt hozza, hogy mikor tőled a harag távol van, semmi nálad kedvesebb nem lehet; de mikor valaki gonoszsága s fonáksága megindított, lelkedben úgy felingerűlsz, hogy míveltségednek mindenki hiát érezi. Azért miután bennünket nem annyira némi dicsvágy, mint maga a körűlmény és sorsunk olly életmódra vezetett, hogy rólunk az emberek beszéde örökkétartó lesz; őrizkedjünk, mennyire megtennünk és elérnünk le-

het, miszerint azt ne mondhassák: bennünk valami czégéres hiba létezett. És én ezzel nem azt követelem, mi talán valamint minden természetnél, úgy a mí korunkban ímmár nehéz, hogy lelkedet elváltoztasd és a mi erkölcseidbe mélyen beoltódott, azt egyszerre kitépd; hanem arra intlek, miszerint ha épen el nem kerűlhetd azt, hogy kebledet a harag előbb elfoglalja, mintsem okosságod gondoskodni bírt volna, hogy el ne foglalja: magadat eleve készítgesd s eszedben forgasd mindennap, hogy a haragnak ellent kell állani és hogy mikor az leginkább izgatja kebledet, akkor kell leggondosabban megtartóztatni a nyelvet; mi előttem ugyan ollykor nem kisebb erénynek tetszik, mint egyáltalában meg nem haragunni. Mivel emez nem egyedűl megfontoltság, de némellykor lassúvérűség jele is; hanem mérsékelni indúlatot s beszédet, mikor haragosak vagyunk, vagy még hallgatni is és a benső megindúlást s fájdalmat hatalmunkban tartani, habár tökéletes bölcseséget nem is, de nem középszerű észtehetséget árúl el. És e részben téged ímmár jóval engedékenyebbnek s szelídebbnek mondanak. Nem hoznak hírt semmi hevesb indulatkitöréseid, semmi szitkozódásaid, mocskolódásaid felől; mik nem csak a tudományosságból s míveltségből kirínak, de a kormányzással és méltósággal is ellenkeznek. Mert a harag, ha engesztelhetlen, túlságos keménység; ha pedig megkérlelhető, igen nagy gyengeség — melly azonban (két rosz között) mégis a keménység elébe teendő. De miután első éved az ebbeli megrovásra igen sok beszédet nyújtott (hiszem azért, mert rád nézve az emberek jogtalanságai, haszonlesései, orczátlankodása véletlenűl jöttek s kiállhatlanoknak tetszettek), a második pe-

dig ímmár sokkal szelídebb lett, minthogy mind a megszokás és okosság, mind — úgy vélem — leveleim is egyszersmind türelmesbbé s engedékenyebbé tettek: harmadik évednek úgy megjavúltnak kell lennie, hogy senki semmi dolgodat ne kárhoztathassa.

És itt ímmár nem intéssel, sem oktatásokkal, hanem testvéries kéréssel járúlok hozzád, hogy egész lelkedet, gondodat, s gondolatodat mindenek dicséretének mindenünnen összegyűjtésére fordítsd. Ha dolgaink a közbeszéd és emlegettetés csekély fokán állnának: tőled semmi kivételes, semmi a mások szokásán kivűl nem követeltetnék. De most azon viszonyoknak, mellyek köztt forgottunk, fényes és nagyszerű volta miatt, hacsak ezen tartományból a legnagyobb dicséretet nem kapjuk, alig látom a legnagyobb gyaláztatást elkerűlhetőnek. Helyzetünk ollyan, hogy minden jólérzők midőn bennünket kegyelnek, ugyanakkor tőlünk teljes buzgalmat s erényességet kivánnak s várnak is; minden roszúlérzők pedig (minthogy velök örökös háborút kezdtünk), legkisebb alkalmat a szemrehányásra elégnek tartani láttatnak. Miután hát erényeidnek olly színház jutott, melly látogatottságra legtömvébb, nagyságra legtéresb, bírálatban legműértőbb, alkatára nézve pedig olly hangos, hogy a jelek és szavak [45]) Rómáig elhatnak: iparkodjál s eszközöld, kérlek, hogy lássák, miszerint te e dolgokra nem csak méltó valál, de hogy mindezeket képességeiddel még fölűl is múltad. És minthogy a sors énnekem a tisztviselők köztt a fővárosi közigazgatást, neked a tartománybelit juttatta; ha az én szerepem sekinek sem enged, mutasd

[45]) A tapsok és füttyök, javaló s roszaló kiáltások.

meg, hogy a tied egyebeken túltesz. Gondold meg egyszersmind azt is, hogy mí, nem még hátralevő és reméllett dicsőségért fáradunk már, hanem a szerzettért küzdünk; mellyet bizonyára nem kelle úgy óhajtanunk, mint illő megótalmaznunk. És ha nekem valamim tőled elkülönzött volna [46]): semmit többé nem kivánnék azon állásomban, mellyre már szert tettem. Hanem most a dolog úgy áll, hogy ha onnét minden tetted s beszéded az én körűlményeimnek meg nem felel, azt kell hinnem: annyi sok munkámmal s koczkáztatásommal, mellyeknek te mindnyájában társ valál, semmit sem nyertem. Ha, hogy magunknak olly nagy nevet szerezzünk, mások felett különösen te segítéd elő: bizonyára abban is, hogy azt megtarthassuk, szinte mások felett munkás lészsz. Nem csupán a most élő emberek véleményét s itéletét kell nézned, hanem azokat is, a kik jönni fognak, bár emezek itélete igazságosb és a rágalomtól s rosz akarattól ment leszen. Végre illő meggondolnod azt is, hogy a dicsőséget nem csupán magadnak keresed [mit még ez esetben sem fognál elfelejteni, kivált midőn saját neved hírét olly nagyszerű emlékekkel [47]) kivántad örökíteni], hanem hogy azt velem megosztanod s gyermekeinkre szállítnod szükség. És e részben vigyáznod kell, nehogy ha hanyagabb lenni találsz, úgy tünj fel, mint ki nem csak tenmagaddal keveset gondoltál, hanem a tieidnek is irígye valál. Azonban mindez nem azért van mondva, hogy téged beszédem altodból felkeltni, hanem inkább, hogy

---

[46]) Ha volna valami sajátom, miben véled nem osztoznám.

[47]) Értetnek azok az emlékek, mellyeket Quintus tiszteletére az asiaiak áldoztak.

futtodban tüzelni láttassék. Mert te követended állandóúl, mit eddig követtél, hogy egyenességed, mérsékleted, szigorod s feddhetlenséged mindenektől dicsértessék. Hanem engem különös szeretetemnél fogva, a te érdekedben némi végtelen dicsvágy fogott el; noha azt hiszem, miután már neked Azsiát, miként kinek-kinek saját házát, akkép kell ismerned; és miután igen nagy okosságodhoz annyi tapasztalás járúlt: semmi dicséretre tartozó nincs, mit magad legjobban be ne láss s mi neked, akárki emlékeztetése nélkül, mindennap eszedbe ne jusson. De mert nekem, midőn leveleidet olvasom, mintha hallanálak s midőn hozzád írok, mintha veled beszélnék, úgy tetszik: azért valamint teneked leghosszabb leveleidet kedvelem leginkább, úgy magam is írásomban gyakran hosszasb vagyok. Végűl arra kérlek és serkentlek, miszerint, mint a jó költők és szorgalmas színészek szokták, úgy te tiszted és szolgálatod végszakában s befejezésében a legpontosabb légy, hogy igazgatásod e harmadik éve, mint a harmadik fölvonás legtökéletesbnek s legdíszesbnek tessék. Ezt legkönnyebben megtehetd, hahogy engem (kinek egymagamnak mindig inkább kivántál tetszeni, mint egész világnak) szűntelen melletted állni s mindazoknál, miket beszélni s tenni fogsz, jelen lenni képzelsz. Hátra van még, hogy kérjelek, miszerint egészségedre, ha nekem és minden tieidnek jót kivánsz, a leggondosabban ügyelj.

Rómában, 694.

A. II. 4. XIX. 30.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nagy örömet szerzél nekem, hogy számomra Serapio [1]) munkáját megküldéd, noha biz én annak (közttünk legyen mondva) ezeredrészét is alig értem. A pénzt értte neked azonnal kifizettetni rendeltem, nehogy e kiadásodat az ajándékok közé rövd.

De mert pénzről lőn említés, ugyan kérlek, legyen gondod, hogy Titiniussal, akárhogy tudsz, végezz. Ha annál, a mivel bíztatott, meg nem marad: én legjobbnak látnám, azt a mi drágán vétetett, visszaadni, ha ez Pomponia megegyezésével történhetnék; ha ez nem sikerül, akkor inkább toldassék meg a pénz, mintsem hogy legkisebb botránkozás legyen. Fölötte szeretném, ha ezt, mielőtt még elindúlnál, a te módod szerint, szépen és pontosan elintéznéd [2]).

S hát Tigraneshez, Clodius [3]) mondod? Bár úgy járna, mint Scepsius [4]); különben én cseppet

---

[1]) Cicero a római irodalomnak melly a görögnél sokkal hátrább állott, minden ágát lehetőségig gazdagítni óhajtván, most egy geographia írásán jártatta eszét s e munkához segédforrásokat gyűjtögetett. Ollyan gyanánt kapta Atticustól a Serapio művét is; mellyet úgy látszik azért nem értett jól, mert az inkább mathematicai földleírás lehetett; neki pedig a mathesis nem legerősb oldala volt.

[2]) Úgy látszik Pomponia valami portékákat vigyázatlanúl vásárolt *Titiniustól*, ki azokért contójában, a kialkudottnál nagyobb árt tévén ki, ezt Pomponia megfizetni nem akarta; mi miatt aztán Titinius Atticusnál s Cicerónál tett panaszt.

[3]) Armenia királyához követül; hihető, a Pompeius által vele kötött béke ratificatiójának megvitele végett.

[4]) E szónál sok a varians s annyiféle a magyarázat is. Mi Gronoviust követtük — s vele együtt azt hiszszük, hogy itt azt a *Metrodorus Scepsiust* (Mysiának Scepsis városából való philosophust) kell érteni, ki Mithridates által Tigraneshez követül küldetvén, ez útjában elveszett. Cic. *de oratore* czímű munkájában több ízben érinti s rendkívüli emlékező tehetséggel bírónak mondja őt.

sem bánom. Mert rám nézve alkalmasb idő lesz szabad követségre [5]) az, mikor immár mind Quintusunk, mint reméljük, nyúgalomra vergődött [6]), mind azt is, hogy ebből a *Bona dea* papjából [7]) mi lesz, tudni fogjuk. Az alatt pedig jó kedvvel, sőt szíves örömest múlatok én a Musákkal, a nélkül, hogy valaha eszembe jusson vagy Crassusra irígykednem [8]), vagy megbánnom, hogy el nem pártoltam magamtól.

Mi a földrajzot illeti: iparkodni fogok, hogy kedvedet töltsem, de semmi bizonyost nem igérek. Nagy munka az; hanem azért meghagyásod szerint gondom lesz rá, hogy ezen falúzásomnak [9]) valami gyümölcsét lássad.

A mit csak a köz ügyekről kinyomozhatsz, főkép pedig hogy jövőre kiket gondolsz consuloknak, légy szíves velem tudatni; noha biz én nem igen kíváncsi vagyok; mert föltettem, semmit többé a köz ügygyel nem gondolni.

Terentia erdejét megnéztük. Mondhatom, a dodonai tölgyön [10]) kívül egyéb nem hiányzik, hogy benne magát Epirust bírni képzeljük.

---

[5]) Ollyan kiküldetésre, melly a követségnek csak nevét viseli, de semmi megbízással nem jár.

[6]) Asiai propraetorságából haza kerülvén, minden bajon ált esett.

[7]) Clodiusból.

[8]) Hogy a titkon készülő triumviratusban Caesar és Pompeius a harmadik helyet Crassusnak és nem őneki szánták volt.

[9]) Cic. ekkor mint a levelek datumából kitetszik, egy darabig majd egyik majd másik mezei birtokában múlatott.

[10]) Epirus *Dodona* nevű városához közel, egy tölgyekből álló szent erdő, benne Jupiternek temploma, egy igen régi oraculum s két oszlop között függő réz dob volt, mellyet egy gyermek éjjel nappal döngetett. *Nec dodonaei cessat tinnitus aheni. Anson. ep. 25. v. 23.* A honnét a sokat fecsegő embereket *dodonai dobnak* is szokták nevezni. *Dodonaeosque lebetas. Virg. Aen. III. 466.*

Mi körűlbelől jövő hó 1-jén vagy Formianumban, vagy Pompeianumban leszünk. Ha Formianumban nem lennénk s szeretsz bennünket, jer Pompeianumba. Ez nekünk fölötte örvendetes és neked is nem nagy kanyarúlat lenne.

A fal végett megparancsoltam Philotimusnak, ne akadályozza annak megtételét, a mit óhajtasz. Hanem azt gondolnám, Vettiust vedd ahoz. Napjainkban, mikor a legjobbak élete annyira nem biztos, a palatinusi palaestra egy nyárszaki élvezetét is sokra becsűlöm, de azért azt mégis korántsem akarom, hogy a miatt Pomponiát és gyermekét a leomlástóli félelem gyötörje [11]).

Tusculanumban, 694.

A. II. 5. XX. 31.

Cicero Atticusnak üdvet!

Vágyom ugyan s már rég vágyom Alexandriát s a többi Aegyptust látni és egyszersmind e velem jóllakott nép elől távozni, hogy kissé kapósabb legyek, majd ha megjövök: de jelenleg s illy küldők mellett.

Félek a tróiaiak- s úszályos tróiai nőktől [1])

Mert mit fognának jobbjaink, ha kik még ma-

---

[11]) Cic. Palatinushegyen fekütt házában, a vívó teremnek (palaestránák) egy oldalfala öcscsének Quintusnak udvarára szolgált, és mivel a fal dűlő félben volt, Pomponia mindig rettegett, hogy az egyszer vagy őt vagy gyermekét ott ütni találja. Így kell e helyet érteni, nem a hogy mások és Wieland is veszik; mintha egy olly kőfalról beszélne Cic., mellynek erkélyéről szokta volna Pomponia fijával együtt a palaestrai gyakorlatok nézését élvezni.

[1]) Ilias VI. 442.

radtak, mondani [2])? Nemde, hogy valami jutalommal térítettek ki eszemből?

Polydamas első fogná rám szörni szidalmát [3])

és ez lenne a mi Catónk, ki előttem maga százezerrel fölér. S hát a történelem mit mondana rólam hatszáz év múlva? pedig én ettől sokkal inkább félek, mint a most élő nemzedék pletykáitól. Azért, gondolnám, jó lesz kifogást tennünk és várnunk. Mert ha megkináltatom, némileg tőlem fog a dolog függeni s akkor határozok; az elnemfogadásban is van egy kis dicsőség. Ha hát veled Theophanes [4]) talált valamit közleni, ki ne adj rajta egészen.

Tudósítást várok tőled a következőkről: mit beszél Arrius? [5]) milly érzéssel veszi cserbenhagyatását? kiket készítnek consuloknak? nem-e, mint a nép beszéli, Pompeiust és Crassust, vagy, mint nekem írják, Ser. Sulpiciussal Gabiniust? s van-e szó új törvényekről? vagy történt-e általában valami új? és miután Nepos elmegy [6]), kinek adják az augurságot? [7]) No még ez az egy az, a mivel engem ők megkeríthetnének [8]). Lásd, milly hiú vagyok. Azonban

---

[2]) Ha magamat Caesar s Pompeius által Egyiptomba követül küldetni hagynám.

[3]) Ilias XXII. 100. v.

[4]) Ki Pompeiusnak, mint benső meghittje, tudni fogja minden czéljait.

[5]) Ki ez évben atyja emlékére a népnek nagyszerű lakomát adott s Crassus pártfogása alatt consullá választatni akart, de Caesar s Pompeius pártoltjai Piso s Gabinius által legyőzetett.

[6]) Q. Metellus Nepos praetorságát végezvén, valami provinciába kivánkozott, de mellyikbe, nem bizonyos; Hispaniát nem gondolhatni, mert oda Nepos consulsága után ment csak.

[7]) A mostanában meghalt Metellus Celer helyébe.

[8]) Az augurság hajdan Rómában igen tekintélyes s nagy befolyású papi osztály volt, mellynek híre és tanácsa nélkül semmi fontosabb köz dolgot megkezdeni nem lehetett. Később midőn tanács és nép egymás között a hatalom megosztása felett szünetlen verseng-

mit nekem az effélék, miket úgyis magamról lerázni s egész szívvel, lélekkel philosophuskodni kivánok; mert ez van föltéve nálam s vajha lett volna elejétől fogva. Most immár tapasztalván milly hiábanvalók a miket dicsőknek képzeltem [9]), minden Musával le akarok számolni [10]). Hanem azért engem Curtius [11]) iránt határozottabban tudósíts; és hogy szántak-e valakit helyébe s hogy P. Clodiussal mi történik? Szóval mindazt, mit igértél, magad mulattából írd meg; végre hogy Rómából melly nap készülsz elmenni, azt is, kérlek, közöld velem; hogy így értesíthesselek, melly helyeken leszek; s válaszodat azon tárgyak felől, a mellyekről írtam, azonnal elindítsd, mert én várva várom tőled a levelet.

Az antiumi szálláson, 694.

A. II. 6. XXI. 32.

Cicero Atticusnak üdvet!

A minek létesülését múlt levelemben igértem

---

tek, a kormánynak nagy érdekében állt, a népben azt a babonás hitet táplálni, hogy az istenek minden czélba vett országos intézkedéseknek jó vagy rosz kimenetelét előre bizonyos jelekkel tudatni szokták. Mert e jelek magyarázata az augurokat illetvén, ez által a népet s annak gyüléseit, a politicai érdekek kivánataihoz képest vezethették. Így pl. ha a comitiumok napján egy augur előállt s azt mondta, hogy ő az eget zengeni hallotta, vagy valami rosz jelt vett észre, szavára a gyülést azonnal más napra kellett halasztani stb. El lehet képzelni, hogy az illyen jóslatokat nagyobb befolyású embereknek nem volt nehéz kedvök szerint intézni s czéljaiknak eszközévé tenni. Az augurság még azon előnnyel is birt, hogy ki arra elválasztatott, e hivatalt holtáig viselte. Nem csoda hát, ha azon Cic. is úgy kapott.

[9]) Mint a köz szolgálat és főbb hivatalok.

[10]) Mindenféle tudománynak megadom a magáét; mindenikkel foglalkozom.

[11]) Mellyik Curtiusról s annak miféle dolgáról van szó, nem tudni.

neked, hogy *fog e falúzásomnak gyümölcse teremni*, azért most már nem igen állok jót. Mivel a hivalkodásba úgy beleszerettem, hogy tőle megválni nem tudok. Azért vagy könyvekkel múlatom magamat, a mellyekből Antiumban szép gyűjteményem van; vagy a hullámokat számlálgatom; mert gyíkhal [1]) fogdosásához a szeles idők nem alkalmasak. Az írástól szinte borsódzik a lelkem. Mert az a földrajzi munka, mellyet czélba vettem, terhes vállalat. Eratosthenest, kit előmbe tűztem, már Serapio s Hipparchus olly igen gáncsolják; hátha még Tyrannio is melléjek áll? S biz annál a tárgyak nehéz előadásúak és egyszínűek is, mellyekről nem lehet olly ékesen írni, mint én képzeltem; aztán, a mi legfőbb, nálam a henyélésre bármi ok elég alapos. De még az iránt is habozásban vagyok, itten telepedjem-e meg, s töltsem el egész időmet, avagy Antiumban [2]), hol, megvallom, jobb szeretném ha *duumvir* lettem volna, mintsem Rómában [3]). Te még okosabb vagy, hogy *Buthrotumban* [4]) szereztél házat. De hidd nekem, annak a szabad községnek igen mellé illik ez az antiumiak városa. Csodálatos! mint lehet Rómához olly közel illyen hely, hol vannak számosan, kik Vatiniust [5]) sohasem látták; hol kívülem egy lélek sincs, ki a

[1]) A gyíkhalaknak id. Plinius szerint három faja volt, a legnagyobbik *colias*, a középső *graculus* vagy *merculius*, a legkisebbik *scomber* nevet viselt s mind hasonlított a gyíkhoz.

[2]) Az antiumi szálláson, vagy bent Antiumban legyek-e mindaddig, míg Caesar consulsága tart.

[3]) Cic. a *duumvir* szó kettős értelmével játszik. A gyarmatok s szabad községek élén állt első tisztviselők *duumvireknek* hivatván, a római két consulra is ezt a nevet alkalmazza.

[4]) Tengerparti város Epirusban, közel Corcyra (ma *Corfu*) szigetéhez.

[5]) Ki ekkor, mint néptribun, a Caesar consulsága alatt történt izgatásoknál, erőszakoskodásoknál gyűlölt szerepet vitt.

húszférfiak [6]) közől bármellyiknek jót kivánna; hol senki belém nem akad, hanem minden szeret. Már itt aztán politizálhatni. Mert amott [7]) nem csak nem szabad, de roszúl is esik. Azért tehát az adomák, miket csak magadnak fogok elolvasni, ugyancsak *theopompusi* vagy még csípősebb modorban is lesznek ám szerkeztve [8]). Mert ezentúl egész politikám nem fog állani egyébből, mint hogy a gonoszokat gyűlölöm és még ezt is legkisebb epésség nélkül, inkább csak bizonyos írásbeli viszketegből teszem.

De hogy a dologra térjek, Quintus öcsém ügye iránt írtam a városi quaestorokhoz. Halld meg, mit mondanak; van-e remény a denárhoz, vagy Pompeius *cistophorusával* [9]) kell beérnünk. Azután a kőfal vé-

---

[6]) Értetik azon húsz egyénből álló bizottmány, mellynek Caesar elnöksége alatt, az általa kivívott *agraria* törvényt foganatba venni s annak értelmében a campaniai álladalmi földet, 20,000 vagyontalan s két vagy több gyermekkel bírt római polgár és Pompeius koroncz katonái között felosztani kellett. Melly intézkedés a tehetősb osztálynak nem tetszvén, mondani sem szükség, hogy itt e szavak *kivülem egy lélek sincs*, Cicerótól ironiakép veendők.

[7]) Rómában.

[8]) Talán azon anekdotás munkájára czéloz, mellyben a korabeli nevezetesb férjfiak, mint Caesar, Pompeius, Crassus, Lucullus, Hortensius stb. voltak éles hangon jellemezve s mellyet Dio Cassius szerint, pecsét alatt fijának kezébe tett le, hogy csak holta után adassék ki. Látott-e valaha e mű napvilágot, nem tudni. Theopompusról lásd a *tört. mut.*

[9]) *Cistophorus* eredetileg annyit tesz mint *szekrény-hordó.* Így neveztek bizonyos asiai görög pénzt, mert rá a Bacchus szent eszközeit rejtő szekrény volt nyomva. Súlyra annyit nyomott, mint a római denárral egyértékű attikai drachma: de ennél roszabb ezüstből készülvén, denár helyett nem örömest fogadták el, mert mellette 25 percent volt a veszteség. Pompeius mielőtt Asiából visszajött, tömérdek illyen pénzt veretett és a római quaestorok vagyis kincstárnokok, Quintus Cicerónak helytartói évdíjját, mellyet ő Rómában jó pénzben, azaz denárokban kivánt megkapni, könnyebbség okáért asiai pénzváltóknál *cistophorusokban* utalványozták.

gett [10]) határozz, hogy mit kell tenni. Volna-e még valami? Igen: légy szives tudtomra adni, mikor indúlsz el [11]).

Az antiumi szálláson, 694.

A. II. 7. XXII. 33.

Cicero Atticusnak üdvet!

Majd a földleírás felől értekezhetünk még többször. Hanem két beszédet kivánsz tőlem. Ezekből egyiket azért nem volt kedvem leírni, mivel félbenhagytam [1]); a másikat azért, hogy dicsérnem ne kelljen, a kit nem szeretek [2]). Egyébiránt majd meglássuk ezt is. Szóval, fog születni valami, nehogy rólam azt képzeld, teljességgel tétlen voltam.

Mit hozzám Publiusról írsz, igen örvendetes rám nézve s szeretném, ha azt mind egy nyomig kifürkészve hoznád meg nekem, mikor majd eljöszsz; addig is írd meg, ha valamit észrevenni, vagy gyanítni fogsz; főkép pedig, hogy a követséggel [3]) mit fog tenni. Részemről míg leveledet nem olvastam, kivántam, hogy elmenjen az ember s bizonyára nem azért, hogy vele pörömet tovább halaszszam (mert a pörlésre szörnyű serény vagyok), hanem gondolám, ha bír valami népszerűséggel, azért, hogy

---

[10]) Lásd a 30-ik lev.

[11]) Rómából.

[1]) *Abscideram.* A szónokok, kivált a jelesebbek mint Cicero, beszédeiket nem elmondás előtt, hanem azután szokták papirosra tenni. A melly beszédről itt szó van, szinte le akarta elmondás után írni Cic., de írásközben más jutván eszébe, abban hagyta volt s most, midőn azt tőle Atticus kérte, nem volt kedve annak leírásával emlékezetét fárasztani.

[2]) Hihető, Pompeiust érti, kire a Clodius nép közé sorozásáért neheztelt.

[3]) Lásd a 30-ik lev.

plebeiussá lett, azt így el fogja veszteni. „Igen, hát azért tértél te ált a néphez, hogy Tigranes üdvözlésére menj? Mondd meg nekem, talán Armenia királyai nem szokták üdvözleni a patriciusokat?“ [4]) Szóval már fentem magamat e követségének megszabdalásához. Mellyet ha ő megvet és ha ez, mint írod, a curiás törvény indítványozói- s jóslóinál [5]) epét fakaszt, derék egy látvány lesz. Úgy segéljen, hogy igazat szóljak — Publiusunkkal egy kissé csúfúl is bánnak. Ím először is ő, ki egykor a Caesar házában egyetlenegy férfi volt [6]), most húsz között [7]) sem lehet ott. Azután meg neki az igért követség helyett, egy másikat adnak; az a zsíros, a pénz behajtással járó [8]), gondolom Drususnak, a *pisaurumbelinek* [9]), vagy tán a vendégeskedő Vatiniusnak [10]) van szánva, és ez az ösztövér s postásnak való kö-

---

[4]) E szavakat a néppel mondatja Cic. mint a melly a kebelébe áttért Clodiustól nem azt várta, hogy hasztalan követségek után járjon, hanem hogy otthon az ő érdekeinek szolgáljon.

[5]) Pompeius- és Caesarnál, kik a Clodius néposztályba bekebelezését *curiás* népgyülés útján eszközölték. Róma lakóji legrégibb még Romulustól eredő intézkedés szerint 30 curiára voltak felosztva, melly curiák a mai parochiáknak megfelelni látszanak, miután mindenik, *Curio* név alatt saját papot tartott és külön templomot használt. Míg a *centuriás* és *tribusos* gyülések (comitia centuriata et tributa) mellyekben a nép centuriák és tribusok szerint szavazott, divatba nem jöttek, minden törvény a curiás gyülésekben hozatott, de később hatáskörük mindinkább korlátoztatott és az adoptiók- s némelly örökösödési tárgyakon kívül, igen csak a papválasztásokra s egyházi ügyekre lőn szorítva.

[6]) Mikor Bona dea ünnepén a nők közé belopódzott.

[7]) Értetnek a campaniai föld felosztására kinevezett húsz biztosok vagy *vigintivirek*.

[8]) Alkalmasint az *egyiptomi*, mellynek feladata volt, Ptolaemaeus királytól az adósságot behajtani.

[9]) Mellyik Drusus ez a *pisaurumi*, nem tudni.

[10]) Kit Cic. midőn az Arrius és Faustus fényes lakomáit említi, éhes és falánk embernek nevez. *(Vatin. 13.)*

vetség [11]) adatik annak, kinek tribunsága az ő idejekre van fönhagyva [12]). Ugyan tüzeld föl az embert [13]) a hogy csak lehet. Szabadúlásunk egész reménye az ő egymás köztti meghasonlásukban fekszik; melly hogy némileg már kezdődik is, Curiótól tudom. Az bizonyos, hogy Arrius a tőle elrabolt consulságért dühöng. Megabocchus [14]) s ez a vérengző ifjúság [15]) halálos ellenségei egymásnak. Jöjjön csak, jöjjön csak még hozzá az augurság fölötti czivódás is [16]), reménylem, hogy e tárgyakról sokszor írok én majd neked pompás leveleket. De szeretném tudni, mit tesz az, mit homályosan oda löksz, hogy *már még a quinquevirekből is* [17]) *beszélnek némelylyek.* Valljon mit jelent ez? Mert ha van benne valami: jobban mennek a dolgok, mint véltem. Egyébiránt úgy vedd kérlek, hogy én tőled ezeket nem használat végett tudakolom, mintha lelkem vágynék valami szerepet vinni a köztársaságban. Kormányozni rég megúntam én már, még mikor az módomban állott is. És most, midőn a hajóból kénytelen vagyok

---

[11]) Mellyet minthogy feladata csak Tigranes megköszöntése volt, egy levélvivő is el bírt volna végezni.

[12]) Akkorra, midőn azt Caesar és Pompeius magokra nézve legalkalmasabbnak találják. De hogy melly időt vagy évet ért Cic., nem világos.

[13]) T. i. Clodiust Caesar és Pompeius ellen.

[14]) Kétségkivül Pompeiust érti alatta; kit meglehet azért nevez így, mivel *Bocchus* mauritaniai királylyal, mint apa a fijával úgy parancsolt.

[15]) A Catilinával szövetkezett korhely, feslett ifjak, kiket másutt *comissatores coniurationis* névvel illet.

[16]) A Metellus megürült helyére ásitozók között.

[17]) A húsz tagból álló földosztási bizottmányhoz Caesar még öt becslő biztost is nevezett. Itt ezek értetnek, de mit akart Atticus mondani azzal, hogy *már közölök is beszélnek némellyek:* azt valamint Cic. nem tudta, úgy mi sem tudjuk.

kiszállni, nem, mert ellöktem, hanem mivel kiragadták kezemből a kormányt, az ő hajótörésöket a szárazról kívánom szemlélni; kívánom, mint a hogy barátod Sophocles mondja:

födél alatt nyugottan hallani
a sűrün szakadó esőt.

A fallal mit kelljen tenni, te lásd. A Castricius hibáját [18]) ki fogom igazítani. No pedig Quintus énnekem 15,000 sestertzet írt volt s most húgodnak 30,000-et ír. Terentia üdvözöl. Cicero fölhatalmaz [19]), hogy Aristodemusnak [20]) szintannyit igérj felőle, mennyit unokatestvére, húgod fija felől igértél volt. Mire Amalthea végett figyelmeztetsz, nem múlasztom el. Légy jó egészségben.

Az antiumi szálláson, 694.

A. II. 8. XXIII. 34.

Cicero Atticusnak üdvet!

A mint szokás szerint tőled a levelet este felé kíváncsian várnám, imé jelentik, hogy a fiúk megjöttek Rómából. Hivatom, kérdem őket, van-e levél? Felelik, hogy nincs. Micsoda beszéd? mondék; hát Pomponiustól semmi nem volna? Megijedve hangom és arczomtól, bevallák, hogy kaptak, de az úton elvesztették. Mondanom sem szükség, milly nagy boszúsággal vettem; mivel a napokban egy levél sem jöve tőled valami hasznos és kellemes tárgy nélkül.

[18]) A mi Quintus és Castricius között valami számtételnél történt.

[19]) Cic. egyetlenegy fija ki ekkor 6 éves lehetett.

[20]) Egy görög grammaticus Athenaeben, kinek keze alá szándékoztak adni fijaikat M. és Quintus Cicero. Hihető ugyanaz kinél Strabo szerint Pompeius fijai is tanultak, és ki délelőtt szónoklatból, délután nyelvtanból szokott leczkéket tartani.

Ha hát abban a levélben, mellyet april 16-kán küldöttél, volt valami közlésre méltó, írd meg minél előbb, hadd tudjam; és ha enyelgésen kivűl benne egyéb nem volt, add újra azt is. Egyébiránt tudd, hogy az ifjú Curio üdvözlésemre jött. Beszéde Publius felől a te tudósításoddal igen megegyezett. Maga pedig szörnyen látszik

a büszke királyokat únni [1]).

Mondá, hogy ifjaink hasonlókép fel vannak bőszűlve s ollyanokat többé tűrni nem tudnak. Helyesen; ha ezekben bízhatni, akkor nekünk alkalmasint más lesz a teendőnk. Én történetírásra adom magamat [2]); ámbár, ha mindjárt Saufeiusnak [3]) tartasz is, nálam henyébb valami nem lehet.

De légy értesűlve útaim felől; hogy elhatározhasd, hol látogass meg bennünket. Pales ünnepén [4]) Formianumban leszek; aztán, mivel már szerinted mostan azt a bájos öbölt [5]) elmellőznöm illik, május 1-ső napján Formianumból indúlok, hogy a hónap 3-kán Antiumban legyek, mivel Antiumban 4-től

---

[1]) Töredéke egy versnek, mellyet némellyek Enniusnak, mások Luciliusnak tulajdonítanak, s melly kiegészítve így hangzik:

Non contemnere se, et reges odisse superbos.

Vele itt Cic. Caesar-, Pompeius- és Crassusra czéloz.

[2]) Az anecdoták írására, melylyel a 32-ik levélben fenyegetődzik.

[3]) Kinek Epicurus 300 kötetét átolvasni türelme volt.

[4]) Pales ünnepén, melly *Parilián*ak is szokott neveztetni. Tartatott évenként april 20-án, melly napon Romulus Rómát megalapította s legfontosabb volt a pásztorokra nézve, kik ekkor barmaik gyarapodásáért áldoztak, nyájat és aklokat többféle kuruzsolások közt megfüstöltek; azután lakmároztak s rendbe rakott polyva garmadákat meggyújtván, azokon keresztül kasúl ugráltak stb.; mint e szertartásokat Ovidius Fast. IV. a 723-ik verstől kezdve hosszasan leírja.

[5]) A Misenum és Minerva hegyfok között, hol a kellemes *Baiae* is feküt. A minervai hegyfok ma *Capo di Massa* nevet visel.

6-kig játékok adatnak s ezeket Tullia látni akarja. Innét Tusculanumba készűlök; aztán Arpinumba [6]) s junius 1-jén Rómába. Úgy intézd, hogy vagy Formianumban, vagy Antiumban, vagy Tusculanumban láthassunk. Előbbeni leveledet nekem megtérítsd s rajzolj hozzá valami újat is.

Az antiumi szálláson, aprilisb. 694.

A. II. 9. XXIV. 35.

Cicero Atticusnak üdvet!

Említvén előttem quaestor Caecilius [1]), hogy egy legényt küld Rómába, hevenyében írom ezt, hogy kicsaljam tőled Publiussal [2]) tartott derék párbeszédeidet; úgy azt, a mellyről írsz, mint azt, a mellyet titkolgatsz, mondván, hogy a mit neki feleltél, hosszas lenne megírnod. Amazt pedig, melly még nem történt meg s mellyet majd csak a bikaszemű nő [3]), mikor Soloniumból visszatér, fog hozzád megvinni, ollyannak nézd, kérlek, hogy annál semmi rám nézve kedvesebb nem lehet. Ha azok, mik irányomban fogadva voltak [4]), csakugyan meg nem tartatnak: akkor én mennyországban vagyok [5]); ám akkor lássa ez a

---

[6]) Ma *Arpino* a nápolyi királyságban; Cic. szülővárosa, hol háza, villája és földei voltak.

[1]) Ernesti véleménye szerint Caecilius *Bassus*, ki ekkor Campaniában quaestor volt. Lásd a *tört. mut.*

[2]) Clodiussal felőlem.

[3]) Clodius idősbik nővére *Clodia*; kire Cic. a Homerus iliaszbeli Junójának ez epithetonát, hihető nem csak szép nagy szemeiért, de azért is ruházta, mert ő is mint Juno testvérével szerelmeskedni mondatott.

[4]) Pompeiusnak Clodius részéről, hogy t. i. engem nem fog háborgatni.

[5]) Végtelenül örülni fogok.

mí *jeruzsálemi plebeiusszállítónk* [6]), milly szép hálával fizetett az én legőszintébb beszédeimért [7]), mellyeknek fölséges palinodiáját [8]) várhatod.

Ugyanis ha, mint hozzávetésből előre látom, az a gazember a hatalmasokkal [9]) jó lábon marad, nem csak a *Cynicus consularis* [10]), de a halastavak ama Tritonai [11]) ellenében sem hánykolódhatik. Mert segédeszközeimtől s senatori hatalmamtól megfosztva, semmi irígységnek tárgya nem lehetek. Ha pedig tőlök elpártol: akkor ellenem törnie képtelenség lenne. De ám törjön.

Hidd nekem, pompásan s kisebb neszszel, mintsem hittem volna, fordúl meg ekkép a kerék a köztársaságban; bár kelleténél hamarább, a Cato hibája [12]), de meg azok gazsága miatt is, kik a jóslatokat [13]), kik az Aelia, Junia és Licinia, Caecilia és Didia törvényt [14]) mellőzték, kik a köztársaság min-

---

[6]) A Jeruzsálemet meghódított Pompeius, ki Clodiust a néposztályba igtatta.

[7]) Mellyekben őt annyi dicséretekkel halmoztam, mint jelesen a *lex manilia* mellett tartottban.

[8]) Szép variatióját adom majd az anekdotás könyvemben; vagyis mind visszahúzom azokat.

[9]) Caesar- Pompeius- és Crassussal.

[10]) Így szokta nevezni Clodius Cicerót az ő gúnyolódó modoráért.

[11]) A 24-ik levélben érintett halastavas urak.

[12]) Ki a lovagrendet a senatoroktól elidegenítette a vámszerződés kérdésénél. *Lásd a 23-ik lev.*

[13]) Mellyek a Clodius adoptiójánál, Bibulus augur daczára semmibe sem vétettek.

[14]) Az *Aelia* törvény szerint, valamikor népgyülés volt tartandó, az égi jeleket mindig meg kellett vizsgálni és ha az augur baljóslatot mondott, a gyülést megtartani szabad nem volt. Vatinius, Caesar kedvelt néptribunja, mindjárt hivatalba léptekor kereken kimondta a tanácsban, hogy ő magát az augurok beleszólása által semmi lépésében gátoltatni nem hagyja s úgy is cselekedett *(Valin. c. 6.)* A *Junia* s *Licinia* törvény minden népgyülési indítványra három

den segédforrásait elföcsélték; kik a római nép rovására a vajdáknak királyságokat, uradalmakat [15]) és néhányaknak roppant pénzeket adogattak [16]). Látom én már, hova fog az irígység áltmenni s hol fog székelni. Elmondhatd, hogy sem tapasztalásból, sem Theophrastustól [17]) nem tanultam semmit, ha maholnap meg nem látod, hogy az én időmet [18]) óhajtják vissza. Mert ha akkor a hatalmat a tanácsban gyűlölték [19]), mit várhatsz most, mikor nem a népre, hanem három rakonczátlan egyénre szált az ált? Azért csak hadd tegyenek ők consuloknak, tribunoknak, a kiket akarnak; ám ruházzák fel még Vatinius golyváját is a papi biborral [20]): rövid időn nagyoknak fogod te látni nem csak azokat, kik semmit meg nem ingottak, de még azt is, ki hibázott — Catót. Én részemről, ha pajtásod Clodius engedi, bölcsészkedni akarok; ha útamba állni készűl, magamat csak

---

vásári kihirdetést rendelt. Vatinius ezt sem tartotta meg. Valamint a *Caecilia* s *Didia* törvényt sem, melly szinte a törvényjavaslatok tételének módját és egyszersmind azt szabta meg, hogy azon egy indítványba két tárgyat egybefoglalni szabad ne legyen.

[5]) *Praedia.* Némelly commentatoroknak így nem tetszvén, e szónak mellé toldják még ezt: *populi romani*; hogy így alatta a kincstári (kamarai) birtokokat s jövedelmeket kelljen érteni.

[16]) Mint pl. *király czímet* s kis Armeniát a galatiai tetrarchának Deiotarusnak; *pénzeket* a senatorok közől némelly kedvenczeiknek

[17]) Kinek munkáit Plutarchus Cicero gyönyörűségeinek nevezi.

[18]) Érti az ő s Caesar consulsága közötti három évet; mikor a tanácsban szava sokat nyomott és szép egyetértés uralkodott.

[19]) A nép részéről, melly a tanács és lovagrend egyetértéséből ellenében keletkezett túlsúlyt nem jó szemmel nézte.

[20]) Auguri palásttal, melly az úgy nevezett *dibaphából* (kétszer festett) drága tyrusi bársonyból készült; s Vatinius Metellus Celer helyébe augurrá (bibornokká) lenni vágyott; mit azonban, mint az ellene tartott Oratióból kisül, még sem érhetett el.

védni fogom és mint az e mesterség [21]) sajátja, kijelentem hogy:

nagy boszut állok azon, ki elöször sértne meg engem [22])

A haza legyen irgalmas; kapott tőlem, ha többet nem, mint kellett, többet bizonyára, mintsem kivántatott. Jobbszeretek a más kormányzása alatt roszúl útazni, mintsem olly rosz útasoknak jól kormányozni. De ezekről jobb majd személyesen.

Most halld, a mit tudni akarsz. Formianumból május 3-án Antiumba visszaszándékozom; Antiumból május 7-kén Tusculanumba menendő vagyok. De ha megjövök Formianumból (hol aprilis utolsó napjáig akarok maradni) tüsténT értesítni foglak. Terentia üdvözöl.

Κικέρων ὁ μικρὸς ἀσπάζεται Τίτον Ἀθηναῖον [23]).

Az antiumi szálláson, aprilisb. 694.

A. II. 12. XXV. 36.

Cicero Atticusnak üdvet!

S még ők tagadják, hogy Publiust plebeiussá tették [1]). De már ez csak királykodás; ezt tűrni sehogy sem lehet. Küldjön hozzám Publius hitelesítőket; eskűt fogok letenni, hogy Cnaeusunk, a Balbus tiszttársa [2]),

---

[21]) A bölcselkedésé vagy sophistai vitatkozásé.

[22]) Ilias XXIV. 369.

[23]) *A kis Cicero az athenaei Titust üdvözli.* Helyesen jegyzi meg Wieland, hogy ezt a kis Cicero ki ekkor Aristodemustól görögűl tanult, saját kezével írta az apja levele alá.

[1]) Pompeius és Caesar. Mert Caesar utóbb tagadta, hogy ő abban részt vett.

[2]) A campaniai föld felosztására kinevezett 20 tagú bizottmánynál, mellyben, hogy Balbus is ott volt, Svetonius bizonyítja *Octav. c. 4.* De van a szóban egy kis gúny is; mintha t. i. a nagy Pompeiusnak egy olly homályos eredetű emberrel, mint Balbus, együtt hivataloskodni szégyen volna.

Antiumban maga mondta nekem, ő annál mint augur [3]) volt jelen.

No kedves volt az a két leveled, melly hozzám egyszerre érkezett! Mi áldomást adjak érttök, nem tudom; hogy vele tartozom, nyiltan elösmerem. De halld esetemet. Épen midőn Ceres ünnepén [4]) Antium felől az Appia-útra Trestabernaenél kibukkanám vala, előmbe fut, jöve Rómából, az én Curióm [5]). Ott terem azonnal legényed is a levelekkel. Amaz kérdi tőlem: nem hallottam semmi újságot? Nem, felelém. Publius, úgymond, néptribunság után jár. Mit beszélsz? De még a legnagyobb ellensége is Caesarnak s mindent, mi tőle van, föl akar forgatni, mondá. S hát Caesar? kérdém. Tagadja, hogy az ő felavatásához egy szóval is járúlt volna. Azután a maga, Memmius s Metellus Nepos gyűlöletét tálalá ki előttem. Megölelvén az ifjút, útnak eresztettem és a leveleknek estem.

Hol vagytok, kik az élő hang felől olly sokat tartatok? Mennyivel jobban értesűltem én leveleidből,

---

[3]) A curiás népgyülésen ő végezte mint augur a jóslói tisztet.

[4]) Melly *Cerealiá*-nak hivatott és mint a görögök *Eleusiniája* Ceresnek szentelt ünnep volt. Tartatott évenként april 12-ikén nyolcz napon ált csupán a nők által, díszmenet és különbféle játékok kíséretében, az aedilisek felügyelése mellett. A benne résztvevő nőknek sem az ünnep folyta alatt férjfival hálniok s bort inniok, sem gyászt viselteknek lenniek szabad nem volt; a honnét mint Livius *(lib. 35.)* mondja, midőn a cannaei csata után majd minden nő gyászolt, a tanács a gyásznak harmincz napon túl folytatását megtiltotta. Az ünnepi díszmenetnél az istenek képei és tojás (mint Ceres titkos symboluma) hordoztattak körül. A nők által rendezett játékok, Ceres akkori búját ábrázolták, mikor elrabolt leányát Proserpinát égő fáklyával kereste fel s alá. Az előadásnál mind a szereplőknek, mind a néző közönségnek fehérbe kellett öltözve lenniek. Lásd *Ovid. Fast.* IV. 389—620.

[5]) Azért nevezi így, mert az *ifjú Curiot* nem pedig apját akarja érteni.

mintsem az ő beszédéből a történtekről, a mindennapi divánkozás [6]), a Publius terve [7]), a bikaszemű riadozásai [8]), a zászlótartó Athenio [9]), a Cnaeushoz küldözgetett levelek [10]), a Theophanes és Memmius beszéde felől [11]). Aztán milly étvágyat gerjesztél bennem ahoz a buja lakomához [12])! éhes vagyok a kiváncsiságtól! hanem mégsem bánom, ha ezt a *symposiumot* [13]) nekem meg nem írod, jobbszeretem szájadból hallani.

Nógatsz, hogy írjak valamit. Igaz, mint mondod, szaporodik nálam a tárgy, hanem még az egész forrásban van, mint szüretkor a must. Majd ha leülepszik, tisztább leszen, a mit írok. Mit ha tőlem hamarjában meg nem kapsz is, legalább először, sőt egy darabig egyedűl fogod bírni azt. Dicaearchust méltán szereted. Világos egy fő s jóval különb polgár, mint azok a mí *Adi caearchusaink* [14]). Levelemet Ceres ünnepén tíz órakor írta m, mindjárt a mint a tie-

---

[6]) Arról, min Caesar, Pompeius és Crassus a köztársaság részére állandóan törik fejöket.

[7]) Caesar törvényei ellen.

[8]) Clodia uszítgatásairól, mellyekkel testvérét Clodiust tüzeli.

[9]) *Athenio* az egyszer Siciliában fellázadt rabszolgák vezére volt. Nevével itt Cic. vagy Vatinius néptribunra czéloz, vagy arra a Sex. Clodius írnokra, ki P. Clodius holttestét a curiába hurczoltatván, azt a bútorokból s jegyzőkönyvekből összerakott máglyán égetvén meg, a curiát felgyújtotta *(pro Milon. 33.)* és ki szinte mint Athenio Siciliából származott.

[10]) Mellyeket Caesar a földosztásnál működött Pompeiushoz Capuába irogatott.

[11]) Mit tőlök hallottál.

[12]) Mellyre Atticus, írta, hogy menni fog.

[13]) Lakomát, vagyis az ott történteket.

[14]) Dicaearchusról lásd: a *tört. mut.* E név betű szerint igazságos vagy jogszerű kormányzót, görög *alpha privativummal* pedig épen ellenkezőt jelentvén, látni való hogy az *Adicaearchusok* alatt a triumvireket értette Cic.

det olvastam; de szándékom holnap küldeni el attól, ki először előmbe vetődik. Terentia, leveledben örömét találta; szépen köszöntet.

καὶ κικέρων ὁ φιλόσοφος τὸν πολιτικὸν Τίτον ἀσπάζεται[15]).

Trestabernaeben, aprilis 11-kén 694.

A. II. 10. XXVI. 37.

Cicero Atticusnak üdvet!

Kivánnám, dicsérd szilárdságomat. Antiumban játékokat [1]) néznem nem tetszik. Mert ugyan furcsa is lenne, midőn minden múlatás gyanúját kerűlni akarom, egyszerre akkép tűnnöm fel, mint ki nem csak kéjelegve, de bolondjába [2]) is kószálok. Így hát május 7-kéig Formianumban várlak. S most tudósíts te is, melly nap lesz hozzád szerencsénk.

Appii-Forumból [3]), 9 órakor. Már egyszer írtam a minap Trestabernaeből. — 694-ben.

A. II. 11. XXVII. 38.

Cicero Atticusnak üdvet!

Mondom neked, szinte száműzöttnek érzem magamat, mióta Formianumban vagyok. Mert míg Antiumban valék, nem múlt egy nap el, hogy jobban ne tudtam volna, mi történik Rómában, mint magok a helybenlevők. Mert leveleid nem csupán azt, mi

---

[15]) *Cicero is, a philosophus, üdvözli a politicus Titust.* E szavak ismét a kis Cicerótól valók.

[1]) Lásd a 34-ik lev.

[2]) Komoly férjfiakhoz játékok látogatása nem igen illvén. Vesd össze a 126-ik lev.

[3]) *Appiusvásárból* (mint Martonvásár.) Város volt Latiumban, az Appia úton, hol és Trestabernaeben Sz. Pál is megfordúlt, mikor Rómába fogva vittetett. *Luk. Csel.*

Rómában, hanem azt is, mi egész köztársaságban nem csak történik, de történendő lesz is, hírűl adák. Most egyebet annál, mit az erre jövő útazótól veszünk, semmit nem tudhatunk. Azért, noha már magadat várlak, mégis e legénynek, kire, hogy rögtön megjöjjön, reá parancsoltam, jó súlyos levelet nyomj markába, nem csak minden történtekkel, de nézeteiddel is töltöttet s egyszersmind a napot, mellyen Rómából kiindúlsz, ne felejtsd tudatni velem.

Mí Formianumban május 6-káig akarunk maradni; ha addig ide el nem jössz, talán csak Rómában látlak [1]). Mert Arpinumba minek hívnálak:

Zordon az; ámde jeles fiakat nevelés soha ennél
Nem fogok én édesb földet láthatni míg élek [2]).

Ennyit tehát. Légy jó egészségben.

Formianumban, aprilisb. 694.

A. II. 13. XXVIII. 39.

Cicero Atticusnak üdvet!

Szörnyűség, hogy válaszomat [1]), mellyben igen kedves leveleidre Trestabernaeből rögtön feleltem, senki kezedhez nem szolgáltatta! Halld csak, a csomó, mellybe azt tevém, aznap, mellyen elindítám vala, házamhoz [2]) vitetett s onnét hozzám Formianumba visszajött. A levelet tehát újra elvitetni parancsoltam; hogy belőle lásd, milly kedvesek voltak nekem azok a tieid.

---

[1]) Hova junius 1-ére szándékozott. Lásd a 34-ik lev.

[2]) Ulysses szavai Ithakáról. *Odyss. IX:* 27. 28. Noha Cic. arpinumi ősi villája igen kies és kellemes hely volt, mint ezt de *legib. II: 1.* láthatni.

[1]) Érti a 36-ik levelet.

[2]) T. i. Rómában.

Hogy Rómában, mint írod, hallgatnak, mindjárt gondolám. De bezzeg vidéken nem hallgatnak és már királyságtokat falún sem tűrhetik. Hát ha még a laestrygonok [3]) e tág kapús városába jönnél! — mint zúgnak itt az emberek, milly boszúsak a kedélyek! minő gyűlöletben van barátunk Magnus, kinek mellék neve a Crassus *Gazdag* [4]) melléknevével együtt avúlni kezd. Bízvást elhiheted nekem, senkire még nem akadtam, ki mindezt olly könnyen venné, mint én veszem. Azért, fogadd szavam, csak philosophálunk, hitemre mondhatom neked, hogy azzal föl nem ér semmi. Ha van a sicyonbeliekhez valami leveled [5]), lódúlj el Formianumba, honnét május 6-kán szándékunk elmenni.

Formianumban, aprilis 15-ke körűl, 694.

A. II. 14. XXIX. 40.

Cicero Atticusnak üdvet!

Mint fölizgatád bennem a vágyat Bibulus beszéde, a bikaszeművel történt szóváltásod és ama buja lakoma iránt! azért úgy készűlj, itt szomjas fülekre találsz. Noha szerintem már semmitől inkább félnünk nem lehet, mint hogy a mi Sampsiceramusunk [1]),

---

[3]) Azaz Formiaebe: mert Latium e városa körűli őslakók *laestrygonoknak* hivattak. Némellyek itt a görög τηλεπυλος (szétszórt kapús) szót sajátnévnek s különös városnak veszik de hibásan; mások meg ezt teszik mellé: *Formias dico;* mi világosan glossára mutat.

[4]) Nem a *triumvir*, hanem az a Crassus *Dives* értetik, ki ekkor praetor volt és alább az 50-ik levélben is előjön, s kiről Valer. Max. írja, hogy végre nagy szegénységre jutott, de a vele találkozók ekkor is csúfságból *Dives* czímmel köszöntgették. Lib. VI. 9.

[5]) Bizonyos pénzbeli ügy végett.

[1]) Azaz: Pompeius, kit meglehet azért nevez gúnyosan így, mert mikor Pompeius asiai hadjáratából haza jött, hivatalos jelentésében az általa meghódított syriai hatalmasságok közt e furcsán hangzó nevet is szokott méltóságos emphasisával mondta ki.

majd ha magát minden szájtól mardostatni érzi, s látja, hogy a végbevittek [2]) mi könnyen fölforgathatók, neki fog bőszűlni. Pedig én részemről úgy el vagyok puhúlva, hogy e nyúgott állásomban, mellyben most tespedek, készebb zsarnokoltatni hagyom magamat, mintsem legszebb kilátás mellett is csatázzak.

A gyártásból, mire olly gyakran serkentgetsz, semmi sem lehet. Gyüléspalota [3]) itt házam, nem mezei lak, úgy tódúlnak rám a formianumiak. S mint megtölti a palotát az Aemilius tribusa! [4]) A nép még csak hagyján volna; annak nagyobb része kilencz órán túl nem alkalmatlankodik. Hanem C. Arrius, a legközelebbi szomszédom, sőt mondhatnám, már szinte laktársam; ki azt mondja, csak azért nem megy Rómába, hogy itt velem egész napokon ált philosophálhasson. Más felől meg van Sebosus — az a Catulus házi barátja. Hová legyek? Úgy segéljen tüsténT Arpinumba mennék, ha legjobbnak nem találnám téged Formianumban várni be — de csak május 6-káig ám! Mert látod, milly emberektől vagyok lefülelve. Milly pompás alkalma lenne most, míg ezek körűlem vannak, ha valaki formianumi telkemet tőlem megvenni szeretné. S mégis megkísértsem-e azt, hogy valami „nagyba, sok gondolkodást s nyúgalmat töltételezőbe" vágjak? Mind e mellett

---

[2]) Mik a jóslatok *(auspiciumok)* ellenére történtek. Lásd a 35-ik lev.

[3]) Az eredetiben *basilica*. E görögből átvett szó eredetileg királylakot jelent. Alatta Rómában olly nagyobbszerű templomforma középületek értettek, mellyek sok népet befogadható tágas teremeikkel, mint korunkban a megyeházak, börsék, casinók, különbféle komoly vagy társalgó összegyülekezések helyeiül szolgáltak. Rómában majd az egész forum körül volt véve illy basilicákkal.

[4]) Mellybe a formiaebeliek tartoztak.

majd megteszem a magamét s nem fogom kímélni fáradságomat.

Formianumban, 694.

A. II. 15. XXX. 41.

Cicero Atticusnak üdvet!

A szerint, a hogy írsz, nem kevésbbé bizonytalanoknak látom a dolgokat a köztársaságban, mint leveledben; hanem azért a beszédek s vélemények e tarkasága is múlattat engem. Mert mikor leveleidet olvasom, úgy képzelem, mintha csak Rómában volnék s mintha, miként nagy tárgyaknál történik, most ezt, majd amazt hallanám. Azt azonban el nem gondolhatom, mit lehessen az *agraria* javára kitalálni ollyast, mi senkinél kifogás alá ne essék. Bibulus ama szilárd jelleme pedig a comitiumok halogatásánál [1]), mit mutat egyebet, mint az ő gondolkozását, a nélkül, hogy vele a köztársaságon valami segítve lenne? Nyilván Publiusba van vetve a remény [2]); ám legyen néptribun, már ha másért

[1]) Miután Caesar *agraria* törvényének a tanácsban folyvást kemény ellenzői voltak, sőt tiszttársa Bibulus, Catótól is támogatva, nyilván kimondta, hogy míg ő consul lesz, e törvényt foganatba vetetni meg nem engedi: Caesar és Pompeius népgyülés útján akarták a törvényt biztosítani; de Bibulus mindig talált módot a népgyülés-tartást majd egy, majd más ürügy alatt elhalogattatni.

[2]) A triumvireknek minél nagyobb érdekökben állott P. Clodiust néptribunná tenni, annál inkább szükség volt, ezt a választásra befolyással birt tanácsbeli ellenzék előtt titkolniok. Azért, hogy az ellenzéket rászedjék, alattomban Clodiussal összebeszélve, magokat ennek ellenségei gyanánt adták ki; Clodius viszont széltére azt mondogatta, hogy csak ő néptribun legyen, első dolga lesz a triumviri zsarnokságnak véget vetni. Ez ámítást több becsületes emberek s úgy látszik Atticus is elhivén, a Clodius tribunságához szép reményeket kötöttek.

nem is, csak hogy Epirusból annál hamarább visszajöjj. Mert hogy te őt nélkülözd, lehetőnek nem látom [3]; főkép ha velem egy kicsit kötekedni akar. Már az ugyan kétséget nem szenved, hogy ha ilyesmi történnék, azonnal haza röpűlnél. De bár ez ne történjék is, én azért, akár földúlja, akár fölemelje a köztársaságot: dicső látványt igérek magamnak, csak melletted ülve nézhessem azt.

Épen midőn ezt írom, ne neked, itt van Sebosus! Még jól ki sem sóhajtám magamat, üdvözöl Arrius. Ezért jöttem én el Rómából? Minő emberek elől szöktem meg s mégis illyenek közé vetődtem! De már így csakugyan megyek

A honi bérczekhez, oda hol ringott vala bölcsőm [4].

Szóval, ha magamban nem lehetek, inkább parasztok között, mintsem ez igenis városias nép [5] körében leszek; hanem azért, miután semmi bizonyost nem írsz, még május 5-kéig Formianumban megvárlak.

Terentia türelmedért s szorgalmadért a malviusféle pörben [6] igen le van kötelezve hozzád; al-

---

[3]) Atticus mint semmi pártvitába nem elegyedett, igénytelen magán egyén, mint minden korabeli nagyobb emberekkel, úgy az egész Clodia családdal biztos s barátságos lábon állott.

[4]) E vers talán Cicerónak consulságáról írt saját költeményéből való.

[5]) Érti Arriust s Sebosust, kik ízetlen udvarlásaikkal nála alkalmatlankodtak.

[6]) Miféle pör volt ez, nem bizonyos. Manutius így okoskodik: az ellenségtől elfoglalt álladalmi földek háromfélék voltak: egy részök gyarmatosíttatott; másik a censorok által öt évenként haszonbérbe adatott; a harmadik melly a háború alatt elparlagosodott földekből állt, egyeseknek örökös birtokkép csekély évi taxa mellett kiosztatott. E harmadik osztályból való földeket bírhatott Terentia és Atticus is, s hihető hogy a publicanusok az ezektől járó taxákat is kibérelték: mellyeket Atticus rendesen fizetett, de Terentia az álladalmi földek adómentességét tárgyazó *Thoria* törvényre

kalmasint nem tudja, hogy te közös ügyét véded mindazoknak, kik álladalmi földeket bírnak. De te mégis fizetsz a publicanusoknak valamit; ő ettől is vonakodik. Tehát ő s Cicero, a *sült aristocraticus fiú*, üdvözölnek.

Formianumban, 694.

A. II. 16. XXXI. 42.

Cicero Atticusnak üdvet!

Megvacsorálván szundikáltam is már, mikor aprilis 30-kán hozták azon leveledet, mellyben a campaniai földekről írsz. Kell-e mondanom? az engem eleinte úgy bántott, hogy elvette álmomat is, de inkább a fölötte tünődés, mintsem boszankodás miatt. S tünődésem közben, körülbelől ímezek merülének föl előttem: először, annak következtében, mit múltkori leveledben írtál, miszerint meghittjétől [1]) hallottad, hogy *ollyasmi fog jönni szönyegre, mit senki gáncsolni nem fog*, — valami nagyobbtól féltem; de ezt nem találám ollyannak. Aztán (hogy magamat vígasztaljam) a telekadományozásnál minden remény a campaniai területre látszik irányozva lenni, melly terület, tíz holdjával [2]) 5000 embernél többnek meg nem felelhet [3]). A még fönmaradandó számos nép, szükség hogy tőlök elidegenedjék. Ezenfölül ha van, mi a jólérzők kedélyét, mellyet máris ingerültnek látok, még nagyobb tűzbe hozhassa, bi-

támaszkodva, megtagadott, s ezért volt pöre Mulviussal, ki kétségkivül a publicanusok valami ügyvivője lehetett.

[1]) Caesarétól.

[2]) Egy római hold, (jugerum) hoszsza 240, szélessége 120 lábat tett volt.

[3]) De Caesar a *stellasi* földet is hozzáadván, mint Svetonius s Paterculus mondja, 20,000 embert telepített meg.

zonyára ez az; annyival is inkább, mert Italiában a vámok eltöröltetvén [4]), ha a campaniai föld kiosztatik, mi beljövedelem marad a huszadon [5]) kívül? s pedig a mint látom, egy népgyülésében, lóggósaink [6]) lármájára ez is oda veszhet. Hogy pedig Cnaeusunk voltakép mit gondol, már azt nem tudom

Mivel többé nem kisded sípot fúj, hanem
Szörnyü nagy kürtöt, arczot dazzadoztatót [7]).

a kit még erre is rábírni lehetett. Mert eddig csak kivágta magát az illyenekkel: „hogy ő Caesar törvényeit helyesli: tetteiért maga köteles felelni [8]); hogy neki az agraria-törvény tetszett,—lehetett volna-e ellenzeni [9]) vagy sem, ez ő reá nem tartozik; hogy az alexandriai király [10]) iránt jónak látta valahára végezni; vizsgálta-e akkor vagy nem Bibulus az eget, azt tudakolnia szükség nem volt; hogy a publicanusokat illetőleg, ő e rendnek [11]) szolgálni kivánt,—mi fog történni, ha Bibulus a forumba lemén [12]), azt előre meg nem jósolhatta.“ De most

---

[4]) **Lásd a 29-ik lev. 37-ik jegyz.**

[5]) Minden rabszolga eladatása- vagy felszabadíttatásakor, a szolga kialkuott, vagy folyó árának $\frac{1}{20}$ részét a közkincstárba be kellett fizetni, ez a *huszad*, melly az álladalomnak évenkint nevezetes jövedelmet hozott.

[6]) Kik népgyülésekben a tribunok háta megett a népszerü indítványokat lármájokkal támogatni szokták.

[7]) E versek Sophoclesnek egy elveszett darabjából valók, s azt akarja velök mondani Cic. hogy Pompeius már hatalmával visszaélve végtelen nagyokról álmodozik.

[8]) Azaz: Caesar.

[9]) A néptribunoknak *veto*-jokkal.

[10]) ***Ptolomaeus Auletes.*** Lásd: *a tört. mut.*

[11]) A lovagokénak mellyből valók voltak a publicanusok.

[12]) Érti az ez alkalommal Bibuluson elkövetett erőszakot; midőn t. i. őt azért, hogy az *Aelia* törvénynél fogva Caesar indítványait baljóslatokkal gátolta, a forumból kikergették, sőt egy kosár ganéjjal is leöntötték.

Sampsiceramus úr, mit fogsz mondani? hogy „adó alá vetetted nekünk az Antilibanus hegyét [13]), ha a campaniai föld jövedelmét elvetted?“ Igen! s ezzel meg fogsz nyugtatni bennünket? Majd leigázva tartlak titeket — mondja — a Caesar hadával. Engem ugyan nem annyira azzal a haddal fogsz, mint inkább azok hálátlan érzelme által, kik jóknak hivatnak és a kik irántam nem hogy jutalmakkal, de még csak szóval is soha legkisebb jót s elismerést nem mutattak [14]).

Bizony ha magamat rászánnám, találnék én útat az ellentállásra. De most már erősen föltettem azt, hogy miután a te kedvenczed Dicaearchus olly nagy vitában van az én barátommal Theophrastussal, — a te embered a *gyakorlati* életet, emez viszont az *elméletit* tévén mindennek elébe — megmutassam, miszerint én mindeniknek szót fogadtam. Ugyanis azt hiszem, hogy Dicaearchusnak bőven eleget tettem volt; most már ahoz a felekezethez [15]) tartok, a melly nem csak megengedi nekem, hogy nyúgodjam, de még kárhoztat is, miért nem nyúgottam mindig. Azért hát, kedves Titusom, hadd foglalkozzam én ama szép tanulmányokkal, s hadd térjek végtére vissza oda, honnét eltérnem sem kelle vala.

Mit Quintus öcsém leveléről írsz, az a hozzám szólónál is úgy volt: *elején oroszlán, de a végén..* [16]) megmondani sem tudom, mi. Az első so-

[13]) Fekszik Syriában a Libanussal szemben; a két hegy közti termékeny térséget ma a *drusok* lakják. Az e tájon lakó népeket Judaeában s Coelesyriában Pompeius adó alá vetette.

[14]) Azaz: én inkább a hálátlanok, mintsem Caesar hadától félelem miatt vonom félre a köz ügytől magamat.

[15]) Vagyis inkább *nézethez*; mert Theophrastus is mint Dicaearchus *peripateticus*, lévén, ettől nem felekezetre, csak nézetre különbözött.

[16]) Ilias VI: 18.

rokban úgy kesereg megmarasztatásán [17]), hogy a sziklát is megindíthatná; majd viszont úgy lecsendesül, hogy még arra kér, javítsam és adjam ki *Annalisait* [18]). Hanem jó lenne, ha arra, mit az árúszállítás körüli vám felől [19]) ír, figyelmet fordítnál. Mondja, hogy a tárgyat a kormányülés [20]) tetszése szerint a tanácshoz tette által. Igen, mert még nem olvasta azon levelemet, mellyben én a kérdés megfontolása és tisztába hozása után neki megírtam, hogy ezzel a vámmal nem tartoznak. Ugyan járj végére, ha valjon ez ügyben mentek-e már Asiából görögök Rómába és ha jónak látod, add tudtokra, mi e részben az én véleményem. Ha ettől, csak hogy a jobb párt a tanácsban ne bukjék, eltérnem lehet [21]), úgy a publicanusokat ki fogom elégíteni; ha pedig nem—igazán megmondom neked—hogy ezen kérdésben, egész Asiának s a kereskedőknek [22]) még örömestebb szolgálok. Erre, úgy hiszem én, fölötte nagy szükségünk van. Azonban terád bízom a dolgot. — De hát, kérlek, azok a quaestorok! talán még a cistophorus felett is haboznak [23])? mert ha semmi egyéb fön nem marad, miután mindent megkisértettünk, én a legutol-

---

[17]) Hogy helytartóságában harmadik évre is megmarasztatott.

[18]) Mi, ha nyugott nem volna, eszébe nem jutna.

[19]) Az asiai vámbérlők a portékáknak nem csak be- és kiviteléért, hanem egy városból másba küldéséért is vámot követelvén, minthogy ez utóbbit a tartománybeliek megfizetni vonakodtak, Quintus az ügyet elintézés végett Rómába feljelentette.

[20]) Mellyet a helytartók fontosabb ügyekben a körülttök levő hivatalnokokkal tartani szoktak.

[21]) Ha e véleményemet azon nézetből, hogy a tanácsban a jó egyetértést a lovag és senatori rend köztt föntartsam, jó móddal meglehet változtatnom.

[22]) Értetnek a tartományban kereskedést üzött római polgárok.

[23]) Hogy már most még cistophorusban sem akarnak fizetni Quintusnak.

sót sem fogom megvetni. Arpinumban látni akarlak s parasztos szállással fogadlak, ha már itt ezt a tengermellékit [24]) megvetéd.

Formianumban, május elején, 694.

A. II. 17. XXXII. 43.

Cicero Atticusnak üdvet!

Épen, mint írod, úgy vélekedem. Ármánykodik Sampsiceramus. Mindentől félhetni. Világos, hogy kényuralomra törekszik. Mert mit jelent az a rögtöni ságorságkötés [1]), mit a Campaniai föld, mit a pénzfőcsérlés [2])? mik ha a legvégsők lennének is, úgy is szörnyű baj volna; hanem a dolog természeténél fogva, még ezzel mindennek vége nem lehet. Hiszen még ezekben mi örömük is lehetne? Sohasem mentek volna ők eddig, ha más vészteljes czélokra nem készítnék az útat. Szent istenek! . .

De azért, jól írod, nem fogunk mi május 10-ke körűl Arpinumban siránkozni ezek fölött; hisz úgy bölcsészkedésünkkel [3]) végkép fölsűlnénk; hanem értekezni fogunk higgadt kebellel. És engem most,

---

[24]) A formianumit.

[1]) Pompeius még mielőtt Asiából haza jött, nejétől *Muciától* elválván, helyébe Caesar leányát Juliát vette el; ki mivel már ekkor Servilius Caepiónak el volt jegyezve, ennek érette, saját leányát adta nőül.

[2]) Caesar *agraria* törvényének egyik czikke azt rendelte, hogy a campaniai föld azon része, melly az álladalmat illette, azonnal kiosztassék; másik, hogy a magánosok által bírt rész előbb ezektől országos költségen megvásároltassék. De ez utóbbi czikk foganatba nem ment, mert Caesar s Bibulus consulságuk után következett évben, Piso és Gabinius consulok alatt, P. Clodius néptribun, a föld megváltására szánt összeget a kincstárból kivévén, a Syriába ment Gabiniusnak adta ált. (*Orat. pro domo, cap. 9*).

[3]) A *philologia* név alatt a rómaiak nem csupán a szorosan vett nyelvtant, hanem általában az egész tudományosságot, következőleg

nem mint előbb, a jó remény vígasztal, hanem inkább az a közönbösség, mellyet sehol olly mértékben nem mutatok, mint a polgári és köz ügy körül. Sőt még az a kis hiúság s nem épen kis dicsvágy, a mi bennem van (hisz' szép hibáinkat elismernünk) némi gyönyört is lel ebben. Mert az engem gyakran furdalt, hogy Sampsiceramus érdemei a hon iránt, öt-hatszáz év múlva nagyobbaknak találnak látszani, mintsem az enyimek; legalább ez aggodalomtól már egészen ment vagyok. Úgy a földhöz van ő vágva, hogy ahoz képest a Curius esése [4]) állásnak tetszik. De ezekről személyesen. Azonban úgy látom, megjövetelemig Rómában akarsz te lenni. Igen könnyen megnyugszom rajt, ha ez javadra szolgálhat. De ha, mint írod, csakugyan eljöszsz, kérlek, halászd ki Theophanesből, minő érzelemmel van irántam Alabarches [5]). Tudnivaló, hogy szokásod szerint, ügyesen fogod tenni a kérdést s nekem tőle mintegy utasítást fogsz hozni az iránt, mint kelljen viselnem magamat. Az ő nyilatkozatából az egészhez hozzávethetünk.

Formianumban, május elején, 694.

---

a philosophiát is értették és itt ez utóbbi értelemben használtatik e szó az eredetiben.

[4]) Itt az eredetiben közönségesen: *Phocis curiana* szokott állani. És e két szót a commentatorok mindenkép magyarázgatták; de velök tisztára sehogy sem jöhettek; mígnem végre *Bosius* a Phocis helyett πτωσις szót vévén fel, legtűrhetőbb magyarázatot eszközölt. E szerint itt czélzás volna arra a Curiusra, kit aljasságai miatt a senatorok közől kicsaptak. Lásd: *a tört. mut.*

[5]) Hogy e név alatt Pompeiust érti Cic., kétséget nem szenved. De hogy a szó, melly (mint *Juven. Satyr I: 130.*) *Arabarchesek*nek is iratik, sajátlag mit jelent, nem egészen bizonyos. *Cujacius* azt mondja, hogy a római görög provinciákban a vámbérlők, jelesen legelő vámbérlők írnokait a görög αλαβα-tól (tentától) *alabarches*eknek hivták s Cic. e gúnynevet azért ad a Pompeiusnak, mert ez, különösen az agraria

A. II. 18. XXXIII. 44.

Cicero Atticusnak üdvet!

Vettem egy pár leveledet, mellyekből látom, milly feszült s aggódó kebellel áhítod tudni, mi újság. Fogva vagyunk mindenfelől s már szolgák lenni nem vonakodunk, csupán a haláltól és kiszóratástól, mint még nagyobbaktól rettegünk, holott ezek amannál sokkal csekélyebbek. És ez állapoton, mellyen egész világ egy szájjal kesereg, senki egy szóval sem segít. Úgy látom, azoknak a kik uralkodnak, czéljok, nem hagyni senkinek semmi elajándékozni valót [1]). Egy van, a ki szól s nyiltan szembeszáll — az ifjú Curio. Ő a legnagyobb tapsokban, legmegtisztelőbb forumi üdvözlésben s a jólérzők hajlandóságának igen számos jeleiben részesül. Fufiust [2]) ellenben rivalgásokkal, szidalmakkal, füttyökkel üldözik. Ezek nem a reményt, csak a fájdalmat nevelik, midőn látja az ember, hogy a polgárságnál az akarat kész, ereje le van kötözve. És nehogy részenként tudakozódjál mindenről: az egész oda jutott már, miszerint nincs semmi remény, hogy valaha nem csak magánosok, de még a tisztviselők is szabadok legyenek. De ez elnyomatás alatt is, a beszéd társas körökben s vendégségeknél szabadabb, mint-

törvény pártolásánál, mindig azzal dicsekedett, miszerint ő hóditásai által az álladalomnak annyi jövedelmet szerzett, hogy a mellett a campaniai földek kiosztása a kincstárban semmi csökkenést okozni nem fog. Vesd össze a 42-ik lev.

[1]) Egyez azzal mit Svetoniusnál (*Caes. c. 21.*) olvasunk, ki miután a campaniai s stellasi föld kiosztását s vámbér harmadának elengedését megemlíti, még azt mondja Caesarról: *Caetera quoque quae cuique libuissent, dilargitus est, contradicente nullo, ac si conaretur quis, absterrito.*

[2]) Caesar különös nagy pártolóját. Lásd *Tört. mut.*

sem volt. A fájdalom erőt kezd venni a félelmen, hanem azért minden telve a legnagyobb kétségbeeséssel.

A campaniai törvény még átkot is mondat a jeleltekkel magokra, ha népgyülésben szóba hoznák azt, hogy a föld másként s ne a *Julia-törvények* alapján bírassék. Laterensisről azt tartják, derekasan tette, hogy készebb a néptribunság-kereséstől elállott, mintsem eskünnie kelljen. A többiek nem átalják elmondani az eskűt. De nincs kedvem többet írni a köztársaságról. Magam magamnak nem tetszem s a legnagyobb fájdalommal írom ezt is. Az általános elnyomatáshoz képest nem kislelküleg, de, nagy tętteimet nézve, kevéssé hősileg viselem magamat.

Caesar nagyon szivesen kínálgat, lennék neki legatusa és még fogadásból való szabad legatiót [3]) is adnának. Hanem emez a szép ficzkó szemérmetessége [4]) iránt nem elég biztosítást nyújt s öcsém megérkezése elől is eltávolít; amaz nem csak biztosb, de abban sem gátol, hogy itthon lehessek, mikor akarok. Ezt hát a markomban tartom, bár nem hiszem, hogy használni fogom. Egyébiránt nem tudom, mit tegyek; szökni kedvem nincs; harczolni szeretnék. A népben, nagy a buzgalom [5]); de semmiért jót nem állok; hanem erről hallgass.

A Statius fölszabadításán s némelly más dolgokon épelődöm ugyan, de már én egészen elfásúltam.

---

[3]) Midőn valaki szabad vagy tiszteletbeli küldetést kapott, annak mindig szokott valami czím adatni; mint pl. hogy a kiküldetés valami szent fogadás teljesítése végett történik.

[4]) E szóban ironia van s *garázdaság* értendő helyette. Mert Clodius (a Pulchellus) már ekkor a jövő évre el lévén tribunnak választva, Cic. ellen törését nem igen titkolta.

[5]) Velem együtt harczolni.

Szeretném ha te itt volnál; akkor sem jó tanács, sem vígasztalás nem hiányzanának nálam. De úgy készen is légy, hogy mihelyt reád kiáltok, haza röpülhess.

Rómában, juniusban, 694.

A. II. 19. XXXIV. 45.

Cicero Atticusnak üdvet!

Sok aggaszt engem, mind a köztársaság e nagy forrongása, mind azon veszélyek miatt, mellyek enmagam ellen intézvék. Százfélék ezek; de semmi rám nézve nem boszontóbb, mint Statius fölszabadítása, *és sem parancsomat, de hallgatok parancsról, még neheztelésemet sem venni semmibe* [1]). Nem is tudom hogy mit tegyek s pedig a dologban nincs annyi, mint mennyit róla beszélnek. Haragunni ugyan nem tudok azokra, a kiket igen szeretek; de csak sajnálom, szörnyen sajnálom, azt mondhatom. Egyéb nagyobb szerű tárgyak: a Clodius fenyegetései s a küzdelmek, mellyek rám várnak, kis mértékben érdekelnek. Ezeket, úgy hiszem, vagy legnagyobb méltósággal kiállni, vagy legkisebb baj nélkül elhárítni tudom. Hihető te azt fogod mondani, *elég a méltóság úntig*; [2]) *javadat keresd, ha szeretsz.* Jaj nekem! miért nem vagy itt? A te figyelmedet, hiszem, hogy semmi el nem kerűlné: én meg talán vakoskodom és a becsülethez fölöttébb is ragaszkodó vagyok. Tudd meg, hogy soha nem volt még olly becstelen, olly rút, minden nem- rend- s korra nézve olly botrányos helyzet, minő ez a mostani állapot s mondhatom, na-

[1]) Terent. *Phorm. Act. II. sc. 3.*

[2]) Görög közmondás. Hasonló hozzá a magyarban: *annyi mint a füszál.*

gyobb mértékben, mintsem szeretném [3]), sőt mint csak képzeltem volna is. Azok a népszerű urak [4]) immár a tisztes férfiakat is megtanították piszszegni. Bibulus egekig emeltetik és nem tudom, miért; úgy magasztalják őt mint ha

Ő maga állítná késéssel helyre az ügyet [5]).

Pompeius, a mí szerelmünk, az én szörnyű keserűségemre, maga megbuktatá magát; senki hajlandóságát nem bírja s télek, hogy nékiek rettegtetést leszen szükség használniok. Én részemről sem nem harczolok e párt ellen, egykori barátságomnál fogva, sem vele nem tartok, nehogy mindazt kárhoztatnom kelljen, a mit előbb tettem — megyek útamon. A nép érzelme, főkép a színházban s játékoknál mutatta ki magát. A gladiatori előadásoknál mind a gazda, mind béresei [6]) agyon fütyöltettek. Apolló játékain [7])

---

[3]) Pompeiusra nézve, kit már sajnálok is.

[4]) A triumvirek, kik a tanács rovására addig hízelgettek a népnek, mígnem utóbb ennél csúfolódás tárgyaivá lettek.

[5]) Ennius verse Q. Fabius Maximusról.

[6]) Mind a játékadó, mind fogadott tapsolói.

[7]) Mellyek Apollo tiszteletére évenként a fővárosi praetor által, Livius szerint quintilis (julius) 3-kán tartattak, egy aranyozott ökör s két aranyozott kecske áldozása mellett. A játékon minden néző babérkoszorús fővel s valami alamizsnával jelent meg. A nők imádkozásokat vittek végbe s minden háznál nyitott kapú mellett, szabad ég alatt volt az ebéd. Ez ünnep eredetéről azt beszélik, hogy egyszer a rómaiak valami sybillai jóslat intéséből Apollo tiszteletére játékot szenteltek, az ünnepély közben ellenség rontott a városba, mellynek kiűzése végett fegyvert ragadva, a játékot el kellett hagyniok. Hanem midőn győzedelem után a színtérre visszamentek, s ott egy öreg C. Pomponius nevű alakost akkor is síp mellett tánczolva találtak, megörülve hogy az ünnep távollétök alatt szakadatlan folytatva volt, így kiáltottak fel: *Salva res est saltat se ex!* a mi utóbb példabeszéddé vált. Ettől fogva meg lőn állapítva, hogy jövőre Apollónak minden évben illy ünnep tartassék.

Diphilus színész [8]) Pompeiusunkat csíntalanúl megvagdalta. Ezt a helyet:

Nyomorúságunkra vagy te nagy

számtalanszor kellett ismételgetnie. És mikor ezt mondá:

Jövend idő, hogy e hatalmadat
Keservesen megsíratod te még

egész színház rivalgása követte azt, úgy a többit is. Mert ollyanok is ezek a versek, mint ha Pompeius valami ellensége által írattak volna a jelen időre. Úgy e szavak is:

Ha törvény és szokás erőtlenek

nagy zaj s lárma köztt lőnek elmondva. Mikor Caesar bejött, kihalt a taps; jött utánna az ifjú Curio — ennek úgy tapsoltak, mint a köztársaság boldog idejében Pompeiusnak szoktak volt tapsolni [9]). Caesar sajnosan vette ezt; s mondják, rögtön levelek röpültek Capuába [10]) Pompeiushoz. Roszakarói lettek ők [11]) a lovagoknak kik Curiónak fölállva tapsoltak; s ellenségei az egész népnek; fenyegetödzének a Roscia- sőt a gabonaosztó törvény [12]) ellen is. Nagy volt a for-

---

[8]) Mit itt Cic. Diphilusról beszél, Valer. Maximus is felhozza. *l. VI.* 2.

[9]) Mivel csupán az egy Curio mert Caesar s Pompeius hatalma ellen nyilván kikelni. Lásd a 44-ik lev.

[10]) Hol Pompeius a húsz tagú bizottmánynyal a campaniai földek kiosztásában működött. És így nem való mit Valer. Max. mond, hogy ekkor Pompeius Apollo játékainál személyesen ott lett volna.

[11]) Caesar és Pompeius s az őket követők.

[12]) A *Roscia* törvény, mellyet 686-ban L. Roscius Otho néptribun hozatott, a lovagrend számára a színházban 14 külön padot jelölt ki, hova másnak ülni szabad nem volt. A *frumentaria* (gabonaosztási) pedig, melly eredetileg C. Gracchustól való, de mert eltörültetése után 680-ban Cassius és Varro consulok által lőn visszaállítva, *lex Cassia Terentiá*-nak hivatott, azt rendelte, hogy Rómában minden közpolgárnak, az álladalmi magtárakból havonként öt mérő (*modius* 122½ római font) búza és árpa adassék, méreje a búzának négy, árpának két sestertzért.

rongás. Részemről jobbszerettem volna, a mit ők kezdettek, hallgatással mellőzni; de félek, nem lesz az lehetséges. A nép nem akarja tűrni, a mit mégis, úgy látszik, el kell tűrnie. Hanem már egy szózat hallik minden szájból, de a mellynek inkább a gyűlölet ad erőt, mintsem más védeszköz.

Publiusunk pedig velem torzsalkodik; közelget a múlatság, mellyre kétségkivűl röpülni fogsz haza. Úgy látom, az én egykori consularis hadam [13]), mellyhez az összes jólérzők s mérsékeltek is tartoztak, erősen a részemen van. Pompeius nem középszerű buzgalmat mutat irántam; de midőn ő azzal biztat, hogy amaz [14]) ellenem egy szót sem fog ejtni, nem engem csal: maga csalatkozik. Cosconius [15]) meghalván, én levék helyére meghíva. Annyi, mint ha arra kértek volna, fekünném a halott koporsójába [16]). Semmi a világon rám nézve rútabb s most említett biztosságomnak is ártalmasb nem lenne. Mert azok a jólérzőknél gyűlöletben lévén, én a roszérzelműeknél saját gyűlöltségemet is megtartnám s a másét is magamra ruháznám. — Caesar engem óhajt legatusául. Már ez szebb mód lenne kitérni a veszély elől — de most nekem nem kell. Mi kell tehát? Inkább küzdeni akarok; noha még ez sem bizonyos. Újra mondom, bár itt volnál! de hiszen ha majd szükség lesz, szólítlak. No valljon mit még? Gondolnám azt, hogy bizonyosak lehetünk, *reszre*

---

[13]) Azok kik consul koromban velem tartottak.

[14]) P. Clodius.

[15]) Cic. consulsága alatt praetor volt, azután túlsó Hispaniában proconsul és a földosztó bizottmánynak (*viginti viratus*nak) egyik tagja.

[16]) In *loculum*, nem *locum* mint közönségesen íratik; mert emígy haszontalan tautologia lenne belőle.

van minden. Mert mit titkolgatnunk olly soká? Egyébiránt mindezt sietve és valóban félve is írtam. Legközelebb hozzád, ha jó hív emberem akad, kire bízhatom, vagy világosan írok mindenről, vagy ha homályosan írnék is, te azért meg fogod érteni. Az illy levelekben magamból *Laeliust*, belőled *Furiust* csinálok [17]) — a többi rejtélyekben lesz. Itt Caeciliusnak [18]) szorgalmasan udvarlok s tisztelgek. Hallom, Bibulus hirdetményei [19]) megküldettek hozzád. Fájdalomtól és boszútól ég miattok Pompeiusunk.

Rómában, quintilisb. 694.

A. II. 20. XXXV. 46.

Cicero Atticusnak üdvet!

Anicatustól [1]), a mint kivánságodat értettem, semmit meg nem tagadtam. Numestiust résztvevőleg írt leveled folytán, szivesen barátságomba fogadtam; Caeciliust, a mivel csak tudom, szorgalmatosan ellátom. Varro megfelel várakozásomnak [2]); Pompeius szeret és becsül. *S hiszed azt?* fogod mondani. Hiszem; teljesen meggyőz felőle. De mert látom, a tapasztalt férfiak mindenféle példákkal, szabályokkal

---

[17]) C. Laelius Sapiens (kiről lásd *a tört. mut.*) s L. Furius Philus, kinek Cic. *de republica* című munkájában szerepet adott, egykoriak s jó barátok voltak.

[18]) Az Atticus nagybátyjának. Lásd *a tört. mut.*

[19]) Bibulus azon hallatlan méltatlanságok miatt, mellyek rajta Caesar törvényeinek szentesítésekor elkövetve voltak, consulsága nyolcz utolsó hónapjai alatt semmi köz helyen magát nem mutatta, hanem házába zárkózva bocsátott ki óvásokat Caesar lépései ellen, keménynél keményebb edictumok által, nem kímélve Pompeiust is.

[1]) Ki Atticus kedvelt embere volt.

[2]) A Pompeius barátságát igyekszik megtartani számomra.

és még versekkel is [3]) óvakodásra intenek s hinni tiltanak: egyiket — az óvakodást megteszem; másikat — a nemhivést megtenni nem tudom.

Clodius még mindig vesztemet hirdeti. Pompeius biztat, hogy nincs veszély, esküszik rá, sőt még azt is hozzá teszi, hogy előbb megöli őt az, mintsem engem bántson. Foly az egyezkedés. Mihelyt valami bizonyost tudok, megírom neked. Ha harczolnom kell: fölhívlak a bajban osztozni; ha békét hagynak: Amaltheádból ki nem zavarlak.

A köztársaságról röviden akarok írni hozzád. Mert már félek, még a papiros is elárúl bennünket. Azért ezentúl, ha hozzád több írnivalóm lesz, példázatokba [4]) fogom burkolni. Mondhatni, most az állam egy új betegségben hal el; mert ámbár azokat, a mik történtek, mindenek roszalják, panaszolják, fájlalják; bár semmiben szétágazás nincsen és bár az emberek nyiltan beszélnek, sőt már fenhangon sóhajtnak: mégis semmi orvosláshoz nem nyúlnak. Ugyanis azt hiszszük, hogy végromlás nélkül ellent nem állhatunk, s pedig az engedésnek is elveszésen kivül mi más kimenetele lehessen, nem látjuk. Bibulus a köz bámulat és szeretet által égig van emelve. Hirdetményeit és beszédeit írják, olvassák. Ő egy új ösvényen jutott a legnagyobb dicsőségre. Jelenleg semmi sem olly népszerű, mint a népszerűek gyűlölete [5]). Hova fog mindez kiütni? rettegek miatta. De mihelyt valamit észre kezdek venni, majd világosabban írok hozzád.

Ha engem úgy szeretsz, a mint bizonyosan sze-

[3]) Mint Epicharmus, kinek a 24-ik levélben egy versét említi.
[4]) Allegoriákba.
[5]) Mint gyűlölni a népszerűsködő triumvireket.

retni fogsz, készen tartsd magadat, hogy mihelyt reád kiáltok, ide siethess. Azonban rajt vagyok és leszek, hogy erre szorúlni ne kelljen. Mondám, hogy majd levelemben téged *Furiusnak* írlak; de nem szükség nevedet elváltoztatni. Belőlem *Laeliust*, belőled *Atticust* fogok csinálni s nem fogom használni sem írásomat, sem pöcsétemet a magamét, ha t. i. leveleim ollyanok lennének, miket idegen kézbe juttatni nem szeretnék.

Diodotus meghalt; nekem mintegy 100,000 sestertzet hagyott.

Bibulus a comitiumokat egy archilochusos [6]) hirdetményben october 18-kára halasztotta el.

Vibiustól [7]) a könyveket megkaptam. A költő ügyetlen, mégis nem épen semmitsem tudó; leiratom, aztán visszaküldöm.

Rómában, quintilisb. 694.

A. II. 21. XXXVI. 47.

Cicero Atticusnak üdvet!

A köztársaságra nézve mit czifrázzam előtted a dolgot — vége van egészen, s most még annyiban szánandóbb, mintsem mikor itt hagytad, mert akkor olly uralom látszott az államot nyomni, melly a sokaságnak tetszett és a jólérzőknek ha kellemetlen is, de ártalmas nem volt; most egyszerre olly gyűlöltté vált az mindennek, hogy borzadunk, mire fog kiütni. Mert tapasztalók boszúját s elbizottságát azok-

[6]) Azaz: mérges mocskolódó modorú, minő Archilochusé volt, ki az őt megsértők ellen olly kegyetlen verseket írt, hogy azok miatt magokat némellyek felakasztották. Lásd *a tört. mut.*

[7]) Mellyik Vibius volt, nem bizonyos, talán az a *Vibius Rufus*, kit id. Plinius (*lib. XIV.*) az általa használt írók közt felhoz.

nak, kik Cato elleni haragjokból [1]) mindent tönkre tettek. De mégis úgy látszott, lassú mérgeket használtak, miszerint azt képzelhettük, fájdalom nélkül fogunk kimúlni. Hanem félek, hogy most a nép kifütyölései, jólérzők megszólásai s Italia zajongása által tűzbe jöhettek. Részemről azt reméltem — mint neked is gyakran mondogatni szoktam — miszerint az állam kereke úgy fog fordúlni, hogy robajt hallanunk, a vágott nyomot látnunk alig lehetend; és úgy is történik vala, hogyha embereink a vihar átvonúlását bevárni képesek lettek volna; hanem miután sokáig titkon sohajtoztak, majd már nyöszörögni, végre pedig mindnyájan beszélni és lármázni kezdettek.

Azért az a mi barátunk, ki gúnyhoz nem szokott, mindig dicséret köztt forgott, fényben nyakig úszott, testben elrútúlva [2]), lélekben megtörve, hová fordúljon nem tudja; az előrelépést nyakszegőnek, a hátrálást nembiztosnak látja; a jólérzők ellenségei s magok a roszak sem barátai. S nézd csak az én lágyszivűségemet: nem tartóztathatám könnyeimet, mikor őt Sextilis 25-kén Bibulus hirdetményeiről a néphez beszélni láttam. Ő, ki előbb illyen alkalommal nagy méltóságosan szokott feszengeni, a nép szeretetétől s általános tetszéstől kísérve — most milly alázatos, milly leereszkedő vala! mennyire

[1]) Érti a triumvirek haragját, kik mindhárman boszonkodtak Catóra; Pompeius, mert sógorságát Cato megvetette (midőn húgát hozzá nőül menni nem hagyta) s Lucullus iránti kedvezésből az agraria törvényt s Pompeius egyéb tetteit megtámadta; Caesar, mert triumphusát gátolta s törvényeit ellenzette; Crassus viszont, vagy azért, hogy vele Pompeiusnak és Caesarnak kedvet tegyen, vagy mert Cato a Crassus által fellovalt publicanusoknak ellenök volt.

[2]) Pompeiusról beszél, kit, mint alább mondja, a fájdalom és bú szinte elsorvasztott.

nem tetszett most ő nemcsak a jelenvoltaknak, de önmagának is! Minő látvány! mellynek csak az egy Crassus örvendett [3]), de mások ugyan nem. Mert az ember a csillagos égről esvén le, inkább hanyatlásban, mint haladásban lenni láttatott. És valamint Apelles ha Venusát, vagy Protogenes [4]) ha Jalysusát sárral bemázolva látná, hiszem, nagy fájdalmat érzene: úgy én ennek, ki általam a művészet minden színeivel kendőzve volt, egyszerre így elcsúfíttatását nagy fájdalom nélkül nem nézhettem; és bár senki föl nem tette, hogy Clodiussal való bajomnál fogva, barátjának lennem kelljen, szeretetem iránta olly nagy volt, hogy azt semmi méltatlanság ki nem meríthette. S a Bibulus, ellene kiadott hirdetményei a népnek ollyan kedvesek, hogy ott, hol azok kifüggesztetnek, az olvasók sokasága miatt, átmenni sem lehet; neki pedig ollyan keservesek, hogy bánatjában elsorvad; énnekem, mondhatom,

[3]) Ki most vele kezet fogott ugyan, de régi ellensége volt.

[4]) Apellessel egykorú jeles görög festész, Rhodus szigetének *Caunus* nevű városából. Leghíresebb műve *Jalysusnak*, Rhodus város állítólagos alapítójának képe volt; melly festvény egyszersmind egy tajtékzó szájú vadász-ebet is mutatott. Plinius erről azt beszéli, hogy midőn Protogenes az eb száján a tajtékot hosszas kísérletek után is híven visszaadni nem bírta, végre haragjában festék-törlő szivacsát oda vágta a képhez, s ez által történetesen olly természetes tajték képződött, melly a művészt teljesen kielégítette. Mig Protogenes e művén dolgozott, áztatott babnál egyébbel nem élt, csakhogy érzékeit minden zavaró behatás ellen lehetőleg megóvhassa. És hogy e remekét minél tartósabbá tehesse, négy ízben újította meg rajta a színeket, miszerint ha egy réteg lekopik, alóla a másik s így a többi mindig azonképen tűnjék elő. *(Plin. hist. nat. XXXV. 10.)* A kép Rhodus városában tartatott s mikor *Demetrius Poliorcetes*, Rhodust ostromolta, a várost csak e Jalysus képe mentette meg a felégetéstől. *(Gell. XV. 31.)* A kép még Cic. idejében is megvolt Rhodusban; hanem azután Cassius Rómába vitte s ott a béke templomában függesztette fel, hol Commodus császár alatt a templommal egyetemben elégett.

kellemetlenek; részint mert őt, kit mindig szerettem, szertelenűl gyötrik, részint, mivel attól félek, hogy olly indúlatos, olly fegyverrekész és a gyalázathoz annyira nem szokott férfiú, lelkének egész hevével búnak és boszúnak találja magát általadni.

Bibulusnak mi vége lesz, nem tudom. Mint most a dolgok állanak, bámúlandó fényben van. Sőt mikor a comitiumokat october hónapra halasztotta — minthogy az efféle a nép kedvét sérti — Caesar azt hitte, ráveheti beszédével a népgyülést, hogy Bibulusra menjen; de bár sokat s leglázítóbb hangon beszélt, csak egy szót is kicsikarni nem bírt. Szóval érzik ők, hogy egy párt hajlandóságát sem bírják; annál inkább félhetünk az erőszaktól.

Clodius, ellenségünk. Pompeius váltig állítja, hogy nem fog ő ellenem semmit kezdeni. Nekem veszedelmes hinnem s szembeszáláshoz készűlök. Reménylem, minden rendűek legnagyobb részvétét bírandom. Téged nem csak én óhajtlak, de maga a tárgy is [5]) haza szólít akkorra. A jó tanács, bátorság s biztosság is igen nagy mértékben növekednék nálam; ha téged idején láthatnálak. Varróval meg vagyok elégedve. Pompeius dicsően beszél. Bíztos reményem van, hogy vagy a legnagyobb becsülettel, vagy legalább baj nélkül fogok kigázolni.

Mit mívelsz? mint múlatod magadat? a sicyonbeliekkel hogy végeztél?[6]) ne felejtsd velem tudatni.

Rómában, quintilis végén, 694.

---

[5]) Midőn t. i. Clodius néptribuni hivatalába lépni fog; t. i. december 1-je körűl.

[6]) Megkaptad-e tőlök a pénzt?

A. II. 22. XXXVII. 48.

Cicero Atticusnak üdvet!

Be jó lett volna Rómában maradnod! s maradál vala is bizonyosan, ha gondoljuk, hogy így lesz. Mert úgy a mi szép ficzkónkat könnyen kordában tartanók; vagy legalább, mit fog tenni, tudhatnók. Most a dolog így áll: lótfut, dúlfúl, maga sem tudja, mit akar: sokakat fenyeget; úgy látszik, mit a véletlen kezére ád, azt fogja használni. Ha látja, hogy a mostani helyzet milly útálatban van: úgy tetszik, mintha azokra, kik ezt okozták, akarna rohanni; ha viszont ezek hatalmát s erős hadát veszi számba, mi ellenünk fordúl. Engemet magamat pedig az erőszakoskodáson kivűl, pörrel is fenyeget. Pompeius szólt vele s mint nekem maga beszélé (mert tanúm egyéb senki sincs) ugyancsak komolyan; mert azt mondá neki, hogy *öt a hitszegés s gazság legnagyobb szégyene érné, ha nekem az törne vesztemre, kit ő maga fegyverzett föl azzal, hogy plebeiussá lenni engedte; de hogy irányomban mind neki, mind Appiusnak* [1]*) becsületszavát is bírja, mellyet ha meg nem tartana, ezt töle akkép fogadná, hogy belőle mindenki láthassa, miszerint előtte barátságomnál semmi szentebb nem volt.* Mondja, hogy midőn ezekkel és több illyenekkel állott volna elő: amaz eleinte jó darabig sok ellenvetést tett, hanem végre kezet adott, fogadván, hogy semmit az ő akaratja ellen tenni nem fog. De azért ő később sem szűnt meg rólam legdurvábban nyilatkozni. Ha ezt nem tenné is, mégsem hinnék neki s csak úgy készűlnék mindenre, mint a hogy cselek-

[1]) P. Clodius testvérének. Lásd *a tört. mut.*

szem. Most magamat akkép viselem, hogy mind az emberek részvéte irántam, mind segédforrásaim is napról napra nevekednek. A közigazgatás bármelly részét újjal sem érintem. A pörök és szokott forumi dolgaim körűl legnagyobb szorgalommal járok el; mi úgy veszem észre, nem csupán azoknak, kik szolgálatommal élnek, hanem a közönségnek is különösen tetszik. Házam látogattatik; futnak előmbe; consulságom emléke megújúl; részvét mutatkozik s olly nagy reményre buzdúlok, hogy néha a harczot, melly rám vár, kerűlni szükségesnek sem tartom.

Most tanácsodra, barátságodra, becsületességedre van szükségem. Azért siess haza. Minden megkönnyűl rám nézve, ha te velem lészsz. Sokat kieszközölhetni Varro által, mi, ha te sürgeted, még bizonyosabb; sokat kivehetni magától Publiustól is; sokat ki lehet tanulni, mi előtted el nem titkolható és még sokat—de nevetség azt egyenként most itt kitálalnom; annak idejében mindenre megkérlek. Azt az egyet bízvást elhihetd, hogy minden meg lesz fejtve előttem, ha téged láthatlak; hanem az egész attól függ, hogy ez előbb megtörténjen, mintsem ő hivatalába lépne. Hiszem, ha Pompeius Crassust előveszi s te itt lévén ettől a bikaszemü nő által megtudhatd, milly szellemben működnek, egy gondtól, vagy legalább a tévedéstől ment lennék. Kérésemre, buzdításomra nem szorúlsz. Mi a kívánságom, mit hoz a körűlmény, mit a tárgy fontossága magával, látod.

A köztársaságról nem írhatok neked egyebet, mint hogy egész világ végtelenül gyűlöli azokat, kiknek kezében van minden; de azért a változáshoz semmi remény. Azonban, mint könnyű észrevenned, maga Pompeius már únja s szörnyen sajnálja a dol-

got. Előre jól nem látom, milly kimenetelt kell várnom, hanem az bizonyos, hogy ebből valahol kitörés lesz.

Alexandernek [2]), a gondatlan írónak s nem jó költőnek, de mégsem haszonvehetlennek munkáit küldöm vissza neked.

Numerius Numestiust szivesen barátságomba fogadtam s őt derék, értelmes s ajánlásodra érdemes embernek találtam.

Rómában, sextilisben, 694.

A. II. 23. XXXVIII. 49.

Cicero Atticusnak üdvet!

Gondolom, soha ez előtt egy levelet sem olvastál tőlem, melly saját kezemmel ne lett volna írva. Ebből láthatd, mennyi dologgal kell elfoglalva lennem. Nem lévén t. i. semmi üres időm s hangom helyrehozásáért sétálnom kelletvén, ezt itt sétálva dictálom.

Elsőben hát azt akarom tudatni veled, hogy Sampsiceramus barátunk szörnyen rösteli helyzetét s szeretne oda visszatétetni, honnét lecsöppent s hogy fájdalmát közli velem, sőt ollykor az orvosszer felől is nyiltan tudakozolódik; mit azonban én részemről sehogy sem tudok találni; hogy továbbá azon pártnak minden kolomposai és czimborái, a nélkül, hogy valaki ellenök szegűlne, erejekből kifogynak s hogy a népnek akár érzelmében, akár beszédében soha nagyobb egyetértés nem volt.

---

[2]) Ephesusi görög tudós, ki *Lychnus* (lámpa) melléknevet is viselt, közhivatalbeli ember volt. Írt historiát és egy mathematica s politica geographiát is versben.

Én pedig (mert bizonyosan hiszem, ezt tudni kivánod) semmi köztanácskozásban részt nem veszek s magamat egészen a forumi szakra s munkára szenteltem. Minek folytán, mint ezt könnyen képzelhetni, az általam egykor vitt szerepnek gyakori emlegetése s visszaóhajtása vesz körűl. De bikaszemű nőnk testvére [1]) nem csekély rettegtetéseket szór s hiresztel; Sampsiceramus [2]) előtt ugyan tagadja: mások előtt elösmeri, sőt vele kérkedik. Azért ha engem szeretsz, mint valóban szeretsz: ha alszol, kelj fel; ha állasz, indúlj; ha indúlsz, fuss; ha futsz, röpülj hozzám. Hihetetlen, mennyit építek én a te tanácsodra és okosságodra s mennyit főkép szeretetedre és hűségedre. Talán a tárgy fontossága több szót kivánna: de a mi benső viszonyunk kevéssel beéri. Felette nagy érdekemben áll az, hogy ha a comitiumokra [3]) nem jöhetnél is, mihelyt ő ki lesz kiáltva, Rómában légy. Élj jó egészségben.

Rómában, sextilisb. 694.

A. II. 24. XXXIX. 50.

Cicero Atticusnak üdvet!

Azon levelemben [1]) mellyet Numestiusnak adtam volt, olly módon hívtalak, hogy annál már élénkebben, sürgetőbben nem is lehetne. Azt a parancsszót, ha tudod, meg is toldd még valamivel. Hanem hogy nyugtalan ne légy (mert ösmerlek s

[1]) P. Clodius.

[2]) Pompeius előtt tagadja Clodius, hogy akar ellenem valamit kezdeni, mert annak megigérte volt, hogy ezt tenni nem fogja.

[3]) A midőn Clodius tribunná lenni készült.

[1]) Ez a levél vagy nincs meg, vagy az előbbenit kell alatta érteni.

tudom, milly aggódó s félénk mindig a szeretet) remélem, a dolog nem ér olly kedvetlen véget, mint minő a hire.

Vettius [2]) az az én kémem, úgy tudjuk, megigérte Caesarnak, miszerint ő kieszközli, hogy az ifjú Curio bizonyos merény gyanújába keveredjék. Ennek folytán magát az ifjú barátságába behízelegvén s vele, mint a tény mutatja, többször összejővén, annyira vitte a dolgot, hogy előtte azt nyilvánítá, nála el van határozva, szolgáival Pompeiusra törni és őt kivégezni. Ezt Curio megvitte atyjának, ez meg Pompeiusnak. A dolog a tanács elébe került. Előhozatván Vettius, elsőben tagadta, hogy valaha Curióval szóba is állt volna; de ez nem sokáig tartott. Mert csakhamar személyes biztosítást kért [3]). Nem elleneztetett. Ekkor elbeszélé, hogy egy csapat ifjú állott légyen össze Curio vezetése alatt, kik közt ott lett volna eleinte Paulus is, meg Q. Caepio [4]), ki előbb Brutus volt, úgy Lentulus a Flamen fija, apja tudtával. Azután, hogy C. Septimius, Bibulus írnoka hozott volna neki Bibulustól egy tőrt. Az egészre jót nevettek. Vettiusnak ne lett volna tőre, hacsak neki azt a consul nem ád! S annál is inkább félreveték ezt, mert Bibulus május 13-kán figyelmeztette Pompeiust, őrizkednék a cselektől; mit neki Pompeius meg is köszönt. — Most bevezettetvén az ifjú Curio, felelt mindazokra, a miket Vet-

[2]) Azért mondja *kémjének*, mert a catilinai összeesküvés nyomozásánál őt használta volt. (Lásd *a tört. mut.* L. Vettius *Index* alatt.)

[3]) Azaz: némi *Salvus conductus* forma biztosítékot az iránt, hogy semmi bántása nem lesz azok miatt, kik ellen vallani akar.

[4]) Egy M. Brutussal, ki miután anyai nagybátyja Servilius Caepio által adoptáltatott, erről *Q. Caepio Brutus* nevet kapott. Lásd *a tört. mut.* M. Brutus név alatt.

tius mondott s ekkor különösen abban éretett utól Vettius, hogy azt állította, az ifjak Pompeiust a forumon, Gabinius gladiator-játékánál, szándékoztak megrohanni és hogy ebben a mester Paulus lett volna; holott köztudomás szerint ez akkor Macedoniában volt. Erre tanácsvégzés hozatik, hogy Vettius, ki bevallá, miszerint nála öldöklő szerszám volt, börtönbe zárassék s az, ki őt kiszabadítná, honárúlást követend el. A dologról a közvélemény azt tartá, az lett volna a czél, hogy a forumon Vettius a tőrrel, úgy szolgái az öldöklő szerszámokkal fogassanak el s ekkor amaz igérje, hogy fölfedezést teszen; s úgy is történt volna, ha Pompeiusnak a dolgot a Curiók előbb föl nem jelentik. Ezután a tanácsvégzés népgyülésben fölolvastatott. Hanem másnap Caesar — ő, ki egykor mint praetor Q. Catulussal alacsonyabb helyről mondatá el beszédét [5])—Vettiust a szószékbe vezette s oda helyeztette, hova Bibulus consulnak vágynia nem szabad [6]). Itt az a köztársaságról mindent, a mit akart, mondott s mint ki ide elkészítve s betanítva jött volt, elsőben is beszédéből kihagyta Caepiot, a kit a tanácsban olly nyers hangon nevezett meg; úgy hogy nyilván kitűnt, miszerint egy éj és éjjeli esdeklés [7]) jött közbe; ollya-

---

[5]) Czéloz arra az esetre, mikor Caesar Catulust a capitolium újra építése tárgyában a nép előtt vizsgálat alá vonván, az ebben eljárást Pompeiusra átruháztatni indítványozta. Lásd: *Svet. Jul. Caes. c. 15.*

[6]) Miután Caesar és társai, különösen Vatinius, annyira vitték Bibulust, hogy miattok házába elzárkózni kénytelenittetett.

[7]) Közönségesen tudva volt Rómában, miszerint az ifjú Brutus anyja *Servilia* több év óta olly szoros viszonyban élt Caesarral, hogy az dictator korában Brutust mindenféle kedvezéseivel halmozta: a honnét szerte beszélték, hogy Brutus igazi apja nem is a Servilia törvényes férje, hanem Caesar lett volna. Ebből megérthetni, kinek minemű éjjeli esdeklésére czéloz itt Cic.

nokat viszont, kiket a tanácsban legkisebb gyanúval nem illetett, mostan megnevezett; például Lucullust, mintha ez szokta volna hozzá küldözni C. Fanniust, azt ki [8]) P. Clodius ellen magát aláírta [9]); azután L. Domitiust, mintha ennek házát jelölték volna arra ki, hogy a támadás onnét történjék. Engem nem nevezett, hanem azt mondá, hogy *egy szép beszédü consularis*, a consul szomszédja [10]), úgy nyilatkozott előtte: *egy Ahala Servilius vagy Brutus kellene most nekünk* [11]). Ehez utoljára, mikor már a gyülés bezárása után, Vatinius által visszahivatott, még ezt adá, hogy Curiótól hallotta, miszerint ezekről vőmnek Pisónak s M. Laterensisnek is van tudomása. Már most Vettius csendháborításért Crassus Dives [12]) elébe fog mint vádlott kerülni és hogyha elitéltetik, új fölfedezésre kér engedélyt, mellyet ha meg talál nyerni, majd lesznek akkor bírói vizsgálatok, gondolják.

Én azoktól, noha semmit kicsibe venni nem szoktam, meg nem ijedek. Az emberek ugyan igen

---

[8]) Azért jeleli így ki őt, hogy megkülönböztesse attól a C. Fanniustól, ki ekkor néptribunságot viselt. Egyébiránt amarról többet mint mi itt róla mondatik, nem tudni.

[9]) Mikor a rómaiak valaki ellen írásbeli bünvádat adtak be, hogy annak annál több nyomatéka legyen, a vádat többekkel alá szokták íratni, kiket aztán *Subscriptoroknak*, aláíróknak szoktak nevezni.

[10]) Caesar, mint *pontifex maximus*, ekkor a főpapi palotában lakott, Róma IV-ik városrészében, az úgynevezett *Via sacrán*, hol a Cicerók ősi háza is feküt.

[11]) Azaz: valami elszánt hazafinak, ki egy merész tett által a hont zsarnokától megmentse, mint volt első *Brutus*, ki a Tarquiniusokat Rómából elűzte és ön fijainak, mert a királyságot pártolták, fejeiket bárddal leüttette; vagy *Ahala Servilius*, ki 314-ben Spurius Maetiust azért, mert uralkodás-vágy gyanújába esett, Cincinnatus dictator meghagyásából törrel szúrta agyon.

[12]) Lásd: a 39-ik lev. 4-ik jegyz.

nagy részvétet mutatnak irántam: de már nekem egész únalom az élet, úgy tele a világ minden nyomorúságokkal. Még csak a minap rettegénk egy csapástól, de mellyet Q. Considiusnak, a lelkes öregnek szava elhárított; most a másik, mellytől mindennap félhettünk, egyszerre bekövetkezett. Szóval, senki sem boldogtalanabb nálamnál; senki sem boldogabb Catulusnál, akár élte fényes voltát, akár kimúlása idejét tekintve. De azért e nyomorúságoknak közepette is elszánt s legkisebbé meg nem háborodott lelket mutatok és méltóságomat igen szépen s nagy gonddal föntartom. Pompeius Clodius miatt nem hágy aggódnom s minden beszédében legnagyobb jóakaratát nyilvánítja irántam. Téged mint tanácsadómat, aggodalmaimban osztozótársamat s mindenben elvrokonomat bírni szeretnélek. Azért mint Numestiusnak meghagytam, hogy veled beszéljen, úgy s ha lehet annál még sürgetősebben kérlek, hogy azonnal röpülj hozzám. Újra fölöledek, ha láthatlak.

Rómában, sextilisb. 694.

A. II. 25. XL. 51.

Cicero Atticusnak üdvet!

Ha valakit barátaid közől nálad megdicsérek, óhajtnám, hogy az megtudja ezt tőled; mint emlékezel, minap is írtam hozzád Varrónak irántam való szivességéről; mire te nekem feleléd, hogy az fölötte nagy örömödre szolgált. De én jobbszeretném, inkább neki írtad volna meg, hogy várakozásomnak eleget tesz, — nem mintha tenne, hanem hogy *tegyen.* Mert ő, mint ösmered, szörnyen húzakodó

ember, *merő hámozás-hámozás, nem egyéb.* De én ezt a szabályt tartom:

Uralkodók szeszélyeit
Eltürni kelletik [1]).

Hanem bezzeg a másik barátod Hortalus, milly bőkezűleg, milly nyiltan, milly ékesen magasztalta égig érdemeimet, mikor a Flaccus praetorságáról és az allobroxok esetéről beszélt [2]). Úgy tudd meg, hogy annál sem szivélyesebben, sem megtisztelőbben, sem kimerítőbben beszélni nem lehetett volna. Fölötte szeretném, ha neki megírnád, hogy előtted ezt vallottam.

Azonban hogy' írnád? mikor már téged útban, sőt itthon lenni képzellek — mivel a múlt levelemben így végeztem veled. Szörnyen várlak; szörnyen óhajtalak; de nem jobban, mint maga az idő s körülmény kivánja. Dolgainkról mit írhatnék neked egyebet, mint máskor? Semmi a köztársaságnál kétségbeesettebb, semmi azoknál, kik okozói, gyűlöltebb nem lehet. Engem, a hogy vélem, remélem s következtetem, a közönség legbiztosabb részvéte támogat. Siess tehát. Te vagy minden bajból kisegítsz engem; vagy megosztod velem azokat. Most azért vagyok rövidebb, mert remélem, nem sokára személyesen értekezhetünk azokról, a mikről akarunk. Légy jó egészségben.

Rómában, sextilisb. 694.

---

[1]) Euripides *Phoenissae* czímü tragoediájából a 396-ik vers, mellynek itt Cicero, szokása szerint csak két első szavát idézi, általunk, világosság okáért, kiegészítve adatik.

[2]) Érti azt a beszédet, mellyet Hortensius a zsarolással vádolt L. Valerius Flaccus mellett nem rég tartott, s a mellyben Cicerót, mint védtársát rendkívüli dicséretekkel illette s azt az esetet is fölhozta, mikor a consul—Cicero parancsából, Flaccus fővárosi praetor, tiszttársával C. Pomptinussal együtt, az allobroxok követeit Catilina miatt elfogatta. Lásd: *Sallust. bell. Cat. 45.*

Q. I. 2. XLI. 52.

Marcus, öcsesének Quintusnak üdvet!

Statius október 25-kén hozzám megérkezett. Érkezése, mivel írod, *míg oda lesz, ki fogsz pusztíttatni embereid által*, nem volt rám nézve kellemes. Hogy azonban azt a személye körüli kandiságot és összecsődülést, a melly mutatkozott volna, ha veled együtt jön s előbb nem látják, meghiúsítá, az talán nem roszúl történt. Mert most vége az emberek fecsegéseinek s a már sokaktól kiejtett efféle szavaknak: *hisz egy derék legényre vártam én* [1]). Hogy ez távollétedben véget ért, azon örülök. Hanem őt azért küldened, hogy magát előttem igazolja, épen nem vala szükséges. Mert ő én előttem soha gyanús nem volt és a mit felőle hozzád írtam, nem magam véleményeként írtam, hanem mivel mindnyájunknak, kik a köz ügyet szolgáljuk, helyzete s jólléte nem csak a valótól, de a hírtől is függ, mindig mások beszédeit, nem saját véleményemet írtam meg neked. Milly sokfélék s milly terhelők voltak azok, maga Statius megjövén, tapasztalhatta. Mert történetesen jelen volt néhányak panaszainál, mellyek nálam épen ellene tétettek s láthatta, hogy a rosz nyelvek különösen az ő nevét támadják meg. Engem leginkább szokott boszontani az, mikor azt kelle hallanom, hogy rád nagyobb hatással van, mint a mennyit az éleme-

[1]) *Odyss. IX. 517.* Cic. elhagyta belőle e hozzá tartozandó szót: „*vártam.*“ Egész világ megbotránkozott azon a nagy befolyáson, mellyet Statius urára Quintusra gyakorolt és ezt sokan arra magyarázták, hogy szerelmi viszonyban kell lenniek egymással. Azért kik Statiust személyesen nem ismerték, őt valami gyönyörű legénynek képzelték s alig várták hogy láthassák. De mikor most megjött, egészen másformának találván, a Homer idézett versét alkalmazgatták reá.

dett kor [2]) s egy kormányzó okossága enged. Mert nem gondolnád, hányan kerestek meg engem a végett, ajánlanám őket Statiusnál s hányszor ejtett maga ki előttem beszéd közben nyilván efféléket: *az nekem nem tetszett: intettem; javasoltam, lebeszéltem.* Ha mindezt legjobb szándékkal teszi is (mit, mert te úgy véled, én teljesen hiszek), de már maga egy illy kegyelt szabadosnak vagy szolgának képe semmi méltóságot nem adhat. És arról meg lehetsz győződve (mert sem vaktában mondanom, sem fortélyból elhallgatnom semmit nem illik), hogy mindazon beszédekre, mikkel téged kisebbítni akarnak, Statius szolgáltat vala minden anyagot és hogy előbb csupán azt lehetett észrevenni, miszerint keménységedért haragusznak rád némellyek, de mióta fölszabadítád őt, azóta haragosaid ki nem fogynak a beszédből.

Most felelek azon levelekre, mellyeket hozott L. Caesius, kitől, mivel látom, úgy kívánod, semmit megtagadni nem fogok. E levelekből az egyik a blaudusi [3]) Zeuxisről szól, kiben, mint írod egy nyilvános anyagyilkost ajánltam olly hathatósan neked. Ennek folytán, és meg, hogy ne csodáld, miért keresem úgy a görögök kedvét, értsd meg az egész dolgot röviden. Mivel észrevettem, hogy a görögöknek panaszai, e nép csalásra kész hajlamánál fogva, fölötte nagy súlylyal bírnak: a kit csak ellened panaszkodni hallottam, akárhogy tehettem, megnyugtatám. Elsőben a *dionysipolitákat* [4]), a kik legnagyobb ellenségeid voltak, kibékítettem; főnöküket Hermip-

[2]) Olly érett kor, minőben már te s én vagyunk.

[3]) *Blaudus* város volt Phrygyában.

[4]) *Dionysiopolis.* Város Moesiában; a mai *Varna.*

pust nem csak beszédemmel, barátkozásommal is lekötelezvén. Úgy Hephaestust Apameából; azt a dibdáb embert Megaristust Antandrosból, a smyrnai Niciást, a legalávalóbb csőcseléket, még a colophoni Nymphont is egész leereszkedéssel fogadtam és mindezt nem azért cselekedtem, mintha vagy ez egyéneket, vagy az egész nemzetet kedvelném; megútáltam csapodárságukat s farkcsóválásukat ezen embereknek, kik nem a kötelességnek, hanem a körülményeknek hódolnak. De hogy Zeuxisre térjek vissza: mikor ő M. Cascelliusnak [5]), vele tartott beszédéből épen azokat, a mik felől írsz, kezdte terjesztgetni: e fecsegésének azzal állottam elejét, hogy az embert házi körömbe fogadtam. És én nemis tudom, mi különös kívánság lehetett benned az, hogy miután, mint írod, Smyrnában két mysiabelit tömlőbe varrattál, a tartomány felsőbb vidékén is szigorodnak hasonló példáját adni kívánd és ezért Zeuxist minden áron megkerítni akard; kit talán, ha törvény elé állíttatik, elbocsátni nem kell vala, de fölkerestetni és (mint írod) csábítás okkal bíróság elébe csalni szükség nem volt; kivált miután ő ollyan ember, kit én mind saját polgártársai, mind sok egyebek szavából naponként mindinkább úgy ösmerek, mint ki majdnem nevezetesb szülővárosánál.

De mert csak a görögöknek kedvezek, úgy-e? Hát L. Caeciliust [6]) nemde bárhogy, de kibékítettem? Pedig minő ember, milly indúlatos, milly büszke! Egy szóval Tusceniuson kivűl, kinek baja nem orvosolható, kit nem nyergeltem meg? Íme nyaka-

[5]) Egy Asiában kereskedést űzött római polgár, ki, úgy látszik, szinte nem jó embere volt Quintusnak.

[6]) Ez is afféle kereskedő ember volt, mint Cascellius.

mon az a hitvány ember, a czudar, de mégis lovagrangú [7]) Catienus; le fog csitíttatni ő is. Hogy ennek atyja iránt keményebb valál, nem kárhoztatom; mert jól tudom, volt okod úgy bánni. Hanem mi szükség volt neki levélben azt írnod, hogy *maga állítja magának föl az akasztófát, mellyről már öt egyszer levetted;* hogy *megmutatod, rözsén fog megégettetni* [8]) *az egész tartomány tapsa közt.* És mi szükség, nem tudom miféle C. Fabiusnak meg azt — mert ezt a leveledet is házról házra hordja Catienus — hogy *hallod, az emberorzó* [9]) *Licinius, az ö keselyü fijával adókat zsarol.* Azután kérned Fabiust, *hogy mind az apát, mind fiját elevenen égettesse meg, ha tudja; ha pedig nem: küldje hozzád, hogy itélet mellett égettessenek meg.* E levélben, mellyet te, ha ugyan a tied, tréfából írhattál Fabiusnak, a durva kifejezések botrányosak az olvasó előtt.

Pedig, ha összes leveleimben foglalt oktatásaimra visszaemlékezel, látni fogod, hogy én benned soha mást nem, csak beszéded nyerseségét s a haragosságot és meg talán ollykor a levelezés körüli vigyázatlanságot roszaltam. Ha e részben az én szavam többet hatott volna nálad, mintsem kissé hevesb természeted, vagy akár a harag némi édessége, akár a

---

[7]) Azaz: nem a lovagrendből való ugyan, de értékére nézve oda illenék.

[8]) Nyers fából rakatván tüzet alája. Vannak kik itt a *fumo* helyett *furno*-t akarnak olvasni. De amaz helyesebb.

[9]) *Plagiarius.* Így nevezték azokat, kik szabad embereket lopva eladtak, vagy rabszolgákat uraiktól elszöktettek. Illyen plagiariusok voltak József bátyjai is, kik öcscsüket az ismaelita kereskedőknek titkon eladták. Liciniusra ki szinte, mint Caecilius s Cascellius, kereskedő ember volt, meglehet csak haragból ruházta Quintus e nevet.

szólásbeli viszketeg: úgy most bizonyára semmit sem búsúlnánk. És talán gondolod, csekély fájdalmat okoz nekem az, ha hallom, millyen jó hírben áll Virgilius, millyenben szomszédod Cn. Octavius [10])? Mert hogyha magadat legközelebbi szomszédaidnak a ciliciai- és syriainak helyezed fölébe: no biz' ugyan nagyot is tészsz [11]). És az a szomorú, hogy bár azok, kiket megnevezék, rajtad feddhetetlenségben túl nem tesznek is, túltesznek a köz kedvesség megnyerésének mesterségében, pedig nem ösmerik [12]) sem a Xenophon *Cyrusát*, sem Agesilaust, melly két királynak szájából, egész országlásuk alatt, soha senki egy keményebb szót nem hallott.

Azonban midőn ezeket eleitől fogva szívedre kötöttem, általa mennyit értem el, nem ismeretlen előttem. Hanem most lelépésednél, hagyd, kérlek (mint látom már teszed is) lehető legörvendetesb emlékét magadnak hátra. Utódod [13]) felette kedves ember; az ő megérkezésekor, jól megnézik, mik maradtak tőled. A hivatalos levelek kibocsátásánál — mint többször írtam volt neked — igen kérésre hajlónak szoktad mutatni magadat. Semmisítsd meg mind, ha lehet, az igazságtalanokat, a szokatlanokat, az egymásba ütközőket. Statius beszéli nekem, hogy megírva szoktak azok elődbe vitetni, általa fölolvastatni és ha törvényellenesek, ő adja tudtodra. De míg ő hozzád nem került, nem valának az iratok soha

---

[10]) Kik közől ekkor Virgilius Siciliában, C. Octavius Macedoniában szép hírrel viselték a propraetorságot.

[11]) Cilicia és Syria akkori helytartóit érti. Amannak nevét nem tudni. Emez *Q. Marcius Crispus* proconsul volt, kiről lásd *a tört. mut.*

[12]) Mint ösmered te, ki Xenophon munkáit már ifjú korodban olvastad.

[13]) Ki volt légyen ez? nem tudni.

megrostálva; azért kötetekre mennek azon kiszemelt levelek, mellyekért annyi a panasz. E részben ez úttal semmi intést sem adok, mert már késő s tudhatod, hogy adtam sokat, többfélét, elégszer. Hanem arról, mit Theopompusnak [14]), tőle figyelmeztetve meghagytam, gondoskodjál, hogy jó embereid által (mi könnyű lesz) az efféle levelek, u. m. először a törvénytelenek, aztán az egymással ellenkezők, úgy az ügyetlenül és szokatlanúl írottak és végtére a becstelenítők megsemmisítve legyenek. Én ugyan nem hiszem, hogy ezek épen ollyanok volnának, mint hallom: de ha foglalkozásaid közben kevés ügyelet volt rájok, most nézd ált és igazgasd ki őket. Olvastam volt egy levelet, mellyről mondják, maga Sulla *nomenclator* [15]) írta; ez nincs helyén; olvastam egynehány indúlatosat is.

De épen jókor van szó a levelekről. Ím, midőn ezen a laponjárok, jön hozzám L. Flavius [16]) választott praetor, ki nekem fölötte jó emberem s beszéli, miszerint ügynökeinek azt írtad (mit én nagy méltatlanságnak tartok), hogy azon vagyonból, melly

[14]) Ki, hihető egyik görög titkára volt Quintusnak.

[15]) Így hívták Rómában az olly szolgát, kinek kötelessége volt minden római polgárt és főkép azokat, kikkel urának dolga volt, névszerint ismerni, hogy őket neki, midőn azokat köszönteni akarta, megnevezni tudja. Különösen a hivatalkeresőknek nagy szükségök volt illyen emberre, hogy általa személyöket a szavazattal bíróknál beszínleniek lehessen. Azért Rómában egy ügyes *nomenclator*ra sokat tartottak, s azt az urak többi szolgáik közt mindig megkülönböztették. Illyen volt Quintusnál az a Sulla, kinek egy maga által fogalmazott hivatalos levelét Quintus, elolvasás nélkül, vakon aláírta.

[16]) Az, ki a 23-ik levélben előfordúl, és kiről Dio Cassius írja, hogy 693-ban mint néptribun, az akkori consult Metellus Celert, azért mert a *lex agrariát* hatalmasan ellenzette, börtönbe záratta és senkit hozzá be nem bocsátott.

L. Octavius Nasóé [17]) volt, kinek örököse L. Flavius, semmit el ne vegyenek, míg C. Fundaniusnak a pénzt le nem teszik s írtál egyszersmind az apollonisiaknak is [18]), hogy Octavius vagyonát megcsonkíttatni ne hagyják, míg Fundaniusnak a tartozás kifizetve nem lesz. Ezek én előttem nem látszanak valószinűeknek, mert a te okosságoddal távolról sem egyeznek meg. El ne vegyen az örökös? Hátha tagadja az adósságot? s hátha egyáltalában nem is tartozik? S valljon a praetor szokta-e megitélni a tartozást [19])? Igen, mondod, de ne kedvezzek-e Fundaniusnak? nem vagyok-e barátja? ne sajnáljam-e őt? Senkinek sincs több joga rá; csak hogy a törvény ösvénye némelly esetekben ollyan, hogy a kedvezésnek semmi tért nem enged. S úgy mondá nekem Flavius, abban a levélben, mellyet tőled valónak állított, még az is lett volna írva, *hogy nekik, vagy mint jó barátaidnak hálával, vagy mint ellenségeidnek roszszal fogsz fizetni.* Szóval, nehezen vette a dolgot, érzékenyen panaszkodott s kért, hogy írnék hozzád minél hathatósban; mit imé teszek is, és téged felette nagyon s végtelenül kérlek, engedd a Flavius ügynökeinek meg az eladást s ne adj az apollonisiaknak ollyan utasítást, melly Flavius ellen szóljon; sőt inkább úgy Flavius kedvéért, mint természetesen Pompeiuséért is, kövess mindent el. Bizony nem czélom a te vele való méltatlan bánásod rovására nagylelkűsködni előtted [20]). Hanem csupán arra kérlek,

[17]) Asiában kereskedést űzött római lovag.

[18]) *Apollonis* görög szabad város volt Lydiában.

[19]) A praetor maga peres ügyekben nem hozta, csak hozatta az itéletet az általa kinevezett bírák által. Quintus e szokás ellenére maga itélte el az adóssági ügyet.

[20]) Azaz: ne hidd, mintha azért sürgetném ezt nálad, hogy a

hagyj valami hivatalos s emlékeztető rendelést, vagy iratot hátra, mi a Flavius ügyére s érdekére legyen irányozva. Mert nehezen esik egy, engem olly felette tisztelő s a maga jogához és méltóságához ragaszkodó embernek az, hogy nálad sem barátságos, sem törvényes úton nem boldogúlhatott; pedig a mint emlékezem, egykor a Flavius ügyét mind Pompeius, mind Caesar is ajánlották neked s maga Flavius írt hozzád—én legalább igen. Ha hát van valami, a mit kérésemre megteendőnek vélsz: ez legyen az. Ha engem szeretsz, gondoskodjál, igyekezzél, eszközöld, hogy Flavius úgy neked, mint nekem minél többet köszönhessen.

A mit Hermia felől írsz, hidd nagyon megszomorított. Kevéssé testvériesen szóltam hozzád azon levelemben, mellyet Lucullus szabadosának Diodotusnak szaván indúlva, a mint a szerződést [21]) hallám, haragomban írtam s vissza is venni szerettem volna. Te e nem testvériesen írt levélért testvérileg bocsáss meg. Hogy Censorinus [22]) Antonius, Cassius, Scaevola, mint írod, szeretnek, azon felette örvendek. A többi e leveledben keményebben hangzott, mintsem szeretném, minők ezek: *egyenest a hajót* [23]) *s*

sérelmes esetnél nagylelkűségemet fitogtassam; én csak a sérelmet óhajtom orvosoltatni s nem magamat Flavius szemében liberalisnak mutatni.

[21]) Miféle tárgyban, nem tudni.

[22]) Talán az, ki *Philipp. XI. 14.* mint Antonius pártján levő érintetik.

[23]) Aeschylus *Ixbilincselt Prometheusából* egy vers töredéke, melly vers Stobaeus Anthologiájában valami *Teles* nevű régi görög költőnek tulajdoníttatik s Seneca 28-ik levelében latinúl így van fordítva: *Neptune, nunquam hanc navem, nisi rectam.* E szavakat egy kormányos mondja, s Quintus alattok azt kivánja értetni, hogy bármint rágalmazzák is őt, azért ő kormányzásában egyenes útat fog követn mindig.

egyszerre halni [24]). Több kell ezekhez! Az én feddéseim szeretetteljesek voltak: fordúl néhány elő, de csak középszerű, sőt annál is jelentéktelenebb. Soha semmiben legkisebb dorgálásra érdemesnek nem tartálak vala, miután magadat olly szentűl viselted, ha olly sok ellenségeink nem volnának. A mit hozzád ollykor intés- vagy dorgáláskép írtam volt, írtam enmagam iránti nagy óvatosságból, melly mellett én megmaradok és fogok maradni s hogy te is ezt kövesd, kérni meg nem szűnöm.

Attalus Iphemenus szót tett nálam az iránt, ne gátolnád hogy a mi Q. Publicenus szobrára van határozva [25]), kifizettessék; mire hát ezennel megkérlek, de sőt intelek is, hogy egy illyen férfiúnak s olly jó emberünknek megtiszteltetését korlátolni, vagy meggátoltatni ne kivánd. Aztán házi barátunknak Aesopus színésznek, általad ismert szolgája Licinius megszökött s Athenaeben az epicureus Patrónál szabad fővel tartózkodott. Onnét Asiába ment. Plato, egy sardisi epicureus, a ki Athenaeben sokat szok múlatni s ki épen akkor is Athenaeben vala, mikor oda Licinius megérkezett, kitudván Aesopus leveléből, hogy ő szökevény, elfogatta az embert s Ephesusban őrizet alá tétette, — de a hatósági bör-

[24]) Szinte Aeschylus most említett tragoediájából való, melly szavakkal Quintus annyit akart mondani, hogy neki becsülete olly kedves, miszerint készebb meghalni, mintsem mindennap roszat hallani magáról. — Különben e hely itt nagyon meg van rongálva és csak Wieland igazította azt olly érthetőleg helyre, mint most a német s magyar fordításban bírjuk.

[25]) Annak kinek számára az ephesusiak emlékszobrot határoztak, mindenesetre valami érdemes és nevezetes férjfiúnak kellett lennie. Azért miután *Publicenus* nem csak egészen ismeretlen, de nem is római vagy görög név; nyilván való, hogy annak leírásában hiba történt, mellyet eddig a commentatorok felvilágosítni nem bírtak.

tönbe,—vagy száraz malomba [26])-e, leveléből eléggé kivennünk nem lehet. Kérlek, az embernek, miután Ephesusban van [27]) akárhogyan jöjj nyomába és őt, ha személyesen is, nagy vigyázat mellett szállítsd ide. Ne nézd, az ember mennyit ér; mert ki már semmirevaló az sokat nem érhet; de Aesopus a szolga gazságát s merészséget úgy szivére vette, hogy neki kedvesebb dolgot nem tehetsz, mint ha őt általad visszakaphatja.

Most halld azokat, mik iránt legkiváncsibb vagy. A köztársaságot végkép elvesztők; úgy hogy Cato, a ki egy hóbortos ifjú ugyan, de azért római polgár és *Cato*, alig bírt életben menekűlni, midőn minap Gabiniust vesztegetésért akarván vádolni, miután a praetorokhoz több napokig be nem juthatott s ezek őt magokhoz nem ereszték—népgyülésben lépett fel s ott Pompeiust *hivatlan dictatornak* nevezte. Csak egy hajszálon múlt, hogy meg nem öletett. Ebből láthatd [28]), milly helyzetben van az egész köztársa-

---

[26]) Hol a vétkes rabszolgákat őrlés végett marhák helyett befogni szokás volt. „Verberibus caesum te in pistrinum Dave dedam usque ad necem.“ *Terent. Andr. I. sc. 2. v. 29.* Appuleius így írja le a malmoknál alkalmazott szolgákat: *homunculi vibicibus livedinis totam cutem depicti, dorsumque plagosum scissili centunculo magis inumbrati, quam obtecti; nonnulli exiguo tegili tantummodo pubem injecti, cuncti tamen sic tunicati, ut essent per pannulos manifesti, frontes literati et capillum semirasi et pedes annulati. (Metam. lib. 9.)* Divatban volt e büntetés nem csak a rómaiaknál; de a görögök- és zsidóknál is, mint azt az írásban Máténál (24 : 41.) Lukácsnál (17 : 35.) e szavak mutatják: *két nő fog őrölni a malomban; az egyik elragadtatik, másik ott hagyatik.* Rómában azt Theodosius imperator szűntette meg, halált szabván a' helyett a szolgák fejére.

[27]) Ephesus az *Asiai provincia* fővárosa lévén, a kormányzók (proconsulok sat.) rendesen ott szoktak székelni.

[28]) Hogy t. i. midőn egy olly magános szeleburdi is, mint Cato, népgyülésben lázítni mer, a nép meg őt agyonverni sem fél, a köztársaságban többé nem törvény, hanem féktelenség uralkodik.

ság. Az én ügyemnek, úgy látszik, mégis lesznek pártolói. Szörnyen kínálkoznak, ajánlják magokat, teszik a fogadásokat; és nálam igenis nagy a remény s tán még nagyobb a bátorság; úgy hogy ezen tekintetben semmi véletlen esettől sem félek. Szóval a dolog ekkép áll: ha Clodius megidéztet: egész Italia össze fog csődűlni és én sokszorozott dicsőségben hagyom oda a tért. Ha pedig erőszakot próbál használni: remélem, nem csak jó barátaim, de még idegenek részvéte által is erővel visszaverhetem. Minden ember magát, gyermekeit, védenczeit, szabadosait, szolgáit, sőt még pénzét is ajánlja. Az én jó érzelmű hajdani csapatom részvéttől és szeretettől gyúladoz irántam. Kik előbb idegenebbek, vagy hidegebbek voltak is, most e királyok [29]) elleni gyűlöletből, a jobb részhez csatlakoznak. Pompeius és Caesar mindent igérnek; de nekik csak annyit hiszek, hogy a mellett készületeimmel cseppet is alább nem hagyok. A választott néptribunok, barátaim. A consulok [30]) igen jóknak mutatkoznak. Praetoraink: Domitius, Nigidius, Memmius, Lentulus nagy embereim s a legtüzesb hazafiak; jók hozzám mások is, hanem ezek különösen [31]). Azért nyúgott lélekkel és jó reménynyel légy. Azonban mindenről, mi naponként történik, gyakran tudósítni foglak.

Novemberben, 694.

---

[29]) Caesar, Crassus és Pompeius.

[30]) Nem ez évbeliek, hanem a jövőre már megválasztottak: Piso s Gabinius.

[31]) Így állván Cic., álmodni sem merte, miszerint őt egy Clodius, kit oily megvetendő ellenségűl nézett, kevés idő múlva úgy megbuktathassa, hogy miatta házát, vagyonát, honát elvesztnie s ama szánandó helyzetbe jutnia kelljen, mellyben őt mint számüzött bújdosót a következő levelekben látni fogjuk.

HARMADIK KÖNYV.

Cicero számüzetése alatt írt levelek.

A. III. 3. I. 53.

Cicero Atticusnak üdvet!

Vajha elérném a napot, midőn neked meg kelljen köszönnöm, hogy élni kényszerítettél; még eddig, megvallom, nagyon sajnálom azt. Hanem kérlek, jer mindjárt hozzám Vibóba [1]) hova több okoknál fogva [2]) kell vala vennem útamat. Majd ha oda jöttél, akkor fogok egész útam s bújdosásom iránt határozhatni csak. Csodálnám, ha meg nem tennéd, de bízom, hogy megteended.

Az úton, aprilis elején, 695.

A. III. 2. II. 54.

Cicero Atticusnak üdvet!

Útamban az tett változást, mivel más helyet nem tudtam, hol jog szerint tovább maradhassak, mint Sica birtokát; főleg, midőn a javaslat még kiigazítva nincsen [1]); egyszersmind azt is gondolám, hogy

---

[1]) A *bruttiusok* régi városa, mellyet a rómaiak másként Valentiának, a görögök pedig *Hippo* és *Hipponium* néven neveztek. Ma *Monte-Leone*-nak hivatik.

[2]) Főleg hogy onnét Siciliába menjen. *Planc 40.*

[1]) A mint Clodius megtudta, hogy Cic. Rómából elment, a vá-

onnét, ha te velem jöszsz, Brundisiumba visszamehetek, hanem nálad nélkül azon a vidéken járnom nem lenne tanácsos Autronius [2]) miatt. Ha hát, mint a múltkor írtam, hozzám eljöszsz, az egész dolgot kifőzzük. Tudom, hogy az útazás bajos lesz: de hisz a végpusztúlással minden baj együtt jár. Többet írni nem bírok, olly levert és csüggedt hangulatban vagyok. Légy jó egészségben.

Lucania [3]) szélén, aprilis 7-kén 695.

A. III. 4. III. 55.

Cicero Atticusnak üdvet!

Inkább szomorú sorsomnak, mintsem állhatlanságomnak tulajdonítsd, kérlek, hogy Vibóból, hova meghívtalak, rögtön eljöttem [1]). Meghozák ugyanis nekem a vesztemről szóló javaslatot, mellyben mit módosítottnak hallánk, abból állt, hogy négyszáz mértföldnyi távolságban [2]) szabad tartózkodnom. És mert a kitűzött pontra el nem érkezhettem, azonnal

---

rosi csőcselék népet gyülésbe összehíván, előtte Cic. számüzetését indítványozta, azon záradékkal, hogy senki őt befogadni vagy visszahivatását megkísérteni ne merje; melly indítvány emberei által el is fogadtatott: de mivel törvényes formák nélkül s a szokott előleges kihirdetések mellőztével volt hozva, addig míg e hibák ki nem igazíttattak törvényszerű határzatnak nem tekintethetett.

[2]) Ki, mint Catilina egyik czimborája, több bűntársaival együtt ekkor Achaiában tartózkodott s Ciceróra nézve méltán félelmes lehetett. Lásd *a tört. mut. Autronius* alatt.

[3]) Vidék alsó Italiában: ma *Basilicata*. Régi fővárosa a rózsáiról híres *Paestum* volt; melly most *Pesti* név alatt egy elpusztúlt falú a nápolyi királyságban.

[1]) Mert C. Virgilius propraetor őt Siciliába befogadni nem mervén, Vibóból a szárazon Brundisiumba kellett mennie.

[2]) Egy római mértföldből körülbelől négyet lehet egy német mértföldre számítani.

Brundisiumnak vettem útamat [3]) még a kihirdetés napja előtt; részint hogy Sicát, a kinél valék, veszély ne érje [4]), részint mivel Melitában megállanom szabad nem volt [5]). Most már siess, hogy engem utólérj; ha ugyan lesznek, kik befogadnak. Még eddig szivesen hivogatnak; de félek, később nem úgy lesz. Én, kedves Pomponiusom, fölötte bánom, hogy élek. S e részben te valál reám legnagyobb hatással. De ezekről szóval. Csak azon légy, hogy jöjj.

Az úton, Vibótól Brundisium felé, aprilis 8-kán 695.

A. III. 1. IV. 56.

Cicero Atticusnak üdvet!

Előbb is fölötte érdekemben fekvőnek néztem azt, hogy te velem légy, most pedig, mióta a javaslatot olvasám, meg vagyok győződve, miszerint kitűzött útamat tekintve, kivánatosb körülmény magát rám nézve elő nem adhatná, mint ha engem minélelőbb utólérnél; hogy majd mikor Italiából kimegyek, ha Epiruson keresztül kellene útaznom, magad s embereid gyámolításával élhessek; vagy bármi más teendőm lesz, magamat tanácsod után biztosan irányozhassam. Kérlek tehát, ne sajnáld fáradságodat s jöjj utánam mindjárt. Annál könnyebben teheted, mert Macedonia tartománya iránt már

[3]) Hogy onnét mindjárt az átellenben fekvö macedoniai városba Dyrrhachiumba vitorlázzon. Dyrrhachium a mai *Durazzo* Albaniában.

[4]) A Clodius törvényének súlya alá ne essék, hogy a kijelelt határon belől magához mert fogadni.

[5]) Miután valamint Sicilia, úgy Melita (ma *Malta*) 400 mértföldnél közelebb estek Rómához.

meg van hozva a törvény [1]). Több szót váltnék veled, hahogy nálad maga a tárgy nem szólna mellettem.

Aprilis 9-kén 695.

A. III. 5. V. 57.

Cicero Atticusnak üdvet!

Terentia gyakran s legnagyobb hálával emlékezik rólad, mi rám nézve igen örvendetes. Én a legszánandóbb állapotban élek s megemészt a nagy fájdalom. Mit írjak neked, nem tudom. Mert hogyha még Rómában vagy, engem már utól nem érhetsz; ha pedig úton vagy, majd mikor hozzám érkezel, személyesen végzünk a végzendők felől. Csupán arra kérlek, hogy miután te mindig magamat szerettél, ez érzelmedben maradj meg; mert én a régi maradok. Ellenségeim engemet csak az enyimektől, nem magamtól fosztottak meg. Légy jó egészségben.

Kelt Thuriumban [1]), aprilis 10-kén 695.

A. III. 6. VI. 58.

Cicero Atticusnak üdvet!

Kétségtelennek tartottam, hogy téged vagy Tarentumban [1]), vagy Brundisiumban [2]) látni foglak s

[1]) Mellynél fogva a macedoniai helytartóság L. Pisónak adatván, oda Atticusnak, számos ottani ügyei végett, érdekében volt elmenni Rómából.

[1]) Egy kis város Lucaniában, közel a tarentumi tenger-öbölhöz. Előbb *Sybaris*-nak hivatott, ma el van pusztúlva.

[1]) Tengerparti város alsó Italiában; ma *Taranto*.

[2]) Tengermelléki város Calabriában; ma *Brindisi*. Rómától az Appia út idáig elnyúlt s erre szoktak onnét rendesen Göröghonba járni.

ezzel sok volt összekötve, — többek közt az is, hogy majd Epirusban [3]) megállapodom s egyéb dolgaim körül is tanácsoddal élek. Miután az meg nem történt, ez is baleseteimnek nagy számához járúl. Útamat Asia s jelesen Cyzicum [4]) felé intézem. Enyéimet ajánlom neked. Magam alig-alig s nyomorúltan tengek.

Kelt Tarentinumban [5]), aprilis 24-kén 695.

F. XIV. 4. VII. 59.

Tullius, kedveseit Terentiát, Tullcsát és Cicerót szívből üdvözli!

Nem olly gyakran írok nektek, mint tehetném; azért, mert minden szempillantásom szomorú ugyan, de kivált mikor hozzátok írok, vagy leveleiteket olvasom, úgy agyon sírom magamat, alig vagyok belé. Bárcsak ne ragaszkodtam volna úgy az élethez: akkor bizonyosan semmi, vagy olly sok baj nem ér vala bennünket. Hogyha a sors engem talán a még egykor visszaszerezhető jóllét reményében tartott fenn: úgy a hiba részemről nem olly nagy volna. De ha e csapások állandók: akkor, lelkem, minél előbb veled találkozni s karjaid közt kimúlni kivánok; miután sem az istenek, kiket te olly tiszta kebellel imádtál, sem az emberek, kiknek én szolgáltam, ránk áldást nem hoztak.

Brundisiumban töltöttem tizenhárom napot M. Laenius Flaccusnál, e derék embernél, ki életem

---

[3]) Görögországnak Macedonia, Thessalia és a ioniai tenger között fekütt tartománya.

[4]) Tekintélyes kereskedő város Mysiában, fekütt a Propontis *(Mare di Marmora)* délszaki partján.

[5]) Azaz Tarentum vidékén.

megmentése végett, fejét és vagyonát koczkáztatni kész volt s kit a leggonoszabb törvény fenyegetése el nem ijesztett, hogy velem a vendégszeretet s barátság jogát és kötelességét ne éreztesse. Vajha neki valaha meghálálhatnám! Szivemben hordom legalább mindig. Brundisiumból ma, april 30-kán indúlok s Macedonián keresztűl Cyzicumba megyek.

Óh én semmivé tett szerencsétlen ember! mint kérjelek most már téged, testben, lélekben törődött bús nőt, hogy kövess? Vagy ne kérjelek? nálad nélkül legyek? Gondolnám legjobb lesz: ha van remény visszatérésemhez, gyámolítsd azt s mozdítsd elő a dolgot. Ha pedig, mint félek, vége mindennek: már ekkor, ha csak teheted, eljöjj hozzám. Mert abban bizonyos lehetsz, hogy ha téged bírlak, nem fogom magamat egészen elveszettnek érzeni. Csakhogy hát Tullcsámból mi lesz? már ezt ti lássátok; én tanácsot nem adhatok. Hanem annyi igaz, hogy bármint üt ki a dolog, neki szegénykének hitvesi állását s jó hírét illő szem előtt tartnia. S hát Ciceróm[1]) mit fog csinálni? No már neki örökké ölemben s karjaim köztt kell lennie. Nem bírom az írást folytatni — keservem gátol. Veled mi történt, nem tudom. Valljon bírsz-e valamivel? vagy, félek, egészen kifosztottak. Piso[2]) reménylem, mint írod, mindig a mienk lesz.

A fölszabadított cselédek miatt nincs mit aggódnod. Elsőben is, a tieidnek meg volt mondva, hogy velek akkép fogsz bánni, a hogy kiki érdemli s szolgálatot még csak Orpheus tesz, kivülötte igen senki. A többi szolgák ügye meg úgy áll, hogy ha vagyo-

[1]) Ki ekkor 6—7 éves lehetett.
[2]) A Cicero veje.

nunk el talál veszni, szabadosaim maradnak — föltéve, hogy kivihetik [3]), — ha pedig nálunk hagyatik: szolgáim lesznek, kivéve egyet, vagy kettőt. Hanem ezek apróságok.

Midőn arra intesz, legyek erős hittel s tartsam fenn a reményt boldoglétem visszanyerhetése iránt: óhajtom, ez azt jelentse, hogy van okunk remélni. Most én boldogtalan, mikor fogok tőled csak levelet is kaphatni? ki fogja azt ide hozni? Brundisiumban vártam volna rá, ha a hajósok engedik, de ők a kedvező időt nem akarták elmúlasztni.

Egyébiránt, édes Terentiám, tartsd magadat, a hogy lehet. A legszebb életet éltem; fényben úsztam én. Nem vétségem, de erényességem buktatott meg. Nincs más vétkem, mint az, hogy fényemmel együtt lelkemtől is meg nem váltam. De ha gyermekeink jobbszeretik, hogy éljek: a többit, bár elviselhetlen is, tűrni kész leszek. Ím a ki téged bíztatlak, enmagammal tehetetlen vagyok.

Clodius Philetaerust [4]), mert szemfájással vesződik, noha hív emberem, visszaküldöm. Sallustius a szolgálatban kitesz valamennyin. Pescennius igen jó érzelmű hozzám; remélem, téged is állandóan meg fog becsülni. Sica megigérte, velem marad: de Brundisiumban elhagyott. Egészségedre lehetőleg ügyelj s úgy légy meggyőződve, hogy rám a te szenvedésed megrázóbban hat, mintsem a magamé. Terentiám, áldott jó hitvesem és kedves leánykám s fönmaradt reményem Cicero, éljetek boldogúl.

Brundisiumból, aprilis 30-kán 695.

---

[3]) Hogy a tőlem tett felszabadítás érvényesnek ismertessék.

[4]) Cicerónak egyik szabadosa; valamint az utána megnevezett Sallustius és Pescennius is.

A. III. 7. VIII. 60.

Cicero Atticusnak üdvet!

Aprilis 18-kán Brundisiumba érkeztem. Legényeid aznap jöttek tőled hozzám egy levéllel s reá harmad napra más legények másikat is hoztak. Kérsz és bíztatsz, fordúljak meg nálad Epirusban. Szivességed igen becses s épen nem meglepő rám nézve és e tanács óhajtásommal is egyezne, ha egész időmet ott lehetne töltenem. Mert a tolongást útálom, az embereket kerűlöm s alig tűröm a napvilágot is. Az a magány nekem, kivált olly otthonos helyen, nem volna ízlésem ellen: hanem azt csak útamba ejtenem, nem lenne érdemes, mivel egy az, hogy kerűlő; más, hogy Autroniustól és czimboráitól három napi járó föld csak; és meg — te sem vagy ott. Az az erősített kastély lakáskép hasznomra lenne: áltmenőben nincs reá szükségem. Mennék én Achaiába [1]), ha mernék és valóban elébb akartam is. De most ellenségeim ott vannak; téged meg nem lelnélek ott és még attól is félhetnék, majd úgy okoskodnak, az a város sem elég távol van Italiától; azt sem írod, melly nap várhatnálak.

Azzal, hogy az életre serkentesz, csupán azt eszközlöd, hogy magam ellen kezet emelni nem fogok: de azt nem, hogy lépésemen s életemen ne bánkódjam. Mert ugyan mi kötne engem ehez [2]), főleg ha már oda a remény, a melly eljövetelemkor kísért. Nem akarom mind előszámlálni azon nyomo-

[1]) Közönségesen itt Achaia helyett *Athenaet* írnak; de Schütz jól jegyzi meg, hogy ez világos hiba, mert mik e helytt mondatnak, Athenaere épen nem, ellenben Achaiára igen is illenek.

[2]) T. i. az élethez.

rúságokat, mellyekbe nemis annyira ellenségeimnek, mint irígyeimnek szörnyű méltatlanságai s gonoszságai miatt jutottam; ne hogy mind magamnál a bút fölzaklassam, mind téged hasonló keserűségbe ejtselek. Azt bízton mondhatom, senkinek több oka nem volt kívánni a halált. A legszebb alkalmat vele szembeszállni elmúlasztottam [3]); az ezentúl ímmár fájdalmamnak nem orvoslására, csak bevégzésére való.

A köztársaságra nézve, látom, mindent előszedsz, miről hiszed, hogy nekem a dolgok változása iránt némi reményt nyújthat. Csekélységek ugyan azok, de ha már neked úgy tetszik, ám tehát várjunk. Mégis, hogyha sietnél, beérhetnél engem. Mert vagy Epirusban kiszállok, vagy Candavián [4]) majd lassan haladok keresztűl. S kétkedésem Epirusra nézve nem ingatagságból ered, hanem onnan, mert nem tudom, hol fogok öcsémmel találkozni. Noha mind azt, hogy őt látni, mind azt, hogy tőle megválni mint leszek képes, még kevésbé tudom. És ez a legnagyobb, legszomorúbb minden szomorúságaim között. Többször s többet írnék neked, ha keserűségem elném minden erejétől és főkép az erre való képességtől meg nem fosztott volna. Látni óhajtalak. Légy jó egészségben.

Kelt Brundisiumban, aprilis 30-kán 695.

A. III. 8. IX. 61.

Cicero Atticusnak üdvet!

Brundisiumból elindúltomkor megírtam neked,

[3]) Azzal, hogy Clodius dühe elől inkább kitértem, mintsem erőt szegezvén ellene, vele halálig vívni kész lettem volna.

[4]) Macedonia s Epirus között fekütt tartomány.

mi okoknál fogva nem mentem Epirus felé; mert t. i. Achaia legvakmerőbb ellenségeimmel csaknem tömve van s mert onnét az átkelések nehezek kifelé. Ide járúlt, hogy mikor Dyrrhachiumban valék, két tudósításom érkezett; egyik, hogy öcsém Ephesusból Athenaebe hajón, másik, hogy Macedonián keresztűl, szárazon fog jönni. Én hát Athenaebe elébe küldöttem, hogy onnét jöjjön Thessalonicába [1]). Magam, folytattam útamat s május 23-kán Thessalonicába érkeztem; hanem az ő útjáról semmi bizonyost ki nem tudtam, egyéb, hogy Ephesusból [2]) kevéssel az előtt indúlt el. Most már szörnyen aggódom, mi történik otthon, bár te egyik leveledben, május 15-kén azt írod, úgy hallik, keményen elő fog vétetni [3]), már a másikban szelídebben beszélsz. Csak hogy ez egy nappal előbb kelt, mint amaz, mi még inkább nyugtalanít. Így az engem naponként gyötrő s emésztő búhoz még ez aggodalom is járúlván, alig mondhatom, hogy még élek. Azonban a hajózás is fölötte terhes volt s nem tudván Quintus, hol vagyok, lehet, más útat vett. Mert őt szabadosa Phäetho nem látta, ki is tőle szélvész által Macedoniáig veretvén vissza, Pellában [4]) nálam megjelent. Mennyitől lehet még félnem, látom; különösen ugyan semmit nem írhatok, de félek mindentől és nincs olly szomorú eset, a melly által balsorsomat érdekeltetni ne látnám. E szerint én boldogtalan, annyi ínség- és keserűségnek közepette, ez a félelem is hozzá-

[1]) Város Macedoniában, ma *Salonichi.*

[2]) Híres kereskedő város volt Joniában; ma *Ara Saluk* török helység körűl látszanak romjai.

[3]) T. i. Quintus.

[4]) Macedonia székvárosa s szülőhelye Nagy Sándornak.

járúlván, még felakadva veszteglek Thessalonicában s nem merek fogni semmihez.

Most azokra, mikről írtál. Trypho Caeciliust [5]) nem láttam. Beszédedet Pompeiussal leveledből értettem. A köztársaságban nem hiszem, hogy olly nagy fordúlat készűlne, mint te véled, vagy csak az én vígasztalásomra mondod. Mert Tigranes eleresztésével dugába dőlt minden [6]). Kivánod, Varrónak fejezzem ki hálámat. Ki fogom — még Hypsaeusnak is. Tanácslod, messze ne menjek, míg a május hónapi tárgyalásoknak hírét nem veszem. Alkalmasint úgy is teszek; de arról, hol legyek, még nem határoztam, s fejem Quintus miatt olly zavart, hogy semmit elhatározni nem tudok. De azonban rövid időn értesítni foglak.

Hiszem, leveleim nem egy nyomon jártából

---

[5]) Egy szabadosát Atticusnak.

[6]) Pompeius a Mithridates legyőzésekor tartott triumphusában, Tigranes armeniai király hasonnevű fiját is, a díszmenetnél foglyai köztt vezettette; azután őt, hihető az apjával kötött szerződés biztosításáúl, túszképen megtartván, bíztos emberének L. Flavius akkori praetornak szoros őrizete alá adta. Clodius, ki ugyanekkor néptribun volt, az ifjú megszöktetését nagy pénzbeli jutalomért magára vállalta s egyszer a nála vacsoráló Flaviust arra kérte fel, hozatná el a vacsorához Tigranest, kit még ő nem látott. Flavius az ifjút elhozatván, Clodius őt asztalához ültette, s többé keze közől, még Pompeius sürgetésére is, ki nem eresztette, hanem titkon a tengerre szállította. De egy kemény szélvész a hajót Tigranessel az italiai partokra Antiumba visszavetette. Ennek hírére mind Flavius mind Clodius rögtön oda siettek fegyveres erővel: amaz, hogy Tigranest megkaphassa, emez, hogy menekülését elősegíthesse. Emberek egymásra bukkanván összeverekedtek, mindkét részről számosan elestek, de többen a Flavius pártjától s közttök Pompeius egy híve M. Papirius publicanus is; maga Flavius alig bírta futással menteni meg életét. Ezalatt Tigranes szerencsésen tova illant. Minthogy Pompeius Clodius e tettét az őt (Clodiust) pártoló Caesar kedvéért megtorlatlanúl elnézte, azért Cic. lemond a reményről, hogy már Pompeiustól Clodius ellenében valami segélyt várhasson.

látni fogod zavart kedélyemet. Ez, daczára annak, hogy rám hihetetlen s példátlan csapás jött, nem annyira nyomorú sorsomtól, mint hibámra való visszaemlékezésemből ered. Mert kinek ármánya által valék felkésztetve [7]) és elárúlva, már most csak látod s bár előbb is láttad s ne adtad volna fejedet velem együtt egészen a búnak. Ha hát hallod, hogy csüggedt s búba merűlt vagyok: tudd meg, nehezebben esik ostobaságom érzete, mintsem az értte lakolás, hogy t. i. hittem annak, kiről gonoszságot föl nem tettem. Bajaim emlegetése s öcsém miatti félelmem nem hágy többet írnom. Gondolkodjál, intézkedjél mindezekről magad. Terentia legnagyobb háláját nyilvánítja neked. Levelemet, mellyet Pompeiushoz írtam, számodra párban itt küldöm.

Kelt Thessalonicában, május 29-kén 695.

A. III. 9. X. 62·

Cicero Atticusnak üdvet!

Mivel Quintus öcsém Asiából aprilis végén indúlt el s Athenaebe csak május 15-kén érkezett, nagyon sietnie kellett, hogy távollétében valami csapás ne érje, ha talán volna valaki, ki az én szenvedéseimmel még be nem érné. Azért jobbszerettem, siessen Rómába, mintsem hozzám jöjjön; és aztán — megmondom igazán, hogy lásd, milly szánandó az

[7]) Czéloz Pompeiusra s talán Hortensiusra is, ki leginkább tanácsolta neki, hogy a nagyobb baj kikerűlése végett hagyja oda Rómát. De hogy ezt Hortensius jó szándékkal tette, bizonyítja az, mert Cic. iránt száműzetése alatt, senki nálánál melegebb részvéttel nem volt. Lásd *pro Milone 14.*

én állapotom — nem is tudtam magamat rábírni, hogy őt, ki engem úgy szeret s annyira lágyszivű, e nagy szomorúságomban szemeimmel lássam, vagy neki nyomorú, lealázott helyzetemet és elpusztult szerencsémet mutassam s magamat vele láttassam. De féltem attól is—mi bizonynyal úgy lett volna—hogy majd tőlem nem fog megválhatni. Szemeim előtt lebegett az a pillanat, midőn majd vagy poroszlóit el kell bocsátnia [1]), vagy erőszakkal lesz szükség kiragadni őt karjaim közől. E keserves jelenetet egy másik keserűséggel, testvérem nemlátásával kerültem el. Illy helyzetbe hozátok engem, ti élet-tanácsolók! Ím így lakolok vétkemért.

Bár engem leveleddel támogatsz: könnyű látnom, mennyit remélsz tenmagad. Valami kis vígasz volt benne mégis, míg Pompeiusról erre a helyre nem értél: *most Hortensiust s az efféle embereket hódítsd magadhoz.* Az istenért, Pomponius barátom, hát mégsem látod-e, kiknek működése, kiknek cselei, kiknek ármánya által lettem semmivé? — de erről majd személyesen akarok veled szólani. Most csak azt mondom (mit gondolom, tudni fogsz), engem nem ellenségeim juttattak tönkre. Különben, ha alaposak, a miket remélesz, fenn fogom tartani magamat s ragaszkodom a reményhez, mellyet reám kötsz. Ha ellenben, mint én látom, alaptalanok: az, mi annak idejében meg nem történhetett, meg fog történni idején kivül [2]).

---

[1]) Mert Imperatornak poroszlók kíséretében más provinciáján csak keresztül mennie, de ott tovább múlatnia nem volt szabad.

[2]) Azaz: ha t. i. miattatok, kik az életet rám tukmáltátok, Clodiussal viaskodva, becsülettel halnom nem lehetett, meg fogok halni amúgy is.

Terentia gyakran hálával emlékezik felőled. Bajaim köztt egy van, mi még csak félelemből áll—ez: a szegény öcsém ügye. Ha megtudom, miben van: tudni fogom, mit kell tennem. Most már a megigért jó szolgálatok s levelek várása is tartóztat Thessalonicában, kivánságod szerint. Ha valami újat hallok, tudni fogok a többiről intézkedni. Ha, mint írod, junius 1-jén elindúltál Rómából, maholnap látni fogsz engem. Pompeiusnak írt levelemet hozzád megküldtem.

Kelt Thessalonicában, junius 12-kén 695.

Q. I. 3. XI. 63.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Öcsém, öcsém, öcsém! és te még azon aggódtál, hogy én talán haragomban küldöttem a legényeket levél nélkül hozzád s hogy talán látni sem kivántalak! Én haragunnám? én tudnék haragunni rád? Mintha bizony te rontál vala meg engem és mintha a te ellenségeid, a te irígyeid okozták volna az én vesztemet és nem én—fájdalom—a tiédet. Az az én magasztalt consulságom engem tőled, magzatimtól, honomtól és vagyonomtól fosztott meg: vajha téged kivűlöttem mástól ne fosztott volna meg. De valóban, tőled énrám mindig megtisztelő s örvendetes dolgok hárúltak: tőlem ellenben rád: gyász az én bukásom, rettegés a tied miatt, epekedés, keserűség, elhagyatás. Én ne akartalak volna látni téged? Sőt inkább, nem akartam, hogy te láss engem. Mert nem a bátyádat fogtad volna látni; nem azt, kit itt hagytál, nem a kit ösmertél, nem azt, kitől, midőn elmentedkor sírva kísért ki, sírva váltál el; nyomát s árnyékát sem annak; hanem láttad volna egy lé-

lekző halott rémképét. És vajha már előbb láttad, vagy hallottad volna halálomat. Vajha ne csak életemet, hanem méltóságomat is neked hagyhatám vala örökűl. De az istenek tanúim, hogy engemet a haláltól csak az az egyhangú szózat tartóztatott vissza, mert minden azt mondá, az én életemtől függ némi részben a te életed. Ebben hibáztam, sőt bűnt követtem el. Mert hogyha meghaltam volna, kegyeletemet és szeretetemet iránted már maga a halál biztosítaná. De így oda juttattam a dolgot, hogy élve nem vagyok tied, hogy életemben másokra szorúlsz s szavamnak, melly sokszor a tőlem legtávolabb esőknek védbástyáúl szolgált, épen a hozzám tartozók veszélyei közben kell elnémúlnia. Hogy hát legényeim hozzád levél nélkül mentek, azt, láthatod, nálam nem a harag, hanem valóban a restség s a rajtam erőt vett örökös siralom s kesergés okozta. S gondolod, e sorokat is könnyhullatás nélkül írom? Épen úgy nem, mint hiszem, hogy te nem fogod a nélkül olvasni. Hogy tudnék én rólad egy pillanatig is meg nem emlékezni, vagy emlékezni egyszer is könnyhullatás nélkül? Mert én, téged nélkülözvén, talán csak a testvért nélkülözöm benned? Igen biz' a kedves pajtást, a szófogadó gyermeket, a tanácsadó atyát is. Mi esett nekem valaha nélküled, vagy neked nélkülem jó ízűn? S vallyon nem vagyok ugyan most megfosztva leányomtól is, kiben olly nagy a kegyelet, a gyöngédség, az ész? ki az én ábrázatomnak, beszédemnek, jellememnek kinyomata? Nem-e szeretetreméltó kedves fijamtól is, kit én kegyetlen, kőszivű, ölemből kieresztettem,—ki okosabb gyermek, mintsem kellene, mert szegény már érzé, mi történt velünk. És nem-e a te fijadtól, képed szakasztott mássától,

kit az én Ciceróm nem csak mint testvért szeretett, de már mint bátyát tisztelt is? Nem-e végre ama legboldogtalanabb nőtől, kedves, jó hitvesemtől is, kit velem jönni nem hagytam, hogy legyen, ki a közös csapásból fenmaradottaknak, közös gyermekinknek, gondjokat viselje? De azért, mind e mellett írtam én s szabadosod Philogonus által küldöttem el hozzád a levelet — mellyet, hiszem, később megkaptál; — ebben is arra intelek és kérlek, mit legényeimtől szóval izentem, hogy azonnal menj sietve Rómába. Mert egy felől óhajtottam, hogy magadnak védelmére lehess, ha akadnának ellenségeink, kiknek dühe az én szenvedésemmel még jól nem lakott volna. Más felől találkozásunk siralmas voltától ijedtem el; elválásunkat pedig már ki sem álltam volna s féltem még attól is, a mit írtál volt, hogy tőlem majd el nem tudsz szakadni. Ez okoknál fogva az a legnagyobb csapás is, mellynél egymást annyira szerető, egymással annyira összeforrt két testvért talán keservesebb, szomorúbb valami nem érhetett volna, hogy téged nem láthattalak, kevésbbé keserű, kevésbbé szomorú volt rám nézve, mintsem vagy találkozásunk, vagy egymástól megválásunk fogott volna lenni.

Most hát, ha teheted, mit én, a kit mindig szilárdnak tartottál, tenni nem tudok, állj talpra s végy erőt magadnak, ha talán harczba kell keveredned. Én remélem — ha ugyan reményem nyom valamit — hogy mind saját becsületességed, mind a polgárságnak hajlama irántad, mind némileg a rajtam való szánakozás is védbástyáid lesznek. És ha a fenyegető veszélytől [1]) menekűlni fogsz: akkor, tud-

[1]) A vád alá kerüléstől.

nivaló, a mit érttem tehetőnek gondolsz, megteended. E részben sokan sokfélét írkálnak hozzám és reményöket mutogatják; de én, mibe vessem reményemet, nem látom; miután ellenségeim olly hatalmasok, barátaim pedig részint elhagytak, részint még árúlóim is lettek s talán attól félnek, hogy ha visszatérek, roszaságukat majd szemökre lobbantom. Szeretném, ha mindezeknek mibenlétét kitanulván, engem fölvilágosítnál. Én részemről, ha magadat valami veszélytől fenyegetve látod, élni fogok, meddig arra neked szükséged lesz; de tovább illyen életben nem maradhatok. Mert nincs sem ész, sem tudomány olly erővel bíró, hogy ennyi fájdalmat el bírjon viselni. Tudom, volt tiszteségesebb s üdvösb alkalmam is a halálra, de nem csak azt, még sok mást is elmúlasztottam én, hanem ha most az elmúltak felett panaszkodnám, nem tennék egyebet, mint fájdalmamat növelném s esztelenségemet árúlnám el. Már azt ugyan nem illik s nem is lehet tennem, hogy én illy nyomorú, illy czudar életben tovább vesztegeljek, mint a meddig vagy a te helyzeted, vagy valami bíztos kilátás kivánja; miután én, ki csak nemrég testvéremben, gyermekeimben, hitvesemben, vagyonomban, sőt még a pénzszerzés módjában is a legboldogabb, — méltóság, befolyás, becsület és köz kedvesség tekintetében pedig azoknál, kik valaha legnagyobbak voltak, nem kisebb valék, ezen földig lealázott, veszett állapotban sem magamat, sem az enyimeket soká gyászolni képes nem vagyok.

Minek írsz hát nekem váltókiadásról? [2]) mintha bizony most is nem a te pénzedből élnék. Sőt

[2]) Hogy mihelyt Rómába érsz, pénzt vészsz fel kölcsön számomra, ha tetszik.

épen ez az, a mi láttatja s érezteti velem, milly bűnt követtem el [3]), miután most a magad s fijad véres verejtékéből kell majd fizetned azoknak, a kiknek adós vagy, én a kincstárból nevedre kiszedett pénzeket [4]) elföcsérelvén. De mégis M. Antoniusnak, a mennyit utalványoztál és Caepiónak [5]) is ugyanannyi ki van fizetve; nekem ahoz, mi szándékomban van, a kezemnél levő elég. Mert akár vissza helyre nek, akár rólam letesznek, többre szükség nem lesz.

Ha valami baj találná magát előadni, jó lesz Crassushoz, vagy Calidiushoz folyamodnod. Hortensiusban mennyit bízhatunk, nem tudom. Ő velem a legnagyobb barátság színlése s mindennapi örökös együttlét daczára, a leggonoszabbúl, legálnokabbúl bánt, magához vévén még Arriust is; és én az ő tanácsaik, igéreteik s utasításaik által elámítva jutottam e szerencsétlenségbe. Hanem erről hallgass; nehogy vele magunknak ártani találjunk. Ettől őrizkedjél. S azért jónak látnám, ha te Hortensiust Pomponius által még simogatnád is, nehogy az Aurelia-törvényről az a vers, mellyről, mikor aedilséget kerestél, neked tulajdoníttatott, hamis tanúk által rád bizonyíttassék [6]). Mert semmitől úgy nem félek, mint attól,

---

[3]) Mikor a helyett, hogy Clodiussal szembeszálltam volna, Rómát bolondjában önkényt ott hagytam.

[4]) Mellyek Quintusnak propraetori fizetéséül jártak.

[5]) Mellyik Caepio értetik, nem tudni. Ennek s Antoniusnak adósa volt Quintus.

[6]) A vers mellyről itt szó van, nem ismeretes előttünk; de világos, hogy valami Hortensiust, vagy más előkelő személyt gúnyoló versnek kellett lennie, mellynek szerzőjéül Quintust gyanították. Cic. mostani kedvetlenségében Hortensius felől minden roszat feltévén, félt hogy ha őt megboszantják, még majd Hortensius e verset is ellene és öcscse ellen felhasználja s kész lesz rá eskünni, hogy az csakugyan Quintustól származott.

hogy ha az emberek látják, milly nagy szánalmat gerjeszt irántam a te szószólásod s épenmaradásod [7]), annál keményebben reád találnak támadni. Messalát részeden lenni gondolom; Pompeiust most is képmutatónak tartom — vajha tapasztalnod ne kellene! ezt kérném az istenektől, ha kérésemre hallgatni meg nem szűntek volna. Mind e mellett kérem őket, elégeljék már meg véghetetlen szenvedéseimet, kivált miután azoknál semmi rút vétkemet nem érzem, sőt egész fájdalmam épen onnan van, mert a legjobb tetteimért legnagyobb bűntetés lőn szabva reám.

Leányomat, ki tied is, Cicerónkkal együtt, nálad édes öcsém, minek ajánlanám? Azt sajnálom inkább, hogy árván maradtuk nem kisebb fájdalmat fog okozni neked, mint nekem. Azonban míg te lábon állsz, nem lesznek ők árvák. De úgy legyen részem valami jóban, s úgy lehessen hazámban halnom meg, ha igaz, hogy könnyező szemeim többet írni nem engednek. Védd kérlek Terentiát is s írj nekem mindenről viszont. Légy szilárd, mennyire csak a dolog mivolta engedi.

Thessalonicában, junius 12-én 695.

A. III. 10. XII. 64.

Cicero Atticusnak üdvet!

Mik május 25-kéig történtek, leveleidből értettem. A többit, tetszésed szerint, Thessalonicában bevárom; mellynek vételével könnyebb lesz megállapítnom, hol tartózkodjam. Mert ha lesz ok, vagy

[7]) Menekülése a zsarolási vád alól, melylyel némellyek részéről fenyegetve volt.

történik valami, vagy reményt látok: akkor vagy ugyanitt maradok, vagy, mint írod, tehozzád megyek; ellenben ha minden füstbe megy, mást valamit fogunk gondolni. Még eddig teljességgel nem közöltök velem egyebet, mint az ő meghasonlásukat [1]), de a mi közttök bármi felett inkább lehet, mintsem felettem. Azért hogy az nekem mit használhatna, nem látom. De azonban, mert úgy akarjátok, hogy reméljek, szót fogadok nektek.

Hanem mivel engem olly gyakran s olly keményen dorgálsz s kislelkűnek mondasz: kérdem, van-e olly nagy csapás, mi az én nyomorú helyzetemben föl ne találtatnék? van-e, ki valaha olly magas állásból, ollyan igaz ügygyel, annyi ész-, belátás-, közkedvességbeli képességgel, minden jóérzelműeknek olly nagy pártfogása mellett, így lesüllyedt volna? Lehet-e felednem, ki valék és nem érzenem, mi vagyok? milly rangot és fényt, milly vagyont és magzatokat vesztettem, és minő testvért? ollyant, kit én (halld a keserűség ez új nemét), mert őt magamnál többre becsülöm s becsültem mindig, látni nem akartam, hogy se az ő búbanatát szemlélnem, sem neki magamat, kit legvirágzóbb karban hagyott el, nyomorúltan s letiprottan mutatnom ne kelljen. Mellőzöm a többi képtelenségeket, mert a siralom elakaszt. Mellyikért kell már most kárhoztatni engem? azért-e, hogy búslakodom? vagy mert abban vétkeztem, hogy a mondottakat meg nem tartottam — mi könnyű lett volna, ha saját falaim között [2]) nem fújják a követ

[1]) A Pompeiusét, Clodiusét, Gabiniusét. *Orat. in Pis. c. 12.*

[2]) Jó barátim, mint Hortensius, Arrius sat. kiknek tanácsára hallgatva juték e helyzetbe. Lásd a 63-ik lev.

ellenem—vagy inkább, hogy élve vesztettem el? Ezeket a végett írom, hogy készebb támogass (mit cselekszel is), mintsem engem fenyítésre, vagy feddésre méltónak tarts; és azért nem írok hosszasabban hozzád, mert szomorúságom gátol, meg mert több a várnivalóm onnét, mint mennyit magam írhatnék. Ha azokat veendettem, értesítelek szándékom felől. Te, kérlek, mint eddig tettél, minél több tárgyról írj nekem; hogy ne legyen teljességgel semmi, a mit ne tudjak.

Kelt Thessalonicában, junius 18-kán 695.

A. III. 11. XIII. 65.

Cicero Atticusnak üdvet!

Engem leveleid és némelly jó hirek (bár nem legjobb forrásokból), úgy tudósításod várása és saját kivánságod is folyvást Thessalonicában tartóztatnak. Ha a leveleket, mellyeket várok, megkapom; ha a remény, mellyet a hirek nyújtottak, valósúl: hozzád költözöm [1]); ha nem valósúl: tudósítni foglak, mit cselekedtem. Te engem, mint teszed, tettel, tanáccsal, befolyással segíts; a vígasztalással már hagyj fel; dorgálni pedig ne kivánj; mert mikor ezt teszed, vajmi sajnos érzenem a szeretet s szánakozás hiányát részedről, kit én nyomorúságomtól úgy meghatva képzellek, mintha téged magadat is senki megvígasztalni nem bírna. Kedves, jó öcsémet Quintust támogasd. Nekem, az egekre kérlek, mindent tisztán megírj.

Kelt Thessalonicában, junius 28-kán, 695.

[1]) Epirusi birtokodba.

A. III. 12. XIV. 66.

Cicero Atticusnak üdvet!

Váltig okoskodol ugyan, mit lehet remélnem s főkép a tanácstól [1]); de egyszersmind írod, hogy a törvény záradéka [2]) szokott felhozatni, mellynél fogva a tanácsban szólani nem szabad. Így tehát hallgatnak. Aztán korholsz, mit gyötrődöm, holott úgy meg vagyok verve, mint soha senki még — azt magad láthatod. Reményt nyújtasz a comitiumok után. Miféle lehet az, míg ő néptribun [3]) s midőn a választott consul [4]) ellenségem?

Megdöbbentettél a napfényre jött beszéddel is [5]). E sebet, mint írod, ha lehet, orvosold. Igaz, hogy azt egykor haragomban írtam, mivel ő már előbb írt volt én ellenem; de úgy rejtegettem, hogy azt hivém, soha napvilágot nem lát. Mint pottyant ki, én nem tudom. De mivel soha nem történt, hogy nekem ővele csak egy szó vitám lett volna és mivel úgy hiszem gondatlanabbúl van írva, mint más egyéb tőlem, kimutathatónak vélem, hogy nem tőlem való. Ezt, ha gondolod, hogy rajtam segítni lehet, intézd el kérlek; ha pedig végkép elvesztem, nem igen törődöm vele.

Én most is előbbi helyemen tespedek, nem szólva senkihez, nem gondolkozva semmiről. Említet

---

[1]) Mert a néptől, Clodius tribunsága mellett, nem sok jót várhatott.

[2]) Clodius indítványában az a záradék, melly Cic. visszahivatásának javaslatba hozását tiltotta.

[3]) T. i. Clodius, ki néptribuni hivatalát a választógyülésen túl még decemberig fogta viselni.

[4]) Metellus Nepos.

[5]) Érti a Curio s Clodius ellen írt beszédét, mint alább a 70-ik levélből ki fog tetszeni.

tem volt ugyan, hogy jönnél el hozzám: de ezzel fölhagyok [6]): látom, ott, mint írod, tettel használhatsz: itt szóval sem segíthetnél rajtam. Többet írni nem bírok; nincs is mit írnék; inkább tetőled várom azt.

Kelt Thessalonicában, quintilis 17-kén 695.

A. III. 14. XV. 67.

Cicero Atticusnak üdvet!

Leveleid folytán tele vagyok várakozással Pompeius iránt, vallyon rám nézve mit gondol, vagy mutat. Mert hiszem a comitiumok már megvoltak és mint írod, azok befejezte után látta jónak, felőlem végezni. Ha előtted balgatagnak látszom, hogy remélek: a te szavadra teszem azt; noha tudom, neked leveleid által engem és reményeimet inkább visszatartóztatni [1]) volt czélod. De már szeretném, ha tisztán megírnád, mi kilátásod van. Tudom, hogy a magam számos vétke által estem e nyomorba. Ha azokat valami véletlen némi részben helyrehozná: kevésbbé sajnálnám, hogy éltem s még élek. Az útazók tolongása s újabb események mindennap várása miatt, még nem mozdúltam Thessalonicából. De maholnap kilöketem — nem Plancius [2]) által, mert ő inkább marasztal, hanem maga a hely által, melly, illy gyászos állapotban, a nyomornak elviseléséhez épen nem alkalmas. Epirusba, mint írtam volt, azért nem menék, mert egyszerre mindenfelől izenetek s

---

[6]) *Id omittam tamen;* mint Tunstallus a szövegben közönségesen használt *Dodonam* szót helyesen kiigazította.

[1]) A kétségbeeséstől s nagyokat várástól.

[2]) Kinél, mint macedoniai quaestornál Cic. ekkor tartózkodott.

levelek érkeztek hozzám, hogy nem kell egyebet tennem, mint Italiához mentül közelebb maradnom. Innét, ha a comitiumokról valamit nem hallok, Asiába veendem útamat, de jelesen hová, még nem bizonyos, hanem majd megtudod.

Kelt Thessalonicában, quintilis 21-kén 695.

A. III. 13. XVI. 68.

Cicero Atticusnak üdvet!

Írtam volt neked, hogy Epirusban leszek; demiután reményemet fogyni s elenyészni láttam, e szándékomat megváltoztatám s nem mozdúlék Thessalonicából; hol föltett czélom maradni, míg nem közlesz velem valamit az iránt, mit utóbbik leveledben írtál, hogy t. i. a comitiumok után fog felőlem a tanácsban szó lenni, mint ezt neked Pompeius mondotta. Ennélfogva, minthogy a comitiumok már megvoltak és te nekem semmit nem írsz: ezt annyiba veszem, mintha írtad volna, hogy *semmi sem történt;* s én azt, hogy illy kis ideig tápláltattam a reménynyel, rosz néven nem veszem. A melly mozgalmat pedig te leveledben jósoltál s rám nézve üdvösnek véltél, arról az ideérkezők azt mondják, nem fog megtörténni. Most még a választott néptribunokban van minden reményem s ha ennek is végét várom, nem fogod mondhatni, hogy ügyem és az enyimek jó szándéka körűl rajtam valami múlt volna.

Gyakran korholsz azért, minek veszem e balesetemet olly igen szivemre. De ezt nekem meg kell bocsátnod, miután úgy lesújtva látsz, mint a hogy soha nem láttál, nem is hallottál senkit még. Írod, hogy azt hallod, a búbánat miatt elmeháborodásba

is estem; pedig, mondhatom, elmém ép; vajha akkor lett volna ennyi baja csak, mikor azokban, kikről azt hittem, jóllétem előttök mindennél drágább, a legkegyetlenebb ellenségeimet használtam s kik, midőn féltemben kissé ingadozni láttak, addig lökdöstek, míg a leggonoszabb, leghűtlenebb módon végkép elbuktattak. Már most Cyzicumba kellvén mennem, minél ritkábban kaphatok ott tőled levelet, annál terjedelmesebben megírj, kérlek, mindent, miről gondolod, hogy tudnom szükség. Éreztesd barátságodat öcsémmel Quintussal, kit én boldogtalan, ha mentve látok, nem fogom magamat végkép elveszettnek hinni.

Kelt Thessalonicában, sextilis 5-én, 695.

Q. I. 4. XVII. 69.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Az égre kérlek, jó öcsém, hogy ha egy lépésem miatt te és minden hozzám tartozóim romlást szenvedtetek, azt ne roszlelkűségemnek és gonoszságomnak, hanem oktalanságomnak s szomorú sorsomnak tulajdonítsd. Nekem más vétkem nincs, mint az, hogy hittem azoknak, kikről azt gondolám lehetlen megcsalniok, vagy kikre nézve ezt hasznosnak sem képzelhetém. A velem legmélyebb, legszorosabb, legbarátságosb viszonyban levők, mind, vagy magokat féltették, vagy rám irígykedtek. S így, fájdalom, csak ez egyben, hogy barátaimnak hittem, hiányzott nálam az óvatosság.

Ha talán ártatlanságod s a köz szánakozás meg talál ezúttal téged a bajtól [1]) védeni: látni fogod, van-e

[1]) Azaz: hogy törvénybe nem fogsz idéztetni.

még kilátás menekűlésemre. Mert engem, Pomponius, Sextius [2]) és Pisónk [3]) folyvást Thessalonicában tartóztatnak s messzebb menni, nem tudom miféle mozgalmak [4]) miatt, nem hagynak; de én azok eredményét inkább az ő leveleik folytán, mintsem bizonyos remény fejében várom. Hiszen mit is remélhetnék, mikor ellenségem olly hatalmas, üldözőim uralkodnak, barátim hűtlenek s annyi az irígyem?

Mi pedig az új néptribunokat [5]) illeti: igaz, hogy Sextius, valamint, remélem, Curius, Milo, Fadius és Fabricius [6]) is nagy jóakaróim: de szörnyen ellenek van Clodius, ki ösmeretes hadával, mint magán személy is népgyüléseket fog összecsődíthetni; de meg majd fognak kerítni tiltakozót is.

Ezeket mikor eljöttem, nem közlék velem; hanem mind úntalan csak azt mondogaták: *harmad napra a legnagyobb dicsöségben fogok visszatérni.* És te erre [7]), kérded úgy-e? Hát bizony sok össze jött ott, mi elmémet megzavarta. Pompeius rögtöni elpártolása, a consulok és praetorok idegenkedése [8]), a publicanusok félelme, a fegyverkezések [9]). Az enyi-

---

[2]) P. Sextius választott néptribun.

[3]) A Cic. veje, ki kevéssel ipa visszatérte előtt meghalt.

[4]) Mellyek ha Rómában létre jönnek, azok folytán Cic. visszahivatása várható volt.

[5]) Kik a következő 696-ik évre már megválasztva voltak.

[6]) Ezt közönségesen *Gratidius*nak írják, de roszúl; mert Cic. azon néptribunok között, kik visszahivatásán dolgoztak, sehol Gratidiust nem említ, hanem igen Q. Fabriciust, mint *pro Sextio c.* 35. és *post redit.* II. 8. Azonkívül hogy néptribun s Cicerónak buzgó barátja volt, több felőle nem tudatik.

[7]) Mit gondoltál magadban? Valljon hitted-e?

[8]) Holott előbb a consulok, Piso s Gabinius legjobb érzést mutattak iránta. V. ö. az 52-ik lev.

[9]) Clodius fegyveres czimborái.

mek siránkozásai nem engedték a halált keresnem [10]), a mi pedig mind becsületemre, mind e kiállhatlan szenvedések elkerűlésére nézve legczélirányosb lett volna. Hanem erről írtam neked abban a levélben, a mellyet Phäethon által küldöttem. Most már, miután magad is olly gyászos és olly szenvedő helyzetbe lökettél, millyenbe soha senki még: ha köz nyomorunkat az emberek szánó részvéte által enyhítni képes lészsz: megvallom, valami hihetlent viszesz végbe. De ha végkép elveszünk: akkor, óh fájdalom, én okoztam romlását minden enyimeknek, a ki előbb rájok szégyent nem hoztam. Te azonban, mint már írtam, vizsgáld meg és tapogasd ki a dolgot s aztán engem a szerint, mint azt helyzetem, nem mint szereteted kívánja, igazán tudósíts. Életemet addig, míg azt a te érdekedért, vagy valami kilátásért megőrzendőnek látandom, fenn fogom tartani. Sextiust a legjobb emberünknek fogod tapasztalni s hiszem, hogy a te kedvedért Lentulus a leendő consul is részünkön lesz — habár a tett nehezebb is, mintsem a puszta szó.

Mi, hogyan van, s mit kell tenni, magad látni fogod. Az bizonyos, hogy ha elszigeteltséged s közös lealáztatásunk miatt senki meg nem vet bennünket: vagy általad, vagy sehogy sem lehet kivinni valamit. Ha pedig ellenségeim téged is zaklatni kezdenének: ne hagyd magad. Mert téged nem, mint engem fegyverrel, hanem pörrel támadnak meg. De szeretném, hogyha ez is elmaradna. Csak azt kérem tőled, engem mindenről tudósíts s ne gondold, hogy bennem vagy bátorság, vagy belátás, vagy még szeretet s készség is kevesebb volna, mint előbb.

Thessalonicában, sextilisben, 695.

[10]) Clodiussal fegyver által végeznem.

A. III. 15. XVIII. 70.

Cicero Atticusnak üdvet!

Múlt sextilis 13-kán négy levelet vettem tőled; egyet, mellyben dorgálsz, miért nem vagyok szilárdabb; másikat, mellyben említed, hogy a Crassus szabadosa epekedésemről, soványkodásomról beszélt előtted; harmadikat, mellyben közlöd a tanácsban végzetteket; negyediket, mellyben írod, hogy Varro részéről Pompeius jó érzelmével meg vagy bíztatva.

Az elsőre azt felelem neked, hogy epekedésem daczára, nem csak elmém el nem hagyott, de sőt inkább azt sajnálom, hogy igen is ép elmémet nincs hol és kikkel használnom. Mert ha te csak engemet is bútlanúl nem nélkülözhetsz: hogy kell nekem érzenem magamat, nálad s mindnyájatok nélkül? s ha te a jóllét mellett is sóvárgasz utánam: mint kívánhatd, hogy én ne sóvárogjak maga a jóllét után? Nem akarom emlegetni, miktől fosztattam meg, nem csak mivel nem ismeretlen előtted, de azért is, ne hogy magam tépjem sebemet föl. Azt merem állítni, senki annyi jótól meg nem fosztatott, sem olly nagy nyomorba nem esett. És az idő az én keservemet nem hogy enyhítné, de még növeli. Más fájdalmak az avúlás által megszelidűlnek: ennek a jelen nyomor érzete s a lefolyt élet emléke által nem lehet naponként nem nagyobbodnia. Mert én nem csak sajátomat és az enyimeket, de enmagamat is nélkülözöm. Ki s mi vagyok én most? — — de nem akarom szivedet panaszaimmal gyötreni, sem sebeimet kezemmel annyiszor érintni.

Mentegeted azokat, kikről írtam, hogy rám

irígykedtek és közttök Catót is. De én ez utóbbit annyira tisztának tartom attól a bűntől, hogy csak azt sajnálom, miért volt rám több hatással a mások színeskedése, mintsem az ő becsületessége. A többiek, kiket mentesz, szükségkép igazolvák nálam is, hahogy nálad azok. De ezekről késő beszélnünk.

Crassus szabadosa, gondolom, semmit sem híven adott elő.

Írod, hogy a tanácsban jól ment a dolog. De hát Curio? nem olvasta volna ő azt a beszédet [1])? melly nem tudom, mint került napfényre. Egyébiránt Axius, ki az ugyanaz nap történtekről írt hozzám, nem igen dicséri Curiót. Meglehet, hogy ő valamit kihagyott, de te bizonyosan nem írtál egyebet, mint a mi megtörtént. Varro beszéde várakozást kelthet Caesar iránt s bár csak Varro maga fogná fel az ügyet, mit bizonynyal mind magától, mind a te ösztönzésedre meg is teend.

Én, ha egykor engem a sors hozzátok s honomhoz juttat, bizonyosan meg fogom mutatni, hogy minden barátaim közt, te fogsz azon legjobban örűlni, és kötelességeimben s szolgálataimban, mellyek eddig (azt meg kell vallani) nem igen tűntek föl, akkép akarok eljárni, hogy elmondhasd, miszerint neked épen úgy, mint testvéremnek és gyermekeimnek vissza vagyok adva. Ha vétettem ellened valamit, vagyis inkább, mert vétettem, bocsáss meg; mivel magam ellen nagyobbat vétettem. S nem azért írom ezt, mintha nem tudnám, hogy bukásom felett a leg-

[1]) Itt az öreg Curióról van szó, ki 677-ben Cn. Octaviussal consulságot viselt. A beszédet mellyről említés tétetik, ellene és Clodius ellen írta Cic. és azt Quintilianus (V. 10. 92.), Nonius és Rufinianus is érintik; különben tartalmáról semmi sem tudatik.

nagyobb fájdalmat érezted; de valóban, ha te engem, a hogy szeretsz s szerettél, úgy szeretni tartoznál és tartoztál volna: azt soha meg nem engedéd vala, hogy én tanácsodat, melylyel bővölködöl, nélkülözzem; sem azt velem elhitetni nem hagyod, hogy reám nézve hasznos lesz, ha a czéhekről való törvény [2]) keresztül vitetik. Ámde, mit a szeretet követelt, fájdalmamnak annyi könnyet áldoztál, mint magam; az pedig, mit érdemeim által érhettem volna el, hogy éjjel és nappal arról gondolkodjál, mint kellene tennem, az én magam vétke, nem a tied miatt volt elmúlasztva általad. Hogyha engem, nem mondom te, de bárki is akkor, mikor én Pompeius nem igen szép feleletén [3]) úgy megdöbbentem, a legrútabb lépéstől visszatartóztat — mit te legkönnyebben tehetél vala: — vagy tisztességes halállal haltam volna meg,

[2]) A czéhek, mellyek a görögöknél ἑταιρια, rómaiaknál *collegium* név alatt ismeretesek, ez utóbbiakra még Numa Pompilius király korából szállottak s azon egy mesterséget vagy életmódot űző polgárok kiváltságos egyesületéből állván össze, külön moralis testületeket képeztek, saját közpénztárral (czéh-ládával) s syndicussal bírtak, felszabadításokat tehettek; örökösödéseket, hagyományozásokat elfogadhattak, gyüléseket tarthattak és magoknak köztörvénybe nem ütköző szabályokat alkothattak. Azok alakítására mindig a kormánytól kellett nyerni engedélyt. Eleinte nem nagy számmal voltak, s leginkább a kézművesek osztályánál divatoztak, de idővel felette megszaporodtak és, mert a politikai pártok által cselszövések eszközéül használtattak, számuk utóbb nagyon le lőn szállítva. P. Clodius néptribun korában egyéb veszedelmes törvényjavaslatai közt, nem csak az eltörölt czéhek visszaállítását, de még újak alapítását is indítványba hozta és Cic. ellenzése nélkül keresztül is vitte. Cicerót az ebbeli engedékenységre, Dio Cassius szerint, a Clodius szép igéretei és meg — mint e helyből látszik — Atticus rábeszélései bírták csak; s mert ezekben csalatkozott, azért teszi Atticusnak itt e szemrehányást.

[3]) Mellyben Pompeius kijelentette, hogy Caesar ellenére semmit nem tehet, sem a fegyveres néptribunnal Clodiussal közhatározat nélkül verekedésbe nem ereszkedhetik; mint ezt Cic. Piso elleni beszédében elmondja. Lásd *Orat. in Pison. c. 31.*

vagy most győzelemben élnék. Itt nekem megbocsáss. Hisz elsőben is magam ellen emelek panaszt; azután ellened, ki másod-énem vagy, vétkestársát keresvén magamnak; aztán, ha helyre leszek állítva, kisebbnek is fog vétkünk látszani és te bizonyosan, magamnak rá érdemem nem lévén, csupán saját jóvoltodból fogsz engem szeretni [4]).

Mit, mint írod Culeóval a külön törvényről [5]) beszéltél, van benne valami. Mert ha ezt senki sem gátolja [6]), misem bíztosabb; ha pedig lesz a ki keresztűlvitetni nem hagyja, az a tanácsvégzés ellen is föllép [7]). S nem is kell más egyebet megsemmisítni; mert az előbbi javaslat semmi sérelmest nem foglalt magában rám nézve [8]). Az nekem, ha, mikor kihirdették, megdicsérni, vagy, mint érdemlette, semmibe venni akartam volna is: teljességgel nem fogott volna árthatni. Itt történt először, hogy nekem az adott tanács nem használt, de sőt még ártott. Vakság, mondhatom vakság volt tőlünk a gyászt felölteni, a népet kérni, mit, míg csak névszerint rólam nem lett volna szó, tenni ártalmas volt. De hallgatok a múltakról; s ez-

---

[4]) Milly csinosan tudja a nagy szónok megaranyozni azon labdacsokat, mellyeket itt barátjával elnyeletni akar! — mondhatjuk mi is Wielanddal.

[5]) Tudniillik, hogy az segítne rajtam, ha megmutattatnék, miszerint a törvény mellyet Clodius ellenem hozatott, nem rendes, hanem *kiváltságos* törvény és így a XII. táblák szerint nyilván érvénytelen. Erre Atticus figyelmeztette Culeot, hogy ez Pompeiussal, kinek barátja volt, közölné ez észrevételt. Itt némelly commentatorok Culeo helyett *Curiót* írnak; egy pedig (Corradus) azt az Aculeot véli értetni, ki Ciceróval unokatestvér, nagy jogtudós és Caesarnak barátja volt.

[6]) Az új törvény hozását.

[7]) Melylyel a Clodius törvénye eltöröltetnék.

[8]) Mellyben Clodius általában, Cic. megnevezése nélkül, szólott azokról, kik római polgárt rendes elitélés nélkül kivégeztetnek.

zel is csak azt akarom, hogy ha történik valami: azt a törvényt,[9]) mellyben sok népszerűség van, ne bántsátok. Hanem esztelenség tőlem megszabni, mit és mi módon tegyetek. Csak történnék már valami! de épen e részben sokat elhallgat leveled; hiszem azért, hogy még nagyobb kétségbeeséstől ne legyek zaklatva. Mert mit? s mi módon lehetne, szerinted kezdeni, vallyon a tanács által-e? Úgy de hiszen magad írtad nekem, hogy Clodius a curia ajtajára szegezteté törvényének azt a záradékát, melly szerint azt tárgyalásra s vitatásra kitűzni nem szabad. Mikép mondhatta hát Domitius [10]), hogy ő szőnyegre hozandja? s mint történhetett az, hogy midőn azok, kiket említesz, a tárgyhoz szólottak s előterjesztését kivánták, Clodius hallgatott? És ha a nép által: lehet-e ez, minden néptribunnak beleegyezése nélkül? Hát a vagyonom? a házam? visszaadathatik-e ez? S ha nem: hogy fogok én magam? Ha ezeket kivihetőknek nem látod, mi reménynyel kecsegtetsz? és ha semmi remény nincs, mit ér nekem az élet? Azért hát bevárom Thessalonicában, mi fog sextilis 1-jén történni s ahoz képest határozom majd el, a te pusztádra fussak-e, hogy az embereket, kiket nem szeretek, ne lássam s téged, igéreted szerint, lássalak és ha történik valami, közelebb legyek (mi, úgy vettem észre, mind neked, mind öcsémnek Quintusnak tetszik), vagy pedig Cyzicumba menjek.

No hát Pomponius, miután okosságoddal szabadúlásomhoz semmit nem járúltál, mivel, vagy hogy magam elég belátással bírok, vagy hogy nekem töb-

---

[9]) Az imént említett *általánost*. V. ö. az 8-ik jegyz.

[10]) L. Domitius Ahenobarbus, Cic. barátja a ki ekkor praetor volt.

bel, mint jelenléteddel nem tartozol, azt hitted s miután én elárúlva, rászedve, cselbe ejtve minden segédeszközeimet mellőztem, a védelmemre kelt egész Italiát megcsaltam s elhagytam; magamat s az enyimeket ellenségeim kezébe adtam; s mindezt te elnézted és hallgattad, holott habár észszel többre nem valál is képes mint én, de legalább kisebb félelemben voltál: most emelj ki engem a sárból, most segíts rajtam, hogyha tudsz; vagy ha be van vágva előtted minden út, tudasd velem azt is, csak már egyszer engem szútyongatni, vagy olly furcsán vígasztalni szűnj meg. Hűségedre nincs panaszom, különben magamat épen a te hajlékodra nem bíznám; saját esztelenségemet vádolom, hogy azt képzeltem úgy szerettetem általad, mint én óhajtanám; melly esetben, szintannyi hűséget, de gondot nagyobbat tanúsítál vala; engem, midőn nyakrafőre vesztembe rohantam, vissza tartóztattál és azon bajokba, mellyeket most hajótörésemnél nyakadba vészsz, nem jutottál volna. Kérlek hát, hogy nekem, a mit tapasztaltál és kitanulhattál, mind megírd s akard—mint teszed—hogy legyek valami; mert az a ki voltam s maradhattam volna, többé nem lehetek; egyszersmind hidd, hogy e levelemben nem téged, hanem magamat volt czélom vádolni. Ha vannak, kiknek gondolod, hogy jó lesz nevemben leveleket írni, írd meg azokat és küldd el.

Kelt Thessalonicában, sextilis 19-kén 695.

A. III. 16. XIX. 71.

Cicero Atticusnak üdvet!

Sextilis 1-jéről írt leveleitek várása teszi bizony-

talanná egész útamat, nem más [1]). Ha lesz kilátás: Epirusba; ha nem: Cyzicumba, vagy máshova megyek. A te leveleid, mennél többször olvasom, annál alább szállítják nálam a reményt; mert mikor örvendetesek, egyszersmind azt, mit reményűl nyújtottak, megerőtlenítik; úgy, hogy könnyű látni, miszerint mind a vígasztalásnak, mind az igazságnak meg akarsz felelni. Arra tehát nagyon kérlek, hogy nekem a mit tudsz, a hogy van, a mit gondolsz, a hogy gondolod úgy írd meg.

Kelt Thessalonicában, sextilis 21-kén 695.

A. III. 17. XX. 72.

Cicero Atticusnak üdvet!

Quintus öcsém felől szomorú hírek [1]) érkeztek hozzám és pedig nem változók junius 5-kétől sextilis 31-dikéig; hanem ez utóbbi napon Livineius, L. Regulus szabadosa jelent meg nálam, küldve Regulustól. Ő azt a hírt hozá, hogy még ugyan semmi meg nem pendíttetett, csak C. Clodius fijáról [2]) folyt a szó és ez alkalommal öcsémtől is hozott egy levelet nekem. Hanem másnap reá legényeid érkeztek a te leveled-

---

[1]) Mert régi szokás szerint a hónap elsején tanácsülések tartatván, számolt reá Cic., hogy a sextilisi gyülés eredménye felől bizonyosan fognak hozzá írni barátai.

[1]) Mellyekből értette, hogy öcsese asiai proconsulságáért zsarolási vád alá fog jutni.

[2]) Hogy t. i. C. Clodiusnak az a fija, ki később Milót vádolta, akar fellépni Quintus ellen vádlóként. Ez a Caius és még egy *Appius* P. Clodius testvérei voltak; Caius a Publius kíséretében volt akkor, mikor ez Milo által az Appia úton megöletett; de hamar az eset után elhalt: mert már Milo ellen a gyilkosságért nem ő tette a vádat, hanem két fijai, kik közönségesen *Appius Claudius*oknak neveztettek.

del, melly már nem olly ment a félelemtől, mint a Livineius beszéde volt. Megvallom, végtelen keservemben most aggodalmam még nagyobb, miután a vizsgálatot Appius [3]) viendi.

Egyébiránt a mit ugyane levélben az általam remélhetőkről írsz, jelentéktelenebbnek találom, mint minőnek mások láttatni akarják. Már én miután nem messze vagyunk attól, midőn az ügy el fog itéltetni, vagy hozzád vonúlok, vagy tovább is e tájon maradok.

Írja öcsém, hogy mindenben egyedűl te vagy támasza. Minek hát téged arra buzdítnom, a mit úgy is tészsz? vagy hálával illetnem, mit el nem fogadsz? Csupán azt óhajtom, nyújtson a sors módot nekünk, hogy barátságunkat háborítlanúl lehessen élveznünk.

Mindig a te leveleidet várom legjobban; koránt se tarts attól, hogy bennek vagy a terjedelmesség terhemre, vagy az igazság keserűségemre találjon szolgálni.

Kelt Thessalonicában, september 4-kén 695.

A. III. 18. XXI. 73.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nem kis várakozást keltettél bennem, midőn írtad volt, miszerint Varro barátságosan bíztatott, hogy Pompeius ügyemet bizonyosan felfogja s mihelyt Caesartól a válasz, mellyet vár, megjön, indít-

[3]) *Appius* (Claudius Pulcher) P. Clodius testvére, ez évben már elválasztatott jövőre praetornak s mint illyen ő lévén kijelelve a zsarolási vádak vizsgálójául, méltán félhetett Cic., hogy a köztte s Publius Clodius közt fennálló ellenségeskedés miatt, kíméletlen szigorral viendi a vizsgálatot Quintus ellen.

ványozót is fog szerezni. Nem volt-e az csak puszta szó? nem ellenezte-e Caesar levele a dolgot? van-e még mit remélni? Azt is írtad, ollyan formán nyilatkozott volna, hogy *majd a comitiumok után*. Ha látod, milly kínokba merűltem s nem sajnálod szives részvétedet: tudasd velem bizonyosan egész állásomat. Mert öcsém Quintus, ez a csodálatos ember, ki engem úgy szeret, mindent reménynyel megrakva küld hozzám; hihető attól féltében, hogy különben elcsüggedek. A te leveleid viszont változékonyak. Sem kétségbeesni, sem elbízottan remélni nem hagysz. Tedd meg, az egekre kérlek, hogy mindent, mit kitanulhatsz, tudjak.

Thessalonicában, september közepén, 695.

A. III. 19. XXII. 74.

Cicero Atticusnak üdvet!

Míg tőled hozzám olly levelek érkeztek, melylyek után várhattam valamit, reményem és vágyam Thessalonicában tartóztattak; most, midőn ez évre a teendőket már bevégezve látom, elmenni akarok, de nem Asiába, mert az élénk helyeket útálom és meg, mert ha az új tisztviselők által történnék valami, messze lenni nem akarnék. Azért hát elhatároztam hozzád Epirusba menni; nem mintha a hely minősége érdekkel bírna rám, ki még a napvilágot is kerűlni szeretném: hanem, mert mind szabadúlás esetében legörömestebb indúlok a te révedből, — mind, ha az előttem elzárva lesz, sehol e nyomorú életet sem fentartanom, sem — mi még sokkal jobb — magamról leráznom nem lehet könnyebben. Ke-

vesed magammal leszek, a csőcseléket mind elbocsátom.

Engem a te leveleid sohasem bírtak annyi reményre, mint a másokéi. De reményem mégis mindig silányabb volt leveleidnél is. Azonban ha már elkezdtük, bárhogy s bármilly állapotban kezdtük: sem egyetlenegy jó öcsém bús, keserves kéréseit, sem Sextiusnak s a többieknek igéreteit, sem Terentiának a legbánatteljesb nőnek reményét, sem legboldogtalanabb leánykám rimánkodásait, sem a te őszinte leveleidet füstbemenni nem hagyom. Epirus előttem vagy szabadúlásra nyit útat, vagy — arra, mit föntebb írtam [1]).

Égre földre kérlek, T. Pomponius, hogy miután engem mindentől, a mi legnagyobb, legbecsesb és legkedvesebb, emberi álnokság által megfosztva, tanácsadóimtól elárúlva és eltaszítva látsz, s midőn tudod, hogy a magam s enyimek megrontására kényszerítve valék: rajtam szánalomból segíts és Quintus öcsémet, ki még megmenthető, támogasd; Terentiát s gyermekeimet oltalmazd; engem, ha gondolod, hogy ott láthatsz, várj be, — ha pedig nem: látogass meg ha lehet s mutass ki számomra földedből annyit, a mennyit testem befoghat és hozzám legényeidet minél előbb s minél többször küldd terhelve levelekkel.

Kelt Thessalonicában, septemb. 16-kán 695.

A. III. 20. XXIII. 75.

Cicero Q. Caecilius Pomponianus Atticusnak Q. f. üdvet!

Hogy így szólíthatlak [1]) és nagybátyád köteles-

[1]) Hol azt mondja, hogy Epirusban könnyü lesz az életet magáról lerázni.

ségének eleget tett, igen szeretem; hogy rajta *örülök*, azt akkor fogom mondani, ha majd e szót használnom szabad lesz. Szegény fejem! lám milly kedvem szerint volna minden, ha bátorságom és azok tanácsa s hűsége, a kikben bíztam, el nem hágy vala —miről emlékezni sem szeretek, nehogy szaporítsam a bút. De az, tudom, bizonyosan megfordúl eszedben, milly életem, milly jó dolgom, milly becsületem lehetne. Üdvösségedre kérlek hát, légy tovább is rajta, hogy ezt ismét elérhessem s intézd úgy, hogy visszatérési születésnapomat a te gyönyörű házadban [2]) veled és az enyimekkel együtt lehessen megülnöm.

E remény és óhajtás fejében, mellyekre olly fölötte késztetnek, nálad Epirusban szerettem volna én várakozni, hanem azok után, mik hozzám íratnak, alkalmasbnak találtam itt helyben maradni.

Házamról s Curio beszédéről a mit írsz, úgy van. Az általános bocsánatban — csak az megadassék nekem — benne lesz foglalva minden s ebből semmit jobban nem szeretek, mint házamat. Azonban semmire különösen meg nem bízlak, hanem magamat egészen szereteted- s részvétedbe ajánlom.

Hogy annál a gazdag örökségnél minden foglalatosságot leráztál magadról, fölötte kedves rám nézve. A mennyiben megmentésemre vagyonodat akkép ajánlod, hogy minden egyebek felett te fogsz mindennel segítni: látom, milly nagy védelem ez, s

---

halála előtt fijává fogadott s örökösévé nevezett, ettől fogva magát rendesen *Q. Caecilius Pomponianus Atticus*nak írta.

[2]) Érti a Caeciliustól öröklött szép házat a quirinalis halmon; mellynek szépsége Cornelius Neposként *(vita Att. c. 14.)* nem az épületben, hanem erdőcskéjében állott.

tudom, miszerint te megmentésem körül sokat magadra vállalni s megbírni képes vagy és azt, hogy ezt megtedd, kérni sem kell tőled. A mennyiben pedig eltiltasz azon gyanútól, mintha eszedbe jött volna azt képzelned, hogy valamit irányodban vétettem, vagy elmúlasztottam: szót fogadok neked s megszabadúlok ettől a gondtól: de hozzád annyival lekötelezettebb leszek, mennyivel magasztosb a te nagylelkűséged irántam, mintsem az enyim irántad. Kérlek, a mit látsz, a mit tudsz, a mi történik, írd meg nekem s buzdítsd minden emberedet megmentésem végett. A Sextius javaslatában sem méltóság, sem biztosság nincsen elég. Mert azt névszerint kell tenni [3]), s benne a javakat pontosabban kijelölni. Ezt ne feledd, kérlek.

Kelt Thessalonicában, october 4-kén, 695.

F. XIV. 2. XXIV. 76

Tullius kedveseit Terentiát, Tullcsát és Cicerót üdvözli!

Ne gondold, hogy akárkinek hosszabb leveleket írjak, hacsak hozzám valaki sok affélét nem írt, mire válaszolni szükségesnek látom. Mert sem írnivalóm nincs, sem ez úttal semmit nem nehezebb tennem. Neked pedig és Tullcsánknak tenger köny-

[3]) A száműzött Cicerónak, a jövő évre megválasztott néptribunokból öten (kik a 69-ik lev. megnevezvék) buzgó pártolói lévén, ezek okoskodtak előre egymás közt, mint volna legjobb a Cicerót sujtó clodiusi törvény eltörlésére részökről az indítványt formulázni, s kétféle alakban is feltették azt, egyiket Sextius szerkeztette, másikat T. Fadius, C. Visellius Varro jeles jogtudorral s Cic. unokatestvérével íratta s Ciceróval előre mindeniket közölték, kinek a Sextiusében az nem tetszett, hogy csak általánosságban szólott s benne sem Cic. sem Clodius megnevezve nem volt, sem a Cic. részére megtérítendő jószágok külön-külön meg nem említtettek.

nyek nélkül írni sem bírok. Mert titeket látlak legboldogtalanabbaknak, kiket mindig legboldogabbaknak látni kivántalak; mit kieszközölni én tartoztam, és ha olly félénk nem vagyok, ki is eszközöltem volna. Pisónk megérdemli, hogy mindenek fölött szeressem. Buzdítottam őt levélben, mint tudtam s hálával illettem, mint kellett. Látom hogy az új néptribunokhoz reményed van. Bíztos lesz az, ha Pompeius hajlama megmarad. De Crassustól félek. Látom ugyan, hogy részedről mindenben legnagyobb erélyt s gyöngédséget tanúsítasz s ezt nem is csodálom; csak azon búsulok, hogy annyit szükség szenvedned az én szenvedésem enyhítése végett. Mert P. Valerius, e jószivű ember megírta volt nekem és én a legnagyobb könnyhullatás köztt olvastam, mint hurczoltatál a Vesta templomától [1]) Valerius táblájáig [2]). Óh lelkem, szerelmem, jó Terentiám, neked, kinél szoktak mindenek segélyt keresni, most így nyakgattatnod, illy síralomban s gyászban fetrengned és még az én vétkem miatt, ki másokat megtartottam, hogy magunk elveszszünk!

Arra nézve, mit a házról, vagyis telkéről írsz

---

[1]) Hova Cic. házának leromboltatásakor menekült és hol magát hihetőleg nővérénél, a ki Vesta-szűz volt, akarta megvonni.

[2]) E kifejezés többfélekép magyaráztatik. Némellyek alatta a száműzöttek javairól rendelkező *Valeria törvényt*, mások a forumon azt a helyet, hol e törvény egy táblán kifüggesztve állott s hol a néptribunok népgyülések alkalmával ültek, akarják érteni. Hihető, hogy a római büntető hatóság azokat, kiket a börtönnel csupán ijeszteni, de elzáratni nem akart, megszégyenítés okáért eddig a Valerius táblájáig szokta vitetni, innét pedig visszavezettetni — mint Terentiával történt. E véleményt látszik igazolni Cicerónál az a hely, hol Vatiniusnak szemére hányja, hogy néptribun korában M. Bibulus consult börtönbe akarván csukatni, őt egész a *Valeria tábláig* vitette; hanem onnét tiszttársai (a többi tribunok) szabadon eresztetni parancsolák. *Orat. in Vatin. c. 9.*

tudd, hogy én csak akkor fogom magamat visszahelyezve látni, ha az nekem helyre lesz állítva. De ez nem tőlünk függ. Az fáj szivemnek, hogy a mi költséget tenni kell [3]) azt egy részben neked szegény kifosztott nőnek szükség viselned. Ha dolgom sikerűl [4]), mindent megkapunk. De ha e sors rajtam szárad: minek szórnád akkor ki, szegény, a mid még maradt? Az istenért, édes lelkem, mi a költséget illeti, hagyd te azt másokra, kik bírják, csak akarják viselni és gyenge egészségedet, hogyha engem szeretsz ne rongáld. Mert te nekem éjjel-nappal szemem előtt lebegsz s látom minden fáradságot magadra vészsz; félek, meg nem győzöd. Azonban tudom, minden rajtad áll. Hogy hát a mit remélsz és a miben fáradsz, el lehessen érnünk: egészségedet megkíméld. Azokon kivűl, kik nekem írnak, vagy kikről ti írtok hozzám valamit, kikhez írjak még, nem tudom. Meszszebb, ha nektek úgy tetszik, nem fogok távozni; de óhajtanám, hogy nekem minél gyakrabban írjatok, kivált ha valami bíztosabbat remélhetünk. Éljetek boldogúl, szerelmeseim, éljetek.

Kelt Thessalonicában, octob. 5-kén 695.

A. III. 21. XXV. 77.

Cicero Atticusnak üdvet!

Épen midőn e levelet írom, harmincz napja már, hogy tőled egy betűt sem kaptam. Nekem szándékom, mint már előbb írtam, Epirusba menni s akármi történjék, egyenesen ott várni be. Szé-

[3]) Úgy látszik, azt a költséget érti, mellyet visszahivatása kieszközléséért voksvásárlásra fordítni kellett.

[4]) Azaz: visszahelyeznek.

pen kérlek, hogy ha egy, vagy más oldalról valamit kitanulsz, írd meg azt nekem kereken és hogy nevemben írj tovább is levelet azokhoz, kikhez szükségesnek látni fogod.

Kelt Thessalonicában, octob. 28-kán, 695.

A. III. 22. XXVI. 78.

Cicero Atticusnak üdvet!

Ámbár hozzám Quintus öcsém és Piso pontosan megírták a mik történtek, szeretném mégis, ha elfoglaltságod nem gátolt volna, hogy engem szokásod szerint a történtek s tapasztaltak felől te is tudósíts. Engem Plancius az ő szivességével egyre fogva tart, noha már több ízben indúlni akartam Epirusba. Az embert egy az enyimtől különböző remény szálta meg; hogy t. i. innét együtt fogunk elmehetni [1]), mi, azt hiszi, reá nézve nagy megtiszteltetés lenne. De már miután beszélik, hogy katonaság közelget [2]), utána kell látnom, hogy tőle odább mehessek. Mit mihelyt megteszek, neked tüstént írok, hogy tudd, merre vagyok. Lentulus nem csak igéretei és levelei, de tettei által és irántam mutatott készségével némi reményt kelt bennem Pompeius hajlandósága felől. Mert sokszor írtad volt hozzám, hogy ez neki egészen a kezében van. Metellusról [3]) öcsém azt írja, hogy mit az ő részéről vár[illegible]

[1]) Mert ekkor Plancius Macedoniában quaestor volt. Lásd *Orat. pro Planc. 41. 42.*

[2]) Mellyet az Appuleiust Macedoniában fölváltandó új proconsul L. Piso, Cic. nagy ellensége, oda előre küldött volt.

[3]) A jövő évre megválasztott második consulról, ki előbb Ciceróval haragban volt, de már annyira kibékült, hogy visszahivatását nem ellenzette.

azt kieszközölted. Csak küzdj is, kedves Pomponiusom, hadd legyen szabad veled s az enyimekkel élnem; aztán írj nekem meg mindent. Gyötör a bú és epekedésem az enyimek s azok után, kik előttem enmagamnál mindig kedvesebbek voltak. Légy jó egészségben.

Mivel úgy, ha Thessalia felé megyek Epirusba, igen soká semmit nem hallhattam volna és mivel a dyrrhachiumiak jóakaróim: ezekhez jöttem, a mint a föntebbieket Thessalonicában megírtam. Innét mikor indúlok el hozzád, majd tudatom veled. Te pedig énnekem, akár mint vannak a dolgok, kérlek, mindent a legpontosabban megírj. Én már vagy magát a dolgot, vagy még a reményt sem várom.

Kelt Dyrrhachiumban, novemb. 26-kán 695.

F. XIV. 1. XXVII. 79.

Tullius kedveseit Terentiát, Tullcsát Cicerót üdvözli!

Sokak levelei és a közbeszéd is hirdetik előttem, milly hihetetlen erély és szilárdság van benned és hogy sem a lélek, sem a test szenvedéseiben ki nem fáradsz. Oh! milly boldogtalan vagyok, hogy te azzal az erényességgel, hűséggel, jósággal, nemesszivűséggel, én miattam annyi nyomorba jutottál s hogy Tullcsánknak attól az atyától, a ki által olly sok örömet élvezett, annyi bút kell szenvednie! S hát még Ciceróról mit mondjak? Ki alig hogy eszesedni kezdett, a legkeserűbb kínokat s ínségeket érzi. Ha mindezt, mint írod, a sors végzéséből történtnek hihetném: valamivel könnyebben viselném; de mindennek oka magam vagyok, mert azoktól, kik rám

irígykedtek, barátságot vártam; azokra meg, kik utánam jártak [1]), nem hallgattam. Hogyha saját eszemet követem s az ostoba, vagy gonosz barátok beszédére olly sokat nem adok, legboldogabbúl élhetnénk.

Most miután barátaink reményt vernek belénk, azon leszek, hogy fáradalmaid közben egészségem el ne hagyjon. Látom, milly nagy a feladat s mennyivel könnyebb lett volna honn maradnom, mint most haza jutnom. De mégis, hogyha a néptribunok mind részünkön vannak, ha Lentulus, mint mutatja, úgy buzog mellettünk, sőt talán még Pompeius s Caesar is, nem szükség kétségbe esnünk.

A cselédekkel azt teszem, mit mint írod barátaink legjobbnak találtak.

Innen a dögvész már eltávozott ugyan, de míg itt volt is, engem nem bántott. Plancius, e csupa szivességből álló ember, azt akarja, nála legyek és folyvást tartóztat. Szeretnék valami elhagyottabb helyen lenni Epirusban, hova sem Hispo [2]) nem jönne, sem katonaság: de Plancius még sem ereszt. Azt hiszi, úgy történhetik, hogy velem együtt fog innen Italiába megtérni. Ha megérem ezt a napot, ha karjaitok közé juthatok és ti velem együtt nekem visszaadva lesztek: oh akkor a kegyeletnek, úgy a tie-

---

[1]) Érti különösen Caesart, ki őt legatióval is kín[illegible] Cic. el nem fogadott.

[2]) E helyett néhol *Hípso*, másutt *ipso*, másutt *Piso* olvastatik. Schütz az *ipso*-t fogadta el s érti alatta a Macedoniába proconsulúl menendő, de még consulkodó s ezért Cic. által megnevezni nem akart consult Pisót. Wielandnak viszont a *Hispo* tetszik, s szerinte ez egy haditiszt, kit Clodius a végett küldött ki, hogy tartaná szemmel, ha valljon Cic. a számára kijelelt határok közt marad-e s hogy, ha ezeket áthágná fogja el őt.

teknek, mint az enyimnek is, elég gazdag áldásában részesülni érezem magamat.

Pisóban a részvét, emberség, szeretet valamenynyünk iránt olly nagy, hogy nagyobb nem lehet. Vajha ennek örömét is látná; azt tudom, hogy bizonyosan díszére fog válni.

Quintus öcsém végett nem vádoltalak semmivel, csupán azt kivántam, hogy miután különben is olly kevesen vagytok, minél inkább összetartsatok. A köszönetet azoknál, a kiknél megtétetni kivántad, megtettem s hogy értesülve általad vagyok, tudattam.

Írod kedves Terentiám, hogy falusi birtokodat el akarod adni. Jaj, az istenért, mit gondolsz! Hát ha rajtunk ez a sors tovább tart, mi lesz a szegény gyermekből? Nem vagyok képes folytatni, úgy megáradtak könnyeim; nem akarnálak hasonló siralomra fakasztani. Csak ezt írom tehát: ha jó barátaink megteendik a magokét, pénzben nem lesz fogyatkozás; ha meg nem teendik, magad pénzével czélt nem érsz. Szerencsétlen helyzetünkre kérlek, vigyázz, hogy a megrontott gyermeket végkép semmivé ne tegyük. Csak valamicskéje legyen, hogy szükséget ne szenvedjen, csekély erő, csekély szerencse kell hozzá, hogy a többit megszerezze. Egészségedre jól vigyázz és hozzám postásokat küldj, hogy tudhassam, mi történik s ti is mint vagytok. Már csak talán nem kell soká várnom. Tullcsát és Cicerót köszöntöm. Éljetek boldogúl.

Kelt Dyrrhachiumban, novemb. 26-kán, 695.

Dyrrhachiumba jöttem, mert ez szabad város, hódolattal van irántam s Italiához igen közel esik.

De ha a hely élénksége terhemre találna lenni, máshová vonúlok s tudósítalak.

A. III. 23. XXVIII. 80.

Cicero Atticusnak üdvet!

Novemberhó 27-kén három levelet is vettem tőled; egyet october 25-kéről, mellyben bíztatsz, hogy január hónapot [1]) szilárd lélekkel várjam el s egyszersmind azt, mi Lentulus buzgalma, Metellus hajlandósága [2]) s Pompeius egész magatartása [3]) után reményre jogosít, írod meg. A másik levélben, szokásod ellen, a napot nem tetted fel ugyan, de az időt mégis jól megjelölted: mert azt mondod, hogy mikor a törvény a nyolcz néptribun által kihirdetve lőn, e levelet épen aznap és így october 29-kén írtad. Ebben előadod, hogy abból a hirdetésből, mi hasznot látsz rám nézve. Ha tehát már e törvénynyel felszabadúlásom kérdése végkép bukott volna [4]): elvárom barátságodtól, hogy ez én mostani hasztalan törekvésemet [5]) szánalomra inkább, mintsem nevetségre tartandod méltónak; ha ellenben még van remény: azon iparkodjál, hogy majd az új tisztviselők által nagyobb gonddal védessem. Az

[1]) Mellynek első napján voltak hivatalba lépendők az új consulok, kik közől Lentulus előre megigérte, hogy a tanácsban Cic. ügyét azonnal felveszi — mint azt valóban teljesítette is.

[2]) Ki már Cic. iránt kiengesztelődött.

[3]) Pompeius t. i. szavát adta, hogy Cic. visszahivatásának kieszközlésére mindent áldozni kész leend, s e szavát meg is tartotta.

[4]) Érti a néptribunoknak Cic. ügyében adott törvényjavaslatát, melly egy Clodius által megvásárolt néptribun Sext. Atilius közbevetett *veto*-ja miatt keresztül nem mehetett.

[5]) Mit itt a néptribunok törvényjavaslatának bírálgatására fordítok.

a mi Sextiusunké, mellyet te, mint írod, jónak találsz, nekem nincs kedvemre.

Harmadik leveled november 12-kén van írva, mellyben bölcsen és bőven kimutogatod, mik látszanak hátráltatni az ügyet Crassus, Pompeius és a többiek részéről. Kérlek tehát, ha van ahoz remény, hogy a dolgot a jólérzők buzgalma, a tekintély befolyása s a tömeg megkerítése által ki lehet vinni: intézd úgy, hogy rajta egy csapással általessünk; fordítsd rá minden erődet és lelkesíts másokat is. Ha ellenben, mint ezt a te sejtelmedből s magaméból is következtetem, nincs mit remélni: úgy azért könyörgök s rimánkodom neked, hogy szeresd öcsémet Quintust, kit én szegényt keservesen megrontottam és ne hagyd, hogy magát valami súlyosbra találja elszánni, mintsem a mi húgod fijának javára szolgálhat; az én Cicerómat, kire szegénykére nevem gyűlöletén, gyalázatán kivűl egyebet nem hagyok, oltalmazd, a hogy csak lehet; Terentiát, a nők legszánandóbbikát, szivességeiddel gyámolítsd. Én mihelyt az első napok felől tudósítást kaptam, azonnal indúlok Epirusba. Legközelebbi leveledben hát nekem, kérlek, megírd, millyen volt a beköszöntés.

Kelt Dyrrhachiumban, novemb. 30-kán 695.

F. XIV. 3. XXIX. 81.

Tullius övéit, Terentiát, Tulliát s Cicerót üdvözli!

Aristocritus [1]) kezéből három leveledet vettem, a mellyeket könnyeimmel majdnem szétmostam.

[1]) Cic. levélhordó szolgája.

Mert megemészt a bú, kedves Terentiám és saját szenvedéseim nem gyötörnek jobban, mint a tieid s a tieitek. És én nálad, ki olly szánandó vagy, annyival szánandóbb vagyok, mert a nyomor mindkettőnkkel közös, de a vétek értte egyedűl magamé. Nekem kötelességem lett volna a veszélyt vagy követséggel [2]) kerűlnöm el, vagy neki észszel s erővel ellentállanom, vagy hősiesen elesnem. Ennél velem alábbvaló, gyalázatosb, méltatlanabb dolog nem eshetett volna. Azért nem csupán a bánat, de még a szégyen is emészt. Szégyelem, hogy a legjobb feleség, legkedvesb magzatok irányában erélyt és tevékenységet nem mutattam. Éjjel-nappal szemem előtt lebeg a ti gyásztok, epedéstek s a te gyöngélkedő egészséged s pedig remény a szabadúláshoz nagyon vékony mutatkozik. Ellenségeim számosak; irígyem majdnem mindenki, kiűzniek engem nehéz volt: künn rekeszteniek könnyű. Azonban míg ti reméltek, nem fogom elhagyni magamat, nehogy minden az én vétkem miatt láttassék elbukni.

Aggódol, valljon bízton vagyok-e. Ebben most legjobb módom van; miután még ellenségim is akarják, hogy éljek ezen nagy szenvedéseimben. De azért meg fogom tenni, a mit kívánsz. Azon jó barátainknak, kiket kijelöltél, hálairatokat küldtem és a leveleket Dexippusra [3]) bíztam, megírván nekik egyszersmind, hogy jó szolgálataikról általad értesíttettem. Hogy Pisónk irántunk végtelen részvéttel s szivességgel viseltetik, önként elképzelem, de hallom is mindenfelől. Adják az istenek, hogy egy olly vőt,

[2]) Érti a legatiót, melylyel Caesar kínálta volt.

[3]) Ez is Cic. szolgája.

veled és gyermekeinkkel együtt, személyesen lehessen élveznem! Most még az új néptribunokhoz lehetne remény, de csak az első napokban; mert ha a dolog elavúl, végünk van. Azért küldém mindjárt Aristocritust is vissza hozzád, hogy nekem az első lépéseket s az egész ügy mibenlétét azonnal megírhasd; bár Dexippusnak is megparancsoltam volt, hogy tüsténti visszasiessen; sőt megírtam öcsémnek is, küldjön gyakran futárokat. Mert én most Dyrrhachiumban csupán azért vagyok, hogy a mi történik, mielőbb meghalljam és itt bízton is lehetek, miután e várost mindig pártfogoltam. Ha meghallom, hogy ellenségeink jönnek, akkor Epirusba megyek. — Írod, ha kivánom, hozzám jöszsz; de én, tudva, hogy a feladat nagy része vállaidon fekszik, jobbszeretném, ha otthon maradnál. Hogyha kiviszitek, a miben jártok, nekem kell hozzátok mennem. Ha pedig nem — de szükségtelen a többit írnom. Első, vagy legfölebb második leveled után el fogom határozhatni, mit kell tennem. Csak te, kérlek, nekem mindent a legpontosabban megírj; noha inkább a tényt, mintsem a levelet kellene várnom már. Egészségedre jól vigyázz és arról meggyőződve légy, hogy nekem náladnál semmim drágább nincs és nem volt soha. Isten veled, kedves Terentiám — mintha csak látnálak, úgy elfúlasztnak könnyeim — Isten veled.

Dyrrhachiumban, novemb. 30-kán, 695.

A. III. 24. XXX. 82.

Cicero Atticusnak üdvet!

Midőn múltkor írtad nekem, hogy a consulok

provinciái a ti megegyezéstekkel lőnek szervezve [1]), ámbár aggódtam, hová fog ez eldőlni [2]), mind a mellett reméltem, hogy végtére valamiben mégis okosabban fogtátok fel a dolgot: de miután mondják is, írják is, nekem, hogy ez a lépéstek szörnyen roszaltatik, nagyon megdöbbentem, azt a csekély kis reményt is, a mivel még bírtunk, füstbe menni látván. Ugyanis ha ránk a néptribunok neheztelnek, mi reményünk lehet még? És pedig úgy látszik, méltán neheztelnek; miután, ámbár ügyünket magokévá tették, szándékunkat velek nem tudattuk s engedésünk miatt [3]), joggyakorlatuktól egészen elestek; főleg midőn azt állítják, ők a mí javunkért akartak befolyást a consulokat illető szervezés körűl [4]), — nem hogy ezeknek akadályt tegyenek, hanem hogy őket ügyünkhez kapcsolják. Most már a consulok, ha irántunk részvétlenebbek lenni akarnak, azt bízvást tehetik; ha pedig javunkat

---

[1]) A tartományokat szervezni *(ornare provincias)* annyit tesz, mint a tartományokba menendő proconsulok s propraetorok hivatalkodásához szükséges dolgokról, pl. a melléjek adandó legatusok, katonaság, ezek számára járó fizetés stb. felől tanácsvégzés által intézkedni. A *Lex Sempronia* szerint a tanácsot illette meghatározni, hogy az új consulok közől kiki mellyik provinciát kapja, és ez annyi volt mint *decernere provincias*, mi tehát az előbbitől jól megkülönböztetendő. Ez utóbbi még consulválasztás előtt meg szokott történni s ellene semmi tribunusi *veto*-nak hely nem adatott: de amannak t. i. a *szervezésnek*, rendesen választó-gyülés után kellett végbemenni s itt a néptribunok használhatták a *veto*-t. Itt Lentulus és Metellus jövő évi consulok provinciáiról van a szó.

[2]) Félni lehetvén, hogy a Cic. részén volt néptribunok, kik a szervezést akkor akarák tetetni, mikor ők hivatalukat átveszik, ezért meg találnak neheztelni, s ez a Cic. ügyének ártani fog.

[3]) Engedvén, hogy a tanács a consularis provinciákat az új néptribunok hivatalba lépte előtt szervezhesse, s így ezeknek ahoz hozzá szólaniok se lehessen.

[4]) *De consulibus ornandis*, vagyis a consularis provinciák szervezésénél.

akarják, amazoknak ellenére [5]) semmit sem tehetnek. Te ugyan azt írod, hogy ha úgy nem cselekesztek, maga a nép által kiviszik a consulok a dolgot [6]); hanem ez a néptribunok híre nélkül sehogy meg nem történhetett volna. És így félek, vagy a néptribunok hajlandóságát elvesztők, vagy ha hajlandóságuk megmaradna is, ez a consulokat hozzánk fűzhető kötelék kicsúszott kezünkből. Ide járúl még egy más nem csekély baj is, miszerint t. i. — mint legalább nekem mondják — a tanács ama komoly szándéka, hogy míg rólam nem végeznek, semmit elővenni nem fog, meghiúsúlt és pedig olly lépés miatt, a melly nem csak szükségtelen, de szokatlan és új is volt. Mert én nem tudom, hogy valaha a *designáltak* provinciái szerveztettek volna [7]), s így e részben az az elhatározottság, mellyre magát a tanács én végettem szánta, csökkenvén, már most bármi elővétethetik [8]). Hogy a dolog azon barátimtól, kik előtt megpendítve volt, jóváhagyatott, nem csoda. Mert nehéz lett volna ollyant találni, a ki a két consul illy fontos érdeke ellen nyilván felszólaljon. Biz itt nem engedni nehezen bírt volna akár Lentulus, ki legjobb barátom, akár Metellus, a ki nehezteléséről olly szépen lemondott. De félek, hogy már most ezekre sem számolhatunk és a néptribunokat is elvesztők. Mint ütött ki ez a dolog s millyen az egész állapot, írd nekem meg, kérlek, úgy a hogy elkezdted. Mert te tő-

---

[5]) Érti a tribunok ellenzését.

[6]) Mert volt rá többször eset, hogy az illetők a tanács részéről tőlök megtagadott provinciát a nép által adatták magoknak.

[7]) Minthogy a szervezés csak akkor szokott történni, mikor már az új consulok nem csak megválasztva voltak, de már hivatalba is léptek. Lásd az 1-ső jegyz.

[8]) Előbb mintsem az én ügyemet elővennék.

led az igazság, még ha nem örvendetes is, kedves nekem.

Kelt Dyrrhachiumban, decemb. 10-kén 695.

A. III. 25. XXXI. 83.

Cicero Atticusnak üdvet!

Elmented óta leveleim érkeztek Rómából, melyekből jól látom, nekem e nyomorban kell már elepednem; mert (ne vedd rosz néven), ha volna valami remény szabadúlásomhoz, te, a ki engem úgy szeretsz, most el nem útazál vala [1]). De ne hogy hálátlan színben, vagy akkép tűnjek föl, mint ki velem együtt mindent veszve látni akarnék, hallgatok; csupán arra kérlek, iparkodjál, mint igérted, január 1-je előtt bárhol legyek, találkozni velem.

Dyrrhachiumban, decemb. 695.

A. III. 26. XXXII. 84.

Cicero Atticusnak üdvet! [1])

Most veszem Quintus öcsém levelét s benne a felőlem hozott tanácsvégzést. Nekem szándékom a

---

[1]) Atticus ki Cic. kedvéért ezt az egész évet, görögországi dolgait mellőzve, Rómában töltötte, látván, hogy ott a Cic. ügye jó lábon áll; miután t. i. az új consulok egyike, Lentulus, legbuzgóbb barátja, másika Metellus iránta kibékült; a tanács benne egykori támaszát visszaóhajtja; Clodius, mint már magános ember, többé nem félelmes s mind a tíz néptribun visszahelyeztetése mellett nyilatkozik: illy kedvező kilátások mellett fölöslegesnek tartotta, tovább is a fővárosban maradni s az év vége felé onnan görögországi jószágaira útazott, miről Cicerót tudósította, reményt nyujtván egyszersmind neki a személyes összejövetelre. Cic. feketébb színben látván mindent, Atticus Rómából távozását épen ellenkezőleg magyarázta s abból magára nézve csak roszakat jósolt.

[1]) Ezt és az utána következő levelet Schütz még 695-ik évre teszi, de hibásan, mert tartalmuk mutatja, hogy ezek már 696-ban

törvény meghozatását bevárni [2]) és ha az elleneztetnék, használni fogom a tanács-nyilatkozványt s készebb leszek életemtől megválni, mintsem a hont tovább nélkülözni. Siess kérlek jönni hozzám.

Dyrrhachiumban, január elején, 696.

A. III. 27. XXXIII. 85.

Cicero Atticusnak üdvet!

Leveledből és magából a dologból látom, végkép oda vagyunk [1]). Kérlek, hogy ha az enyimek valamiben rád szorúlnak, őket ínségeikben el ne hagyd. Mint írod, látlak maholnap.

Dyrrhachiumban, január elején, 696.

írattak; miután a Cic. felőli tanácsvégzés, mellyről az elsőben szó van, 696-ki január 1-jén hozatott; az pedig, mi a másikban Cicerót kétségbeeső szavakra fakasztja, ugyanazon hónap 25-kén történt, mikor t. i. Clodius az említett tanácsvégzés megerősítése végett egybehívott népgyülést praetor testvérének Appius Claudiusnak gladiatoraival megtámadván, olly nagy vérengzést követett el, hogy több néptribun megsebesült, számosan megöltettek s maga Cic. öcscse is Quintus félholtan hévert az elestek között.

[2]) Az új consul Lentulus, a mint az év kezdetével hivatalába lépett, egy tanácsvégzést hozatott, mellynek tartalma az volt: *hogy M. Tullius Cicero haladék nélkül visszahivassék s előbbi állásába tétessék. Minden, ki ezt ellenzené, honárúlónak nyilvánittassék s Cicerónak szabad legyen azon esetre is, ha ellenzői visszajövetelét erőhatalommal gátolni akarnák, annak teljesítését eszközlésbe venni, a nélkül hogy erre nézve a rendes törvény megalkottatását bevárnia kelljen.* Clodius csakugyan módot talált e tanácsvégzésen sebet ejteni az által, hogy ellene Sext. Atilius Serranus néptribunnal *veto*-t tétetett. De a tanács erre nem hallgatott, hanem a végzésnek népgyülésbeni törvénynyé emeltetésére január 25-két tűzte ki. A törvénynek ez úton megalkottatásáról mondja itt Cic., hogy azt bevárni akarja.

[1]) Miután t. i. a részére hozott tanácsvégzés népgyülésbeni megerősítése, Clodius botrányos ellenszegülése miatt, végbe nem mehetett. Lásd a 84-ik lev. 1-ső jegyz.

F. V. 4. XXXIV. 86.

M. T. Cicero Q. Metellus Nepos consulnak üdvet!

Quintus öcsém és T. Pomponius rokonom levelei nagy reményt nyújtának nekem az iránt, hogy benned sem kisebb támasz áll készen számomra, mint tiszttársadban. Annálfogva hozzád mindjárt egy levelet intéztem, mellyben egyfelől hálámat fejeztem ki előtted, másfelől, mint sorsom kívánja, további pártfogásodat kértem. Később, nem annyira az enyimek tudósításai, mint az erre járók beszédei érzelmed megváltoztát jelenték. Ez volt oka, hogy nálad levéllel zörgetni nem mertem. De most Quintus öcsém közlé velem azon igen szelíd beszédedet [1]), mellyet a tanácsban tartottál s én ezen indúlva vagyok bátor írni hozzád s kérni hathatósan téged, légy irántam annyi szivességgel, hogy védd inkább velem együtt a tieidet, mintsem engem a tieid [2]) merész kegyetlenkedése miatt üldözz. Valljon te, ki saját ellenségeskedésedet [3]) a köz ügynek feláldozván, magadat legyőzted, rábírathatnál-e arra, hogy a másét, a köz ügynek ellenére föntartsd? Ha nekem kegyesen segélyt nyújtandasz, fogadom, mindenben parancsolhatsz velem. Ha ellenben rajtam sem tisztikar, sem tanács, sem a nép, az engem s köztársaságot

[1]) Hihetőleg azon beszéde értetik, melylyel consulsága első napján tiszttársának Lentulusnak Cic. visszahivása iránt tett indítványát támogatta volt.

[2]) Érti a Clodius-házat, melylyel Metellus közel rokonságban állott.

[3]) Metellus t. i. (mint a XIV-ik levélből láthatni) már 691-ik év óta rosz lábon állt Ciceróval; de most visszahivatása kérdésénél ránta egészen kiengesztelődött.

legyőzött erőszak miatt [4]) segítni nem bírna, vigyázz, hogy majd mikor az alkalmat mindenek megtartására visszaidézni akarod, azt, mert már kit megtarts, nem lesz, ne találd elérni [5]). Élj szerencsésen.

696 elején.

---

[4]) Mellyet Clodius néptribun és Piso s Gabinius consulok gyakoroltak felettem.

[5]) Azaz: siess megmenteni a köztársaságot: mert Clodius maholnap úgy véget vet annak, hogy többé, ha akarnád is, nem lesz mit megmentned.